

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

p. paruşev

atatürk

ATATÜRK / P. PARUŞEV

KÜLTÜR DİZİSİ

PARAŞKEV PARUŞEV

ATATÜRK

Türkçesi :
Naime Yılmaer

CEM YAYINEVİ

Dizgi, Baskı : **Başaran** Matbaası
İstanbul, 1981

G İ R İ Ş

Onüçüncü asrın son yıllarında Ertuğrul'un oğlu Osman ordularını Önasya'nın içlerine doğru sürdüğü zaman, antik Helen kültürünün şahitleri Truva ile Bergama kalın toz tabakaları altında bulunmakta, onları yeniden dünyaya getirecek hayalperestleri beklemekteydi.

Avrupa, aralarında kavgalar içinde yaşayan feodal prenslikler halinde parçalanmıştı. Birbirleriyle savaş coşkusundan kurtulmak için şövalyelerin savaş azmi kutsal yerlerin düşmandan geri alınması uğrunda Haçlı Seferleri düzenlemekle biliniyordu. Bizans, iç kavgalardan çökmekte, Bulgar Çarlığı ile yıpratıcı savaşları, Önasya'ya doğru yönelen yeni gücün yayılmasını kolaylaştırmaktaydı.

Birkaç başarılı çatışmadan sonra azimkâr Osman, Ermeni yaylalarını geride bırakarak ordularını Selçukluların topraklarına doğru çevirdi. Böylece onüçüncü asrın son yılı Selçuk devletinin sonunu işaretlemektedir. Büyük bir bölgenin egemeni durumuna gelen Osman, sonuna dek onun adını taşıyacak imparatorluğun temelini attı.

Efsanelere göre, Osman'ın rüyasında üç başlı bir ejder görmesini kâhinler, devletin üç kıtaya yayılacağı biçiminde yorumlar. Bu rüyanın doğru olup olmamasıyla genç Osmanlı Devletinin yayılma hırsı arasında hakikat çizgisinin tam nereden geçtiği bilinemez ama yorum gerçekleşti. Osman'ın ardından gelen oğulları Batı'ya doğru akınlarını sürdürdüler. Önasya bu güçlü akınlara dar gelmekte ve Avrupa'nın kapısı Konstantinopol üzerindeki baskılar gittikçe artmaktaydı. Buna engel olamayan Bizans, kurtuluşu eski ve denenmiş bir silâh olan diploma-

side aradı. Çarlar kentini kurtarabilmek için, Osmanlılara Avrupa'ya doğru yol verildi. Boğazları aşarak birkaç baskın yaptıktan sonra Edirne başkent ilân edildi, Sultan Murat ve oğulları Balkanların içine doğru ilerlediler.

Yaklaşan tehlike karşısında Macar Kralı Sigismund, Sultana özel elçiler gönderme zorunluluğunu duydu. Yıldırım Beyazıd'ın huzuruna çıkan elçi, Balkan devletlerinin esir edilmesini protesto ederek bunun ne hakla yapıldığını sordu. Beyazıd Macar'ın sert yüzüne baktı ve acayip sözlerine şaşıtı. Bu adam ne söylüyordu? Kendi kanı ona başka haklardan bahsediyordu. Beyazıd elçiyi odasına götürdü ve duvarlarda asılı olan silâhları göstere rek,

«İşte hak budur.», dedi.

Genişleyen İmparatorluk oluştan şarap gibi kaynamaktaydı. Beyazıd'ın kendisi de iç kavgaların kurbanı oldu. Bu yükseliş devrinde bir aydın kişi, Osmanlı mutlakiyetinin gökyüzünü şimşek gibi yardı. Birçok eser yazarı, feylesof ve garip bir adam olan Şeyh Bedreddin, mal ve mülkün ortak kullanımı hakkında fikirleriyle cahil karanlıkta büyük umutlar uyandırdı. Üst yönetim bu dikkafalı adamın düşüncelerinden iyice rahatsızlandı ve Osmanlı devletinin manevi dünyasının huzurunu bozanlara ders olsun diye, Bedreddin'i Deliorman'da yakalayıp Serez'de astı. Fakat halkın onun için yarattığı efsane ve destanlar günümüze kadar ulaştı.

Bizans'ın diplomatik kurnazlığı geçici bir ilâç gibi Osmanlıların Konstantinopol'e sahip olma arzusu karşısında etkisini kısa bir zaman içinde yitiriverdi. 1453'te Fatih Mehmet elli üç günlük bir kuşatmadan sonra kale duvarlarını aşabildi. Bu önemli tarih Orta Çağların sonunu noktalamış olsa da imparatorlar kentinin yıldızını söndüremedi. Kent, ününü çoktan yitirmiş bir imparatorluğun başkenti durumundan Avrupa'da birinci derecede rol oynayacak genç Osmanlı devletinin merkezi haline geçti. Konstantinopol, Osmanlıların genç kaniyla insan yaratıcılığının gerdanlığına yeni inciler katarak İstanbul adını aldı. Bir hafta sonra Fatih Sultan Mehmet, İslâm dininin Hristiyanlığa karşı elde ettiğı galibiyetinin armağanı ola-

rak, İmparator Jüstiniyen'in kurdurduğu Ayasofya kilisesinin camiyeye çevrilmesini emretti.

Fatih Sultan Mehmet üstün bir eğitime sahipti. Yunanca, Lâtinceyi çok iyi bilirdi, askeri düzenlemeleri geliştirip zamanın en üstün ordusunu yaratmıştı. Gücü gövdesine sığmayan yeni varlık Avrupa'nın başağrısı olmaya hazırlanıyordu. Rönesansın etkisi altında kalan sultan, sarayına birçok düşünür, ressam, hukukçu ve heykeltıraş topladı. İstanbul'a Osmanlı mutlakiyetinin şan ve şeref azmini ebedileştirecek ilk yabancı ressamı davet edildi. Bursa, Edirne ve İstanbul'da mimarisi ve iç çizgileriyle insanın gözlerini hâlâ da kamaştıran camiler yapıldı.

Daha önce Yunus Emre, hayat ve insanlar için şahane dizeler yazmıştı. Onun çileli hayatı çeşitli efsaneler halini aldı. Efsanelerden birine göre Emre'nin yazdığı üç bin sayfalık şiiri bir hocanın eline geçmiş. Hoca şiirleri okumaya başlayınca, onların isyancı ve dine pek uymayan içeriğinden dehşete kapılmış. İlk bin sayfayı yakmış ve rüzgârlar külleri dünyaya dağıtmış. İkinci bin sayfayı yırtıp nehre atmış ve sular onları denizlere götürmüş. Hoca son bin sayfanın ilk dizelerini okurken dona kalmış. Emre, bir gün herhangi bir hocanın şiirlerini yakacağını, ama onların yine de dünyada dolaşacağını yazıyormuş. Şaşkına dönen hoca, eserinin kaderini peşinen bilen bir adamın çok akıllı olması lâzım, demiş kendi kendine ve kalan bin sayfayı saklamış.

Yeni kurulan devlette manevi değerler yaratma çabasında olan Fatih Sultan Mehmet Asyalık duygusuna sadık kalarak devlet bütünlüğünün korunması için zemin hazırladı. O, harem yaşamının sonucu olan birçok taht mirasçısının, başka bir insan zaafı olan hükümlanlık ihtirasına kolay kapılabileceğini ve böylelikle devletin güvenliğini tehlikeye sokabileceğini sezmışti. Bu nedenle, kâğıda geçirilmemiş olmasına rağmen: «Oğullarımdan hangisi sultan olursa, imparatorluğun huzurunu sağlamak için kardeşlerini öldürme hakkına sahiptir», yasasını kabul ettirmiştir.

Kolay ve güvenilir bir çaredir bu. İkinci Beyazıd, babasının vasiyetini uygulamakta gecikmedi ve yıllar bo-

yunca takip ettikten sonra, kardeşi Cem'i öldürmeyi başardı. Bu korkunç yaşının gölgesi, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne dek sultan sarayının havasına hâkim idi, yüzlerce katliam ve dehşet dolu gecelere sebep oldu.

On altıncı yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun kudret zirvesini noktalamakta. Hızlı gelişiminde 22 devlet esir edip üç kıta - Asya, Afrika ve Avrupa'ya yayıldı. Karadaki başarıları deniz galibiyetleri izledi. Barbaros Hayrettin komutasında Türk donanması, Preveze'de Andrea Doria'nın yönetimindeki Venedik filosuna ezici bir darbe indirerek Akdeniz'in tümüne egemen oldu. Donanmanın yardımıyla Tunus ve Cezayir zaptedildi.

İmparatorluğun orduları Viyana kapılarına dayandı. Alman ve Venedik kralları, sultanlara vergi ödeyenler arasında yer aldı. Avrupa, büyük devin yarattığı tehlikenin farkına vardı, karşı koymak için düzenlemelere girişmeye başladı. Gelişen yeni üretim araçları, eski kıtaya bir yandan dayanma gücü verirken, bir yandan da güçler dengesini kendi lehine çevirme imkânı verdi.

Güçlü olma duygusu, Yavuz'da sadece sultanlıkla yetinmeyip, İmparatorluğun dinsel başı olma düşüncesini uyandırdı. Mısır'da esir edilen son Bağdat halifesi Üçüncü Mütevekkil'i halifeliğinden vazgeçtirerek kendine devretmek zorunda bıraktı. Hilâfetin devir töreni camiye dönüştürülmüş olan Ayasofya'da yapıldı. Bundan böyle sultanlar, Peygamber'in vekili olup, siyasa ile din yönetimini birleştirdiler.

Kırk altı yıl sultanlığını sürdüren Muhteşem Süleyman ülkenin kültürünü geliştirdi. Onun zamanında mimari, felsefe ve edebiyat zirve noktasına ulaştı. Bir yandan Baki ve Fuzuli gibi şairler, Arap ve Fars özüne dayanan erişilmez yapıtlar verirken, bir yandan da Mimar Sinan mimari şaheserlerini yaratmaktaydı.

Halk bu gelişmenin dışında kalmıştı. O, sadece sultanların zaptetme arzularını yerine getirmek mecburiyetindedir. Padişahın kulları için, saraylardaki haşmetli yaşam tarzı, kendilerinin dinledikleri, anlattıkları ve fakat düşlerinin dışında hiç bir zaman göremeyecekleri bir ina-

nılmaz masaldır. Halk kitleleri, saray şiir ve musikisinden anlam ve dil bakımından uzak kalıp hiç bir şey anlamadıkları için kendi türkülerini, kendi sanatını yaratmaktadır. Halkın ezgileri hüznün, acı, haksızlığa ve beylerin derebeyliğine karşı nefretle doludur. Haksızların bu protestosu, Osmanlı İmparatorluğunun başından sonuna kadar süregelmektedir. Halk ozanı ve isyancısı Pir Sultan'ın türküleri onaltıncı yüzyıldan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Onun iğneleyici türküleri, halkın çilesinin sebebi olan sultanlara karşı yöneliktir. Pir Sultan Abdal hakkında birçok söylentilerden birine göre, ozan büyük bir halk ordusu isyana kaldıracıdır. Ayaklanmayı bastırmak üzere Sultan on kat büyük bir orduyu üstüne yollamıştır. Bunu Pir Sultan'a haber ederler ve halk kuvvetlerini dağıtmasını önerirler. Pir Sultan'ın cevabı: «Ben bütün hayatım boyunca halkı ayaklandırmaya uğraştım. Eğer şimdi kuvvetlerimi dağıtırsam, halkın bütün ümitlerini öldürür ve sonra iki yüz yıl bir daha kaldıramazsınız», idi. Padişah'ın orduları Pir Sultan'ın isyancılarını bozguna uğrattı, kendisini astı, fakat türkülerini yokedemedi.

1683 yılında Kara Mustafa Paşa Viyana'yı ikinci kez kuşattı. Fakat bu arada Avrupa artık güçlenmişti. Eski Kıta, parçalayıcı ve boş şeylerle uğraştırıcı feodalizmden sıyrılmış ve dokuma sanayiinin gücüyle hızla ilerlemiştir. Osmanlı orduları yenilgiye uğradılar. Avrupa'nın can damarına erişmek emelleri yıkıldı. Viyana kapıları önündeki savaş, iki buçuk yıl sonra kaçınılmaz sonun başlangıcı oldu. İmparatorluğun bundan sonraki tarihi, çok az alev vererek sürekli küllenen bir yanma, durmaksızın bir inıştır. Bu çöküş sürecinde bazı duraksamalar olsa da, yetenekli veya azimkâr bir sultanın gayretleri bu kaçınılmaz gidişatı durduramazdı.

Osmanlı İmparatorluğunu bağınazlık ve uyuşukluk çöktürüyordu. Sultanların çevresindeki ağır bürokrasi devleti yönetemez duruma gelmişti. Tahta bilgisiz, bazan da sersem ve akli dengesi bozuk sultanlar geliyordu. Sultanlarla çevreleri arasında bir mücadele alıp gidiyordu. Bazan saray çevreleri sultanı öldürüyor ve tahta kendilerine uygun sultan getiriyor, bazan da saray erkânından ba-

zıları ibret olsun diye öteki dünyaya gönderiliyordu. Zaman zaman bu saray oyunlarına harem mensuplarından kuvvetli kadınlar karışıyor, söz sahibi oluyordu.

İmparatorluğun uzak bölgelerinde bazı yürekli paşalar, saraya karşı baş kaldırıp bağımsızlığını ilân ediyordu. Yakın zamana kadar İmparatorluğun en sağlam dayanağı sayılan Yeniçeriler, egemen çevreleri taklid ederek yağmaya kalkışıyor, çılgınca bir hayata kendini veriyor ve devletin güveni bakımından bir tehlike halini alıyordu. Sultan İkinci Mahmut bu tehlikeyi kökünden kazımak kararını aldı ve 1826 yılının bir haziran günü İstanbul seyrek görülür bir vahşete tanık oldu. Boğazlar kumandanı Ağa Hüseyin Paşa, Yeniçerilerin bir toplu disiplinsizlik hareketini bahane ederek, beklenmedik bir anda sipahilerle üzerlerine saldırdı. Yirmi bin yeniçeri katledildi. İmparatorluk, çürümüş dayanaklarından birini temizlemek zorunda kaldıysa da çöküntü sürecini önleyemedi.

Çöküntü ile manevi gerileme elele gelişmekteydi. Girit adasında Yunanlılar ayaklandığı zaman bir paşa, İmparatorluğun Avrupa kesiminde suçlu suçsuz Rumlara karşı kitlesel katliamlar emreder. Sadrazam, paşaya gönderdiği uyarı mektubunda kendisinden bu kıyımın hesabını sormuyor, yalnızca her katledilen Hristiyanla bir vergi ödeyicisinin eksildiğini hatırlatıyordu.

İmparatorluğun çöküşünde iç sarsıntıların dış etkenleri de vardı. Osmanlılar, güçlenen Avrupa burjuvazisi karşısında ortaçağ zihniyetiyle bütünlüğünü korumaya çalışıyordu. Ama bunu başarmasına değişen güç dengesi imkân vermiyordu. İç sarsıntılar geçiren İmparatorluk, dışarıda beslenen paylaşım iştahlarına karşı kendini koruyacak durumda değildi. İlk önce Fransa, ardından başka Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğunda serbest ticaret hakkına sahip oldular. Düne kadar dev durumunda olan ülke kapitülasyonlar çemberine düştü. Dış sermaye, kaleyi içten çökerterek müdahale imkânlarını sağlamaktaydı. Yirminci asrın başında Batılı emperyalist ülkeler sadece bir biçimsel sebep aramaktaydılar. Ve bunu bulmakta gecikmediler. Osmanlı İmparatorluğunun kaderi gündeme konmuştu. Boğaz'da itilâf devletleri gemilerinin

sancakları dalgalanıyordu, topları Babıâliye karşı çevrilmişti. Londra ve Paris'te «hasta adamın» paylaşım plânları çiziliyordu. Artık sorun aslan payını kimin kapacağıydı.

Ama bir kişi, ne sultan hükümetinin alçakça tutumunu, ne de istilâcılarının niyetlerini paylaşmıyordu. O, en doğru yolu seçmekte, artı ve eksileri serinkanlı ve yüreklilikle hesaplamaktadır. Doğa ona isyancı bir karakterle beraber tedbirli bir tabiat vermişti. Bu adam Mustafa Kemal idi. Ulusal Kurtuluş Savaşından sonra minnettar halk kendisine sembolik olarak Atatürk adını verdi.

MUSTAFA KEMAL
(Çocukluk ve Gençlik Yılları)

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN töresinde kan yenileme vardır. Zaman zaman Sultanların ahlâk bozukluğu gösteren saray bürokrasisi bedenine başkente uzak çevrelerden taze kan verilir. Devletin uzak bölgeleri yalnız devrimci kafa ve yürekli kişilere sürgün yeri görevi yapmaz, sık sık oralardan imparatorluğun geleceğini çizen insanlar da gelirler. İmparatorluğun çöküş yıllarında, asırlar boyunca soluklanma görevini dürüstçe yapan bu uzak bölgeler düşünmeye girişiyor, homurdanıyor; ardından da kararlı bir tutumla kan vermeye hazırlanıyorlardı.

O günlerde sarayın en çok baş ağrıtan merkezi, büyük Rumeli kenti Selânik, ikili bir hayatı sürdürüyordu. Şehir imparatorluğun önemli kalelerinden biriydi, ama pencereleri Avrupa'ya açıktı. Eski kıtanın coşku ve tutkuları burada yankılanıyor, yeniliklerin özü ilk önce buraya ulaşıyordu. Büyük umutlar uyandıran Jöntürk akımı ile son büyük kan aşısı Selânik'ten geldi. Bu gecikmiş yankı, bu geç kalmış çırpınış, olumlu bir sonuç yaratamadıysa da, Sultanın mutlakiyete dayalı yönetiminde sarsıntılar doğurdu, olayları etkiledi. Avrupa burjuvazisi tohumlarını Türk topraklarına saçıyor-du.

Ama İstanbul'da hiç kimse, Selânik'in, Sultanlık kurumu ile Osmanlı düşüncesini yok edecek bir insanı

yetiştireceğinden kuşkulananmamıştı. İmparatorluğun törelerine bağlı bir kafada; böylesi bir düşünce, olanaksız, anlaşılmaz ve tanrıyı yok saymakla eşitti. Böyle bir şeyi en az düşünebilecekler de Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanımla babası Ali Rıza Beydi kuşkusuz. Onlar, oğullarının doğumunu beklerlerken bambaşka bir düşünce ve coşku içindeydiler.

Müslüman bir ailede erkeğin tuttuğu yer, Ali Rıza Bey'e duygularını açığa vurma izni vermiyordu. Ancak aldatıcı suskunluğu olağanüstü nedenlere bağlı duygularını ele veriyordu. Ali Rıza Bey'in ilk üç çocuğu bir-biri ardısıra ölmüştü ve imparatorluğun bu vatandaşı için soyunun tükeneyeceği düşüncesi üzüntü vericiydi. Bu dünyadan, ardında kendinden birini bırakmadan mı gidecekti? Şimdi Ali Rıza Bey düşünün gerçekleşebileceği anın yaklaştığını anlıyor, bu önemli olaya kendi olanakları ile hazırlanıyordu. Bu nedenle de gümrük memurluğu görevini bırakıp odun ticaretine başladı. Ticaretteki bilgisizliği, yeteneksizliği, bazı rastlantılar büyük varlık sahibi olmasını önledi, ama o yine de kendi evini yaptırmayı başardı.

Aile ocağını sürdürecektir olanı beklerken buraya yerleşti.

Ali Rıza Bey, akşam üstlerini, güneşin batı ufku-
nu tutuşturmasını sabırsızlıkla bekler, dükkânın kepenklerini indirdikten sonra, Selânik çarşısına sapıp dostları ile söyleşiye dalmadan Mithatpaşa sokağından geçip, hiç bir şey düşünmeksizin hızlı adımlarla eski adı Islahhane olan sanat okulunun yanından geçer, Subaşı mahallesinin dar kaldırımları üzerinden üç katlı pembe eve doğru yürürdü.

Tam bu saatlerde Zübeyde Hanım pencerenin perdesini hafifçe kaldırıp yolu gözler, eşinin eve dönüşünü beklerdi. Müslüman mahallesinin kadınları için bu da-

kikalar evin duvarları arasında geçen sıkıntılı, tekdüze günlerin gerçek zenginlikle dolu biricik anlarıydı. Güneşin batış saatlerinde işten dönen erkekler, mahal-
lenin sokaklarından geçer, bu da kadınlar için onları sıkılmadan seyretmenin tek yolu olurdu. Her gün benzer işlerin yinelendiği bu yerde, en küçük bir değişiklik gerçek bir değişim olurdu. Zübeyde Hanımın içtenliği bir başka şeyden de geliyordu. Onun kadınsı duyguları, Ali Rıza Beyin tezcanlı yürüyüşünü gözlerken bu gelişteki coşkuyu seziyor ve onun çocuğunu taşıyan bir kadın olarak içi kıvançla doluyordu. İlk üç çocuğunu nerdeyse çocuk yaşta doğurmuştu, şimdi ise dolgun gövdesinde yirmi yaşın olgunluğunu duymaktaydı. Gündüzleri kendisini görmeye gelen komşu kadınlar genç kadının gelişen güzelliğine karşı duydukları hayranlığı saklamıyorlardı. Zübeyde Hanım kimi günler odada yalnız kaldığı zamanlarda büyük topuzunu söker ve altın sarısı saçlarını aynanın karşısında omuzlarına dökerdi. Evet, işte artık o tam bir kadındı. Ali Rıza Beyin kendisinden yirmi yaş büyük oluşuna ilişkin dedikoduları gülümseyerek karşılardı. Dindar bir insan olan Zübeyde için bu bir Tanrı buyruğuydu ve kendisi de bunu büyük bir içtenlikle kabul etmişti. Son zamanlarda da yüreği iyilik dolu Ali Rıza Beye bir sağlam çocuk armağan etmesini diliyordu.

Ali Rıza Bey, bir oğlan çocuğu sahibi olduğu haberini ilk kez evin selâmlık bölümünde aldı. Birkaç gün dükkânına gitmedi. Sevinçten de, oğlunun doğum tarihini bir yana yazmayı unuttu. Bu nedenle bugüne değin Atatürk'ün doğum tarihi sorunu bir tartışma konusu olmuştur. Ama çoğunlukla, 1881 yılı kabul edilir. Ancak tam doğru bir tarih söz konusu değildir. Zaten Osmanlı İmparatorluğunda bu gereksiz bir ayrıntıdır.

Eski törelere göre dedesi Kırmızı Hafız Ahmet Efendi bebeğin adını kulağına fısıldadı: Mustafa. Mutlu babanın dileğiydi bu.

Bebek, çevresindeki bu duygu coşkunluklarına ilgisiz, sessiz bir biçimde uyuyor, gelecekteki eğilmez karakterinden hiç bir şey belli etmiyordu.

Mustafa'nın çocukluk yılları tam bir sessizlik içinde geçti, usluluğu ile dikkati çekiyordu. Coşkun ve düşüncesizce yapılan davranışlar yaradılışına uygun değildi. Güçlkle arkadaş ediniyor, daha çok yalnızlığa sığınmıyordu. Yaşdaşlarının oyunları onu tatmin etmiyordu.

Çocukluk ve delikanlılık yıllarını geçirdiği kozmopolit bir yapıya sahip Selânik, onu oldukça etkiledi. Geçen yüzyılın sonunda ve yüzyılımızın başında bu şehir, ulusallık ve mimarî yapılar açısından, tam bir yığın görünümündeydi. Dört yol ağzında bulunuşu, rahat limanı şehrin büyük bir ticaret merkezi olarak gelişmesinde etken olmuş, onun bir zamanlar çevresini kuşatan Bizans duvarlarını aşmasına yol açmıştı. Şehrin üst bölümünde bulunan dar sokaklı, yüksek duvarlı evleriyle Türk mahalleleri, zengin yahudilerin yazıhanelerinin ve Avrupa tipi konutların bulunduğu geniş bulvarlı liman yönü ile tam bir karşıtlık oluşturunuyordu. Şehrin ortasında düzenli evleriyle Yunan mahallesi yükseliyor, onun yanında da konsoloslukların gösterişli binaları yer alıyordu. Her yanda bütün Balkan dilleriyle birlikte birçok Avrupa dili de kulağa çarpıyordu.

Selânik, İmparatorluğu sarsan millî bağımsızlık hareketlerine tanık olmuş, ülkeyi çabuk gelişen Avrupa'dan uzak tutmak isteyen Sultan'ın mutlakiyetine karşı olanların da merkezi durumuna gelmişti. İmparatorluğun Avrupa'daki ucu olan şehirde yeni kapitalist güçlerin çıkarları da kesişiyordu.

Duygulu bir yaradılışı olan Mustafa, bu büyük şehrin için için kaynayışını sanki içiyordu. Atatürk'ün gelecekte atacağı adımlarda, Balkanların havasını soluduğu bu kozmopolit şehrin etkisi belli olacaktır.

Ailesi onun narin yapısındaki sağlıklı durumdan mutluluk duyuyordu. Anasından uyanık aklı ile soğukkanlılığı, babasından bağnaz bir dindarlıktan uzak, özgür bir ruh almıştı. Dış görünüş bakımından ne kadar babasına benzese de annesinden aldığı sarı saçları, çelik grisi gözleri ilgiyi çekiyordu. Davranışlarında çok az insanda görülen tutkuya dönüşmüş, dünya ve insanlarla ilgili daha çok şey öğrenmek isteği ağır basıyordu. Bu nedenledir ki Mustafa, yaşından çok daha büyük bir çocuk izlenimi uyandırıyor. Beş yaşına geldiğinde okula gitme isteği zor önlenir bir ölçüye ulaşmıştı.

Bir sabah Ali Rıza Bey'in evinin önünde sevimli bir kargaşalık görüldü. Beyaz giysileri, omuzuna takılan çantası ile küçük Mustafa heyecanlı bir bekleyişle kapının önünde duruyordu. Zübeyde Hanım, hayatı boyunca hiç bu ölçüde duygulanmamıştı. Dindar kadının dileği oğlunu dinsel rütbelerin en üst aşamasına varmış olarak görmektir. Oğlunun geleceğine yönelik bu düşüncelerinin bir başka nedeni de dinsel rütbelerin ona orta halli bir hayat sağlayacağı ve onu askeri görevlerden kurtaracağıydı. Zübeyde Hanımı, Sultanın sayısız savaşlarında oğlunun kurban olabileceği düşüncesi kahrediyordu. Derken dar sokağın başında imam ve ardına ikişer ikişer sıralanmış mahalle mektebinin çocukları göründüler. Gelenler Ali Rıza Beyin yeşillerle süslenmiş kapısının önünde durdular ve hep birden dua ettiler. Tören sona erdikten sonra Mustafa sırayla babasının, annesinin, hocasının ellerini öptü. Öğrenciler sevinçli seslerle yeni arkadaşlarını aralarına alırlarken, komşu evlerin kapılarına çıkan kadınlar içtenlikle şef-

kat gözyaşları döküyorlardı. Bundan sonraki tören, Mustafa'nın çıplak tahtayla kaplı bir odasında Tanrı'nın sözlerini öğreneceği camiye dek sürdü. Dış görünüşüne bakılırsa çocuk, her şeyi büyük bir alçakgönüllülikle kabullenmişti, ama gerçekte içindeki çelişkilerin yıldırımlarını saçacağı dış dünyaya doğru ilk eşiği aşıyordu. Bundan sonra artık hayatla karşı karşıya kalacaktı.

Mutlu anne düşünde oğlunun dindeki ilerleme yolunu izlerken baba bir başka görüşteydi. Bu görüşünde de, karı-koca arasında önemli çatışmalara yol açan beklenmedik bir direnme gösteriyordu. Ali Rıza Bey karısına, adını sürdürecektir oğlunun sağlam bir eğitim yapmasını istediğini söyledi. Ticaretteki başarısız denemesi onda gerçekçilikle pratik olma hırsını yaratmıştı. Ama bu arada genç eşini de kırmak istemiyordu. Bu nedenle de çocuk ilk önce mahalle din mektebine verildi. Ancak Ali Rıza Bey üç gün sonra oğlunu Selânik'te çağdaş eğitim yapan Şemsi Efendi okuluna götürdü. Bu davranış Ali Rıza Beyin durgun hayatı içinde en değerli davranışdır. Gösterdiği çabanın, inatçı davranışının meyvalarını görmeden kısa bir süre sonra öldü.

Mustafa, öğreniminin ilk günlerinde üstün bir başarının yanı sıra kimi İslâm törelerine karşı umulmaz bir direniş gösterdi. Yere bağdaş kurup oturmaya, dizi üzerinde yazı yazmaya katlanamıyordu. Yabancı çocukların gittikleri okullarda durum böyle değildi. Öğretmeni Emin Efendi bu söz dinlemez öğrencisini kovmak için kendini zor tutuyordu. Bir gün dayanamayıp Mustafa'ya:

«Neden oturmuyorsun?» diye sordu.

«Dizlerim ağrıyor.»

O günkü anlayış içinde bu sözler bağışlanmaz bir saygısızlıktı.

Öğretmeni «Hemen otur.» diye öfkeyle haykırdı.

Mustafa, gözlerinde büyük bir şaşkınlıkla seyreden arkadaşlarının önünde yerinden kıpırdamadı. Beyaz yüzüne güçlü bir kızartı yayılıyordu.

Dişleri arasından konuştu :

«Oturmayacağım!»

Emin Efendi çileden çıktı. Bu, gerçek bir başkaldırıydı.

«Demek bana karşı geliyorsun, öyle mi?»

Karşılık gecikmeden verildi :

«Evet, karşı geliyorum!»

Öteki çocuklar da sanki bu karşılığı beklermiş gibi ayağa fırlayıp hep birden dizlerinin ağrıdığını söylediler.

Öğretmen şaşırıp kalmıştı. İsteddiği tek şey bu olayın unutulması idi.

DUL KALAN Zübeyde Hanım, geçim güçlükleri karşısında Mustafa'nın eğitimini keserek küçük kızı Makbule'yi de yanına alıp köydeki yakın akrabalarının yanına gitmek zorunda kaldı. Köy, Mustafa için bir süre bir başka dünyanın kapılarının açılışına yol açtı ve ilgisini çekti. Dayısı onun yüreklilik ve korkusuzluğunu deniyor, çocuk ise onun orijinal eğitimini ilgi ile karşılıyordu. Dayısının bahçe işlerine yardım ediyor, bu da onun bedence güçlenmesine yarıyor, annesi bu durumdan mutluluk duyuyordu. Ancak bir süre sonra Zübeyde Hanım, her şeyin oğluna nasıl bıkınlık vermeye başladığını üzüntüyle görmeye başladı. Çocuk için, eski törelere bağlı olan köy çabucak olanaklarını tüketmiş ve o bilgiye olan susamışlığı ile anasına okulu daha sık hatırlatmaya başlar olmuştı.

Daha sonraları Makbule, kendisi ile konuşanlara ağabeyinin köyde nasıl sıkıldığını hatırladığını söyleyecektir. Oysa kendisi çeşitli oyunlar bulabiliyordu. Bir keresinde yere çukur kazıp üstünü çalı çırpı ile örterek kendisine bir kulübe yapmıştı. İçinde de küçük bir ocak vardı. Küçük çingene çocukları da ona yardım etmişlerdi.

Buna ilişkin bir olayı Makbule, şöyle anlatmıştı :

«Bir gün Aziz adlı bir çingene çocuğu bir demet saman getirerek ocağı yaktı. Ateş birden yükseldi ve

bütün kulübeyi sardı. Ağabeyim hemen beni dışarı çekerek kurtardı. Ardından da daha büyük ve güzel bir kulübe yaptı, beni de içine yerleştirdi. Bana karpuz getirip yediriyordu. Sonra güvercinlikler yapmaya başladı. Bundan da bıkınca odundan tambur yaptı, tellerini takarak çalmaya başladı. Böyle eğleniyorduk işte...»

Ama ağabey okumak istiyordu. Zübeyde Hanım ne yapacağını şaşırmişti. Sonunda çocuğu Rum kilisesindeki yerli okula gönderdi. Ancak birkaç gün sonra çocuk kilise okuluna gitmeyeceğini söyledi. Köydeki hocanın yanına göndermek istediklerinde de kesinlikle karşı çıktı: «Ben camide okumayacağım.» Kadın şaşkınlık içinde oğluna özel bir öğretmen tutmaya karar verdi. Ama bu öğretim de ancak üç gün sürdü. Mustafa büyük bir soğukkanlılıkla bu öğretmenin bilgisiz olduğunu söyledi. Sonunda eğitim görmüş bir komşu kadının yardımına başvuruldu. Mustafa bir süre derslerini sürdürdü ise de çelişik yeni bir durum doğdu: «Bana bir kadının öğretmenlik yapmasını istemiyorum. Ben okula gitmek istiyorum.»

Başka çıkar yol bulamayan Zübeyde Hanım, oğlunu Selânik'teki akrabalarının yanına gönderdi. Burada okula yazdırdılar, ama bir öğretmen Mustafa'yı dövdü. Bu davranış duygulu çocuğun onurunu kırdığından okulu bıraktı.

İşte bu başarısızlık zinciri, gelecekteki adımlarını atma olanağını yaratan askeri okula yönelmesine yol açtı. Mustafa, artık on iki yaşında karakter sahibi bir çocuktur. Bir çok üstün nitelikleri onu yaşıtlarından ayırmaktadır. İnatçı yapısına, onuruna düşkünlüğüne karşın Mustafa, kavgacılıktan, düşüncesiz yaramazlıklardan, tartışmalardan, kişisel çatışmalardan kaçınmaktadır. Kimseden yakınmamakta, kimse de ondan şikâyetçi değildir. Mustafa, kendinden küçüklerle olduğu

gibi kendinden büyüklerle de ortak bir dil bulmaktadır. Ama pek az kimse onun arkadaşı olmakla övünebilir. Ona birtakım şeyleri zorla kabul ettirmelerini sevmemektedir. Arkadaşlarının oyunlarını merakla seyretmekte, ama onların aralarına çok az katılmaktadır. Bir keresinde arkadaşları kapılarının önünde «uzun eşek» oynarlarken onu da çağırırlar.

Mustafa :

«Pekala» diye karşılık verir ama yerinden de kılmıdamaz.

Çocuklar :

«Haydi» derler. «Yat da atlayalım.» Mustafa, «Hayır» anlamında başını sallar :

«Ben yatmam» der. «Eğer dik atlayabilirseniz üzerinden atlayın.»

O günlerde Osmanlı İmparatorluğunda en iyi okullar askeri okullardı. Ayrıca bu okullar dinsel bağınazlıktan uzaktılar, askerlik bilimiyle birlikte, tarih, ekonomi, felsefe dersleri de yer almaktaydı.

Mustafa'nın içinde askeri okula gitme isteği gittikçe güçlenmektedir. Çocuğun bu isteği onun kişisel farklılığını, iç dünyasını ortaya koymaktadır.

Kendisi bunu şöyle anlatır :

«Yanımızdaki evde Kadri Bey adlı bir Binbaşı oturuyordu. Oğlu Ahmet de askeri okulda okuyor, üniforma giyyordu. Onu her görüşümde bende de böyle bir üniforma giyme isteği güçleniyordu. Ayrıca başka subaylar da görüyordum. Onların durumuna gelmek için askeri okula gitmem gerektiğini anlıyordum. O sıralarda annem Selânik'e dönmüştü. Ona askeri okula gitme düşüncelerimi anlattım. Askerlikten çok korkuyordu, isteğime şiddetle karşı koydu.»

Engel çok güçlüydü. Mustafa, annesini sayıyordu

ama bir kez karar vermişti, dünyada hiç bir şey de onu geri çeviremezdi.

Bu güç anda delikanlı bir akıllılık gösterdi. Bütün hayatı boyunca önemli bir rol oynayan inceleme ve tedbirli olma niteliği ona yardım etti. Mustafa annesinden gizli olarak derslere çalıştı, sınavlara hazırlandı. Bir yakınının ve sözü geçen Binbaşı Kadri Beyin yardımıyla sınava girme hakkını elde etti. Girdiği sınavı büyük bir başarı ile kazandı, daha orada sınav kurulunun ilgisini çekti.

Sınavdan çıkınca askeri okulla evi arasındaki yol ona sonsuz denecek kadar uzun geldi. Annesi ile yapacağı konuşma heyecanlandırıyordu onu. Sonunda kapının önüne gelebildi. Kapıyı açtı.

Zübeyde Hanım mindere oturmuş, kardeşi Makbule'ye bezden bebeğini uyutmaktadır.

Oğlunun gecikmesinden kaygı duyan annesi :

«Oğlum şimdiye kadar nerdeydin?» diye sorar.

«Okuldaydım.»

«Hangi okulda?»

Zübeyde Hanımın kaygısı şaşkınlığa dönüştüğü bir sırada hiç istemediği karşılığı duyar.

«Askeri Rüstiye'de...»

Mustafa, bakışlarını annesinin yüzüne dikmiş, yüzündeki anlamı dikkatle izlemektedir. Şu anda her şeyin kararı verilmektedir.

«Orada ne yaptın oğlum?»

«Sınava girdim.»

«Sınava mı?»

Zübeyde hanım dona kalmıştır. Böyle bir şeyi hiç mi hiç beklememektedir.

Mustafa, kararlı bir tavırla ama çabuk davranarak karşılık verir :

«Evet, giriş sınavı.» Mustafa annesinin bakışların-

daki öfke alevlerinin büyümesini önlemeye çalışmaktadır. Sonra bütün gücünü toplayarak olanca tatlılığı ile konuşup sınavdaki başarısını, gözleri yaşaran bir öğretmenin ardından koşup kendisini kutlamasını anlatır. O öğretmen kendisine iyi bir subay, ulusuna yararlı bir insan olacağını söylemiştir.

Sonunda soluk soluğa durur, yargıyı bekler. Annesinin gözleri yaşarmıştır. Ama Zübeyde Hanım, bir tek oğlunun İmparatorluğun savaş alanlarında yok olması olasılığını düşünmekte, bu düşünce de içini sızlatmaktadır. Durumu kabul ederse oğlunu yanında tutma niyeti suya düşecektir. Mutlu bir gençliği olmamıştır, hiç değilse yaşlılığında sevinmeye hakkı yok mudur? Zübeyde Hanım Mustafa'nın din adamı olmayacağını anlamıştır, ama hiç değilse babası gibi ticaretle uğraşsa ne olurdu? Sessiz ve mutlu yaşasalardı ya...

Annesinin sözleri karşısında Mustafa bir şeyler yapması hem de çabucak yapması gerektiğine inanıyordu. Güçlü bir şey, annesinin inadını kıracak bir şey gereklidir. Askeri okula girebilmesi için tek engel kalmıştır: Annesinin izin belgesini imzalaması. Şimdi böylesine üstün başarılı bir sınavdan sonra okula girememe düşüncesi dayanılır gibi değildir. Kafasında bir düşünce doğar :

«Anne» der. «Ben doğduğumda babamın sana verdiği armağanı hatırlıyor musun?»

Annesinin karşılığı gecikmektedir. Bu beklenmedik soru onu şaşırtmıştır.. Sonra yavaşça fısıldar :

«Bir kılıç.»

«Sen o zaman kılıcı nereye koymuştun?»

«Salıncağının üzerine.»

Mustafa kazandığını hisseder, tüm gövdesi titremektedir.

«Demek babamın dileği asker olmamış... Ben asker olmak için doğmuşum. Asker olarak da öleceğim.»

Zübeyde Hanım duygulanmıştır, direnci kırılır. Oğlunun isteğine boyun eğmesi gerekmektedir artık.

«Tanrı yardımcın olsun oğlum. İnşallah başarısın. Sınavdaki subayın söylediği gibi de ulusuna yararlı olursun.»

Anasının elini öptü Mustafa. Aralarında yeni bir yakınlık doğmuştu. Zübeyde Hanım, akıllı bir kadındı, kendini aşırı duygusallığa kaptırmadı. Sanki her şeyi unutmuştu, o andan sonra çocuğunun başarı sağlayabilmesi için her kolaylığı göstermeğe çalışıyordu. Sık sık odasına geliyor, çalıştığı sırada ışığın gözlerine dokunmaması için lambanın çevresine mavi kâğıt sarıyordu.

Askerî Rüştîye'nin düzen ve disiplini, derslerdeki ciddiyet, Mustafa'nın yapısına çok uygundu. Son derece gayretli ve kusursuz bir öğrenci olmuştu. Tutumuyla kısa zamanda öğretmenlerinin sevgisini kazandı. Matematik öğretmeni Yüzbaşı Mustafa, ders anlatmayı sık sık ona bırakıyordu. Bu yetenekli öğrencisi çok daha yukarı sınıfların problemlerini kolaylıkla çözebiliyordu. Öğretmen Mustafa bir gün sınıfta yine çok başarılı olduğu sırada onu yanına çağırdı :

«Oğlum, senin adın da benimki gibi Mustafa», dedi. «Bu böyle süremez, bir şey düşünmeliyiz. Birbirimizden ayırdedilmemiz gerekli. Bundan böyle senin adın Mustafa Kemal olacak.»

Yeni takılan adın anlamı olgun ve güvenilir demektir. Mutlaka, öğretmeni bu adı seçerken öğrencisinin üstünlüklerini göz önüne almıştı, ama bu adın, bundan sonra yapacaklarına da çok uygun olabileceğini hiç düşünmemişti.

Askerî Rüştîye'deki öğretmen subaylar, uzun yıllarını birlikte geçirmiş insanlardı. İmparatorluğun çö-

küşünün gözlemcisi olan bu insanlar bilerek ya da bil-meyerek gerçekleri öğrencilerin gözleri önüne seriyor-lardı. Onları artık unutulmuş, şair Namık Kemal'in öncüsü olduğu vatan sevgisiyle eğitiyorlardı. Bütün bunlar genç Mustafa Kemal'in büyük ilgisini çekiyor, daha bu sıralarda düşünde geleceğin ilk adımlarını çiz-meye başlıyordu.

Sık sık çevresindekilere :

«Nasıl bir insan olacağımı göreceksiniz,» diyordu.

Askerî Rüstiye'yi üstün bir başarı ile bitirdi. Sı-navlar için gelmiş olan Kurmay Subay Hasan Bey, genç öğrencisinin verdiği cevaplara hayran kalmıştı.

Sonunda :

«Oğlum,» diye sordu. «Hangi askerî liseye gitmek istersin?»

Mustafa Kemal kararını vermişti :

«İstanbul'a, Kuleli'ye...»

«Hayır oğlum. Eğer beni dinlersen Manastır'daki okulu öğütlerim. Orada seni en iyi biçimde yetiştire-bilirler.»

Mustafa Kemal için iyi yetişmek her amacın üs-tündeydi. Bu nedenle de kararını değiştirdi.

MANASTIR, İmparatorluğun büyük bir askerî merkeziydi. Bu güzel şehir Selânik'e benzemeye çalışıyor, günlük hayatın çeşitliliği içinde yoğun tartışmalara tanık oluyordu. Manastır'ın atmosferinde güçlü Türk aydınlarının ve özellikle subayların imparatorluğun geleceğinden duydukları kaygının havası vardı. Burada başkentin yönetim bozukluklarını, beceriksizliklerini düşünmek, dile getirmek günah sayılmıyordu.

Mustafa Kemal'in girdiği Manastır askerî okulunun sert kuralları vardı. Burada sopa çok doğal bir şey sayılıyordu. Mustafa yine üstün bir öğrenciydi. Matematik yine en sevdiği dersti, yalnız Fransızca'da güçlük çekiyordu. Bu nedenle de daha ilk yaz tatilinde geri kalmışlığını ve öğretmenlerinin uyarılarını önlemek için Selânik'teki Fransız okulunun kurslarına yazıldı.

Mustafa Kemal, okulda Ömer Naci ile yakınlık kurdu. Süregelen Jöntürkler hareketinin gelecekteki bu savunucusunun ateşli yapısı, vatan sevgisi, şiire olan tutkunluğu, edebî anlayışı, onu kendisine bağlayan konulardı ve bunlar aralarındaki konuşmaların değişmez odağını oluşturuyordu. Bir keresinde Naci, okumak için Mustafa Kemal'den kitap istedi ama, onun verdiklerinden hiç birini beğenmedi. Bunun üzerine de ona kendi kitaplarını getirdi. Böylece Mustafa Kemal düzenli bir yöntemle Türk edebiyatının büyük kişilerini tanı-

ma olanağını buldu. Bu kitaplar hayatın da şimdiye değin bilmediği yanlarını gösteriyordu. Mustafa Kemal, bu yeni dünyanın etkisi altında bir süre şiirler yazmaya çalıştı ve konuşma yeteneğini arttırdı.

Kendisi de, sonraları bu günlerden söz ederken :

«O zamanlar ilk kez gerçek edebiyatın ne olduğunu anladım, zamanımın büyük bölümünü ona ayırıyordum. Şiir büyük bir güçle beni çekiyordu.» diyecektir.

Bir gün askerî tabiye öğretmeni onu odasına çağırarak :

«Oğlum, şiirden vazgeç,» dedi. «Çabalarını askerî sorunlara yönelt.»

Bu iyi niyetli bir öğüt müydü, yoksa öğretmeni onda bir tutkunun güçsüz ürünlerini mi görmüştü, ya da bu gencin üstün askerî yeteneğini mi sezmişti? Mustafa Kemal öğretmenin bu sözleri üzerinde düşünüp derslerine döndü.

1897 yılında Girit adasında Yunan halkı ayaklanmıştı. Bu günlerde Manastır sokaklarında askerî okul öğrencileri için ilginç olan görüntüler çoktur. Sokaklar gürültülü bir halk kalabalığı ile doluyor, gece gündüz davul - zurna sesleri yükseliyor, gençler ellerinde bayraklarla gösteriler yaparak Türk halkını seferberlik merkezlerine çağırıyorlardı. Mustafa Kemal'le Ömer Naci, boş saatlerinde kent merkeziyle istasyon arasındaki bölgede geziniyor, heyecan içinde gönüllüleri seyreliyorlardı.

Bir gün Mustafa Kemal'in dikkatini ilginç bir olay çeker, arkadaşını o yana doğru sürükler. Uzun etekli giysiler giyinmiş sivri külâhlar takmış dervişler, genel havaya kendi düzenlerini vermek için gelmiş, gösteri yapmaktadırlar. Kendilerinden geçmiş bir halde sazlarıyla çalıyor ve acayip naralar atıyorlar. Çevre-

lerini sarmış olan halk da onlara uymaya çalışmaktadır.

Mustafa Kemal, arkadaşının kulağına :

«Tiksinti verici bir şey değil mi?» diye fısıldar, sonra da orada daha çok kalmak istemediğini söyler.

O günlerde Mustafa Kemal, yatağına girdiği zaman düşünde savaşı görüyor, kahramanlık görüntüleri canlanıyor, içinde savaşa girme isteği alevleniyordu. Gündüz olunca da Ömer Naci'ye:

«Bizim de bir şeyler yapmamız gerekli,» diye yakınıyordu.

Ömer Naci ise ona :

«Bugün değil... Ama bir gün belki başarabiliriz,» diye cevap veriyordu. Ama bu kararsız sözler Mustafa Kemal için yeterli olmuyordu. Üstelik gönüllüleri yazmakta olan askerî komisyon, askerî okul öğrencilerini geri çeviriyordu.

Bir gece Mustafa Kemal başka bir arkadaşı ile okulun bahçe duvarından atlayarak güney Yunan sınırına doğru yola çıktı. Uzun bir yürüyüşten sonra yorgunluktan bitkin bir durumda bir köy evinin kapısını çaldılar. Karanlıklar içinde bir kadın onlara kim olduklarını sordu.

Mustafa Kemal :

«Bizi konuk kabul eder misiniz?» diye sordu.

Kadın bu davetsiz misafirin karşısında bir süre öylece durdu, sonra hiç bir şey söylemeden içeriye girip elinde bir lâmba ile döndü.

Lâmba, karşısındakilerin yüzlerini aydınlatınca da, şaşkınlıkla :

«Mustafa, burada ne arıyorsun?» diye sordu. Bu kadın uzun yıllar Selânik'te yaşayan, Zübeyde Hanımın komşusu bir Bulgardı.

Konuklarını içeriye buyur ederken de :

«Oğlum, nereye gidiyorsunuz böyle?» dedi.

Mustafa Kemal, ateşli bir sesle karşılık verdi :

«Cepheye, Yunanlılara karşı savaşıcağız.»

«Sen daha öğrencisin oğlum. Her şeyden önce eğitiminin düşünmelisin.»

Kadın uzun süre onu düşüncesinden caydırmak için çalıştı. Her şeyin bir zamanı olduğunu, onun yaşındakilerin okumaları gerektiğini söylüyordu. Mustafa Kemal, yattıktan sonra uyuyamadı. Eski komşularının dediklerini düşünüyordu. Konuşan sanki komşu kadın değil, annesiydi. Sabah olduğunda Mustafa Kemal ile arkadaşı geri döndüler.

Askerî okulun verdiği bilgiler, Mustafa Kemal'i doyurmuyordu. Tartışmalar, kitaplar, en sevdiği alışkanlıkları olmuştu. Bu arada Ali Fethi ile yakın bir arkadaşlık kurmuştu. Bu iyi yetişmiş, terbiyeli, çok iyi Fransızca bilen genç, ona geniş kitaplığından yararlanmaya imkân vermişti. Mustafa Kemal'in önüne yeni bir dünya daha açılıyordu: Volter, Russo, Monteskiyö. Geceler boyu bu büyük Fransız düşünürlerinin yapıtlarını okurdu. İki arkadaş sık sık tartışıyorlar, çevrelerinin, hayatın birçok sorunlarına çözüm arıyorlardı.

Dostlar çevresi büyümüş, ortak konuları olan geniş bir arkadaş grubu olmuşlardı. İzinli oldukları günler, Union, Kristal, Olimpos gibi Rum eğlence yerlerine gitmeyi seviyorlardı. Buralarda birayla birlikte bol meze veriyorlardı. Bu da ceplerindeki kurusları sayılı gençlerin işine yarıyordu. Daha lüks yerlere gitmeye karar verdikleri zaman, meze olarak sokaktaki satıcıdan kestane alıyorlardı. Böyle hallerde Ömer Naci şiir okurcasına boyuna tekrarlardı :

«Hayat pişmiş kestane değil de nedir?»

Bu arkadaş topluluğu her şeyleri ile Avrupalı bir hayatı sürdürmeye çalışıyorlardı. Okuldaki Fransızca

Öğretmeni onlara danstan söz etmiş, bazı şeyler öğretmişti. Bu nedenle de, olanak buldukça kenar mahalle dansinglerine koşuyor, kızlarla dans edebilmek için şanslarını deniyorlardı. Sarışın Mustafa Kemal, arkadaşları arasında en beğenilen gençti.

İlk gönül serüveninin bu sıralarda geçtiği söylenir. Komşu Rum ailelerinden birinin kızına âşık olmuştur. Tatil olunca, birlikte Selânik'e gitmeğe karar verirler. Annesi onu bu düşüncesinden caydırmak için çalışır, ama başaramaz. Bunun üzerine dayısı bu işe kurnazca karışır ve bu serüveni önler.

Mustafa Kemal, yakın arkadaşlarıyla beraberliğinin dışında, içine kapanık, konuşmaktan çok dinlemeyi seven, sessiz bir genç olarak görülmektedir.

Ancak neşeli olduğu bir gün, «Gün gelecek, herkes benden söz edecek» der.

İşte bu, şarabın köpürmeye başladığına, olgunlaşıp, yatışması için zamanın gerektiğine işarettir.

SONUNDA İstanbul...

Mustafa Kemal, yatılı askerî okula girmiştir. Burada da daha çok şeyler bulacağına olan inancı, gerçekleşmektedir. Onun araştırmacı, sorularla dolu kafası Doğu ile Batının kesiştiği bu büyük şehirde daha geniş olanaklar bulacaktır.

Askerî okulda, daha da sonra Akademideki yıllar, Mustafa Kemal için kaygılı düşüncelerle dolu olarak geçer. Ateşli yaradılışı, büyük şeyler yapma isteği, Sultan Abdülhamit'in zorbalık düzeninin engellerine takılmaktadır. Çıkar yol nerededir? Nasıl olacaktır, ne yapılmalıdır? Genç adam, doğruyu görerek bu soruların karşılığını bulabilmek için düşüncesini zorlamaktadır. Birçok geceler gözüne uyku girmemektedir. Kimi gecelerinde de yarı uyku içinde, bulanık, sisli bir düşte aranan ipuçlarını yakaladığı inancıyla sabaha karşı mutlu bir uykuya dalar. Ama ertesi gün hâlâ dağın eteklerinde olduğunu anlar.

Arkadaşları, hep asık yüzündeki sessiz gerginliğe, anlaşılmaz yabansı tutumuna şaşmaktadırlar. Sabahları nöbetçi subay onu zor uyandırmaktadır. Ona kaygıyla sormaktadırlar :

«Sabahları niçin uyanamıyorsun? Nen var senin?»

Mustafa Kemal bu sorulardan kurtulmak için çok kez aceleyle :

«Uyanamıyorum işte,» diye karşılık vermektedir. Kimi kez sorularda direnildikçe açıklamalar yapmak zorunda kalmaktadır :

«Arkadaşlar,» der. «Ben sizler gibi yatar yatmaz uyuyamıyorum. Tan atana değin gözümü kırpmıyorum.»

Ancak neden uyuyamadığını, neden gözünü kırpmadığını, ne düşündüğünü saklamayı daha uygun bulmaktadır. Abdülhamit'in özgürlüksüz ortamında duvarların bile kulağı vardır, özgürce belirtilen düşünce ölümüne denktir.

Kimse, Mustafa Kemal'i derslerine çalışmadığı, ilgi göstermediği bahanesiyle suçlayamaz. Bu zor uyanan, dalgın, ilgisiz görünümlü öğrenci, dersler sırasında öyle sorular yöneltmektedir ki, çoğu kez öğretmenleri zor duruma düşmektedir.

Bir gün çete savaşları konusundaki dersten sonra öğretmeninden, İmparatorluğu kapsayan bir çete savaşıyla ilgili ödev vermesini rica eder. Öğretmeni önce şaşırır, ancak derse karşı gösterilen ilgiden de mutlu olmuştur. Ertesi gün bu ödev verilir :

«İstanbul'daki yönetime karşı, yurdun Anadolu kesiminde ayaklanmalar başlamıştır.»

Konuyu böylece ortaya koyan öğretmen, şu sorularına çözüm istemektedir :

«Baş kaldırmalar neden çıkmış olabilir? Ne kadar genişleyebilir? Hükümet güçleri bu ayaklanmaları nasıl bastırabilir?»

Şimdi roller değişmiştir. Sorular karşısında arkadaşlarının yüzü asılırken, Mustafa Kemal'in yüzündeki dalgınlık hali kaybolur. Kafası büyük bir hızla çalışmaktadır. Onun cevapları en doğru, en kesin kanıtlı olandır.

Bu bir râslantı mıdır? Çünkü bu insan on yedi yıl

sonra halkı, imparatora, emperyalist işgale karşı ayaklandırmak için Anadolu'ya geçecektir. Tarihçiler ve biyograficiler, Atatürk'ün hayatında böyle birçok raslantı bulmuşlardır. Bu olay, raslantıların önemlilerinden biridir. Geleceğin önder askerinin düşüncelerini gerçekleştirebilmesi için, olgunlaşma yıllarının geçmesi, olayların gelişmesi gerekecektir. Ama bu günden sonra Mustafa Kemal'in her düşüncesi, her adımı, geleceğin kararlı davranışına yöneliktir.

Hayatın doruklarına doğru uzanan yol, engelsiz değildir. Mustafa Kemal, İstanbul'a, Fransız düşünürlerinin kitapları, Namık Kemal'in şiirleri ile dolu olarak gelmiştir. Burada onların anlamını daha da iyi kavramaktadır. Bu kitaplar her zaman elinin altındadır. Fransız devrimini incelemekte, Napolyon üstüne durmadan bir şeyler okumaktadır. Napolyon Bonapart'a hayranlık duymakla birlikte, onun birçok davranışını da eleştirmektedir. İstanbul'da yayınlanan gazeteleri okumakta, şiirler çevirerek Türk dergilerine göndermektedir. Ancak Abdülhamit'in sansürü ve yasaklar, kitaplarla ilgilenmesini güçleştirmektedir. Saray, yasağın ve baskının ateşli istekler doğurabileceğini hesaplayamamaktadır. Ancak, bu duygular, kaderin bir alayı gibi, Sultan'ın yönetiminin koruyucularını yetiştirmekte olan askerî okulun öğrencileri arasında çok yaygındır.

İstanbul, ilk aylarda genç adamın sanki başını döndürmüştür. Şehir onu kendine tutsak etmiştir. Mustafa Kemal, uzun süre her gün yeni bir buluşunun büyüğü ile yaşar. Dar sokakları, Ortaçağa özgü görünüşü, örtülü kadınları, yüksek duvarları, minare ormanları ile şehrin Müslüman kesimleri onu çekmemektedir. Onları bir bıkkınlık verecek ölçüde tanımaktadır. Dürtüleri, onu şehrin öteki bölümüne, yeni gelişen yerlere, Haliç'in kuzeyine itmektedir. Geniş pencereci evler, bü-

yük bahçeli güzel yapılar, tiyatrolar, eğlence yerleri, Avrupa malları satan mağazalar, Beyoğlu'ndaki feracesiz kadınlar, kızlar genç adamın hoşuna gitmektedir.

Mustafa Kemal, bu yeni mahallelerde canlanmakta, taşralı merakı onu hep bu yana çekmektedir. Daha onsekiz yaşında tutkuyla, istekle dopdolu olan bu genç, duygularının karşılığını yalnızca İstanbul'un Avrupa bölümünde bulabilmektedir. Burada Ali Fuat'la tanışır. Yeni arkadaşı ondan yaşça küçüktür ama, bir paşanın oğlu olan bu genç, eğitimi ve bilgisi ile Mustafa Kemal'i etkilemektedir. Üstelik Ali Fuat, onun gitmek istediği şehrin her yerini iyi bilmektedir. İkisi bu işe nereden başlayacaklarını kestirememektedirler. Ancak gençlerin niyetlerini sezen Paşa baba onlara yön vermeye çalışır. Onlara kişisel olarak gezdikleri, gördükleri yerlerle İstanbul'un planını çizmelerini öğütler. Bu konu bir yaz boyunca onları oyalamıştır. Paraları yeterli olmamakla birlikte, iki arkadaş, gece eğlence yerlerinin sürekli ziyaretçileri olmuşlardır. Yaşları gereği her şeyi tatmak istemektedirler. Bir kez geceyi Büyüka'da geçirmeye karar verirler. Pahalı otellere yanasacak güçleri yoktur ama, çadırlarını kıyıdaki çamların altına kurabilecek, ateş yakıp saatlerce gecenin seslerini dinleyebilecekler, düşlerini, aşk serüvenlerini birbirlerine anlatabileceklerdir. Ali Fuat bir şişe rakı almıştır. Mustafa Kemal bu içkiyi ilk kez o gece tatmış ve ne yazık ki, hoşuna gitmiştir. Ali Fuat'a Manastır askerî okulundaki hayatını anlatır, Namık Kemal'den şiirler okur. Ali Fuat da kendi sevdiği şiirleri okumaktadır.

Bir ara bakışlarını ateşe diken Mustafa Kemal:

«Fuat,» diye fısıldar, «eğer edebiyatla resmi, matematiğe bağlı olduğum gibi sevseydim, okulun duvarları arasında kapanıp kalmaz, mehtaplı gecelerde

okuldan kaçar, şiir yazmak için buralara gelirdim. Sabahları da resim yapardım.»

Bu, nasıl yorumlanmalı? Doyurulmamış isteklerle mi? Unutmamak gerekir ki, gençler rakı içmişlerdi, üstelik hayatın daha eşiğinde bulunuyorlardı. Mustafa Kemal'in şimdiye kadarki gelişmesi tümüyle iç isteklerine uygun bir biçimde olmuştu. Ama onun gibi duygulu, güçlü bir yaradılışa sahip olan kişi tek şeyle mutlu olamaz, sınırlanmış amaçlarla yaşayamazdı.

Yıl, hemen hemen bütünüyle böyle bir duygu coşkunluğu içinde geçti. Mustafa Kemal, ancak sınavlar yaklaşınca kendine geldi. Derslerini yetiştirmesi gerekiyordu. Askerliğe olan bağlılığı ağır bastı; gecesiyle gündüzünü çalışmaya verdi, üst sınıfa geçti. Askerî okulu bitirene kadar da en başarılı öğrenci oldu. Üstelik artık tanıdığı İstanbul onu eskisi gibi pek öyle çekmiyordu. Okulun geleneklerine göre en başarılı öğrenciler, genç teğmen olarak kıtaya değil Akademiye gönderildi.

Askerî okula gitmek için annesi Zübeyde Hanım'la ilk tartışmasının üzerinden tam dokuz yıl geçmişti.

Yeni çıkan subayın ilk düşüncesi, annesini sevindirmek oldu. Yüzyılın başından beri kadife fonu değişmeyen bir İstanbul fotoğrafçısının çektiği resim; yapılı, biraz gergin duruşlu, bütün apoletleri, sırmaları ve düğmeleri pırıl pırıl parlayan bir teğmeni gösteriyordu. Bu resimle birlikte gönderilen mektubun cümleleri arasında, ailesini sevindirmek isteyen, yeni olgunlaşmaya başlamış ve isteklerinin ilk aşamasına ulaşmış bir gencin saklanamayan gururu yansıyor.

Askerî akademide Mustafa Kemal'in görüşleri daha da belirginleşti. Derslerinin dışında arkadaşlarıyla büyük bir heyecan içinde imparatorluğun durumunu, sorunlarını tartışıyordu. Düşüncelerinde, Fransız gazetelerindeki makalelerin ya da yurt dışına kaçmış Ab-

dülhamit karşıtlarının suçlayıcı yazılarının yansımaları görülmüyordu. Arkadaşlarıyla birlikte sık sık bir odaya kapanıyor, onlara ateşli konuşmalar yapıyordu:

«... Tarih göstermektedir ki, devrimler önce düşünce olarak belirir, sonra halkça benimsenir. Düne kadar bizim bir ilimiz olanlara bakınız... Söz gelimi, Bulgaristan'ın bir İvan Vazov'u var. Bu ulusal ozan şiirleri ile ulusunu özgürlük ve bağımsızlığa çağırıyordu. Ulusuna, tarihine âşık olan şair, kısa sürede halkça benimsendi, şiirleri ezberlendi. Beş yüz yıl kendi tarihinden koparak Türklere ırgatlık eden Bulgarlar, bugünkü durumlarına onun gösterdiği yoldan ulaştılar... Sırp'ların da Filip Vişniç adlı, halkında ulusal duygular uyandıran, onların içine bağımsızlık tohumlarını saçan kör bir ozanları var... Yunan ozanı Kostantin Pigas şiirleri ile Girit halkını kurtuluş savaşına çağırıyordu... Macar ozanı Petöfi, bütün zorluklara rağmen, halkını özgürlüğe çağırmaktan caymadı... Şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun dayanaklarının neden daha hızlı bir biçimde sarsıldığını anlamaktayız. Ordumuzun başına yeteneksiz komutanlar atanmış. Abdülhamit'in ise, Avrupa politikasından haberi yok. Ay-larca maaş alamayan subaylar var. Orduda erler eğitilmiyor. Padişah ise, sarayında yalnızca keyfini düşünüyor. Başında böyle bir hükümdarı olan devletin korunması güç...»

Onun önerisi ile birkaç öğrenci, yasaklanmış, onları coşturan sorunları dile getiren gizli bir gazeteyi Akademiye çıkarmaya başladılar. İşin düzenleyicisi odur, makalelerin çoğunu da o yazmaktadır. Gazete, Akademi yöneticilerinin eline geçmesin diye, on sayı kadar yazılmaktadır. Elden ele dolaşan bu gazete, büyük bir ilgi ile izlenmeye başlıyor. Ama bir süre sonra sarayın binlerce casusundan biri gazeteyi eline geçirecektir. Aka-

demî Komutanı Rıza Paşa bilgi vermek için çağrılınca, her şeyi yalanlıyor. Bu tutum akademînin adını ve şanını korumanın en iyi yoludur. İhbar edildikleri haberi Mustafa Kemal'i ürkütmüyor, o gazeteyi yayınlamayı sürdürmektedir.

Bir gün sınıfa kapanmış, gazeteyi hazırlarken Akademî Komutanı Rıza Paşa içeriye girer. Yazıları saklamaya olanak yoktur. Mustafa Kemal'in yanına yaklaşarak yazılardan birini okumaya başlar.

Mustafa Kemal, «Kesinlikle beni tutuklatacak, sonra... Sonra da okuldan kovacaklardır», diye düşünerek komutanın ardında dişlerini sıkmış bir durumda emir bekleyen subaylara bakmaktadır. Soğukkanlı olması gerek.

Yay gibi gerilmiş olan Mustafa Kemal'e bakan Rıza Paşa'nın öfkesi yavaş yavaş şaşkınlığa, daha doğrusu hayranlığa dönüşmektedir. Başına gelecekleri çok iyi bilen bu gencin, gri mavi gözlerinde, korku, pişmanlık, dahası, bağışlanma dileği bile yoktur. Bu bakışlar sanki ona: «Gerçek şimdi sizin önünüzde, söz sizin vicdanınızdadır,» demekte... Rıza Paşa, vicdanı dile gelmiş olmalı ki, hep öyle asık bir yüzle herkesi sevin-diren, günlerce koridorlarda, sınıflarda tartışma konusu olacak cezayı açıklar:

«Derslerle ilgisi olmayan şeylerle uğraşıyorsunuz.» Sonra ardında duran subaylara döner: «Bir hafta izinsizlik cezası verilmiştir.»

Bu hoşgörünün sebebi nedir? Rıza Paşa, ya grubun yaptıklarını önemsememiştir, ya da Abdülhamit'ten tiksinen arkadaşlarının düşüncelerini paylaşmaktadır.

Mustafa Kemal, 1905 yılının başında Akademiyi beşincilikle bitirerek yüzbaşı rütbesini alır. Genç adam, kıtasına katılmadan önce ailesinin yanına gitmek is-

temektedir. Ama olaylar tasarısını uygulamasına olanak vermez. Atanma buyruğunu beklerken, arkadaşı İsmail Hakkı ile, şehirde bir ev tutar. Bunca yıl süren askerî eğitimden sonra, bağımsız olma isteği çok güçlüdür. Bu evde sık sık arkadaşları ile toplanarak geleceğe dönük planlar kurarlar.

Her ne kadar, Akademi komutanı yıllar önceki gizli gazete işini örtbas etmişse de, sarayın casus örgütü işin peşini bırakmış değildir. Onlar da kendi adamlarını görevlendirerek evdeki konuşmaları öğrenirler. Saray artık onun tehlikeli bir kişi olduğuna karar vermiştir. Mustafa Kemal'le arkadaşları tutuklanarak hapse atılırlar. Sonu gelmeyen soruşturmalar başlar. Hiç bir şeyin yalanlanacak yanı yoktur. Burada işe yine Akademi Komutanı Rıza Paşa karışır. O, tutukluların davranışlarının bir gençlik duygusu ile yapıldığı, önemsenmemesi gerektiği konusunda inatla direnir. Uzun süre düşünüldükten sonra tutuklular serbest bırakılırlar, ama Selânik ya da Edirne olması umulan atamalar uzak bölgelere yapılır. Mustafa Kemal, Şam'da Beşinci Orduya atanmıştır.

ONUN yaşam öyküsünü yazanlara göre, imparatorluğun en dip köşelerinden birine atandığını öğrenen Mustafa Kemal şöyle haykırmıştır:

«Güzel, biz gideceğiz, bu çölde de yeni bir devlet kuracağız.»

Bu sözler kesin bir planın belirtisinden daha çok geleceğe ilişkin bir kehanettir. Askerî okulda ve Akademide uzun yıllar süren eğitim bitmiştir. Mustafa Kemal, her şeye sabırla dayanmasını bilmiş, gelecekteki niyetlerini uygulamak için gerekli her şeyi toplayabilmiştir. Şimdi okulun dar çerçevelerinden sıyrılmış, toplumun içinde belirli bir duruma ulaşmıştır. Artık hareket zamanı gelmiştir.

O, daha Şam'a gitmek üzere Beyrut'tan geçerken düşüncelerini şöyle açıklamaktadır:

«Bütün sorun, çökmekte olan imparatorluktan bir Türk devleti çıkarabilmektedir.»

Mustafa Kemal'le arkadaşı Müfit, aynı alaya atanmışlardır. Komutanlar, onlara karşı ilgisiz bir tutum izlemekte, stajyer statüsü uygulamaktadırlar. Kendi birliğinde eğitimi en modern yöntemlerle uygulamaya çalışan Mustafa Kemal birçok subayın sessiz direnişiyi karşılar. Kimileri onunla açıkça alay etmektedir. Orduda görev yapan bir kurmay subay onlara çalım mı satacaktır?

İmparatorluğun ruhsal çöküntüsü bu uzak yerlerde daha güçlü duyuluyordu. Buralardaki askerî birliklerde hayat keyfe göre bir davranış içinde yürüyor, yerli halkı soymak olağan işlerden kabul ediliyordu. Müfit, bir gün soluk soluğa gelip, Mustafa Kemal'e birliklerinin gece eğitimine gideceğini bildirir.

Mustafa Kemal, arı sokmuşçasına yerinden fırlar: «Nasıl olur, bana hiç bir şey söylenmedi.»

Az sonra ikisi de alay komutanının yanına gitmiş bilgi istemektedirler. Alay komutanı onlara alaylı bir sesle karşılık verir:

«Siz alayda yalnızca stajyersiniz. Bugün bölükleriniz gerçek komutanlarca yönetilecektir. Sizi Şam'da bırakıyorum. Kaygılanmayın, maaşlarınızı alacaksınız.»

Son sözler Mustafa Kemal'i çileden çıkarır. Bu aşagılanmayı kabullenemezdi o. Hemen Müfit'le birlikte Tümen komutanına çıkarlar. Ama o da, onların davranışını «cüret ve arsızlık» la niteleyerek nerdeyse yanından kovar.

Ama Mustafa Kemal başeğmek istemez :

«Biz de gideriz, atlarımız var ya!»

Müfit de onunla aynı kanıdadır.

Onlara karşı iyi duygular besleyen bir takım komutanı, boşuna bir çaba ile onları kararlarından caydırmaya çalışır:

«Bu iş tehlikelidir. Size büyük tatsızlıklar getirebilir,» der.

Rasgele söylenmiş bu sözler Mustafa Kemal'in kararını daha da güçlendirir. O, bütün bu işlerde kendilerinden saklanan bir şeyler olduğu kanısındadır.

Yolda ikisine karşı takınılan tutum soğuk, dahası, düşmancadır. Onlara çadır ve yiyecek vermezler. Yalnız bir emir eri sığınacakları bir yer sağlar. Sonraki günler gerçeği apaçık ortaya kor. Alay, komutanlıkça

belirtildiği gibi Çerkez ayaklanmalarını bastırmaya de-
ğil, yağmaya, çalmaya, sonradan subaylar arasında
paylaşılacak ama, gerçekte var olmayan, sözde vergi-
leri toplamaya çıkmıştır. İki stajyer her şeye tanık ol-
dukları için elde edilenden onlara da bir pay sunulur
sonunda. Ne var ki, Mustafa Kemal bu öneriyi kesin-
likle reddeder. Müfit, durumu ona danışmaya geldiği
zaman, Mustafa Kemal, çok kızgın bir sesle sorar:

«Müfit, sakın almış olmayasın?»

«Hayır, hayır! Almadım.»

Mustafa Kemal, odada sinirli sinirli dolaştıktan
sonra, Müfit'in önünde durarak gözlerine dimdik ba-
kar:

«Müfit, bu adamlarla alçalmak mı, yoksa yarının
adamı olmak mı istersin?»

«Kuşkusuz, yarının adamı.»

Yarınki günler... Bu düşünce onun içindeki en
önemli sorundu. Mustafa Kemal, kendisine ele geçi-
rilenlerden pay önerenlere şu karşılığı vermişti:

«Baylar, ben matematik okudum, ama sizin bu he-
sabınızdan hiç bir şey anlamadım.»

Bu dengesiz, vicdansız subayların çoğu için Mus-
tafa Kemal, yollarını tıkayan tehlikeli bir insandı, onu
zevkle yok edebilirlerdi. Sonra, geçici bir süre için onu
bir başka birliğe atadılar. Yeni birliğinde bir gün, eği-
time çıktıkları sırada bir grup Dürzi'nin savaş düzeni-
ne geçerek kendilerini izlediklerini gördü. Birlikteki öte-
ki subaylar, Dürzi'lere ateş açmakta diretiyorlardı. Ama
Mustafa Kemal'in buyruğu başka oldu :

«Kimse onlara ateş açmayacak, eğitim sürdürül-
sün. Ben onları iyi tanırım. Dürüş insanlardır, biz on-
lara ateş açmadıkça, onlar da bize ateş etmezler.»

Dürzi'ler, askerlerin bu beklenmedik tutumundan
dolayı şaşırmışlardır. Mustafa Kemal, yanlarına gide-

rek onlarla dostça bir söyleşiye girer. Dürzi'ler bir süre sonra çekilirler. Yerli jandarma komutanı ile öteki subaylar bunu büyük bir zafer kabul edip, kutlamaya kalkışırlar. Mustafa Kemal ise, onların kendiliklerinden çekildiklerini, boşuna açıklamaya çalışır. Komutan, bu konuda Sultan'a bir rapor yazılmasında direkt-mektedir. Mustafa Kemal:

«Ben, böyle bir düzenbazlığa katılamam,» diye öneriyi reddeder. «Olayda yenen de, yenilen de yok. Ama tam gerçeği söylemek gerekirse, zafer onlardan yana.»

Jandarma komutanı, öfkeyle:

«Sen, bu konularda cahilsin,» diye söylenir. «Sen Sultan'ı anlamıyorsun.»

«Ben bilgisiz olabilirim, ama Sultan'ın doğruları bilmesi ve sizin yaptıklarınızı anlaması gerekir.»

Selânik'le, İstanbul'dan sonra, Şam'da hayat sıkıcıydı. Şehir, uygarlığın yeniliklerinden uzak, İslâm-lığın ortaçağını yaşamaktaydı. Hayat güneşin doğuşu ile başlıyor, batışı ile bitiyordu. Mustafa Kemal, uzun gecelerde birbirine ters gelen düşüncelerle boğuşuyordu. Bazı geceler uyuyamıyor, giyinip sokaklarda dolaşıyordu. Kaldırımlarda, evlerin önünde eski püskülere sarınıp uyuyan insanlar görüyor: «Hayat bu mu?» diye düşünüyordu. İşin kötüsü, onlar durumlarını anlayamıyor, dinsel bağnazlık ve bilgisizlik gerçekleri görmelerini engelliyordu. İmparatorluğun dış düşmanı çoktu, ama iç düşmanlar onlardan daha az tehlikeli de-ğillerdi.

Bir gün, Şam'ın ticaret merkezinin bulunduğu dar sokaklarda dolaştıkları sırada, Müfit'le Doktor Mustafa Beyin (Cantekin) dükkânının önüne geldiler. Doktor, İstanbul'da Deniz Harp Okulunu bitirip devrimci düşüncelerinden dolayı buraya sürülmüş olan biriydi, burada da bu ad altında saklanıyordu. Konuşmaları

sırasında Mustafa Kemal, onunla benzer düşünceleri benimsediğini anladı. Birkaç gün sonra iki arkadaş, Doktorun evinde konuktular. Konuşmalarının konusu, İmparatorluğun içine düştüğü çıkmaz ve alınması gereken köklü tedbirlerdi.

Duygulu bir insan olan Doktor :

«Hükümet darbesi yapmalıyız,» diyordu. «Devrim gerekli.»

Ateşli Müfit ise:

«Savaşmamız gerek. Özgürlük için ölmeliyiz.» diye yerinden fırlıyordu.

Mustafa Kemal, her zaman olduğu gibi, gereksiz duygu patlamalarını bastırmayı başardı, arkadaşlarının sözlerini düzeltti:

«Sorun ölmek değil, amacımızı gerçekleştirmektir.»

Başka bir gece geleceğin önderi bir devrim derneği olan «Vatan ve Hürriyet Cemiyeti» ni kurdu. Mustafa Kemal, sözlerde ne denli devrimci olunursa olsun, bunun yetmeyeceğini anlamış, devrim için örgütlenmek gereğine inanmıştı. Kurduğu derneğe konulan ad öyle rasgele seçilen iki sözcük değildi. Bu sözlerin anlamı yaratıcının görüşünü, düşüncelerini yansıtıyordu. O, yıllar sonra derneğe neden bu adın verildiği sorusunu şöyle karşılayacaktır:

«Yalnız özgür insanlar vatana yararlı olabilirler. Yalnız o insanlar vatani kurtarıp koruyabilirler... Özgür olmayan bir ülke çöküntüyle, ölüme yargılıdır. Bütün gelişmelerin temeli özgürlüktür.»

Mustafa Kemal, görevi gereği Suriye'nin birçok şehrini dolaşıyor, «Vatan ve Hürriyet» in hücrelerini kuruyordu. Beyrut'ta, Yafa'da, Kudüs'te. Ancak, sağladığı başarılar onu mutlu etmemektedir. Suriye, İstanbul'dan çok uzaktadır. İmparatorlukta bir devrim eyleminin başarıya ulaşması için, devrim merkezinin

başkent İstanbul'a yakın olması gerekmektedir. Bu nedenle de çabalarını Selânik ya da Manastır'a yöneltmeliydi. Oraya gizlice, izin almadan gitmeye karar verdi. Bunu gerçekleştirirken de, yokluğunu hissettirmemeyi kabul eden bazı subayların yakınlığından yararlandı. Mısır ve Yunanistan üzerinden Selânik'e doğru yola çıkarken, yanında hiç bir belgesi yoktu. Doğduğu şehrin limanında onu güvendiği arkadaşları karşılayıp, formalitelerden kaçırdılar.

Sevinçle ama tedirgin bir durumda karşılayan annesi :

«Buraya gelmeye nasıl cesaret edebildin? Sakın Sultanın buyruklarına aykırı bir iş yapmış olmayasın?» diye sordu.

«Kaygılanma anacığım. Gelmem zorunluydu. Sultana gelince, yakında onun da ne olduğunu sana göstereceğim.»

Yakın arkadaşlarının öğüdü üzerine, nerede olduğunu bildirmeden hastalandığını ileri sürerek, İstanbul'dan izin istedi. İmparatorluğun bürokratik sistemi hiç bir kuşku duymadan ona dört ay izin verdi. İzin tam sırasında gelmişti. Genellikle askerî okuldan tanıdıkları olan bu kişiler Selânik ve Manastır'da örgütlerini kurmaktaydılar. Selânik'teki toplantıya katılan Hüsrev Kızılcan, Mustafa Kemal'in o gün söylediklerinden şunları hatırlamaktadır:

«Halk, zulüm ve baskı altında inlemektedir. Özgürlüğü olmayan bir ulus ölüme ve yok olmaya mahkûmdur. Özgürlük gelişmenin anasıdır. Bugün tarih, çocuklarının önüne büyük görevler sermektedir. Ben Suriye'de bir dernek kurdum. Mutlakiyetle savaşa başlıyoruz. Buraya da bu derneği örgütlemek için geldim. Şimdilik gizli çalışmak zorundayız. Sizden, fedakârlık bekliyorum. Zulme, devrimle karşı koyabiliriz. Bu nedenle

de sizi çürümüş rejimi alt etmek için göreve çağırıyorum...»

And içtiler. Burada her şey Mustafa Kemal'in düşüncelerine uygun olarak geçiyordu. Bu and içme, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneklerine uygun olarak değil, Mustafa Kemal'in bir karton üzerine yazmış olduğu, Derneğin ilkelerini tekrarlayıp, tabancaya el basarak yapıldı.

And içmeden sonra arkadaşlarına:

«Bu silâh artık kutsaldır,» dedi. «Onu bir gün bana vermek için saklayın.»

Mustafa Kemal'in birliğinden ayrılışından beri, uzun bir süre geçmiş ve İstanbul'a onun davranışlarını bildiren haberler uçuşmaya başlanmıştı. Hakkında soruşturma açıldı. Bu durumu öğrenince hemen Şam'a döndü. Olayı incelemek için gelenler şaşırdılar. Kandırıldıklarını sandılar. İnceleme kuruluna Mustafa Kemal'in Sultana bağlı disiplinli bir subay olduğu düşüncesi aşıldı. Soruşturmanın üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra da cezalandırma yerine Selânik'teki üçüncü orduya atandı.

Bu olay, gerginlik dolu 1907 yılının sonbaharında oluyordu. Selânik bir devrim öncesinin sızması ile sarsılmaktaydı. Üçüncü ordu, başkaldırıcı düşünce ve akımların merkeziydi. Daha sonraları Türk tarihine Jöntürkler olarak geçecek bir grup subay ve aydın, «İttihat ve Terakki Cemiyeti» ni kurmuşlardı. Aslında buna benzer bir dernek daha 1889 yılında kurulmuş, ama yöneticilerinin bir bölümü sarayca tutuklatılmış, ötekiler de Avrupa'ya kaçmışlardı.

Jöntürkler, Sultanın mutlakiyetini 1876 anayasasını geri getirerek kısıtlamak istiyorlardı. İmparatorluğu modernleştirme çabalarında bakışları geriye dönük, trajedileri de bundan doğmaktaydı. İmparatorluğun

egemenliği altındaki ulusların kurtuluş savaşlarına karşı sağır ve krdler. Jöntürkler, XIX'uncu yüzyılın öğretilerine yabancıydılar, tarihsel akımla uzlaşmıyorlardı. Tasarıları geçmişe yönelik olduğundan, sırtları ileriye dönük olarak yürüyorlardı.

Mustafa Kemal, yeni görevinin başına geçmek ze-re Selânik'e döndüğü sıralarda, olaylar elle tutulur biçimde gelişmektedir. «Vatan ve Hürriyet» teki arkadaşları, «İttihat ve Terakki» ye geçmişlerdir. Havada bir fırtınanın kokusunu duymaktaydı. Kendi derneğini yenileme çabalarına girişmektense, onlarınkine girmesi gerektiğini anlıyordu. Bir an için kendi inançlarından dönüp, diş gıcırdatarak, maske takmış ve kırmızı pele-rin giymiş üç kişinin önünde Kuran'a el basarak and i-mesi gerekti. Bu garip törenlerin yapıldığı kuruluş, Ma-son localarınca da desteklenmekteydi, üyelerinden o-đu da bu localara bağlıydılar. Mustafa Kemal'in amacı, kendi görüş ve düşüncelerini ötekilere kabul ettirmek-ti. «İttihat ve Terakki» nin gerek içindeki, gerekse dışın-daki arkadaşlarına, kendi düşüncelerini akıl almaz bir inatla anlatıyor, Osmanlı İmparatorluğunun yeniden canlandırılmasının boş bir dş olduğunu söylüyordu.

Gündüzleri kusursuz bir subay olan Mustafa Ke-mal, geceleri Selânik'in Olimpos, Union, Kristal gibi gazinolarında dost ve arkadaşlarıyla buluşup tartışma-lara girişiyordu. «İttihat ve Terakki» nin yöneticileri bu tedirgin adamı toplantılarına ağırmamayı yeğ tutu-yorlardı. Bu durum, Mustafa Kemal'i sinirlendiriyor, kimi kez kendini tutamıyordu. Bir gece arkadaşları ile Olimpos gazinosunun alt katındaki bir odada toplanmış konuşuyorlardı. Konu, İran'la Girit adasındaki kurtu-luş hareketleri ve bunların nderleriydi. Bir ara fkey-le göğüs geçiren Ali Fethi, belki arkadaşlarının da ka-fasını kurcalayan bir düşünceyi dile getirdi :

«Bizde neden böyle önderler çıkmaz?»

Arkadaşları susuyorlardı. Tek tek onların yüzlerine bakan ve tepkilerini anlamaya çalışan Ali Fethi, son olarak gözlerini Mustafa Kemal'e dikti. O, dişlerini sık-mış, düşünceli bir durumda önüne bakıyordu. Ali Fethi dayanamayıp ona döndü :

«Senin ne düşündüğünü biliyorum. Neden ben böyle bir adam olmayayım, diyorsun.»

Bu sözler bir ateşi alevlendirmeye yetti. Mustafa Kemal'in mavi gözleri çelik grisi rengini aldı.

«Evet, öyle düşünüyorum. Bu adam neden Mustafa Kemal olmasın?»

Arkadaşlarından kimisi belli etmeden oradan sıvışmaya çalışıyorlardı. Konuşma rahatsız edici olmuştu. Onlar Mustafa Kemal'in yapısını biliyorlar, kendi yan-larında başka şeylerden de konuşmasından korkuyor-lardı. Üstelik korkmakta haklıydılar. Mustafa Kemal, konuşmasını büyük bir coşkununla sürdürüyor, sesi sanki çınliyordu :

«Aramızdan neden böyle bir adam çıkmasın? Söz gelişi sen, ya da Ali Fuat? Evet, bu adam neden Mustafa Kemal olmasın?»

Oda, hemen hemen boşalmış, içerde yalnız üç arkadaş kalmışlardı. Ağzından kaçır-dığı söz-lere pişman olan Ali Fethi, konuşmasının konusunu değiştirmeye çalışıyordu. Ama pek başaramadı. Sonunda yine onun önerisiyle Union'a gittiler. Ama orada da konu değişmedi.

«Bu adam neden Mustafa Kemal olmasın?»

Sonunda konuşma Ali Fethi'nin de canını sıktı. Mırıldandı :

«Çok iyi, çok güzel söylüyorsun. Ama artık politikayı bırak da eğlenelim.»

Mustafa Kemal'in böyle bir niyeti yoktu.

«Hayır. Sizin de konuşmanızı istiyorum. Biz hep devrimden söz ediyoruz, buna rağmen İstanbul'un baskısına karşı boyun eğiyor, susuyoruz. Ardından da, İran ve Yunanistan'daki kurtuluş hareketlerini kıskanıyoruz. Öndere gereksinim duyuyoruz. Ama ben önder olabilerim deyince herkes susuyor. Dahası, devrimci olduklarını göğüslerine vurarak haykıranlar bile korkarak sıvışıyorlar. Neye benziyor bu iş? Hayır, bu böyle olmaz, hiç vakit geçirmeden arkadaşları toplantıya çağırıp bir karar vermeliyiz...»

Konuşma sabaha dek bu konu çevresinde dolanıp durdu. Ama gerçekte Ali Fethi ile Ali Fuat, onun devrim savaşının yöntemlerine, imparatorluğun sorunlarına ilişkin ve Jöntürk yöneticilerine karşı aşağılamalarla dolu uzun bir dersini dinlemek zorunda kaldılar.

Bir başka gün Mustafa Kemal, neşeli olduğu bir sırada yarı şaka, yarı ciddi arkadaşlarına devlet görevleri dağıttı. Yine Olimpos'ta bir masanın çevresine oturmuşlardı. Kimsenin aklından bu sözlerin bir gün gerçek olabileceği geçmiyordu, belki de bir tek Mustafa Kemal inanıyordu kendi söylediklerine.

Tevfik Rüştü'ye dönüp:

«Bu kötü dış politikayı Doktor'un aracılığı ile düzelteceğim.»

Pek şaşırان Nuri Conker :

«Ne, ne!...» diye alay etti : «Sen mi düzelteceksin?»

«Evet, Doktoru Dışişleri Bakanlığına atayacağım ve diplomasinin inceliklerini ona bırakacağım.»

İşi şakaya vurmaya çalışan Nuri Conker, yapmacık bir incelikte sordu :

«Demek Doktoru Dışişleri Bakanı yapacaksın. Ya ben?»

«Seni Vali yapabilirim, ya da komutan.»

Ardından Bozok da ne olacağını bilmek istediğini

söyledi. Bir süre düşünen Mustafa Kemal, uzun uzun ona baktıktan sonra, kararını açıkladı :

«Salih, seni kendime yaver yapacağım, hep birlikte olacağız.»

Geveze Nuri Conker, şakayı sürdürmek istediğinden bu cömert görev dağıtıcısına sordu :

«Peki canım, bize görev verip duruyorsun, ya sen ne olacaksın?»

«Görev dağıtma yetkisine sahip biri.»

Bu yoldaki konuşmalar durmadan yineleniyordu. Bir keresinde arkadaşı Müfit, ona yönetimi ele aldığı zaman ilk iş olarak ne yapacağını sordu. Mustafa Kemal hiç düşünmeden karşılık verdi :

«İlk iş olarak, örnek olsun diye, bütün sarıklı sofatları, memleketin bu duruma gelmesinde en çok suçları olan yobazları sokaklarda astıracağım.»

«İttihat ve Terakki» yöneticilerinin kulaklarına kadar gelen bu sözler sarhoş öyküleri olarak kabul ediliyordu. Kimileri gülüp geçiyorlar, kimileri de onun bu sözlerini aşağılıyorlardı.

İşte Jöntürk eylemlerinin yöneticisi Enver'le Mustafa Kemal arasındaki geçimsizlik bu tarihlere raslar. İki güçlü yaradılışın gelecekleri, yazgıları bir yerde keşişecek ve Türkiye'nin bu en yeni tarihinde çatışacaklardı. Enver'in yıldızı Osmanlı İmparatorluğunun sonlarında parlayacak, ama çabuk sönecek, Mustafa Kemal ise, kendini ağır ağır, ama dirençle kabul ettirecek ve ileri sürdüğü düşünceleri zafer kazanana kadar savaşmayı sürdürecektir.

Enver, Mustafa Kemal'in tutumunu ve sözlerini sessizce karşılıyor ve ondan uzak duruyordu. Görünüşte yansızdı, ama her fırsattan yararlanıp Mustafa Kemal'i kötü göstererek kişiliğini yok etmeye çalışıyordu. Enver, her ne kadar Jöntürklerin en üst noktasında

bulunuyorsa da, kaygı duyuyordu. İlişkilerinde yapı ve alışkanlıklarının da büyük etkisi vardı. Dindar bir kişi olan Enver, gece kulüplerinin eşiğinden adım atmamıştı ve Mustafa Kemal'in fırtınalı hayatını hoş görmüyordu.

Beklenmedik olaylar Jöntürklerin hazırladıkları darbeyi hızlandırdı. Sultan Abdülhamit, casuslarının getirdiği haberlerden kaygı duyarak, kendi adamlarını Selânik'e göndermiş, darbeyi önlemeye çalışıyordu. Gönderilenlerden biri öldürüldü, ötekisi ise satın alındı. Bu arada Binbaşı Niyazi, bir bölükle dağa çıktı. Onu, Binbaşı Enver izledi. Hazırlık yeterli olmadığından «İttihat ve Terakkî» yöneticileri bile başarıdan umutlu değillerdi. Ama İmparatorluğun durumunu, halkın mutsuzluğunu anlatıyor ve devletin çökmekte olduğunu açıklıyorlardı. Başkaldıranların üzerine gönderilen askerler de onlara katıldı. Saray yenilgiye uğradı. Kurnaz bir insan olan Sultan Abdülhamit, hemen Jöntürklerin bütün isteklerini kabul ettiğini bildirdi. Böylece onları yönetimin içine sokmayı önledi. Başardı da. Jöntürklerin bir teki yeni kabineye giremedi.

Başarı, Jöntürkler arasında büyük bir sevinç yarattı. Selânik sokaklarında gece gündüz, şenlikler yapılmaya başladı. Halk dağdan inenleri şarkılarla, çalgılarla karşılıyordu. Yıllarca süren bir mutlakiyetten sonra, rahat bir soluk alınmıştı. Enver'le Niyazi, ünlerinin doruğuna eriştiler. Selânikliler, Enver'den kurtarıcı gibi söz ediyorlardı. Sokaklar, vitrinler, gazeteler onun resimleriyle süslendi. O da Olimpos'un balkonundan İmparatorluğun bütün ulusları arasında oluşan kardeşlik ve eşitliği herkeslere duyurdu.

Sokaklarda, «Yaşasın özgürlük» sesleri yükselirken, bir başka gazinoda Mustafa Kemal, tedirgin bir durumda soruyordu :

«Güzel, ya sonra?»

Sonra? Bu soruya Enver'in kendisi bile karşılık verecek durumda değildi, Jöntürklerin bundan sonraki davranışları için bir programları yoktu. Mustafa Kemal, darbeden önce, Jöntürk yöneticilerini bu enezliklerinden ötürü uyarmıştı. Olaylardan sonra yöneticileri, sonucu bilinmeyen davranışları yüzünden eleştiriyor, açıkçası kınıyordu. Onlar da, Mustafa Kemal'in, saldırılarına dayanamıyor, sinirleniyorlardı. Enver bir gün onun yakın bir arkadaşını uyardı :

«Mustafa Kemal, çok ileri gidiyor.»

Jöntürkler için tehlikeli ve kendinden kurtulunması gereken bir insandı. Sonunda bir neden bulundu. Mustafa Kemal Libya'ya gidecek ve Trablusgarp'ta darbeye karşı koyan irticayı ezecekti. Gönderilmesinin gereği açıktı. Ama o, bunu reddetmedi, ters bir davranışını düşmanlarının hemen fırsat bilecekleri belliydi. Gitti ve görevini başarı ile yerine getirerek birkaç ay sonra döndü.

«İşte döndüm.»

İttihat ve Terakki yöneticilerinin toplantısına bu sözlerle girdi. Şaşırانlar, bu geri dönen insanda kendi hesaplarına olumlu değişimler bulmaya çalıştılar, ama üzülerek gördüler ki, onun gözlerinde başeğmezlik pırıltıları yanmaktadır.

Mustafa Kemal, Selânîk'teki havayı tedirgin bulmuştu. Jöntürkler arasındaki anlaşmazlıklar, yapılanlardan hoşnut olmayan dinsel grupların iddialarını beslemekteydi. O günlerin ardından gelen olaylar Mustafa Kemal'in sanılarını doğruladı. Abdülhamit, ulusun din duygularına dayanıyor, bağımsız görünmeye çalışıyordu. Sonunda devrim düşmanları askerleri kışkırttılar, ayaklananlar birinci ordudaki pek çok subayı tutsak ettiler. Ayaklanma 31 Mart günü İstanbul sokakların-

daki gösterilerle başlamıştı. Birkaç kişi öldürüldü. Coşkun topluluklar :

«Şeriat isteriz, şeriat isteriz», diye haykırıyorlardı.

Abdülhamit, sadrazamı değiştirdi. Ayaklananlar bayram havası içindeydiler, askerler sokaklarda havaya ateş ederek dolaşmaktaydı. Ama Abdülhamit kaygılıdır artık. Kargaşalıkların yuvası Selânik daha son sözünü söylememiştir. Gerçekten de Selânik son sözünü söylemeye, Jöntürk yöneticileri silâhlı bir elkoymaya hazırlanmaktadır. Hızla askerî birlikler kurulmaktadır. Bu birliklere, Yane Sandanski ile Todor Panitşa'nın çetecileri katılırlar. Mustafa Kemal, karargâh komutanı olarak harekâtın plânını hazırlar. Ayrıca İstanbul halkına seslenen bir bildiri yazarak çağrıda bulunur. Bu arada Berlin'e ataşe olarak atanmış olan Enver de Selânik'e gelmiştir.

Çok küçük bir direnişten sonra İstanbul bu güçlerin eline geçti. Akşam üzeri Galata köprüsünde birkaç kişi ipe çekildi. Bunlar karşı darbecilerin elebaşılardır. Artık Jöntürklerin gözleri Yıldız Sarayına dönmüştür, gerici hareketin yolu buraya uzanmaktadır. Olaylara birkaç dramatik sahne eklendikten sonra Abdülhamit tahttan çekilir.

Sultan umarsızlık içinde hırsla :

«Bu yıkımı getirenleri Allah kahretsin,» diye bağırmaktadır, ama bu da onu kurtaramayacaktır. Çünkü meclis birkaç saat önce kararını vermiştir :

Ali Fethi'ye, Sultan Abdülhamit'i Selânik'e sürgüne götürme görevi yüklenmiştir.

Yeni Sultan'ın tahta çıkışı acıklı bir güldürü havasında sahnelenir. Eski Sultanın küçük kardeşi Mehmet Reşat ağabeyinin yerini alacaktır. Yeni Sultan, hayatının otuz yılını, her an öldürüleceği korkusu içinde tutsak gibi geçirmiştir.

Ürkek ve nazlı Mehmet Reşat, kapatıldığı saraydan çıkarılarak tahta çıkma törenine götürülmek için özel bir sandala bindirilir. Tam bu anda yeni Sultanın tahta çıkışını bildirecek topların atılmaya başlaması üzerine geleceğin Sultanı büyük bir korkuya kapılarak sapsarı kesilir ve sandalın bir köşesine büzülür. Çevresindekiler atılan topların tören toparları olduğuna onu inandırmak için çalışırlar, ama inanması çok güçtür. Çünkü Sultanlık tahtına giden yolların ne kadar çok hayınlıkla dolu olduğunu bilmektedir. Bu sırada halk coşkununla «Yaşasın Padişah» diye haykırmaktadır.

İstanbul'da girişilen bu karşı darbe, kimi subayların Mustafa Kemal'in Jöntürklerin davranışlarına ilişkin görüşüne katılmasına yol açar. «İttihat ve Terakki» yöneticileri arasında ciddi kaygılar uyandıran subaylar, bir grup kurarlar. Bunlar arasında Ali Fethi, Hüseyin Rauf, Kâzım Karabekir, Rafet, Ali Fuat, İsmet ve Dr. Tevfik Rüştü vardır. Bu kişiler daha sonra, kurtuluş savaşının çeşitli evrelerinde gelecekteki önderin yakın arkadaşları olacaklardır. Bu kişilere karşı en büyük şüphe duyan da, kendini çok beğenmiş Enver'dir.

Bir süre sonra toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kongresinde Mustafa Kemal'in önerileri tartışmaların özünü oluşturur.

Kongre kürsüsüne çıkan Mustafa Kemal :

«Ordu görevlileri derneğin üyesi olduğu sürece hem adamakıllı bir parti kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır,» diyordu. «Orduya yaslanan bir dernek, halkın arasında sağlam kökler salamaz. Dernekte kalmak isteyenler ordudan ayrılmalıdırlar.»

Derneğin, dinsel konulardan da uzak kalmasını isteyen Mustafa Kemal, bazı Jöntürklerin mason localarına üye olmasına da karşı çıkmaktadır. İlk öneri ateşli tartışmalara yol açtıktan sonra ordunun da düşün-

cesi alınarak, kabul edilir. Ama bu, Mustafa Kemal'e karşı kimi kişilerin duyduğu hıncı güçlendirmiştir. Kimi Jöntürk çevreler artık onun yok edilmesi gerektiğine karar vermişlerdir. Onu öldürmekle görevlendirilen kişi, son anda kararından cayar. Bu arada Mustafa Kemal, arkadaşlarınca tehlikeye karşı uyarılmıştır. Gece-leri karanlık sokaklardan geçerek evine giderken eli tabancasının tetiğindedir. Bir gece izlendiğinin farkına varınca, usta bir davranışla bir köşeye sinerek bekler, ama Enver'in bir yakını olan saldırgan korkudan ya da bir başka nedenle onun yanından geçip gitmeyi yeğ tutar.

İTTİHAT VE TERAKKİ hükümeti, ordunun durumunun düzeltilmesine karar vermiştir. Bu nedenle de Abdülhamit'in kendisine karşı kullanılacağı korkusuyla yıllarca önce yasaklamış olduğu manevralar düzenlenir. Mustafa Kemal bir süre bütün dikkatini bu sorunlara çevirir. Alınan karar, onun, ordunun en modern yöntemle eğitilmesi düşüncesine uygun düşmektedir. Sırf bunun için, daha sonra piyade tüzüğü olarak kabul edilecek olan, Alman Generali Litzman'ın iki kitabını Türkçeye çevirir.

Osmanlı ordusundaki Alman askeri heyeti kumandanı Mareşal Fon der Goltz'un komutası altında yapılacak büyük manevralar ona yeni olanaklar sağlamıştır. Bir olay, onun yaşlı komutana subay kadrosunun yetersizliğini göstermesine yol açar. Mustafa Kemal, karşı koymalara aldırmayarak manevralar için bir plan hazırlayıp, mareşale sunar. Mareşal, büyük bir şaşkınlık ve beğeni içinde onun planını onaylamış, uygulamaya koymuştur. Bu olay, Mustafa Kemal'in hırslını kamçılar ve her şeye karışmaya girişir. Öğütler verir, kendinden üst subaylara uyarılarda bulunur. Sürekli bir uyuşukluk ve çekememezlik içinde bulunan bu subaylar için, Mustafa Kemal, kendini bilmesi ve haddinin bildirilmesi gereken arsız bir çocuktur. Onların dürtüklemeleriyle Mustafa Kemal, piyade alay komu-

tanlığına atanır. Onlar, «Çalımlı nazariyatçının» uygulamada kafasını kıracağı umudundadırlar. Ama dar görüşlülükleri, bu taşları kendi kafalarına yemelerine yol açar.

Mustafa Kemal, daha ilk günlerde, alayına yenilikler getirir. Onu karşılayan birliklerini o güne değin olduğu gibi Arapça değil, Türkçe selâmlamaktadır. Buyruğundakiler, kısa bir süre içinde bu sert, titiz, ama akıllı ve çalışkan komutanlarına karşı büyük bir hayranlık duymaktadırlar. Ama, her şeye karşı düşmanları yine de başarı sağlamışlardır: Beklemekte olduğu bir üst dereceye yükseltilmemektedir. Sinirleri bozulan Mustafa Kemal, üzüntüsünü bir akşam arkadaşları ile paylaşır :

«Hakkı bey,» der. «Ordudan ayrılacak, bir yere il yöneticisi olarak gideceğim.»

«Sen aklını mı kaçırdın? Bu nasıl şey? Ben sende büyük bir komutan niteliği görüyorum.»

Arkadaşının sözleri ona canlılık vermiştir. Bir süre sonra da, Arnavutluk ayaklanmasını bastıracak birliğe karargâh komutanı olarak atanır. Bu görevi sırasında iyi bir komutan olarak beliren Mustafa Kemal, zafer şerefine verilen şölende, kendini tutamayarak, abartılmış savaş başarıları ile alay eder. Daha sonra, yanında oturan Alman Albayı Von Anderten'e, Türk ordusunun görevinin yalnız vatanını düşmanlardan değil, yobazlardan da korumak olduğunu söyler.

Mustafa Kemal, o yıl, Fransa'da yapılacak manevraları izleyecek Türk askeri kuruluna seçilmiştir. Bu gezi sırasında, Fransızca'yı yeterince bilmediği ve yaradılıştaki sıkılganlık üstün geldiği için genellikle susarak dinlemeyi yeğ tutar. Yalnız bir keresinde iyice alkol almış olduğundan, uygulama planlarında değişiklik yapılması önerisinde bulunur. Ancak Avrupalılar bu

genç Osmanlı subayının önerisini gülümsemeyle karşılamışlardır. Ne var ki, manevralar ilerledikçe, onun görüşlerinin doğruluğu ortaya çıkar. Bu durumun açıkça ortaya çıkması üzerine, ileri görüşlü bir yabancı subay, ona hayranlığını belirterek şöyle der :

«Değişiklik önerisinde bulunduğunuz zaman haklıydınız. Ama neden başınıza şu gülünç fesleri giyyorsunuz? Onları taşıdığınız sürece de size gereken önemi vermeyeceklerdir.»

Övgü Mustafa Kemal'i sevindirmişti ama, fes konusunda yapılan uyarı içinde büyük bir acı uyandırmıştı. Demek Osmanlı ordusunun otoritesi beş paralık olmuştur. Selânik'e döndüğünde içini dolduran bu düşünceler onu daha da güçlü olarak sarmıştı. Tam bu sıralarda Union gazinosunda, devrimler ve devrimlerde kişilerin önemini tartışan bir grup arkadaşına raslar. Hepsi de böyle bir devrimi yaratacak kişi olmayı düşlemektedirler.

Herkes bir şeyler söylerken biri ortaya :

«Örneğin kim gibi?» diye bir soru atar.

Bir başkası buna karşılık olarak :

«Binbaşı Cemal gibi,» deyince, tartışma alevlenir.

Binbaşı Cemal, Enver ve Talât'la birlikte İttihat ve Terakki yöneticilerinden biriydi, Selânik'teki subaylar da onu çok iyi bir asker olarak kabul etmekteydiler.

Tartışma sırasında herkes Mustafa Kemal'in ne diyeceğini merak etmektedir. Ama o, bu kez her zamankinin tersine susar, hiç bir şey söylemez. Arkadaşları onu kışkırtıp konuşturmak isteyince de yalnız suçlayan bakışları ile karşılaşır.

Mustafa Kemal, daha sonra bu olaydan söz ederken anılarını şöyle anlatmıştır :

«O gece topluluğu hoşnut edecek bir şey söyleyememiş olmamın nedenini bilmiyorum. Ama içimden on-

ların fikirlerini paylaşmıyordum. Onlara göre yurdu kurtarabilmek için büyük adam olmak gerekliydi. Onlar da birini örnek gösteriyorlardı. Onların gözünde o günkü tutumum hiç şüphesiz kötüydü.»

Mustafa Kemal'in susuşu korkudan değildi. Birkaç gün sonra Binbaşı Cemal'le birlikte Olimpos gazinosuna gittiklerinde Binbaşı ona gazetelerden birinde çıkan imzasız bir yazıyı göstererek düşüncelerini sordu.

Mustafa Kemal'in karşılığı :

«Basit bir yazarın basit bir yazısı», oldu.

«Amma da ettin ha, makalenin yazarı benim.»

Mustafa Kemal :

«Bağışlayın beni» dedi. «Bilmiyordum. Ama onu yazmamış olmanızı dilerdim.» Daha sonraki sözleri ise arkadaşını büsbütün şaşırttı :

«Cemal bey, bu biçimde pek o kadar akıllı olmayan insanların yanında beğenilmiş olmanın zaafına kapılmayın. Bunun hiç bir değeri yok... Çevremiz gerçeklerle boğuşamayan insanlarla dolu. Büyük adam olmak demek, kimseyi aldatmayan, gerçek ülkülere hizmet eden, hiç bir sapma göstermeyen amacına giden adam demektir. Herkes onun karşısında olabilir, onu çizdiği yoldan saptırmaya çalışabilir. Ama o kesinlikle dayanmalı ve engelleri aşmalıdır. Kendine büyük adam demeyecek, tam tersine kendinin basit, güçsüz bir hiç olduğunu kabul edeceksin. Ve sana büyük dedikleri zaman da onlara güleceksin...»

Bu sözler Mustafa Kemal'in dünyasının, düşüncelerinin ve hayatının bir aynasıdır. Onda öznel bir yargının büyük payı olmasına rağmen olgunlaşmış, düş peşinde koşmayan ciddi düşünceli bir insanın portresini çizmekte, geleceği bir düzenin değişmesinde görmekte-dir.

Mustafa Kemal, yeni milliyetçiliği, yani pantürkizmi ve turancılığı kabul etmemektedir. Onun için bunlar hiç bir zaman gerçekleşmeyecek birer düştür, gölgeler ardında koşmaktır, birer ham hayaldir. O, turancılığı dile getiren Ziya Gökalp'in sözlerini kuşku ile dinlemektedir. Bu ufak tefek, dalgın bakışlı ve bir intihar deneyinin izlerini alnında taşıyan adam Jöntürklerin ülküsündeki kişi olmuştur. Gökalp düşüncelerinin desteğini geçmişte, Müslümanlıkla Osmanlı öncesi Türklerinin geçmişinde aramaktadır. Enver onun hayranlarından. İşte bu hayranlığın sonucu, birkaç yıl sonra Ziya Gökalp'in ülküsünü gerçekleştirmek umuduyla bir ordunun başında yola çıkacak, ama gerçekler ona yenilginin ağulu bardağını sunarak onun gibi bir düş severi pek ağır cezalandıracaktır.

Ne var ki bütün bunlar için daha zamanın geçmesi gerekmektedir. Bu sıralarda Mustafa Kemal'in sözleri boş olarak kabul edilmekte, davranışları da Jöntürkler arasında ciddi kaygılar doğurmaktadır. Bu arada İstanbul'a bile ona ilişkin nice kötü ispiyonlar yapılmaktadır. Savunma Bakanı ise kendisinin sürekli olarak göz altında bulundurulabilmesi için başkente alınmasını buyuracaktır.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da kalışı kısa sürer. 1911, Avrupa güçlerinin İmparatorluk üzerinde iştahlarının açıkça belirdiği bir yıl olmuştur. İngiltere Mısır'ı, Fransa da Tunus'u elde etmişlerdir. Afrika'da İmparatorluk bayrağı yalnız küçücük bir bölgede, Libya'da dalgalanmaktadır. Hasta adamın bölüştürülmesinden pay kapmaya karar veren İtalya öteki emperyalist güçlerin onayı ile Trablusgarp ve Bingazi'ye çıkartma yapar. İmparatorluğa gelince, Libya'ya asker aktaracak durumda bile değildir. Karadan bir bağlantı yoktur, deniz ise İtalyan donanmasının denetimi altında bulunmakta-

dır. Bu yüzden de Libya'ya, yerli Arap halkın karşı koymasını örgütlemek üzere subaylar gönderir. Bu örgütlenmeyi sağlamak için Jöntürk darbesinden sonra İmparatorluğun hayatında etken olan subayların üst tabakası Libya'da toplanır. Enver, Mustafa Kemal, Ali Fuat, Ali Fethi, Nuri Conker Trablus'a gelirler.

Trablusgarp Savaşı adı ile bilinen bu savaş Mustafa Kemal ile Enver gibi iki sivri taşı yanyana getirmiştir. Temelde bu onların dış düşmanla ilk karşılaşmalarıdır. Enver bu savaşta, Avrupa'da elden çıkmış topraklar konusundaki umudunu gerçekleştirmek için büyük bir islâm seferi düzenlemenin olanaklarını görmektedir. Mustafa Kemal ise böyle bir düşünceye alayla bakmaktadır. Sonuca güven duymamasına rağmen gerçekçi duyguları ona bu savaşa katılması gerektiğini göstermiştir. İtalyan istilâsının doğurduğu genel savaş havasına karşı takınacağı bir tutum onu yalnızca bir kadeh rakının etkisiyle konuşan bir salon kahramanı yapabiliirdi.

Atatürk yıllar sonra bu savaşa katılışının nedenini şöyle açıklamıştır :

«Başarı beklemiyordum. Ama Enver ve arkadaşları gittiler. Ulus gitmeyenleri vatanına borcunu ödemiş sayacaktı. Çoğunluk bir masal kahramanı yaratmaya hazırdı.»

Mustafa Kemal'in Libya yolculuğu çeşitli tehlikelerle doluydu. Türk subaylarının öncelikle Libya cephesine gitmesini yasaklayan Mısır'ı geçmeleri gerekiyordu. Bazı yerlerde sahte ad kullanarak kendini Şeyh gibi gösterirken, öte yanda Arap halkının dinsel duygularını coşturmaya çalıştığı görülüyor, bir başka yerde ise Şeyh Sunusi'yi büyük bir ustalıkla İtalyanlara karşı savaşmaya kışkırtan kurnaz bir diplomat görün-

tüsüyle insanların karşısına çıkmasına tanık olunuyordu.

Mustafa Kemal Tobruk cephesinde İtalyan birliklerine güçlü darbeler indirdi, bunun üzerine düşman onun saldırılarını püskürtmek için donanmanın topçusundan yararlanmak zorunda kaldı. Trablus savaşında Osmanlı güçlerinin tek zaferi de yalnız ve yalnız bu olmuştur. Başkumandan Enver de İtalyanlara karşı bir saldırıya girişmiş ancak iyi düzenlenip iyi hesaplanmadığı için çok kurban verilmesine yol açmıştır.

Kimi subayların burada Mustafa Kemal ile Enver arasında bir düşmanlığın doğmasını beklemeleri gerçekleşmemiştir. Böyle düşünenlerin kanılarının tersine ikisi arasında doğan işbirliğine şaşırان Hüseyin Rauf, bu konudaki şaşkınlığını Mustafa Kemal'e söylemiş, karşılığında şu cevabı almıştır :

«Karşımızda düşman var. Eğer şimdi ideolojik görüş ayrılıklarımız nedeniyle birbirimize karşı olursak bu yok olmamıza yol açar. Ben buyrukları yerine getirmeye ve siyasal tartışmalardan kaçmaya karar verdim.»

Mustafa Kemal Tobruk savaşlarındaki başarısından ötürü binbaşılığa yükseldi. Az sonra da yarbay oldu.

Bingazi cephesinde ikisi ile konuşan bir Fransız gazetecisi yazısında ikisinin de kişiliğini çok doğru olarak ortaya koymuştur. «Enver büyük plan ve projeler karşısında kolayca coşkuya kapılıp ateşleniyor, umutlanıyor. Ayrıntılar onu ilgilendirmiyor», derken Mustafa Kemal için şunları yazıyordu: «Mustafa Kemal gerçekçi; parlak tasarılar onda güvensizlik duygusu uyandırıyor. O kararlarını tam ve uzun düşüncelerden, hesaplamalardan sonra veriyor...»

Mustafa Kemal, gönderildiği Derne cephesinden yakın arkadaşlarına mektuplar yazar. Onları unutma-

mıştır. Bu mektuplar çok duygusaldır, elinde silâh ve insan gücü bulunmayışının, neler yapabileceğini gösteremeyişinin üzüntülerini taşımaktadır. İşte onlardan bir cümle: «Biliyorsun ben askeri görev içinde en çok savaş sanatını seviyorum...»

Balkan savaşının başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasında Trablusgarb'ın İtalyanlara bırakılmasına yol açan bir anlaşmanın imzalanması bir avuç subay arasında büyük bir hoşnutsuzluk doğurmuş, ama onların umutlarını kırmamıştı. Onlar bütün dünyayı şaşırtmaya karar vermişlerdi: Afrika'daki Müslümanları örgütleyecek, bağımsız Müslüman devletler kuracak, başlarına da kendileri geçeceklerdi. Bu tasarıların başı doğaldır ki Enver'di. Ama zamanın koşulları bu düşsel planların gerçekleşmesine olanak vermedi.

Hepsi İstanbul'un çağrısı üzerine geri döndüler.

Mustafa Kemal, gözlerini tedavi için gittiği Viyana'dan sonra Macaristan ve Romanya üzerinden başkente döndü.

Balkan savaşı sonuçlanmış gibidir. İmparatorluk orduları, bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş olan Bulgarlar, Sırlar ve Karadağlılar tarafından büyük yenilgiye uğratılmıştır. Hükümet, Bulgarların uzun kuşatmasına dayanan Edirne'yi teslim etmek üzere anlaşma imzalamaya niyetlenmektedir. Ama Jöntürkler buna karşıdır. Bir gün güpegündüz, İttihat ve Terakki teşkilâtının 40-50 kadar üyesi başlarında Enver olmak üzere Babiâliyi basarlar. Karşı koymaya kalkan muhafızlardan biri öldürülür. Dışarıya çıkan Sultan'ın yaveri de benzer sonuca uğrar. Silâh sesleri içerde toplanmış bulunan hükümet üyelerince de duyulur, durumun ne olduğunu görmek için gelen Savunma Bakanı Niyazi Paşa da istediği bilgiye karşılık bir kurşun yer. Enver'le

silâhlı arkadaşları salona girdiklerinde bakanlar kurulunun üyeleri kaçışmışlar, yalnız yaşlı Sadrazam Kâmil Paşa kalmıştır ortada, onları sessizce beklemektedir.

Enver Sadrazam'ı selâmladıktan sonra istediklerini bildirir :

«Ulus sizi istemiyor. İstifanızı imzalayınız.»

Paşanın karşılığı :

«Sanırım mührü istiyorsunuz.» Ardından da istifasını imzalar.

Halk darbeyi onaylamıştır. Enver artık çok güçlüdür. Onun direktmesi üzerine ordular Trakya'da bir harekete girişirler. Marmara denizinden Çatalca'nın doğusundan Bulgar ordularını arkadan vurmak için bir çıkartma yapılır. Ama her zaman olduğu gibi Enver'in bu düşüncesi de başarısızlıkla sonuçlanır. Ardından Edirne de daha fazla dayanamayarak düşer.

Olay Jöntürklerle karşı tepkilerin doğmasına yol açmıştır. Sadrazam öldürülür. Bu olgu da İttihatçılara göre yönetimlerini bütünüyle kurup pekiştirmek için en uygun zaman olmuştur. Yönetim Enver, Cemal ve Talât tarafından paylaşılır. Karşı olanlardan birkaç kişi ise ipte sallandırılır.

Sonunda Enver'in şansı açılmıştır. Ama şans ona savaş alanlarında da gülmeyecektir. Yakın günlere kadar birbirlerinin müttefiği olan ülkeler arasında savaşlar çıkar. Yunanistan, Sırbistan ve Romanya, Bulgaristan'ı aşağılatıcı bir anlaşma imzalamak zorunluğunda bırakırlar. Durumdan yararlanan Osmanlı İmparatorluğu Edirne'yi geri alır. Enver, beyaz bir atın sırtına binmiş olarak, bir süvari birliği ile ordulardan önce kahraman bir kurtarıcı gibi kente girer. Yirmi gün içinde iki kez yükselmiş, general olmuştur. Ardından da Savunma Bakanı ve Başkumandan olur. Mutlaki-

yete karşı savaşmak adına başa geçmiş olan İttihatçılar birkaç gün içinde diktatörlük yolunda hızla ilerlerler. Enver, Sultan kızlarından biri ile evlenerek kendisine ayrılan saraya yerleşir. Bu arada da, eğer öldürülecek olursa yerine kimin geçeceği sorusuna karşılık dişlerini sıkarak tek sözcükle cevap vermiştir :

«Mustafa Kemal.»

Bu ne demektir? Soylu bir çekişmenin değerlendirilişi ya da bir anlık bir iç döküş mü? Her iki olasılık da Mustafa Kemal'in değerini ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal, Balkan savaşına katılmıştır, ama bir kıyıda kalmıştır ve yine o bilinen eleştirici tavrını sürdürmektedir, durumdan hoşlanan biri değildir. Onların din gücüne dönüşen yöntemlerine karşı koymaktadır ve Enver'in Doğu Trakya çıkartmasını onaylamamıştır.

Savaştan sonra ona karşı kuşkular artmıştır. İttihatçılar onu sorunlarının dışında tutmaya çalışırlar, Mustafa Kemal dar bir arkadaş çevresinde kalır. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı, bir zamanlar «İttihat ve Terakki» derneğinin sekreterliğini yapmış olan Ali Fethi, İttihatçıların nefretini çekmektedir. İkisi bir evde kalmaktadırlar. Talât, bir gün onları ziyarete gelir. Daha sonra Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatmıştır :

«Evde oturmuş Fethi ile konuşuyorduk. Talât Bey'in geldiğini bildirdiler.

Talât, Fethi Beye: «Sana bir şey söylemek istiyorum,» dedi ve ikisi başka bir odaya çekildiler. Bir süre sonra Fethi yalnız döndü, Talât Bey gitmişti.

Fethi konuşmalarını, bana Sofya elçiliğini önerdi, biçiminde açıkladı.

— Sen de kabul ettin mi? diye sordum.

— Evet, sorun önemliymiş. Cemal Paşa ile düşünmüşler. Beni sevdiğini bilirsin.»

Fethi'yi kandırmışlardır. Mustafa Kemal durumu üzüntü ile düşünmektedir. Sonra ikisi birlikte Cemal Paşa'nın evine giderler. Talât'ın sözlerinin doğruluğunu anlamak istemektedirler.

Cemal Paşa :

«Doğru» der. «Durum gerçekten çok önemli.» Mustafa Kemal'e dönerek ekler: «Senin de ataşemiliter olarak Sofya'ya gitmen gerekli.»

Mustafa Kemal, ilk anda şiddetle karşı koyar, ama sonradan düşünüp karar verir. Başka da çıkar yol yoktur. İstanbul'daki ortam onun için tehlikeli olmaktadır...

MUSTAFA KEMAL ile arkadaşı Ali Fethi'nin Bulgaristan'a gönderilmeleri, onları Osmanlı İmparatorluğunun siyasal hayatından uzaklaştırmak içindir. Mustafa Kemal, her şeyde Enver'in parmağını sezmekte, ama karşı koyacak gücü yoktur. Soğuk bir kış gününü Sofya garına gelen yeni ataşemiliterin içine düştüğü durumu düşünebiliriz. İlk günleri can sıkıntısı ile doludur. Arkadaşları ve dostları yoktur burada. Zamanının büyük bir bölümünü elçilikte geçirmektedir.

«Sofya'da kış soğuk. Bu mevsimde başlıca eğlence elçilikte geçirilen geceler, iş arkadaşları ile oyalanmaya da iskambil oyunları... Bunlar beni hiç neşelendirmiyor... Senin İstanbul'da daha hoş yaşadığını ve eğlencelerden yoksun olmadığını düşünüyorum...»

Mustafa Kemal yakın arkadaşı Madam Korin'e Sofya'dan böyle yazmaktadır.

Daha sonraki mektuplarındaysa günlük hayatının ayrıntılarını öğrenmekte direten bu kadının bazı kaygılarını dağıtmaya çalışmaktadır.

«Hayır, hayır...» diye yakınmaktadır. «Sofya'da bir tek güzel kadın bile görmek olanaksız...»

Madam Korin, Balkan Savaşında ölen bir subayın İtalyan asıllı eşidir. Mustafa Kemal, İstanbul'da bulunduğu sıralarda onun, bütün seçkin politikacılarla sanatçıların toplandığı evinin sık görülen konuklarından

biri olmuştur. Korin, onu Avrupa'nın toplum hayatına hazırlamak istediğini ileri sürmektedir. Bu nedenledir ki Mustafa Kemal'in seyrekleşen mektuplarında yukarıda belirtilen oyalayıcı sözlere sık sık raslanmaktadır. Mustafa Kemal, özgürlüğünü büyük bir ustalıklı kururken, saygı duyduğu Korin'i de kırmamaya çalışmaktadır.

İlk günlerdeki sıkıntılarını çok çabuk atlatan Mustafa Kemal, her şeyle Avrupa'yı yansıtmaya çalışan küçük Balkan başkentinin coşkulu hayatına kendisini koyuverecektir artık. O sıralarda Sofya'da geçirmiş olduğu iki Balkan savaşının ve uğradığı kötü olayların ardından sakin bir hayat alabildiğine egemen olmaya çalışmaktadır. Yakın zamana değin düşman bir ülkenin başkenti sayılan Sofya, onu hiç de düşmanca duygularla karşılamamıştır. Bulgar Millet Meclisinin Türk milletvekilleri Şakir Zümre ile Kemal Hakkı onu sosyeteye takdim etmişlerdir. Bu iki yerinde duramaz adam ona balolardan, şölenlerden, konser galalarından ve kişisel ziyaretlerden soluk aldırtmamaktadırlar. Aradan bir süre geçtikten sonra Mustafa Kemal, Sofya'da geçirdiği günleri büyük bir içtenlikle anıyacak ve Bulgar konukseverliğinden tatlı anılar taşıyacak, hoş geçirilen geceleri, içtenlikli arkadaşlıkları anacak ve sonuza değin yüreğinde saklayacağı bir seviyi orada tanıyacaktır.

Güç koşullarda geçen uzun yıllardan ve bunca gerginlikten sonra, İmparatorluktan uzaklaştırılma ona almış olduğu yolu hesaplama olanağı vermiştir. Bu Balkan devletindeki hayatı incelerken kimi düşünce ve niyetleri bulunan Mustafa Kemal yeni değerlendirmeler yapmakta, yeni görüşler edinmekte, önünde yeni ufuklar açılmakta, yeni umutlarla güçlenmektedir.

Gördüklerinden, yaşadıklarından esinlenen Mustafa Kemal, duygularını Madam Korin'e açmaktadır :

«Benim amaçlarım var, hem de çok yüce amaçlar. Bunlar yalnız önemli mevkiler kazanmak, manevî zevklere erişmek ya da çok para kazanmak gibi şeylerle sınırlanmış değil. Amaçlarımın gerçekleşmesi yüce bir ülkünün gerçekleşmesine bağlı. Bu gerçekleştiği an yurdum bundan yararlanacak ben de önemli bir görev yapmanın mutluluğunu tadacağım. Bütün hayatım boyunca bu benim tek ilkem olmuştur. Bu ülküyü tasarladığım sıralarda gençtim ama, son nefesime kadar caymayacağım.»

Parlamentoya karşı büyük bir ilgi duyan Mustafa Kemal sürekli olarak diplomatik locadan oturumları izliyordu. Bulgaristan'daki çok partili yönetim dikkatini çekmiş olduğundan bunun yararlarını, eksikliklerini tartmak istiyordu. Üstelik daha Selânik'teyken öğrenmeye başladığı Bulgarcası için bulunmaz bir fırsattı bu. Halkın dışında Sofya sosyetesinde Fransızca konuşuluyordu. Mustafa Kemal, Madam Korin'e yazdığı mektuplarda Fransızca kullanıyor, böylece ona bu dili de öğrenme çabalarını sürdürdüğünü göstermek istiyordu. Kimi kez mektupları Türkçe yazmakla birlikte bunlarda da Latin harflerini kullanıyordu. Bu içten gelen denemeler gelecekteki harf devriminin öncüsü olacaktır. Ne var ki Mustafa Kemal yıllar öncesinden Selânik'teki Bulgar lisesi öğretmeni İvan Mañolov ile bu konuyu konuşmuştur da.

Sofya'daki geceler ise başka olanaklar, yeni tanışmalar, söyleşiler ve eğlencelerle doluydu. Onun yapısı budur, böylesine uzun geceler uyku ile yazık edilir mi? Geceleri, Yeni Amerika, Grand Otel Bulgaria, Askerî Kulüp, Slavyanska Beseda, Divite Petli, Batemberg, Macar Gazinosu, Splendit Palas en çok gittiği yerlerdir. Eğer bun-

lardan birinde değilse ya Raço Petrov'un salonlarında, ya General Stilyan Kovaçevlerde ya da Gazeteci Georgi Nikolovlarda konuktur. Kimi kez de daha Selânik'ten tanıdığı Dimo Açkov'un yanında olmaktadır.

En ufaklık ayrıntılar bile onun dikkatini çekiyordu. Yeter ki onda ilgi duyup yararlanabileceği bir şey ya da bir düşünce uyandırabilsin. Bir gün, öğleden sonra olağan gezintilerinden birine çıktı. İlkbahar yağmurlarının ıslattığı Vitoşa caddesini geçerek bu caddeyi kesen ve üzerinde Türk elçiliğinin bulunduğu sarı taşlarla döşeli Çar Osvoboditel bulvarından yürüdü, şehir parkının yanındaki Grand Otel Bulgaria'nın pastanesine oturup kahvesini içerek gelip geçenleri seyretmeye başladı. Masalar her zamanki gibi devlet memurları, avukatlar, gazetecilerle doluydu. Bir ara kapıda, üzerinde şayaktan bir giysi, kalpak ve çarıklarıyla yaşlı bir köylü belirdi. Herkesin bakışları ona çevrildi, onun girmemesi gereken yere girdiği için kapılacağı korkuyu ve şaşkınlığı görmek istiyorlardı. Ama köylü hergün buraya gelen bir insanın rahatlığı içinde kalabalığı geçip masalardan birine oturdu. Garsonlar uzun süre onu görmezlikten geldiler. Ancak köylünün inatçı çağırımları sonunda birisi gelerek kabaca, ona burada servis yapamayacağını söyledi. Köylü diretiyordu. Az sonra pastanenin sahibi de gelerek bir şeyler söyledi. Öfkelenen köylü elindeki değneğini kaldırarak herkesi, özellikle Mustafa Kemal'i şaşırtan bir sesle haykırdı :

«Beni buradan kovma yürekliliğini nereden buluyorsunuz? Bulgaristan benim alnımın teri ile doyuyor, onu koruyan da benim tüfeğim.»

O sırada, çağrılmış bulunan polis de köylü ile başa çıkamayınca garsonlar artık servis yapmak zorunluğunda kaldılar. Aradan yıllar geçip Türkiye'de dev-

rim yapıldıktan sonra Mustafa Kemal, arkadaşlarına bu olaydan hayranlıkla söz edecektir :

«İşte Türk köylüsünün de böyle olmasını istiyorum. Bizim köylümüz yurdun efendisi olmadıkça Türkiye ilerleyemeyecektir.»

Mustafa Kemal Sofya'da bir operanın bulunabileceğini hiç düşünmemiştir. Gelişinin ikinci haftasında duvarlara yapıştırılan ve mevsimin ilk oyunu «Karmen» i duyuran afişleri şaşkınlıkla seyretti. Oyunda Hristina Morfova ve Stefan Makadonski başrolleri paylaşıyorlardı. Parlamentoda kültür komisyonu üyesi olan Şakir Zümre ona güçlkle bilet sağlayabildi. Hayatı boyunca operayı ilk kez manevralar dolayısıyla bulunduğu Paris'te seyretmiş olan Mustafa Kemal, şimdi de büyük bir ilgi ile Bulgar temsilini görmeyi bekliyordu. Sanki, oyunun niteliğinden kuşku duyuyordu.

Her şey Mustafa Kemal'in beklediğinin çok üstündeydi. Seyircilerin anlayışlı ilgisi de, oyuncuların güzel sesleri de, müzik de, dekorlar da. Antrakta Çar Ferdinand'ın, onu locasına çağırdığını bildirdiler. Bu, artık Sofya sosyetesinde adından söz edilmeye başlanan Türk askerî ataşesi ile tanışmak için iyi bir raslantıydı. Hanımlar da ilk dedikodularını yapmaya hazırlandılar.

Onu incelikle karşılayan Çar Ferdinand :
«Operamızı nasıl buldunuz?» diye sordu.

Mustafa Kemal, kullanılması gerekli diplomatik dilden çok uzak bir tutumla, içinde bulunduğu bambaşka coşku ve duygularla :

«Olağanüstü,» diye karşılık verdi.

İkinci perdeyi, kendi ülkesinde de bir operanın kurulması düşü içinde dinleyemedi nerdeyse. İşte karşısında Türk ulusuna da aşılması gereken bir ihtiyaç

daha vardı: Müziğe yönelik çağdaş anlayış ve davranış...

Temsilden sonra Şakir Zümre onu Grand Otel Bulgaria'da yemeğe götürdü. Mustafa Kemal burada Savunma Bakanı General Kovaçev ve eşi Anna Kovaçeva ile tanıştı. İkisi de son derece ince insanlardı, ayrıca da zaman zaman Türkçe ve Fransızca sürdürülen konuşmalar çok ilginçti. Hepsi bu akşamki oyun konusunda düşüncelerini paylaşıyorlardı. Konuşmaların sonunda Kovaçevler Mustafa Kemal'i evlerine konuk olarak çağırdılar.

Artık gece yarısı olmuştu. Mustafa Kemal'le Şakir Zümre, bakanı karısıyla birlikte uğurladıktan sonra oteldeki odalarına çekilmişlerdi. Ama genç ataşe daha operanın etkisi altındadır, uyuyamamaktadır. Bir süre yatağında döndükten sonra kalkıp Şakir Zümre'nin kapısını vurdu. :

«Şakir uyuyor musun? Biraz bakabilir misin?»

Bu beklenmedik gelişten şaşırان Şakir Zümre uykulu uykulu kapıyı açtı ve daha büyük bir şaşkınlıkla, sanki birlikte olmamışlar gibi onun hayranlıkla operayı anlatışını dinledi.

O :

«Şimdi bizi Balkan savaşında neden yendiklerini daha iyi anlıyorum,» diyordu. «Bu artistleri yetiştirmeyi ne zaman başardılar? Opera önemli iş, artist gerekli, müzisyen gerekli, dekor gerekli. Baksana bina bile yapmışlar.»

Şakir Zümre, uykudan kapanan gözlerini zor açıyordu, ama Mustafa Kemal'in buna aldıracağı yoktu :

«Acaba bizim de bir operamızın olacağı günü görebilecek miyim?» diye soruyor, düşüncelerini açıklıyor, bir opera yaratmanın planlarını kuruyordu.

Mustafa Kemal, Bulgar yöneticileri ile ilişkilerinde

kendi görüşlerine göre davranıyordu. Onun görüşleriyle İstanbul'dakilerin görüşü aynı değildi. Yaklaşan savaşın esintilerini duyan Mustafa Kemal, gönderdiği raporlarda İttihatçıları uyarıyor, onları Osmanlı İmparatorluğunu Almanya yanında savaşa sokmamaları gerektiği yolunda inandırmaya çalışıyordu. Raporlarında: «Eğer Almanya savaşı kazanırsa Türkiye onun bir uydusu durumuna gelecektir, yenilirse Türkiye her şeyini yitirecektir.» diye yazıyordu. Olayların gelişmesini beklemeleri için direniyordu. Uzun süreceğe benzeyen savaşın kimin tarafından kazanılacağı da belli değildi. Mustafa Kemal bu yoldaki uyarılarını kimi etkili Bulgar dost ve arkadaşlarına da yapıyordu. Bütün çabaları boşa çıktı. Ne Selânik ne de İstanbul'dakilerin böylesi görüşlere önem vermeye niyetleri vardı.

Enver sabırsızdır. O, harbin yıldırım bir şekilde gelişeceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'dan yana hemen katılırsa büyük kazançlar elde edeceğini iddia etmektedir.

Bir yıldan fazla Bulgaristan'da kaldıktan sonra Mustafa Kemal İstanbul'a dönecek ve harp alanında üstün askeri kabiliyetler gösterecektir. Sofya'da albaylığa terfi etmiştir.

Dino Açkov'un bir hatırası Mustafa Kemal'in o zamanki niyetlerini göstermektedir. «6 Mayıs 1914 Hıdırellez günüydü,» diye yazıyor Açkov. «Mustafa Kemal bizi bir geziye davet etti. Sofya'nın 20 kilometre ötesinde olan Bankya köyüne otomobille gittik. Oraya vardığımızda Mustafa Kemal Lülün dağının doruğuna çıkmamızı önerdi. Çok seyrek taşıdığı askeri üniformasını giymişti. O gün askeri manevraları seyretmeye davetliymiş ve üniformasını değiştirmeye vakti kalmamıştı. Bir ara ikiniz başbaşa kalınca o bana Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu anlatmaya koyuldu. Bu

duruma düşmenin sebebinin sultanlar olduğunu söyledi. ‘Türk halkı iyi tabiatlıdır, dedi Mustafa Kemal ve devam etti: Bu halkın modern bir eğitime ihtiyacı vardır. O cahillik içinde yaşamakta ve hiç kimse onunla ilgilenmemektedir. Bugün içinde bulunduğu şartlar ise hiç bir yeniliğe imkân vermemektedir. Türk halkı oryantal zihniyetten sıyrılmalıdır. Onun sosyal ve özel hayatı Doğu’nun etkisinden kurtulmalıdır. Türk halkının gelişebilmesi için büyük reformlar gerekmektedir.’»

MUSTAFA KEMAL, yurdunun geleceği için ileri sürdüğü savlarını ve taşıdığı duygularını gerçekleştireceği günlerin yaklaştığı sıralarda Sofya'dan ayrıldı. Onun Bulgaristan konusundaki anıları çok güçlüdür, zaman zaman da bu ülke üzerine çok güzel sözler söyleyecektir. 1923 yılında Edirne'de Bulgar Başkonsolosu T. Marinov'la karşılaşmasında düşüncelerini şöyle açıklayacaktır :

«Duygularını bildiğimiz ve meziyetlerini değerlendirdiğimiz Bulgar halkına sempatimiz büyüktür. Benim de Sofya'da bir yıllık askeri ataşeliğim sırasında edindiğim olağanüstü anılarım var. Şimdi bile, o zamanlar tanıdığım bazı saygıdeğer ailelerle yazışmaktayım. Biz Bulgar ulusunun Trakya'da göçmenlerimize karşı gösterdiği sıcak kabulü de bilmekteyiz...»

Beş yıl sonra da bir Bulgar gazetecisi ile karşılaşmasından yararlanarak Bulgar halkına karşı duyduğu iyi duyguları gösterecektir :

«Bulgaristan'da kaldığım kısa süre içinde edindiğim anılar kalbimde sonsuza kadar yaşayacak bir değer taşımaktadır. İçimde Bulgaristan'a karşı uyanan içten duygular bütün canlılığını korumaktadır. Bunlar benim çalışmalarım ve iki devlet arasındaki ilişkilerde temel olmuştur.»

Zaman geçmişi billûrlaştırır, gereksizlikleri atarak,

o artık geri gelmeyecek gençlikten yalnızca hoş anıları seçer. Mustafa Kemal çok sık olarak Bulgaristan anılarına dönmektedir: «Bulgaristan'da geçirdiğim hoş günleri unutamayacağım. Bulgar ulusunun dostuyum; sürekli olarak da dostu kalacağım. Bulgarları çocukluğumdan beri çok sevmekteyim. Selânik'te birçok Bulgar çocuğuyla dostluklarım vardı. Bulgarların mutsuzluğu bana her zaman dayanılmaz acı vermektedir. Bulgaristan'a yardım edebilmek için elimden geleni yapmışımdır. Türkiye'yle Bulgaristan dost olmalıdırlar. Bulgaristan'a karşı olan Türkiye'ye de karşıdır.»

Mustafa Kemal, Sofya'ya birkaç haftalığına kalmak üzere bir daha gelecektir, ama Avrupa'ya her geçişinde oradaki arkadaşlarına haber verip görüşecek ve onlarla az da olsa geri dönülmeyen o güzel günleri anabilmek için duyduğu karşı konulmaz isteği anlatacaktır. Onun anıları arasında sürekli özen gösterdiği ve incelikle değindiği bir konu daha vardır. Bu da Mustafa Kemal'in Dimitrina Kovaçeva'ya olan sevisidir. Bu güçlü ve temiz sevgi birdenbire alevlenmiştir. Kader bu paylaşılamayan duyguların izlerini onda sonuna dek korumuştur. Yıllar sonra, Bulgaristan'a dönmekte olan bir elçiyi kabul ettiği gün, bu duygular birden ortaya çıkacak ve Atatürk elçiye şöyle diyecektir :

«Gidiniz ve iletiniz ki benim en içten duygularım Bulgaristan'da kalmıştır.»

Mustafa Kemal, General Kovaçev ve eşi ile tanıştıktan sonra onların evini ziyaret için bir fırsat aramaktadır. Ama bir raslantı onu bütün Kovaçev ailesi ile şehir gazinosunda karşılaştıracaktır. General Kovaçev Sofya'da yoktur. Yakın dostları olan Dimo Açkov, gazinoya Kovaçevlerle birlikte gelmiştir. Onlar geldiklerinde danslar başlamıştır. Şiir resitalinden sonraki küçük bir oyunu eğlence izlemektedir. Ardından orkest-

ra günün modası bir vals çalmaktadır. Mustafa Kemal'i farkedenden Açkov, onun masasına gider ve birlikte dönerler. Madam Kovaçeva ona Türkçe olarak :

«Nasılsınız?» diye sorar. Artık iki tanıdıkları onlar.

Mustafa Kemal, kadının elini öperken Fransızca olarak :

«Teşekkür ederim iyiyim.» der. Madam Açkov'un da elini öptükten sonra ona Kovaçeva'nın kızlarını tanıtır: «Fani, eşi Albay Noykov ve nazlı adı Miti olan Dimitrina Kovaçeva.»

Şuradan buradan konuşulur. Mustafa Kemal onlara programın ilk bölümünü anlatır. Sonra Fani'yi, ardından da Miti'yi dansa kaldırır. Eğlencenin iyice çoğu bir sırada eşinin rahatsızlığı nedeniyle Noykovlar giderler. Ardından da Açkov, hep birlikte Slavyanska Beseda'ya gitmelerini önerir. Burada Mustafa Kemal ile Miti durmadan dans ederler. Bu, iyi giyimli sarışın erkek salondaki neşeli insanların dikkatini çekmektedir. Miti'yi herkes tanımaktadır. General Kovaçev'in ortanca çocuğudur, Sofya sosyetesinin en beğenilen kızlarından biridir. Onun, danstan pembeleşmiş beyaz yüzü, pembe ipekli giysisiyle kusursuz denilebilecek güzel bedeni, kavalyesi ile tam bir uyum içindedir. Genç kız her zamankinden daha neşelidir. Durmadan bir şeyler söyleyip gülmektedir. Çift, salondakilerin bakışlarını üzerine toplamaktadır. Miti'nin kadınca sezisiyle kışkanç bakışlar da yakalamaktadır.

Her zaman neşeli bir insan olan Dima Açkov, ince bir alayla takılır :

«Miti, memnun musun geçirdiğin gecedен?»

Genç kız onunkine benzer bir tavırla karşılık verir :

«Evet, çok hoş...»

Ancak aldığı terbiye Miti'nin daha çok açılmasına

izin vermemektedir. Her ikisi de birbirini arar ve durmadan dans etmektedirler. Birlikte olmaktan, aralarında konuşmaktan hoşlanmaktadırlar. Miti bu adamla konuşmak ve dans etmekten büyük bir zevk aldığını hissetmektedir. Onun ağır ve düşünerek konuşması Miti'ye ilginç gelmekte, onu dinlemek isteği duymaktadır. Mustafa Kemal ise Miti'nin, güzel olduğu ölçüde akıllı olduğunu da anlamıştır. Miti'nin de her zaman ilgi ile dinlenebilecek düşünceleri vardır ve onları çok iyi dile getirmektedir.

Mustafa Kemal onu dinlerken : «Benim gelecek için düşündüğüm ideal Türk kadını bu değil mi?» diye düşünmektedir. Böyle anlarda bile, ülküsüne bağlı kalmakta, bir düşünce coşmasına yol açmakta, gelecek için düşler kurmaktadır. Onun aklında, kadının Osmanlı İmparatorluğundaki durumu, küçük düşürücü harem-ler, Türk kadınının yüzünü kapayan feraceler vardır. Bu düşüncelerini Miti'ye anlatır. Kendisi, çok kısa bir süre sonra Türk kadınının da Avrupa kadınına eşit olacağı inancındadır. Bazı kişiler bunu sağlamak için çalışmaktadırlar. Düşüncelerini öylesine inançla anlatmaktadır ki Miti meraklanır. Konuşma zamanının nasıl geçtiğini anlamaksızın müzik alanına atlar. Miti, beğendiği bestecilerle, onların en sevdiği bestelerini anlatır. Sık sık dostlarına piyano çalmaktadır. Eğer dilerse o da dinleyebilecektir. Fransızcasını, edebiyat eğitimi yaptığı İsviçre'de geliştirmiştir.

«Slavyanska Beseda» daki eğlence sabahleyin biter. Anna Kovaçeva, ayrılacakları sırada Mustafa Kemal'i bir kez daha evlerine davet eder.

Ertesi günü öğleden sonra Mustafa Kemal, Kovaçevlerin evindedir. Bu sabırsızlıkta sıradan bir incelikten başka nedenler aramak da doğaldır. Günlerden pazardır ve bütün aile evdedir. Onu zevkle döşenmiş bir

salona alırlar. Bakışları salonun bir köşesinde duran piyanoya takılır. İşte Miti burada çalmaktadır. Ama kendisi nerededir? Neden gelip ona bir «hoş geldiniz» dememektedir? Mustafa Kemal, geçirdikleri gecenin etkisi altındadır daha. Sonraları anlayacaktır ki bu evde babanın itibarı büyüktür ve o evde olduğu sırada söz sahibi odur. Bir an için yalnız kalmıştır, bundan yararlanarak büyük bir beğeniyle çevreyi inceler. Az sonra General Kovaçev, gürültülü bir tavırla salona girer. Sivil giysileri içinde iri yapısıyla kocaman bıyıkları daha çok göze çarpmaktadır. Konuşunu selâmladıktan sonra, rahat oturmasını diler ve sabahtan beri eşinden onun övgüsünü işittiğini, eğlenceye katılamadığı için büyük üzüntü duyduğunu söyler. General birkaç cümle daha Fransızca konuştuktan sonra :

«Haydi, Türkçe konuşalım.» diye önerir. «Bu benim Türkçemi ilerletmenin en büyük fırsatı olacak.»

Mustafa Kemal, bu incelik ve içtenliği büyük bir memnuniyetle karşılar. Bu evde öylesine rahattır ki sanki buraya bir çok kez gelmiş gibidir. Bu içtenlikli ve yapmacıksız general :

«Bağışlayın» der. «Sofya'ya ataşe olarak gelmeden önce göreviniz neydi?» Bu söz ikisi arasında sonraları üzerinde çok konuşacakları bir konunun başlangıcı olur.

Mustafa Kemal, gülümseyerek :

«Size karşı savaştım General» der. Sonra açıklar : «Gelibolu cephesinde karargâh harekât kurmayıydım. Elçimiz Ali Fethi de karargâh komutanıydı.»

General :

«Fahri Paşa komutasında öyle mi?» der, sonra gülererek ekler: «Demek birbirimize karşı savaşmışız, şimdi de bir masa çevresinde oturuyoruz.» Generalin kafasında Gelibolu cephesindeki Bulgar ordusunun durumu

canlanmıştır. Bir şey hatırlayarak dışarıya çıkar ve bir takım haritalarla gelip onları masaya yayar. Karşı karşıya savaşmış iki asker için bundan daha güzel bir olanağın doğması söz konusu olamaz. İki de savaşı yeniden yaşamakta, birbirlerinin düşüncelerinin ne olduğunu anlayabilmektedirler. İki de haritalara dalarlar, zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmazlar. Balkan savaşından başlayan iki asker, Avrupa'nın şimdiki durumuna kadar gelirler. İki de Avrupa'nın büyük savaş tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu sezmektedir. İkişinin de görüşü birbirine benzemekte, güdülen Alman siyasetinin bir savaşı doğuracağı ve bu savaşın Bulgaristan'la Türkiye için yıkımlara yol açacağı noktasında hemfikirdirler. Hangi ülkenin hangi grup içinde olacağına ilişkin düşüncelerini belirterek, ülkelerini bu korkunç durumdan sıyırmak için olanaklar ararlar.

İki asker konuşmaya öylesine dalmıştır ki Bayan Kovaçeva, içeriye girip yemek salonuna geçme zamanının geldiğini hatırlatmak zorunda kalır. Haritalar en yakın bir zaman içinde yeniden açmak şartıyla toplanırken Fani'yle Miti konuklarına «Hoş geldiniz» demek için salona girerler.

Fani :

«Dün akşam erken gitmek zorunda kaldığım için ne kadar üzgünüm bilemezsiniz,» der. Sonra da anlamlı ekler: «Güzel vakit geçirmişsiniz.»

Miti'nin yüzü pembeleşir. Bu da gece eğlencesi hakkında düşünce sahibi kimin olduğunu ortaya koymaktadır. İlk ziyaret kuralları çoktan bozulmuştur.

Mustafa Kemal gitmek için ayağa kalktığı anda gelişinden beri birkaç saat geçmiş, hava kararmıştır.

Miti ile vedalaşırken :

«Piyanonuzu dinlemek mutluluğuna erişemedim.» der. Bir kez daha buluşmanın nedeni yaratılmıştır.

O gittikten sonra Fani kardeşine içten bir açıklamada bulunur:

«Bu adama hayranım. Senin de hoşuna gidiyor mu?»

Cevap gereksizdir. Miti'nin yürek çarpıntısı duygularını ele vermektedir. Mustafa Kemal, bütün aile üzerinde son derece olumlu bir etki yapmıştır. Bundan sonra da sık sık konukları olacaktır.

Kovaçev ailesi, akşam yemeğinde de yeniden bu hoş, ilginç konuklarından söz eder. Bu arada General görüşlerini şöyle açıklar :

«Akıllı adam. En basit şeylerden çok önemli sonuçlar çıkarıyor. Onunla tanıştığıma çok memnunum.»

Bu konuşma sırasında Miti'nin susuşundaki anlamı Fani'den başka kimse farketmez.

İki gün sonra Mustafa Kemal, Raco Petrovlar'ın salonlarına istekle gider. Burada Miti'nin piyanosunu ilk kez dinleyecektir. Ardından Kovaçevleri her ziyaretinde ricada bulunacak, bir köşeye oturup gözlerini bir noktaya dikerek Miti'nin piyano çalışını izleyecektir. Mustafa Kemal, ertesi gün Miti'nin kayak yaptığı yerdedir. Yorucu bir kaymadan sonra dinlenmesi için onu göl kenarındaki bir lokantaya çağırır. Duygular artık gizlenememektedir. Çevre iki genç arasındaki yakınlaşmayı çabucak sezmiş ve olacakları merakla bekleme-ye başlamıştır.

Kış geçmiştir. Askeri kulüpte ilkbahar balosunun hazırlıkları başlar. Sofya'daki bütün kordiplomatik çağrılıdır. Mustafa Kemal baloya sıradan bir seyirci olarak katılmama kararındadır. İstanbul'daki arkadaşlarından kendisine bir yeniçeri kılığı göndermelerini ister. Gece, güzel ve ilginç kılığı ile içeriye girdiğinde salon

alkıştan inler. Çoğunluk bu kılık içindeki genç ataşeyi tanıyamamıştır. Bütün gece Miti ile dans eder. Çevrelerindeki anlamlı bakışlara aldırmaz etmezler.

Artık balolarda, eğlencelerde, Açkovlarda, lokantada, kayak alanında buluşmakta, parkta gezintiler yapmaktadırlar. Bu gezintiler ikisinin de duygularını açığa vurmalarına yol açar. Sonunda Mustafa Kemal Miti'ye evlenme teklifinde bulunur.

Düşüncesini Ali Fethi'ye açtığında onun da bunu onayladığını sevinerek görür. Ali Fethi'nin kendisi de Dima Açkov aracılığı ile Mimi Raço Petrovna'nın elini istemeyi düşünmektedir. Mustafa Kemal ise bir aracıya gerek duymaz. Bir gece General Kovaçevlere gittiğinde, iki asker o güne değin aralarında söz konusu edilmemiş bir mesele üstünde dururlar. Baba, genç adamın açıklamalarını karışık duygularla dinlemektedir. General bu durgunluğun bir işkillilik olarak anlaşılabilirliğini düşündüğünden hemen açıklamaya girişir. Miti onun en sevdiği, üzerine titrediği çocuğudur, hayatını ondan uzak düşünmemektedir. Bu birleşme olduğu an kızının bir başka ülkeye gitmesi gerekecektir. Şimdiye ortalık karışıktır, her şey beklenebilir. Üstelik, Türkiye'deki yaşama koşullarına Miti'nin nasıl dayanabileceğini de bilmemektedir. Ancak bir yandan da kızının duygularını hesaba katmakta, mutluluğunu dilemektedir.

Mustafa Kemal, Kovaçevlerden kesin bir söz alınmadan ayrılır.

Onun ardından aile toplanır. Herkes heyecan içindedir. Anneyle ailenin öteki üyeleri Miti'nin uzağa gitmesinden babanın duyduğu kaygıyı paylaşmaktadırlar. Ama kabul etmezlerse genç kızın dünyasını yıkacaklarından da korkmaktadırlar. Miti de konuşur, onların

kaygılarını dağıtmaya çalışır. Ama her şey peşin hal-
ledilmiş gibidir. Çok başka nedenler kararın verilmesini
etkileyip üstün gelir.

Kızını Ali Fethi'ye istemeye giden Dimo Açkov'a,
Raco Petrov, sinirli bir karşılık verir :

«Kızımı bir Türk'e vermektense başını kessem da-
ha iyi...»

Birkaç gün sonra General Kovaçev, Türk elçiliğinden
gelen bir çağrıyı incelikle reddeder ve nedenini de
Dimo Açkov'a anlatır. Ama general, her şeye karşın
kızının Mustafa Kemal ile buluşmasını yasaklamamış-
tır. Ancak bir süre sonra dedikodular Miti ile Türk ata-
şesi arasındaki ilişkileri bir başka noktaya doğru sü-
rüklemektedir. Koşullar, babayı, bu buluşmaları önle-
mek zorunda bırakır.

Red cevabı Mustafa Kemal'in sinirlerini bozar. Sa-
vaş başlamıştır. Bu etkiler altında, geri çağırılması için
İstanbul'a rapor üzerine rapor göndermektedir. Bu ha-
yal kırıklığından sonra Sofya onu boğmaktadır. Dileği
bir an önce cepheye gitmektir.

Mustafa Kemal, bavullarını hazırlayarak elçiliğe
taşınır. Niyeti kendi başına İstanbul'a gitmektir. Ama
buna gerek kalmadan Ali Fethi bir gün ona bir telgraf
uzatır :

«Kemal, dileğin oldu. Seni çağırıyorlar.»

Hemen arkadaşları ile vedalaşarak yola çıkar. Bir-
kaç ay sonra onun adından bütün Avrupa gazetelerin-
de sözedilecektir. O, Gelibolu çıkartmasında İngilizlere
ağır darbeler indiren Anafartalar kahramanıdır. Üstün
başarılarına karşın İstanbul yöneticileri onu soğuk kar-
şılar. Yine bu kişilerce verilen buyruklarla askeri der-
ginin kapağına basılan resmi çıkarılır. Enver bu kararı
yumuşatmak için şu açıklamayı yapmıştır :

«Zafer askerindir. Kişiler çevresindeki şeyleri bü-yütmemek gerekli.»

Mustafa Kemal, bir süre annesinin yanında otur-dukdan sonra ayrı bir yere taşınır. Sık sık Madam Ko-rin'in evine gider, ama onunla eskisi gibi değildir ar-tık. Dahası, sonraları söz konusu edeceğimiz savaşın insan üstü gerginliği bile Miti'ye olan duygularını azaltmamış, tersine güçlendirmiştir. Yüreği gerçekten Sofya'da kalmıştır.

Bir gün karar verir. Kimseye bir şey söylemeden, bir kez daha geçmişi yaşamak umuduyla Sofya'ya gi-der. Bulgar başkentinde altı hafta kalır. Savaş taşkın-lığına kapılmış olan Sofya ona eskisi gibi neşeli görün-memektedir. Arkadaşları çevresini sarar, onu her gün hoş anlar geçireceği bir yere götürürler. Miti ile bulu-şurlar. İkisi de heyecanlıdır. Miti, onun gidişinden son-ra geçen günlerin zorluğunu anlatır. Mustafa Kemal de Çanakkale savaşından söz eder. Yola çıkacağı sırada bu kez vedalaşırlar... Ayrılık sonsuzdur. Bundan böyle birbirleriyle ancak uzaktan ilgileneceklerdir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra Atatürk, Dimitrina Kovaçeva'nın kişisel hayatıyla ilgilenmeyi sürdürecektir.

Miti de onun kahramanlık ve reform haberlerini gazetelerden izler. Onun resimlerini kesip değeri biçil-mez birer anı olarak kitaplarının arasında saklar. Erken ölümü ise Miti'yi çökertecektir.

Askeri ataşe, Bulgaristan'dan ayrıldıktan sonra ar-dından yalnız iyi arkadaşlar değil, yıllar sonra onun mücadelesini alkışlayan bir ulus bırakmıştır. Türk ulu-sunun emperyalist saldırganlara karşı giriştiği Ulusal Kurtuluş Savaşında Bulgar halkı Anadolu'ya gemiler dolusu silâh göndererek yardımda bulunur. General Ca-fer Tayyar'ın orduları da Trakya'da büyük yardım gö-

rür. Yenilgiye uğradıkları sırada binlerce sivil ve asker sınırı geçerek Bulgaristan'da sığınak ve yaşama imkânları bulurlar.

Bulgaristan Çiftçi Birliği hükümeti de Kemalist devrimi değerlendirmekte ve Ankara hükümetiyle ilişki kurar. Başbakan Aleksandır Stamboliyski parlamento kürsüsünden şöyle konuşur: «Büyük devlet adamı Kemal Paşa'nın idaresindeki Türkiye'nin değer ve hizmetlerini kabul etmeliyiz... Komşumuz Türkiye ile ilişkilerimiz yalnız dostça olabilir. Ortak çıkarlarımız bizi barış içinde yaşamaya zorlamaktadır.»

Bulgar Komünist Partisi milletvekilleri de Kemalist devrimin desteklenmesi için seslerini yükseltirler. Parti organı «İşçi Gazetesi» bir makalesinde Türk ulusunun «Zaferini kutlamakta»dır. Gazete şöyle yazmaktadır.

«Türk ordularının Yunan ordularını yenilgiye uğratması, İngiltere'nin yenilgisi demektir... Anadolu'nun egemeni şimdi Kemal Paşa'dır. Onun hükümeti komünist olamaz, ama o, Türk halkının batılı kapitalist eşkiyalara karşı koymasını dile getiriyor. Son Türk zaferi Doğu'da devrimci hareketleri çabuklaştırılacaktır...»

«ENVER'DEN yalnız bu beklenebilir. Bu savaşta Türkiye, bütünlüğünü koruyamayacaktır...»

Mustafa Kemal Ali Fethi ile Sofya'da olaydan haberdar olunca bu düşüncüyü paylaşmaktadırlar. Avrupa gazeteleri büyük başlıklarda coşkunlukla bir haberi duyurmaktadır: «Türk donanmasına ait gemiler Odesa, Novorosiysk ve Sivastopol'u bombardıman ettiler.»

Osmanlı İmparatorluğu Alman yanlısı olarak savaşa girmiştir. Jöntürk ileri gelenleri Enver'in serüvenseverliğine kapılmıştır. Üçlünün arasında en çok parlayan yıldız onunkisidir. Enver kaçınılmaz bir uğursuzlukla kendi yıkımına doğru en kısa yollardan koşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun yeniden doğuşu (rönesansı) adına başa geçenler onun sonunu çabuklaştırmaktadırlar. Tarih, sanki gecikmiş kahramanlıkların trajedisi ile alay ederken Atatürk'ün yükseliş güneşini parlatmaktadır.

Türkiye'yi yönetenleri beğenmeyen bu kızgın adam, Mustafa Kemal, daha kulistedir. Ama az sonra olaylar, karar buyruğunu vermesi için onu sahneye çıkaraktırlar.

Mustafa Kemal, arkadaşlarına yazdığı mektuplarda savaşın ilk gidişini yorumlayarak hükümeti uyarmalarını istemektedir. O, Türk ordusunun, hiç bir şart koşulmadan Alman generallerinin buyruğuna verilmesi-

nin karşısındadır. Enver, iki yüz Alman subayı ile General Von Sanders başkanlığında bir heyeti Türkiye'ye çağırmıştır. Mustafa Kemal, Enver'in bir serüveni olan ve içinde Osmanlı İmparatorluğunun eski ününü geri getirme düşleri yatan Doğu ve Güney seferlerinde bu Alman subaylarının parmağı olduğu kanısındadır.

Enver'in buyruğu ile, I. Dünya Savaşı tarihine adları yazılan Alman savaş gemileri «Goben» ve «Breslav» a Boğazlar açılmıştır.

«Sevinçli bir haber. Bugün bir çocuğumuz oldu.»

Enver, olayların bu yönde gelişmesinden şaşkına dönen yakınlarının kötümserliğini bu şaka ile dağıtmaya çalışmaktadır. Gelecekteki başarı düşüne kendini kaptırmış olan Enver'in, bu başlangıcın bir son olabileceği kafasının kıyıcığundan bile geçmemektedir.

Enver, Sadrazam Said Halim Paşa'yı bu işin Çanakkale'ye yapılan kısa bir ziyaret olduğu konusunda kandırmıştır. Ancak gemiler İmparatorluk başkentinin limanına gelince son bir aldatmaca olarak şu uydurulacaktır: Bu gemiler satın alınmıştır. Nitekim adları değiştirilerek gönderlerine İmparatorluğun bayrağı çekilir. Alman mürettebatın fes giymesi de duruma bir değişiklik getirmeyecektir.

Rus limanlarının bombardıman edildiği haberi gelince Enver, şaşırmış gibi görünmeye çalışır. Ama Türk filosuna komuta eden Alman komutanının cebinde onun gizli buyruğu bulunmaktadır: «Türk donanması Karadenizi güçlü bir şekilde komutası altına almalıdır. Rus donanmasını arayın ve savaş ilânına gitmeden onlara saldırın.»

Bu serüvenler şövalyenin ilk tereddüt belirtileri midir?

Üçlünün öteki bir kahramanı daha da ikiyüzlüdür. Haberi ilettiklerinde Talât, hayıflanmaktadır: «Ben öl-

seydim de vatana bir şey olmasaydı.» Cemal ise usta bir oyunculukla kızı üzerine yemin etmekte, hiç bir şeyden bilgisi olmadığını söylemektedir. Ama kimse istifasını vermeyi düşünmemektedir.

Bu sırada Mustafa Kemal yeni görevini almak için İstanbul'a gelir. Enver, utanç verici başarısız Doğu (Sarıkamış) seferinden yeni dönmüştür. Yirmi bin kişilik ordusundan yalnız on iki bin kişi kalmıştır. Saygınlığını büyük ölçüde yitirmiş olan Enver artık halkın alkışladığı özgürlük kahramanı değildir. Herkesin ağzında şair Süleyman Nazif'in bir dizesi dolaşmaktadır :

«Enver Paşa, Enver Beyi öldürdü.»

Ancak kafasında hâlâ ün için tasarılar kuran Enver Paşa yıkılmamaktadır.

Mustafa Kemal, Enver Paşa'yı ilk kez Savunma Bakanlığında ziyaret eder ve burada Tekirdağ'da daha kurulmamış olan, on dokuzuncu tümen komutanlığına atanmak üzere Enver'in buyruğu ile Sofya'dan çağrıldığını öğrenir. Enver'den tamamlayıcı haberler almak ister ve daha çok bozgundan sonraki durumunu merak etmektedir.

Bu buluşmalarını Mustafa Kemal «Enver ile karşı karşıya oturuyorduk.» diye anlatır. «Biraz cılızlaşmış, yüzü sararmıştı. Söze ilk önce ben başladım :

«Nasıl da değişmişsin.»

«Hayır, hayır pek o kadar da değil.»

Kısa bir girişten sonra Mustafa Kemal yaraya parmak basar :

«Ne oldu?»

«Savaşık, daha ne olsun?..»

«Durum nasıl şimdi?»

«Çok iyi.»

Her şey açıktır. Bu adam değişmeyecektir. Enver'i

daha çok üzmek istemediğinden konuşmayı yeni görevine getirir :

«Teşekkür ederim on dokuzuncu tümen komutanlığına atanmamı buyurmuşsunuz. Bu tümen şimdi nerede?»

«A, Evet... Bunu Genel Kurmay Başkanlığına sorarsanız daha iyi edersiniz, size orada daha geniş bilgi vereceklerdir.»

Ama Genel Kurmay Başkanlığında da fazla bir şey bilmemektedirler. Birçok şubeyi dolaştıktan sonra bir subay böyle bir tümenin, General Liman Von Sanders'in komutasında Tekirdağ'da kurulmakta olduğunu anımsar. Gidip, tümenini yerinde araması gerekmektedir.

Mustafa Kemal, yeni görevinin başına geçtiği aylarda İstanbul sürekli olarak bir istilâ korkusu içinde yaşamaktadır. İstanbul'u güneyden İngilizler, kuzeyden Ruslar tehdit etmektedirler. Birçok aile Anadolu'ya göç etmektedir. Hükümet de Eskişehir'e taşınma tasarıları kurmakta ve iki tren katarı İstanbul'un Anadolu yakasında beklemektedir. 1915 yılının başlarında durum daha da gerginleşir. İngilizlerin Çanakkale'ye çıkarma yapması olasılığı artmıştır.

Mustafa Kemal, Genel Komutan Liman Von Sanders'le görüşür. Karşılaşma Alman Generalinin saklanamayacak ölçüde sinirliliğiyle son bulur. General karşısında sert ve kişiliği gözden uzak tutulmaması gereken bir askerin durmakta olduğunu anlamıştır. Mustafa Kemal Sofya'dan yeni dönmüştür, Sanders ise Bulgar başkentinin havasını öğrenmek istemektedir.

«Bulgarlar savaşa girmeye hazırlanıyorlar mı?» diye sorar ona.

«Bana kalırsa daha niyetleri yok.»

«Neden?»

«Benim anladığıma göre Bulgarlar iki olasılıktan biri aydınlanmadan savaşa girmeyeceklerdir. Bunlardan biri Almanların savaşı kazanacaklarından tam güven duymaları, ötekisi de savaşın sınırlarını aşması.»

Mustafa Kemal'in karşılığı Generali kızdırır. Yumruğunu sıkarak kaldırır ama kendini tutarak elini indirir ve gülümsemeye çalışarak yeniden sorar :

«Bulgarlar, Almanya'nın zaferine güvenmiyorlar mı?»

«Hayır ekselans.»

Liman Von Sanders, artık öfkesini yenememektedir. Yüzü kıpkırmızı olur.

«Neden? Almanya'nın zaferine inanmamak bu ne demek.»

«Böyledir general.»

«Ya sizin düşünceniz nedir?»

Sanders, Mustafa Kemal'in gözlerinin içine bakmaktadır.

«O anda bu soruya karşılık verip vermemem gerektiğini düşünerek bir süre sustum...»

Mustafa Kemal o anı şöyle anlatmaktadır :

«Bu konuda gerekli düşüncelerimi İstanbul'dakilere çoktan yazmıştım, şimdi tersini söyleyemezdim. Sofya'dan ayrıldığım sırada Lapçev'in düşüncelerini de öğrenmiştim. Bu durumda Boğazların korunması görevi verilmiş olan Liman Von Sanders'e ne diyebilirdim. Vicdanımda hesabını yaptıktan sonra konuştum :

«Bulgarların böyle düşünmekte hakları var.»

Sanders, sert bir davranışla sandalyesinden doğrulup, gidebileceğini söyledi.

Mustafa Kemal'in bir yıl içinde kendi çabası ile kurduğu on dokuzuncu tümen şubat sonunda Gelibolu yarımadasındaki Maydos bölgesine nakledilir. Bütün günleri sıkı bir çalışma ile geçmektedir. Bu nokta-

dan yapılacak bir düşman çıkartmasının, başarılı olabilselerse Osmanlı İmparatorluğu için kötü sonuçlara yol açacağını çok iyi bilmektedir. Üstelik Enver'in Kafkas cephesindeki yenilgisinden sonra kendisinin neler yapabileceğini göstermenin sırasıdır. Ne askere ne kendine acımaktadır. Bu, zaferin değişmez bir yasasıdır. Kısa bir süre içinde subay ve erlerin sevgilisi durumuna gelecektir.

Çanakkale savaşıyla Trablusgarp savaşı oranlandığı zaman Libya'daki savaş bir deneme anlamında kalır. Gelibolu yarımadasındaki savaşa dört yüz bin kişinin canıyla ödenmiş bir savaştır. Mustafa Kemal, tam bir hazırlık içindeydi ve sanki her an boşanmaya hazır, iyice kurulmuş bir yaya benziyordu. Yalnız bir komutan değil, tam bir asker, büyük bir mekanizmanın bir parçasıydı. Savaş içinde davranışları ve verdiği buyruklar genellikle alışılmışın dışında oluyordu. Verdiği buyruklarda, harp cehenneminin bütün inceliklerini kavrayabilen büyük bir askeri dehanın izleri seziliyordu.

Buyruklarının birinde şunu diyordu :

«Ben sizden yalnız düşmana saldırmanızı değil, ölmenizi buyuruyorum... Biz ölürken başka askerlerle komutanlar yerimizi alma olanağını bulacaklardır.»

Genel komutanlıkça yapılan yanlışların yanında onun tümeninin verdiği savaşlar, savaşın bitiminde büyük ve en önemli rolü oynamıştır. Savaş sırasında İngiliz Donanma Bakanı tuttuğu not defterine onun için «Kaderin adamı.» diye yazmıştır.

Mustafa Kemal'in savaş taktiği genel komutan Liman Von Sanders'in görüşleri ile uyuşur. Tümenler kıyı boyunca değil yüksek yerlere ve derinliğine yerleştirilecektir. Ancak Sanders, düşman çıkartmasının Anadolu kıyısına yapılmasını beklediğinden temel güçleri-

ni orada yoğunlaştırmıştır. Mustafa Kemal ise çıkartmanın Gelibolu yarımadası üzerinde yapılacağı inancı içindedir. Önceleri bir olan görüşler çıkartma başladıktan sonra birbirine ters düşecek, ne var ki sonuçta Mustafa Kemal, haklı çıkacaktır.

İngilizler, donanmanın koruyuculuğu altında Arıburun'a çıkarlar. Çıkartma haberini alan Mustafa Kemal, genel komutanlıktan emir beklemeden savaş düzenine geçer ve birkaç birliğini Cönk bayırı yönüne sürer, ona göre burası zaman geçirmeden alınmalıdır. Bu bölge düşmanın eline geçtiği an durum sarsılacaktır. Mustafa Kemal birliklerini tepenin dibine yerleştirdikten sonra, birkaç kişi ile tepeye tırmanır. Birden karşısına, ileri hatlara göndermiş olduğu keşif birliğinin erleri çıkar, geriye doğru kaçmaktadırlar. Onları durdurur :

«Neden kaçıyorsunuz?»

«Düşman geliyor.»

«Nerede?»

Askerler yakın tepelikleri gösterirler. Düşman onlara kendi birliklerinden daha yakındır. Durum naziktir. Düşmanın durdurulması için bir şeyler yapmak gereklidir. Mustafa Kemal askerlere :

«Düşmandan kaçılmaz.» diye bağırır.

«Cephanemiz yok.»

«Cephaneniz yoksa, süngünüz var ya...»

Mustafa Kemal birliği savaş düzenine sokar ve «süngü tak» komutunu verir. Bu arada bir subay aşığıya koşarak birliklere haber vermeye gider. Düşman Türk askerlerinin tutumundaki değişiklikten şaşırmıştır. Bu şaşkınlık sırasında Türkler, savaşın gidişini değiştirecek nitelikte değerli dakikalar kazanmışlardır. Bu sırada gerideki birlikler yetişir, zaman yitirmeden saldırıya geçerek İngilizleri kıyıya doğru sürerler.

Mustafa Kemal'in birlikleri tam iki ay taktik sa-
vaşları yaparak İngilizlere ilerleme olanağı vermez. So-
nunda İngilizler yeni güçler getirmek zorunluğunda
kalırlar, bütün cephe boyunca yayılarak geniş toprak-
lar ele geçirirler. Amaçları, savunmada bulunan Türk
birliklerinin İstanbul'la bağlantılarını kesmektir. Ordu
komutanlığı durumun kötüleşmekte olduğunu anlaya-
rak Fevzi Paşa komutasında özel bir grup kurmaya ka-
rar verir. Ama her geçen gün durum daha kötüleş-
mektedir. Baş komutanlık birliklerin birbiriyle ilişkilere-
rini düzenleyecek durumda değildir. Mustafa Kemal,
Enver Paşa'ya yazdığı bir raporda komutanlığın tek el-
de toplanması gereğine işaret eder. Bu komutanlık için
de üstü kapalı bir biçimde kendisini önerme anlamını
taşıır. Ama karşılık umut verici değildir.

Bunun üzerine Liman Von Sanders'e baş vurarak :
«Çok az zamanımız kaldı.» diye yazar. «Eğer bu
zamanı değerlendiremezsek, yitirme olasılığı büyü-
mektedir.»

Bu uyarı üzerine General, Mustafa Kemal'e tele-
fon eder :

«Durumu nasıl değerlendiriyor, ne tedbirler düşü-
nüyorsunuz?»

Mustafa Kemal'in karşılığı kesindir:

«Ben düşüncelerimi bugüne değin çok bildirdim.
Şimdi alınacak tek tedbir kalmıştır.»

Sanders :

«Ne tedbiri?» diye sorar.

«Buradaki bütün birlikler emrime verilmelidir.»

Karşı yan biraz alaycı bir sesle :

«Bu biraz çok gelmez mi?» diye sorar.

Mustafa Kemal'in bu kez karşılığı ilkinden daha
kesindir :

«Az bile gelir!..»

Bağlantı kesilir. O anda Alman Generali böyle bir cüret görmediğini düşünmektedir. Ancak aradan geçen saatler içinde düşüncesi başka yönde gelişir. Mustafa Kemal'in ürkütücü önerisi çıkış için en doğru yoldur.

Bir süre sonra, o günlerde albay rütbesine yeni terfi olan Mustafa Kemal'e Anafartalar cephe grup kotalığına tayin edildiği bildirilir. Bu atamanın üzerinden geçen dört gün içinde Mustafa Kemal, gözünü bile kırpmaz. İngiliz çıkartmasının ulaşacağı sonu kararlaştırılmaktadır. Durmadan birlikleri dolaşır, buyruklar verir. Kararı karşı saldırıya geçmektir. Ne olursa olsun Cönk bayırı'nın tepesinde siperlenmeye çalışan düşman oradan atılacaktır.

Gelibolu cephesinden Madam Korin'e gönderilen bir mektup, hem cephedeki durumu bildirmekte, hem de yazarının bilinmeyen bir yönünü ortaya koymaktadır :

«Burada durum o kadar sakın değil. Gece gündüz tepemizde şarapneller, çeşitli mermiler patlıyor. Fişekler vızıldıyor ve uğultuları, bombaların patlayışları ile karışıyor. Kısacası cehennemde yaşıyoruz. İyi ki erkeklerimiz düşmandan daha yürekli ve dayanıklı, dahası benim askerle olan arkadaşlığım ve onların bana bağlılıkları buyruklarımı yerine getirmede daha bir kolaylık sağlıyor. Bu buyruklarda da sık sık ölümden söz ediliyor. Öyle ki insan burada iki büyük amaçtan birine erebilir: Ya kazanılacak, ya ölünecektir. Sonuncusunun ne demek olduğunu biliyor musun? Doğrudan doğruya cennete gitmektir bu. Şehitler cennette Tanrının en güzel kızları olan huriler tarafından karşılanır... ve mutluluk...»

Mustafa Kemal'in tasarısı basit ama tehlikelidir. Düşmana tan atarken yüklenecektir. Saldırıdan önce

de, durumun peşin anlaşılmasması için ateş açılmayacaktır.

Son saatlerde Mustafa Kemal, en ön hattaki askerlerin arasındadır.

Askerlere :

«Çocuklar» diye seslenir. «Kuşkusuz düşmanı yeneceğiz. Yalnız tezcanlılık etmeyin. Önde ben yürüyeceğim. Kırbacımı kaldırdığım an siz saldıracaksınız.»

Daha sonra Mustafa Kemal, o günlerden söz ederken şöyle yazmaktadır :

«Erler ve subaylar her şeyi unutmuş bütün benlikleriyle saldırı işareti bekliyorlardı...»

Düşman şaşırır, saldırıyı ancak Türk askerleri siperlerine girdiği zaman öğrenirler. Süngü savaşı başlamıştır. Az sonra Cönk bayırı alınır. İngiliz donanması, kendi askerlerine zarar vermek pahasına da olsa saldıran Türk askerlerine ateş açmak zorunda kalmıştır. Bir şarapnel parçası Mustafa Kemal'in göğsüne raslar.

Emir subaylarından biri onun sendelediğini görünce :

«Albayım yaralandınız.» diye bağırır. Mustafa Kemal sözlerinin duyulmaması için onun ağzını kapatır ve :

«Yok öyle şey.» diye bağırır. Bu arada da cekeatinin sağ cebini karıştırmaktadır. Şarapnel, cebindeki saatini parçalamış, kendisi çok hafif yaralanmıştır.

Büyük kayıp veren İngilizler, siperlenmek zorunda kalırlar. Ama Mustafa Kemal, bu durumdan sıyrılmak için olanak aradıklarının bilincindedir. İşte bu nedenle, oyalanmadan saldırıya geçmeyi ve düşmanı toptan yok etmeyi düşünmektedir. Bu konuda İstanbul'a yaptığı öneriye verilen karşılıkta hiç bir şey yapmaması, elde edilen siperlerden çıkmaması istenmektedir.

Mustafa Kemal için savaşta ve bu durumda oturup beklemek olacak iş değildir. Bu nedenle de başka bir yere atanmasını ister. İstanbul'a dönerken İngilizlerin yarımadağan çekilme haberleri gelmektedir.

Bu savaş Mustafa Kemal'in hayatında önemli bir andır. Bir anlamda ona Ulusal Kurtuluş Savaşının yolunu açtırmıştır. Mustafa Kemal artık, yalnız yöneticilerce tanınan bir subay değil, ulusun sevgisini kazanmış, bir ulusal kahramandır. Halk, Çanakkale savaşı sırasında Anafartalar'daki çarpışmaların sonucunu so luğunu tutarak izlemiştir. Mustafa Kemal'in orduda, subaylar arasında da otoritesi son derece büyümüştür. Çünkü artık o düşünceleriyle davranışlarının doğruluğunu kanıtlamıştır.

MUSTAFA KEMAL, İstanbul'daki ortamdan sıkılmaktadır. İstanbul'da zafer kazanmış kişiye gösterilecek sevgi ve özen yerine Jöntürklerin soğukluğu ile karşılanmıştır. Her şeyin içinde Enver vardır, her yerde de onun kör siyaseti güdölmektedir. Alman danışmanları bu durumdan faydalanarak Türk ordusunu Almanya yararına kullanmaktadırlar. Mustafa Kemal, bütün bu olaylara karşı hareketsiz kalamaz. Bıkmadan, usanmadan gelecek yıkım ve olabilecek bozgun konusunda raporlar yazmakta, hükümete yakın arkadaşlarına uyarılarda bulunmaktadır. Ancak bütün çabaları sonuçsuz kalır.

Jöntürklerin ona karşı kuşkuları artmaktadır. Onlara göre böyle tehlikeli bir adamın merkezden uzak durması daha iyidir. Onu Çanakkale'den Edirne'ye alınan ondördüncü ordu komutanlığına atarlar. Mustafa Kemal yeni görevinin bulunduğu Edirne'ye geldiğinde, halkça, coşkun bir sevgi ile karşılanır. Halk onu daha iyi anlamakta, İstanbul'u kurtaran insana saygı beslemektedir. Ancak onu orada bırakmazlar ve Anadolu'nun doğusundaki Kafkas cephesine gönderirler.

Mustafa Kemal, Doğu cephesinde, emir ve komuta zinciri hepten kopmuş bir ordu bulur. Askerin mermi ve yiyeceği yoktur. Kendini bilmez subaylar denetim yoksulluğundan yararlanarak salt kendi çıkarları için

orduda yağmaya girişmişlerdir. Mustafa Kemal, orduyu toparlamaya koyulur. Bu konuda yardımcısı Kâzım Karabekir de büyük çabalar göstermektedir.

Birkaç gün sonra generalliğe yükseldiğini bildiren buyruk gelir. Mustafa Kemal daha 35 yaşındadır. Böyle bir davranışta bulunması için Enver'i etkileyen nedir? Çanakkale zaferinden sonra Enver'in yakınları arasında, onun Mustafa Kemal'in ününü gölgelemek için her şeyi yapmakta olduğu açıkça söylenir olmuştur. Bir kez Talât ile Dr. Kâzım bu konuyu konuşurlarken birdenbire içeriye Enver girer. İkisi de birden susarlar.

Enver, onlara kuşkuyla :

«Herhalde beni konuşuyordunuz, değil mi?» diye sorar: «Söyleyin bakayım, neler konuşuyordunuz?»

Talât :

«Mustafa Kemal'i neden terfi ettirmediğin konusundaki düşüncelerimizi paylaşıyorduk,» diye karşılık verir. Enver, iğnelenmiş gibi cebinden bir kâğıt çıkararak onlara gösterir :

«İşte generalliğe yükseltme buyruğu.»

Enver bu buyruğu gösterdikten sonra kendini tutamayarak şöyle der :

«Ama bilin ki, onu generalliğe yükselttiğimizde, mareşal olmak isteyecek, mareşal olunca da yetinmeyip sultanlığı isteyecektir.»

Enver bu sözlerle çok şey anlatmaktadır. O, Mustafa Kemal'in yeteneklerini yadsımamakta, ama ondan korkmaktadır.

Bu konuşma Mustafa Kemal'in kulağına gittiğinde, o da çok anlamlı olarak şu karşılığı vermiştir :

«Enver'in böylesine akıllı ve uzak görüşlü olduğunu bilmiyordum.»

Ağustos içinde Mustafa Kemal'in askerleri cephe-

de yer yer başarı elde ederler ama pek bir şey yapılamamaktadır. Askerlerin durumu güçtür. Üç kişiye ancak bir öğün yemek düşmektedir. Çoğunun ayağında pabuç yerine paçavralar sarılıdır. Açlık nedeniyle ya da donarak ölümler çok doğal bir durum almıştır.

Mustafa Kemal, kıştan yararlanarak orduyu bahar için hazırlamayı düşünmektedir. Ama o sırada görülmemiş bir şeye tanık olunur. Düşman siperlerinde Rus askerleri, subayların apoletlerini kopararak yönetimi ellerine almaktadır. Ekim Devrimi başlamıştır.

Mustafa Kemal'in Doğu Cephesinde Kurmaybaşkanı olan İsmet ile dostlukları pekişir. Hem aslında onunla İstanbul'dan arkadaştırlar, ama buradaki ortak çabaları dostluklarının güçlenmesine ve yakınlaşmalarına yol açmıştır. İsmet, sessiz ve kendini tutmasını bilen, görevine son derece bağlı bir subaydır. Onun bu yapıda oluşunun, yürekli, kararlı ve atılgan bir kişiliğe sahip Mustafa Kemal'in işine yarar. Geleceğin iki arkadaşını daha da yakınlaştıran bu dostluk, Türkiye'nin bundan sonraki hayatında uzun süre çok önemli bir etmen olacaktır.

Mustafa Kemal, bir süre sonra Suriye cephesine gönderildi. Burada İngilizlerle savaşmaktan çok, Enver'in olumsuz fikirleriyle Alman generallerinin keyfi davranışlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Askerlerin durumu da Doğu cephesindekilere farksızdı. Bu olanaksızlığa rağmen, Enver'in buyruğu ile düşman eline geçmiş olan Bağdat'ın geri alınması amacıyla, «Yıldırım Orduları» kurulmuştu. İslâmiyetin iki kutsal şehri sonsuza dek elden çıkmıştır. Bağdat'ın düşüşü, Enver'in durumunu ciddi olarak sarstığı için, bundan bir çıkış yolu aramaktaydı. Bu isteğe «Yıldırım Orduları» Başkomutanlığına atanmış olan Alman Mareşali Von Falkenheim'in kişisel sorunları da karışıyordu. Von

Falkenheim, Verdün'deki başarısızlığa dolayısıyla onu Genelkurmay görevinden alan Alman Başkomutanlığının doğuda bir zaferle yeniden görevini kazanmak istiyordu.

Mustafa Kemal ise, Bağdat seferinden cayılması için kesinlikle diretiyordu. Bu seferin binlerce Türk askerine mezar olacağını apaçık görüyordu. Sonunda büyük bir umutsuzluğun her yeri kapladığını anlayan Mareşal Von Falkenheim de seferden caymak zorunda kaldı. Onun bu karara varmasında, subaylardan Franz Von Papen'in başarısızlığın kaçınılmazlığı yolundaki sözlerinin de etkin olduğu kesindir.

Mareşal Von Falkenheim, bu durum karşısında kendisine direnen Mustafa Kemal'i satın almak istedi ve ona kutular içinde bir takım armağanlar gönderdi. Kutuları açan Mustafa Kemal, parıldayan altınların ışıltılarını gördü.

Mareşal Falkenheim, aldanmıştır. Mustafa Kemal, olaydan yararlanarak onunla alay etmek ister. Kutuları getirmiş olan Alman subayının şaşkın ve aptalca bakışları karşısında levazım subayını çağırarak altınları ordunun ihtiyaçlarına kullanmak üzere ona teslim eder.

Enver, Mareşal Von Falkenheim'in da Bağdat'a saldırmayı reddetmesi yüzünden güç durumda kalmıştır. Durumu kurtarması için bir şey yapması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle eski düşüncelerinden birine döner: Mısır'daki İngilizlere karşı bir sefer... Plan, Mustafa Kemal ve Cemal Paşa'nın karşı koymalarına rağmen onaylanır.

Bu durum karşısında Mustafa Kemal, cephede kalmanın anlamsızlığını görerek görevinden istifa eder. İstifasıyla birlikte Talât'la Enver'e yurdun ve ordunun durumunu olanca ayrıntılarıyla gösteren bir de rapor

gönderir. Bu raporda durumun kurtarılması için genel bir strateji önerilmektedir.

Bu öneri şu konuları kapsamaktadır :

1 — Bütün Alman subayları uzaklaştırılarak yerlerine Türk subayları atanmalıdır.

2 — Her türlü saldırıdan cayılarak, Avrupa'daki Türk askerleri çekilmeli ve genel bir savunma düzenlenmelidir.

Mustafa Kemal, Enver ile Falkenheim'in kendisini kandırma çabalarına karşın direnir. Enver, Mustafa Kemal'in istifasının doğuracağı tepkiden çekindiği için ona, gerçekte çok daha uzun sürecek bir aylık izin önerisinde bulunur ve istifasını kabul etmez.

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ünlü generali, doğu cephesinden İstanbul'a dönebilmek için gerekli masrafı karşılayabilecek para gücünden yoksundur. Yardımına Cemal Paşa yetişir ve kendisinin olan beş altını verir.

Mustafa Kemal, İstanbul'a gelir gelmez arkadaşları ile buluşarak İmparatorluğun ağır durumunu görüşmeye başlar. Bu günlerde doğu cephesinden gelen haberler umut kırıcıdır. Mustafa Kemal'in düşünceleri gerçekleşmektedir. Mareşal Von Falkenheim, ağır bir yenilgiye uğrar. Sürekli olarak kuşkulu ve tedirgin olan Enver, Mustafa Kemal'in ilişkilerinden, görüşlerinden ürkemektedir. Onun korkularını dağıtmak isteyen ortak arkadaşları ikisini bir yemekte bir araya getirirler. İşte o zaman Enver, az bir süre için de olsa, Mustafa Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmak için önünde yeni bir olanağın belirdiğini görür. Kayzer Wilhelm, Almanya'yı ziyaret etmesi için Sultanı resmen davet etmiştir. Sultan rahatsız olduğundan, yerine Veliâht Vahdettin gönderilecektir. Mustafa Kemal, onun yanında bulunmak üzere yaver olarak seçilmiştir. Bu görevi, hem Al-

manya'nın durumunu yerinde görmek, hem de geleceğin Sultanını yakından tanımak için kabullenir. Bu tanışmanın bir gün kendisine yarayabileceğini düşünmektedir.

Mustafa Kemal, Vahdettin ile ilk karşılaşmasında Sultanlık kurumunun bazı alışkanlıklarını yakından görür. Şehzade, onu kabul salonuna alır ve karşısındaki kanepeye oturtur. Sonra, gözlerini kapatarak sanki bir şey düşünüyormuş gibi durur. Mustafa Kemal, karşısındaki adamın kemikli, cılız yüzüne şaşkınlıkla bakarak ne yapmak istediğini anlamaya çalışmaktadır.

Bir süre sonra Şehzade gözlerini açarak :

«Sizinle tanışmaktan mutluluk duyuyorum,» der.

Mustafa Kemal, ona ne karşılık vereceğini düşünürken, Şehzade sanki uyurmuş gibi gözlerini yine kapatır. Gözlerin yeniden açılmasını beklemekten başka yapacak bir şey yoktur artık.

«Birlikte geziye gidecekmişiz öyle mi?» Mustafa Kemal bir kez daha şaşırmıştır ama bu kez karşılık vermek olanağını bulur :

«Evet, birlikte gideceğiz.»

Konuşma bitmiştir. Mustafa Kemal, saraydan büyük bir üzüntü içinde çıkar. İşte ülkeyi yönetecek adam bu durumdadır. Bundan sonraki karşılaşmaları da yeni sürprizlere gebe. Konukları götüren tren İstanbul'dan uzaklaşınca, Şehzade onu kompartımanına çağırır.

Vahdettin, onu şaşılacak bir canlılıkla :

«Merhaba Paşa,» diye karşılar, ardından da özür diler : «Birkaç dakika öncesine kadar kiminle birlikte yola çıktığımı bilmiyordum. Bana şimdi anlattılar. Çanakkale'deki başarılarınızı herkes biliyor. İstanbul'u siz kurtardınız. Birlikte oluşumuzdan mutluluk duyuyoruz.»

Saraydaki görüşmeler sırasında Şehzadenin takındığı tutum, her ihtimale karşı bir tedbir niteliğindedir. Şimdi saraydan, binlerce casusun göz ve kulaklarından uzak olduklarından, bütün bunlar gereksizdir. Mustafa Kemal, Şehzadeden yararlanmaya karar verir. Günlük karşılaşmalarında ona İmparatorluğun durumunu anlatır. Yolda olduğu gibi, Almanya'da da ikisinin arasında ciddi bir konuşma başlamıştır. Mustafa Kemal, umutlanmıştır. Ancak, Sultanlık törelerine göre, söylenen sözlerin düşünceleri saklamak için kullanıldığını unutmıştır.

Almanya'da onları İmparator Wilhelm karşılar. Mustafa Kemal'le Vahdettin, Von Hindenburg ile Von Lunden-dorf'a resmi ziyaretlerde bulunurlar. Ev sahipleri konuklarına büyük bir incelik göstermektedirler, ama cephedeki durumu tozpembe gösterme çabaları, Mustafa Kemal'i sinirlendirmektedir. Bir ara Lunden-dorf'a onu güç durumda bırakacak sorular sorar.

Bir gün Kayzer Wilhelm, Vahdettin'in kaldığı otele beklenmedik bir ziyarette bulunur. Kayzer, bu ziyaret sırasında Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki dostluktan ve savaşta kazanacakları başarılarından söz eder. Vahdettin'in sözleri, Osmanlı İmparatorluğuna karşı antand (itilâf) devletlerinin saldırıları karşısında verilen güvencelerden kuşku duyduğunu göstermektedir.

Duyduklarından sinirlenen Wilhelm, yerinden fırlar :

«Saygıdeğer Şehzadenin beynini, birinin bulandırıldığını sezmekteyim.»

Acaba Kayzer, Vahdettin'in beyninin Mustafa Kemal tarafından bulandırıldığını anlamış mıdır? Ev sahipleri, konuklarına batı cephesini gösterirken, Mustafa Kemal, yalnız gösterilenlerle yetinmez. Resmi prog-

ramdan uzaklaşıp, kişisel olarak gerçek durumu denetlemek istemektedir. Bir mevzide gözetleme yerine çıkarak, subaylarla konuşur ve hepsine komutalarında ki güçler üzerine sorular sorduktan sonra, durumun nazik olduğu konusunda onları uyarır. Konuştuğu kişiler başlarını sallayarak onu onaylamaktadırlar.

Vahdettin, onuruna verilen bir yemekte, Kayzer Wilhelm, Lundendorf'u yanındaki Türk generalini oyalaması için Almanca uyarır. Wilhelm, Mustafa Kemal'in aldatılamayacağını anlamıştır.

Almanya dönüşü tren Sofya'da durduğu zaman arkadaşları onu istasyonda beklemektedirler. Mustafa Kemal, yargısını kesin olarak söyler :

«Almanlar savaşı yitirmişlerdir.»

Böbreklerinden rahatsızlanan Mustafa Kemal, uzun süren bir tedaviden sonra Karlsbad'a gönderilmiştir. Burada Sultanın öldüğü, yerine de Vahdettin'in tahta çıktığı haberini alır. Mustafa Kemal, kimi telkinlerde bulunmanın zamanının geldiğini düşünerek, İstanbul'a döner. Vahdettin'le kişisel olarak görüşerek, kendisini genelkurmay başkanlığına atamasını ve orduların yönetimini ona bırakmasını isteyecektir. Vahdettin konuşmaları sırasında ilk buluşmalarında olduğu gibi hasta ve çaresiz tavrına yine bürünür. Onu gözleri kapalı dinledikten sonra sorar :

«Sizin görüşlerinizi paylaşan başka komutanlar var mı?»

«Var efendimiz.»

Ne var ki, görüşme hiç bir sonuç vermez. Mustafa Kemal, yeni bir buluşma ister. Ülkenin yenilgiden kurtulması için acele tedbir almanın önemine değinir. Bu kez Sultanın sözleri şunlardır :

«Ben Talât ve Enver'le alınması gerekli tedbirleri görüşürüm.»

Sonra gözlerini kapatarak elini uzatır. Her şey bitmiştir. Mustafa Kemal'in düşleri yıkılmıştır. Ya Sultan onun önerdiği radikal tedbirlerden ürkmüştür, ya da Talât'la Enver onun kafasını çelmeyi başarmışlardır. Ama her iki olasılık da aynı sonucu doğurmuştur: Sultanla Mustafa Kemal'in arası bozulmuştur.

Sultan, birkaç gün sonra ansızın Mustafa Kemal'i çağırır. Buluşmada bu kez birkaç Alman generali de vardır. Mustafa Kemal, başbaşa konuşmalarını ister, ama Sultan yanaşmaz. Onu incelikle karşıladıktan sonra Alman generaline tanıtır :

«Beğendiğim ve güvendiğim bir komutan.»

Vahdettin bu girişten sonra ağzındaki baklayı çıkarır :

«Sizi, Suriye'deki ordunun komutanlığına atıyorum.»

Sultan, bu cephenin öneminden, orada böyle başarılı bir komutanın bulunması gerektiğinden söz etmektedir. Mustafa Kemal'in başarılı olacağından hiç bir kuşku yoktur. Bu ikiyüzlü övgüleri dinleyen Mustafa Kemal, öfkesinden çatlayacaktır. O, Suriye cephesinde her şeyin kaybedilmiş olduğunu çok iyi bilmektedir. Durum açıktır. Enver, onu her ne pahasına olursa olsun, başkentten uzaklaştırmak için Vahdettin'le anlaşmıştır. Acaba Sultan onlara daha önceki telkin ve önerilerini anlatmış mıdır? Atanmayı hiç bir karşılık vermeden kabul eder. Dış salonda Enver'le öteki generalleri görür. Onlara dönerek :

«Bravo, kutlarım sizi, başardınız,» der. Sonra özellikle Enver'e yönelerek: «Azizim,» diye ekler. «Sizinle önemli birkaç sorunu görüşmek istiyorum. Bilebildiğime göre, Suriye'deki ordumuz yalnızca bir taburdur. Beni oraya göndermekle oç alıyorsunuz. Üstelik töreleri

de ığneyerek bana buyruk versin diye Sultandan yararlandınız.»

Enver ve ötekiler, Mustafa Kemal'in düştüğü güçsüzlüğüne keyifli gülümsemektedirler.

MUSTAFA KEMAL'İN çok daha önceden olacakları gördüğü bir çevresine söylediği gibi, İmparatorluğun acıklı dramının son perdesi kalkmaktadır. Şimdi o, İmparatorluğun çöküşünü artık belirginleşen binlerce işareten anlamaktadır. Ama ne olursa olsun, o, bir askerdir. Bu nedenle de Suriye cephesindeki yedinci orduya komuta etmeyi kabullenmiştir. Onu buraya gönderenler, başkenteki bir başağrısından kurtulmak için nasıl çaba harcadılsa, o da burada kurtarabildiğini kurtarmak için çaba harcayacaktır.

Mustafa Kemal'in yazgısında Osmanlı İmparatorluğu'nun son yenilgisini de tatması yazılıdır. Suriye cephesine gittiği zaman, çözülen bir ordu bulur. Ne asker, ne yiyecek, ne de gereç vardır. Askerler topluca kaçmaktadırlar. Mustafa Kemal'le arkadaşları İsmet ve Ali Fuat bir düzen kurmaya çalışırlar ama hiç bir şeyin yararı yoktur. İngilizler büyük bir saldırıya hazırlanmaktadırlar. Görünüşte ise, birçok davranışlarıyla, Türk ordusunu, kesin saldırının zamanı ve yeri konusunda yanıltmaya uğraşmaktadırlar. Düşmanın niyetlerini anlayan Mustafa Kemal, durumu Mareşal Falkenheim'in yerini almış olan Genel Komutan Liman Von Sanders'e bildirir. Alman komutanı, Mustafa Kemal'in bu görüşüyle alay eder, ama iki gün sonra düşmana tutsak düşmekten de zor kurtulur. Bunun üzeri-

ne çekilen Türk birliklerinin komutasını Mustafa Kemal eline alır.

Bu zor günlerde Mustafa Kemal, bozguna uğrayan ve kargaşa içinde kaçan birliklere, tümüyle düşmana yem olmamaları için düzenli olarak, kuzeye çekilmele-ri buyruğunu verir. Buyruğun bir örneğini de genel komuta ve yetkileri elinde tuttuğu için, Liman Von Sanders'e gönderir. Karşılık birkaç gün sonra gelmiştir :

«Karar doğrudur. Ama ben ne de olsa bir yabancı olduğumdan, böyle bir buyruğu veremem. Bunu yur-
dun gerçek sahipleri yapabilir.»

İstanbul'da tam bir kargaşalık egemendir. Mustafa Kemal, Sultan'a telgraf çekerek, kabul edilir koşullarla bir barış isteyebilecek, yeni bir hükümet kurma önerisinde bulunur. Önerileri tümüyle kesinlik taşımaktadır. Talât Paşanın yerine Yusuf İzzet Paşa gelmeli, hükümette Ali Fethi ile Rauf da yer almalıdır. Kendisi savunma bakanı olacak ve bütün orduların komutasını eline alacaktır.

Talât Paşa, kendiliğinden istifa eder. Jöntürk üçlüsü - Talât, Enver, Cemal - iktidardan çekilmektedirler. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, üçü birden bir Alman zırhlısıyla bilinmedik bir yere kaçarlar. Talât ve Cemal, temize çıkabilmek için yazı yazarlar. Enver onlara katılmamaktadır. Onun bencilliği hudutsuzdur.

Sultan, yeni hükümeti kurma görevini Yusuf İzzettin Paşa'ya verir. Kabineye Ali Fethi ve Rauf Bey de alınacaktır. Buraya kadar her şey Mustafa Kemal'in önerdiği gibidir. Ama kabinede kendisi yoktur. Yusuf İzzet Paşa ona bir mektup yazarak atandığı Güneydoğu (Filistin) cephesinde daha yararlı olacağını belirtmektedir. Mustafa Kemal, diklenir, ama bu yeni atanmayı da kabullenir.

Yeni hükümet oyalanmadan, İngilizlerle anlaşma yollarını aramaya koyulur. İngilizler de buna istekli olunca, Donanma Komutanı Rauf'un başkanlığında bir kurul oluşturulur. İngiliz Agamemnon savaş gemisinde 36 saat görüşmelerden sonra Rauf'la Amiral Kaltrop arasında anlaşma imzalanır. Yenilgiye uğrayan İmparatorluk, yüz kızartıcı koşullara zorlanmıştır :

Memleketin bütün stratejik noktaları işgal edilecek, Türk ordusu, düzeni sağlamak için gerekli küçük birliklerin dışında, tümüyle dağıtılacak, Boğazlar açık olacaktır. Başka koşullar da vardır...

Mustafa Kemal, imzalanan antlaşmayı saymamaktadır. Bu antlaşmanın koşullarıyla, İngiliz askerlerinin tutumlarına bakarak, düşmanın iştahının çok daha büyük olduğunu sezinlemektedir. Onun gözünde antlaşmanın hiç bir değeri yoktur. O, bundan böyle ulusal kurtuluşun yalnız savaşla kazanılabileceğini anlamıştır.

Liman Von Sanders, komutayı Mustafa Kemal'e bırakırken, sözlerini şöyle bitirir : «Bizim için her şey bitti. Bizi yendiler.»

Mustafa Kemal ise ayrı görüştedir :

«Müttefikler için savaş bitmiş olabilir. Ama bizi ilgilendiren, Ulusal Kurtuluş Savaşı şimdi başlıyor.»

İstanbul zor günler yaşamaktadır. Yakacak kalmamıştır. Tramvaylar çalışmamakta, sokaklar ancak yarı yarıya aydınlatılabilmektedir. Birçok aile Anadolu'ya göç etmek için acele etmektedir. Politikacıların ve aydınların çevresinde bir kin ve öç alma duygusu hüküm sürmektedir. Gazete sütunları uğranılan yıkım için karşılıklı suçlamalarla her gün dolup taşmaktadır. Sık sık değişik, anlamsız görüşler ortaya atılmaktadır. Bu arada kimileri kişisel hesaplarını temizlemek için durumdan yararlanmaya çalışmaktadırlar.

İstanbul'un Avrupa yakasındakiler ise, eğlenceye dalmışlardır. Eğlence yerleri gece gündüz açıktır. Avrupa'nın son moda romantik müziğinin eşliğinde güzel kızlar biraz olsun mutluluk önerilerinde bulunmaktadırlar. Savaşın korkulu günlerinden sonra zafer kazananlar, zevkte ve sarhoşlukta mutluluk aramaktadırlar. Şehir, bir raslantı sonucu da renklenmiştir. İstanbul'a her gün gemiler dolusu devrim kaçağı Rus gelmektedir.

Generaller ve prensler yitirdiklerinin acısını sarhoşlukta unutmayı denemektedirler. Barlar, soylu ailelerin ucuz kızları ile dolmuştur. Koca şehirde trajediyale umutsuzluk kol gezmektedir.

Kasım ortalarında itilâf devletlerinin elli beş savaş gemisi İstanbul'a girerek Haliç'te demirler. Büyük gösteriler, geçit törenleri, zaferi kazananların niyetleri bırakmamaktadır. İstanbul'a yeni dönmüş olan Mustafa Kemal, on altı mil uzunluğunda bir geçit törenine tanık olur. Görünüş kimilerinde umutsuzluk, kimilerinde öç alma duygusu uyandırmaktadır. Her yönden :

«Yok olduk!..» sesleri duyulmaktadır.

Kimileri ülkenin bütünüyle parçalanmaması için İngilizlerce istilâ edilmesini istemektedir. Genel umutsuzluk içinde kendine güvenen bir ses rahatlıkla gelecek üstüne konuşur :

«Geldikleri gibi gidecekler.»

İzzet Paşa istifasını verir, sadrazamlığa yeniden Tevfik Paşa hazırlanmaktadır. Msutafa Kemal, buna kesinlikle karşıdır. İzzet Paşa ile kurulacak kabineyi devirmek için sözleşirler. Sorunu birkaç kez konuşurlar. Mustafa Kemal'in dileği savunma bakanı olmaktır. Ama sanılır ki, böylesi çabalarla batan geminin kurtarılması için geç kalınmıştır. Bu raslantı Mustafa Kemal'e ilk düş kırıklığını sunar. Söz verdikleri halde mil-

letvekillerinin çoğunluğu Tevfik Paşa için oy verirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun başı ise yalnızca rahatını koruma sevdasındadır.

Aradan kısa bir süre geçince de, Sultan, istilâcılara yaranmak için meclisi dağıtır. Âsi generali ise çok eski bir yöntemle yola getirmek istemektedir. Mustafa Kemal'e Vahdettin'in kızı Sabiha Sultan'la evlenmesi önerilir. Sultanın gönderdiği elçiler, Osmanlı törelerine iyice ters düşen ve alaycı bir karşılık alırlar :

«Sultan Hanım buraya buyursunlar. Bir kez görelim bakalım.»

Bu adam kukla olmak için doğmamıştır.

«ÜSTÜN niteliklerine karşın, Türk ulusu başka ulusları yönetecek durumda değildir. Uzun bir dönem öylesine örneklerle doludur ki, bu görüşte hiç bir kuşku bırakmaz. Tarih çok sayıda Türk başarılarına ve o ölçüde de yıkımlara tanıktır. Türklerin başarıları, birçok ulusu kendi yönetimlerine almalarıyla olmuş, yıkımlarıysa o ulusların kurtuluşlarına kavuşmalarıyla doğmuştur. Avrupa, Asya ve Afrika'da Türk yönetimi altında yaşayan ulusların maddî ve manevî durumları ile kültürleri çok aşağı düzeydedir, ama bu uluslardan herhangi biri istilâdan kurtulunca kültür düzeylerini hızla yükseltmiştir. Türkler harp alanında elde ettikleri başarıları barış esnasında tekrarlayamamaktadırlar.»

Hilekârlığın bir örneği olan bu sözlerle Clemenseau, İngiltere'nin öteki itilâf devletleriyle imzaladığı birçok gizli anlaşmaları savunmak ister. Gerçekte, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü, esareti altında bulunan ulusların kurtuluşu için değil, sadece eski efendilerin yerini yeni efendilerin alması için bahane olarak gösterilmektedir.

İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını paylaşırken, İtalya kendisine küçük bir parça ayırır. Anadolu istilâ edilmiştir. İstanbul'a İngilizlerle Fransızlar el koymuşlardır. Londra'da yapılan gizli anlaşmanın yalnız bir noktası yerine getirilmemiş, Çarlık Rusyası'na, Do-

ğu Trakya ve Boğazlar için verilmiş olan söz uygulamaya konulmamıştır. Son Romanofları tahtından yeni indirmiş olan Sovyet hükümeti, Çarlığın bu tür istilâ isteklerinden uzak olduğunu açıklamıştır. Rusya' da olagelen ve kapitalist dünyayı sarsan bu olay Kemalist devrimin yazgısı yönünden son derece büyük önem taşır.

Bu sırada «Hasta Adam» ın paylaşılmasında hak iddiasıyla yeni bir devlet ortaya çıkmıştır: Yunanistan.

O, İngiltere'nin desteğiyle Batı Anadolu'yu istilâ etmek hakkını kazanır. Yeni iştahının bu isteğini doğrulamak için Amerikan Başbakanı Wilson'nun hazırladığı paylaşım plânında değişiklikler yapmak icap etmektedir. Bu plân, gelecekte Birleşik Amerika'nın bu bölgedeki emperyalist emellerini açığa vurmaktadır.

Olaylar bu yolda geliştiği sırada Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok generali gibi, ordu-suz bir komutandır. Bu durumdan çıkış olanakları git-tikçe daralmakta, bu da onun alinyazısının yönünü çiz-mektedir.

Bu arada eski (İttihat ve Terakki) yöneticilerinin tutuklanması sürdürülmektedir. Ali Fethi de bunlar arasındadır. Bu günlerde bir gazete makalesinde «Mustafa Kemal ve Rauf Bey'lerin neden tutuklanmadıkları» sorulmaktadır.

Sadrazam Damat Ferit Paşa ile hükümet üyeleri Mustafa Kemal'in ittihatçı üçlüsüne karşı tutumunu bildiklerinden ona başka bir gözle bakmakta ve bu güçlü, becerikli paşayı kendi yanlarına çekerek ondan yararlanmayı hesaplamaktadırlar. Saray çevresinde ise, Mustafa Kemal'e gösterilen güvene karşı sesler yükselmektedir.

Zeynel Abidin hoca :

«Onun gök mavisi gözlerine bakın, yeter. Bir ola-

nak bulduğu an ne halifeyi, ne padişahı bırakacaktır,» biçiminde yorumlar yapmaktadır.

Ama böylesine ince hesapların sırası değildir.

Mustafa Kemal, artık Anadolu'ya geçip, oradan harekete girişmeye karar vermiştir. Arkadaşları ile her şeyi çok kez düşünmüştür ve artık saati ayarlamak için fırsat aramaktadır. Bir gün Savunma Bakanlığı danışmanı ve barış konferansına katılacak heyetin üyesi Albay İsmet'i çağırır. Masaya bir harita yayarak, Anadolu'ya geçmek için hangi yolun daha rahat olduğunu sorar.

İsmet gülümseyerek :

«Demek artık karar verdiniz,» der.

«Daha bunun konuşulmasına sıra gelmedi.»

İsmet, haritayı özenli bir şekilde inceledikten sonra düşünceli bir sesle karşılık verir :

«Anadolu'ya geçebilecek çok yol var.»

Evet, bütün yollar oraya çıkar. İstanbul'da, kamp-lara bölünmüş bu şehirde, hiç bir şey yapılamaz. Burada hiç bir şey elde edilemez... Anadolu'nun durumu da pek iç açıcı değildir. Kargaşa her yerde egemendir, stratejik noktaların hepsi düşman istilâsı altındadır. Ama şurada burada kimi çetelerin kıpırdandığı görülmeye başlamıştır. Eğer bu halk direnişi birleştirilebilirse, istilâya karşı büyük bir güç örgütlenebilir. Şimdilik Mustafa Kemal'in Anadolu'ya atanması ve elinde resmî bir belge bulunması en iyi yoldur.

Raslantı kendiliğinden doğar. İngilizler, hükümete Hıristiyan ve Müslüman halkın birlikte yaşadıkları illerde düzenin sağlanması için sürekli baskı yapmaktadırlar. Sadrazam Damat Ferit Paşa, İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'e bu yörelere kimin atanabileceğini sorduğu zaman bir tek karşılık verilir :

«Mustafa Kemal.»

Birkaç gün sonra Mustafa Kemal'i çağıran Savunma Bakanı Şakir Paşa, sadrazamın düşüncesini ona açıklar. Samsun yöresine gidip, İngilizlerin yakınmalarına yol açan yasa dışı olayları inceleyerek hükümete rapor verecektir.

Mustafa Kemal, hemen :

«Kıvançla giderim,» diye karşılık verdikten sonra, biraz düşünüp sorar: «Türk halkının, Rumlara yaptıklarını anlamak göreviyle mi gideceğiz yalnız?»

«Evet, Sadrazamla yalnız bu konuyu görüştük.»

«Pekâlâ. Yine de bu atanmaya gereken biçimi vermek için izin verirsiniz sorunu Başkumandanlık Kurmaybaşkanlığı ile kararlaştıralım.»

Karşısında duran generalin niyetini aklının ucundan geçirmeyen Savunma Bakanı bu izni hemen verir.

Mustafa Kemal, sevinçten uçmaktadır. Önüne erişilmesi çok güç bir fırsat çıkmıştır. Ama bu yeterli değildir. Büyük yetkiler sağlaması için gereken her şeyi yapmalıdır. Eline aldığı belge, Mustafa Kemal tarafından yazılmıştır. Ona hükümet müfettişi olarak Anadolu'daki askerî birliklere ve valilere buyruk verme yetkisi tanınmaktadır.

Bir ara komşusu ve arkadaşı olan Başkumandanlık Kurmaybaşkanı Yardımcısı Kâzım Paşa ona sorar :

«Başka bir şey mi yapmaya niyetlisiniz?»

Mustafa Kemal, ona :

«Kulağını aç,» diye fısıldar. «Evet, bu belgenin verdiği yetki olmasa da başka bir şey yapacağım.»

Sonunda belge başkanlık bürosundan geçip resmî değer kazanır. Mustafa Kemal, belgeyi özenle katladıktan sonra, cebine yerleştirip Savunma Bakanlığından çıkar. Bu anda ondan mutlu kişi yoktur.

Mustafa Kemal, bu anı şöyle anlatır :

«Ne güzel şeydi. Alinyazım bana öylesine erişilmez

koşullar bağışlamıştı ki, onları ellerimde tutarken sonsuz bir mutluluk duyuyordum... Kafesinin kapağı açılmış, geniş dünyaya uçmaya hazırlanan bir kuşa benziyordum.»

Önce hapishanede Ali Fethi'yi görüp düşüncelerini bildirdikten sonra, İsmet'i görmeye gider.

İsmet onu :

«Ne haberler var?» diye karşılamıştır. «Bu beklenmedik gelişinin kesinlikle bir nedeni olmalı.»

«Zamanım az, her şeyi çarçabuk anlatacağım.»

İsmet onu büyük bir dikkatle dinler. Her şey apaçıktır. Bu durumda onun da birlikte gitmesi gerekmektedir, ama burada da yapılması gerekli bazı işleri vardır.

Mustafa Kemal, onu dinledikten sonra kararını bildirir :

«Ben orada yerleşinceye kadar sen burada kal. İşe başladığımda gelirsin.»

Yola çıkmak için her şey hazırdır. Limandaki Bandırma vapuru «özel görevli müfettişi» İnebolu'ya götürmek için beklemektedir, günler büyük bir gerginlikle dolu olarak geçmektedir. En küçük bir kuşku her şeyi bozabilir.

Mustafa Kemal, Sadrazama bir nezaket ziyareti yaptıktan sonra bilgileri ve buyrukları almak üzere Savunma Bakanlığına gider, ama bakanı bulamaz. Tam o sırada kaygıyla kıvranan İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'le karşılaşır :

«Allah, Allah, bu ne arsızlık... Duydunuz mu, Yunanlılar İzmir'i istilâ etmişler.»

Koridorlarda, umarsız bakanlar ve yüksek rütbeli memurlar koşuşturmaktadırlar.

Mustafa Kemal, yapmacık bir şaşkınlıkla :

«Öyle mi? Bu da mı oldu?» diye karşılık verir.

«Bu memleketin başına gelen yıkımı biliyordum, ama kimseyi buna inandıramadım. Şimdi bakanların bu telâşı karşısında güleyim mi, ağlayayım mı bilemiyorum.»

Ardından Mustafa Kemal'le İçişleri Bakanı arasında, Mustafa Kemal'in açıkça alaycı bir tavır takındığı şu konuşma geçer :

«Peki, şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?»

«Protesto edeceğiz.»

«Doğru ve gerekli bir davranış. Yalnız siz bu protestodan sonra Yunanlıların İzmir'den çekileceğine ya da İngilizlerin onları buna zorlayacağına inanıyor musunuz?»

Bu sırada çevrelerini sarmış olan bakanlar hep bir ağızdan :

«Başka ne yapabiliriz?» diye sorarlar.

«Belki daha etkili tedbirler gerekli.»

«Örneğin ne gibi?»

Mustafa Kemal'in karşılığına gerek kalmadan onun ne demek istediğini anlayan İçişleri Bakanı söze karışır :

«Böyle tedbirlere başvurursak bize neler yapabileceklerini biliyor musunuz?»

Mustafa Kemal, susmayı seçer. Daha sonra, «Onlara kalkın benimle gelin demiyecektim ya», demiştir.

Mustafa Kemal, daha sonra kendisini küçük bir salonda kabul eden Padişahı da ziyaret etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son temsilcisi ile geleceğin ilk cumhurbaşkanının oturduğu salonun penceresi işgalci güçlerin gemilerinin sıralandığı Boğaz'a bakmaktaydı. Vahdettin de heyecanlanmıştı, belki o da bu baş eğmez generalinin niyetleri konusunda kuşkularda kıvrıla-

niyordu. Sultan ağlamaklı bir sesle düşüncelerini sıralamaya başladı :

«Paşa, paşa, sen şimdiye kadar bu ülkeye çok iyiliklerde bulundun. Bunların hepsi tarihe geçmiştir.» Sultan biraz duraklayıp masanın üstündeki tarih kitabını gösterdikten sonra konuşmasını sürdürdü: «Ama şimdi bunları unut. Çünkü şu anda aldığın görev, bunlardan çok daha önemli olabilir. Paşa, paşa, sen yurdu kurtarabilirsin.»

Mustafa Kemal'in karşılığı özenli ve kısadır. Saray duvarları içinde tedbirli olmak en iyisidir. Vahdetin başarılar diledikten sonra üzerinde Padişah adının baş harflerini taşıyan bir saati ona armağan eder. Mustafa Kemal'in sevinç duymaması için bir neden yoktur. Yarın silâhını üzerine çevireceği adam kendisine başarı dilemektedir.

Şişli'deki evine döndüğü zaman onu kötü bir haber beklemektedir. İngilizler bir şeyler sezinlemişlerdir. Akşam üstü de soluk soluğa gelen Rauf Bey, onu bekleyen tehlikeler konusunda uyarıda bulunduktan sonra, yola çıkmaması önerisinde bulunur.

Ama Mustafa Kemal, kendisi için saatin geldiği düşüncesindedir. Artık dönüş söz konusu olamaz. Göstereceği en küçük bir duraksamanın ülküsünün yok olmasına yol açabileceğini bilmektedir.

Yanıdakilerle birlikte kapıda bekleyen arabaya atlayıp, limana giderler. Eski Bandırma vapuru 1919 yılının 16 Mayıs günü Samsun'a doğru yola çıkar.

Deniz fırtınalıdır. Ama Mustafa Kemal, izlendiklerini anlayınca hemen karaya çıkabilmek için kaptana kıyıyı izleyerek gitmesi buyruğunu verir.

İngilizler elde ettikleri ipuçlarından dolayı, ciddi olarak kaygılanmışlardır. Gece yarısı istilâ güçleri üst

komisyon askerî ataşesi Vindem Diito, kuşkularını bildirmek üzere Sadrazamı uyandırır.

Damat Ferit Paşa, umarsızlık içinde ellerini kaldıracaktır :

«Çok geç kaldınız. Kuş uçtu.»

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

PADİŞAH hükümetinin özel müfettişi **Mustafa Kemal Paşa** ile yamındakiler, üç gün süren yolculuktan sonra **Samsun'a** geldiler. Bu üç gün içinde eski «**Bandırma**» vapuru **Karadeniz'in** kudurmuş dalgalarında çatırdamış, ama dayanmıştı.

Günlerden 19 Mayıs 1919'du. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, bugünden başlar. Şimdiye kadar herşey düşler dünyasına ilişkindir. Padişah paşasındaki cumhuriyetçi duyguların eyleme dönüşme saati yaklaşmaktadır.

Mustafa Kemal, **Anadolu'ya** soylular yönetiminin sürdürülmesi için gelmemiştir. Mücadele onun için bir serüven değildir. Onun amacı **Osmanlı İmparatorluğu'ndaki** tarihsel çöküşün yasaları ile uyushmaktadır.

Mustafa Kemal'in ileri görüşü olayları gerçek yanılla değerlendirebilmesidir. Duygusallık onun için geçerli değildir. Onun güçlü kişiliği, son ve kesin vuruşu indirebilmek için, her şeyi, en küçük ayrıntıyı bile, kaçırmadan dikkatle inceler. Amacı tektir, ve bundan böyle her şey bu amacın buyruğunda olacaktır. Bu amaç: «**Kendi ulusal sınırları içinde bir Türk Cumhuriyeti**» dir. İttihatçıların, **Osmanlı İmparatorluğu'nu** canlandırmayı amaç edinen köksüz düşleri onu ilgilendirmemektedir. **Mustafa Kemal'in** büyük ileri görüşlülüğü bu anlarda billûrlaşmaktadır. **Union Palastaki** düşsel konuşmaları ile en yakın arkadaşlarını bile inan-

dıramamış olan, İttihatçıların bu amansız eleştiricisi artık attığı her adımda kendini kanıtlamaktadır.

Küçük bir sandal Bandırma'nın yolcularını limana çıkarttı.

Kafası hayatî önem taşıyan düşüncelerle dolu Mustafa Kemal, tahta iskeleye atlayınca, başını geriye çevirerek, korkulu yolculuğunu başarı ile sona erdirmiş olan gemiye şükranla baktıktan sonra, karaya ayak bastığına kesinlikle güvenebilmek için liman binasına doğru yöneldi.

Ayaklarının altındaki toprak henüz sallanmakta, bütün bedeninde tatlı bir gevşeme duymaktadır. İşgal edilmiş İstanbul, sürüp giden saray entrikaları, Damat Ferit Paşa'nın kukla hükümeti, Sultanlığın son temsilcisinin tahtını kurtarmak için giriştiği acıklı çabalar, artık çok geride kalmıştır; ulusal inancın gücü, istilâlarla parçalanmış, mutsuz Anadolu'nun önünde doğmaktadır. Samsun'un ileri gelenleri onu karşılamaya çıktıklarında, o artık atacağı ilk adımları düşünmektedir.

Nereden başlamalıdır? İstanbul'da Ali Fuat, Kâzım Karabekir, İsmet ve Hüseyin Rauf'la yaptığı konuşmalar isteğinin sınırlarını çizmemiş ve hiç bir organizasyon konusu ele alınmamıştır. Önünde inancının yeniden canlandırılması gereken yıkılmış bir ulus vardır. Mustafa Kemal'in tek umudu da artık ondadır. Tanık olduğu her şey, umutsuzluğun ağır durumunu yansıtmaktadır. Ama ne var ki, ulusun savaşmaktaki kararlılığı onu yüreklendirmektedir.

Mustafa Kemal, bir gün Samsun'dan Havza'ya giderken her yanı dökülen «Mercedes - Benz» in onarılması için beklemek zorunda kalmıştır. Yanındaki tarlada çift sürmekte olan bir köylü görür ve sorar :

«Hemşerim, düşman Samsun'a çıkartma yapmaya

hazırlanıyor. Buralara da gelebilir. Sen tutmuş hiç düşünmeden tarlanı sürüyorsun.»

Çaresizlik içinde ellerini yana açan köylü :

«Paşam, paşam, neden böyle konuşuyorsun?» diye karşılık verir. «Biz üç kardeşlik. İki de oğlum vardı. Yemen’de, Kafkas ve Çanakkale cephesinde bir bir öldüler. Yalnız ben kurtuldum, ama yarım adam olarak. Evde sekiz öksüz, iki dul var. Hepsi benim elime bakıyorlar. Şimdi benim vatanım bu toprak parçası. Düşman buraya gelinceye kadar benden yarar bekleme.»

Mustafa Kemal, böyle insanlara kızmıyor, onları suçlamıyordu. Bu ulusu anlamalı, ruhuna inmeli, onu kazanmalıydı. Uzun yıllar cephede kalmış, köylülerle uğraşmıştı, ama onlar askerdi. Şimdi ilk kez halkla karşı karşıyaydı.

Daha sonra Erzurum’a gittiğinde, Kâzım Karabekir, onu şehrin dışında karşıladı. Yorucu bir yolculuktan sonra Ilıca yakınlarında, yol kıyısındaki sığınakların altında dinlenmek için durdular. Bu molalar sırasında içilen kahve çok iyi geliyordu. Biraz sonra yoldan bir arabanın geçtiğini gördüler. Bir köylü arabayı sürüyor, ailesi de ardından geliyordu. Yanlarına yaklaştığında onları selâmladı.

Mustafa Kemal :

«Yolculuk nereye?» diye sordu.

«Savaş sırasında güneye göç etmiştik. Çukurova’daydık. Şimdi köyüme dönüyorum.»

«Zamanı iyi seçmemişsiniz, zor günler yaşıyoruz. Neden tam kış yaklaşırken döndün. Çukurova’da geçinemediniz mi?»

«Hayır Paşam... Çukurova zengin toprak. Bize orada tarla da verdiler. İyi de geçiniyorduk. Ama son günlerde Erzurum’un düşmana verileceğinden söz edilme-

ye başlandı. Bizim toprağımızı kim böylesine kolay veriyormuş diye görmeye geldim.»

Yanındakilere dönerek :

«Böyle bir ulusla her şey yapılabilir,» diyen Mustafa Kemal, karşısındakilerin bakışlarından tutumlarını anlamaya çalışıyordu.

Acaba onlar Mustafa Kemal'in düşünce ve niyetlerini paylaşmakta mıydılar? Durumu nasıl değerlendiriyorlardı? Yanındakiler de savaşın çöküntüsünün etkisi altındaydılar. Onlar da bir şeyler yapılması gerektiğini anlıyorlardı, ama buna güçleri yoktu. Kimileri olaylara kişisel açıdan bakarak bir çıkış yolu arıyordu.

Anadolu kıyısına çıktıktan sonra, Mustafa Kemal'in yaverlerinden Binbaşı Hüsrev şaşkınlık dolu ve kapal bir mektup yazmış :

«Bizimle ne olacak?» diye sormuştu.

Samsun'dan Erzurum'a, oradan da Sivas'a kadar uzanan tehlikeli bu yolda bu insanlar onunla aynı düşünceyi paylaşmaktan çok, buyruklarını yerine getirme durumundaydılar. İlk beş ay gelecek başarısı açısından hayati önem taşır. İşte bu aylarda olanlar Mustafa Kemal'in erdemlerini en iyi biçimde ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal'in çevresindekiler, liderlerinin başarısına güven duymamakta ve çok kuşkulu anlar yaşamaktadırlar. Eski arkadaşları Ali Fuat'la Hüseyin Rauf, onun yeteneklerini biliyor ve değerlendiriyorlardı, ama uzaktaki geleceği onun kişiliği ile bağdaştıramıyorlardı. Refet onun gerçek niyetlerini sezmekte, kaygı duymaktadır. Kâzım Karabekir, sürekli olarak bağlılık gösterilerinde bulunmakla birlikte, aşırı bencilliği ve tutucu yapısı, Mustafa Kemal'in anlayışı ile bir uyum sağlayabilmesini engellemektedir.

Önceki yıl Kâzım Karabekir, Albay İsmet'e gitmiş

ve onun Savunma Bakanlığındaki önemli yerini bildiği için kendi görevi konusunda öneride bulunmuştu :

«Bana Erzurum'a bir atama çıkarmaya çalışın. Oradaki halkı eğiteceğim. Eğer bir kargaşalık çıkarsa, doğu bölgesinde bir hükümet kurarım. Bu bölgeyi kurtardıktan sonra, çabamızı batıya aktarırız.»

İsmet :

«Çok tehlikeli,» diye karşılık vermişti: «Bu söylediklerin olamaz. En iyisi ordudan çekilip köyde çiftlik kurmak.»

Kargaşalık geneldir. İstilâ edilmiş vatanı kurtarma düşüncesi onlara yabancı değildir, ama kimsenin kafasında belirli bir şey yoktur. Yalnız, Mustafa Kemal inançlıdır, ondan başka kimse halkın gücüne inanmamaktadır. Yalnız onun inatçılığı ve kararlılığı, ötekilere de güven vermektedir. Güçlü olanın direnci yavaş yavaş onları da sarmaktadır. Mustafa Kemal, daha sonraları da çevresindeki insanların bakışlarında kuşku bir ikirciklenme görecektir, bunları da eş bulmaz bir diplomasi ile önleyecektir.

Samsun'da şehrin ileri gelenleri ile ilişkiler kurup, devletin başına gelen yıkım ve tehlike konusunda dikkatlerini çekerek onları uyarır. Konuştuğu herkese yeni bir düzen kurup, karşı koymak gereğini telkin etmektedir. Daha sonra, Abdülaziz'in kurduğu telgraf şebekesine el atarak yurdun her yerine telle bildiriler göndermeye ve oralardan gizli bilgiler almaya başlar. Çektiği telgraflarda yerli yöneticilere İzmir'in düşman tarafından işgalini bildirdikten sonra, onlardan İstanbul hükümetine protesto telgrafları çekmelerini ister.

Samsun'da istilâ güçlerinin yerli işbirlikçilerinden ötürü kendini güven içinde bulmadığından, Havza'ya taşınır. Bu küçük şehirde şiddetli böbrek ağrılarını dindirecek kaplıcalar da bulunmaktadır.

Bu sırada hatalarını anlamış olan İngilizler, Savunma Bakanlığına baskı yaparak, özel temsilcinin geri çağrılmasını istemektedirler. İngilizlerin bu kuşkusunu, Damat Ferit Paşa kabinesinin birkaç bakanınca da paylaşılmaktadır. İstanbul, önce Mustafa Kemal'in yetkilerini kısımaya, daha sonra da geri çağırmaya karar verir.

İstanbul'dan Havza'ya ilk telgraf çekilir :

«Buyruğunuzdaki botların biriyle lütfen derhal geri geliniz.»

İstanbul'la bir çatışmayı bekleyen Mustafa Kemal'in dönmeye niyeti yoktur, ama onlarla ilişkilerini bozmamak gerektiğini de bilmektedir. Zaman kazanması yararınadır. Bu nedenle de çağrıya uymayı ertelemiş görünür :

«Kömür ve benzin yokluğundan dönmemi ertelemek zorundayım. Hangi yoldan ve hangi araçla geleceğime karar vermek için çağrılma nedenlerini bildirmenizi rica ederim.»

Mustafa Kemal, Havza'da halkın önüne çıkmamayı yeğlemektedir. Onun ısrarı üzerine şehrin ileri gelenleri camide yapılacak bir törenle başlamak üzere bir miting düzenlerler. Dinsel törenden sonra, imam, şehrin en büyük evinin balkonundan bir konuşma yaparak halkı selâmlamaya ve savaşa hazırlanmaya çağırır. Mustafa Kemal, din adamlarının halk üstündeki etkisinden yararlanmak istemektedir.

Havza'da bir direnme derneği kurulmuştur. Mustafa Kemal, depolardaki silâhların evlere dağıtılması buyruğunu verir. İlk adımlar atıldıktan sonra, Erzurum'daki Kâzım Karabekir, Ankara'daki Ali Fuat ve Doğu Trakya'daki orduların komutanı Cafer Tayyar ile bağlantı kurar. Rauf da Anadolu'ya geçmiştir ve Ankara'dadır.

Mustafa Kemal, Havza'da bulunduğu sırada İzmir yöresinde Yunanlılara karşı girişilen ilk çete hareketlerinin haberini de alır. İstanbul'dan da halkın protestolara giriştiği yolunda haberler gelmektedir. Damat Ferit hükümeti ise kurtuluğu İngiliz ve Amerikalıların desteğinde aramaktadır, Mustafa Kemal, yurdunu tutsaklığa sürükleyecek bu tutuma var gücüyle karşı çıkmaktadır.

Havza'da bulunan yabancı güçler Mustafa Kemal'in tutumundan oldukça rahatsız olmuşlardır, bu durum karşısında O da Amasya'ya geçmek zorunda kalır. Havzalılar Mustafa Kemal'i uğurlarlar. Daha o gün Amasya'ya vardığında da büyük bir kalabalıkla karşılanır. İlk adımlar başarılı sonuçlanmışır. Yüreklenen Mustafa Kemal, ilk kez Amasya'da belediye binasının balkonundan halka karşı konuşur :

«Amasyalılar,

Padişah ve onun hükümeti itilâf devletlerinin elinde tutsaktır. Vatanımız, elden gitmek üzeredir. Kötü duruma çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmak ve çıkış yolu bulmak için geldim.

Amasyalılar,

Eğer düşman Samsun'a çıkartma yaparsa hepimiz ayaklarımıza çarıklarımızı çekip dağa çıkmak ve vatanı karış karış savunmak zorundayız.»

En uygun yol halka açık konuşmak, sezdirerek de olsa, Padişah hükümetinin beceriksizliğini ortaya koymaktı. Mustafa Kemal, sultanlığın ve halifeliğin ortadan kaldırılması konusunu en yakın mücadele arkadaşlarına bile açmamaktadır. Kaldığı kasabalarda görüştüğü ileri gelenler arasında din adamları da, Osmanlılığın koyu savunucuları da var.

Başlayan mücadelenin ilk belgesi Amasya'da im-

zalandı. Mustafa Kemal, bu amaçla Amasya'ya gelmiş olan Ali Fuat ve Rauf'la geceler boyu durumu görüş-tü. Altı maddelik belgede ilk kez «Ulusal Kurtuluş Sa-vaşı» nın yalnız halkın eliyle olacağı açıkça ilân edi-liyordu. Bu amaçla kurulmuş olan bütün karşı koyma dernekleri (Redd-i İlhak Cemiyetleri) birleştirilecekti. Belgede Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulmasının gerekliliği de belirtiliyordu. Üçü, daha sonra gelen Refet'in de katılması ile Sivas'ta bir kongre toplanması-na, ondan önce de Erzurum'da bir toplantı yapılması-na karar verdiler.

Mustafa Kemal, hazırladığı belgeyi uzattığı zaman Ali Fuat hemen imzaladı. Rauf tereddüt ediyor, Refet ise kuşkularını belirttiğinden, onu inandırmak gereki-yordu.

Refet, Ali Fuat'a :

«Yeni bir hükümet mi kuracağız, yoksa Anadolu'daki direnmeyi mi örgütleyeceğiz?» diye sordu. «Siz bu belgeyi nasıl anlıyorsunuz?»

Ali Fuat :

«Durumu tartışırken yeni bir hükümet kurmayı düşünmüyorduk. Ama eğer bir direnme olursa neden kurmayalım?» diye açıklamada bulundu.

«Bu adım, ancak çok ciddi bir biçimde düşünül-dükten sonra atılabilir. Ben belgede böyle bir niyet se-zinledim.»

Bu sözler karşısında Ali Fuat, arkadaşının omuzu-na vurup, onu yüreklendirdi :

«Refet, teoriyi bırak da, imzala şunu.»

Belgenin taşıdığı anlam Erzurum'da Kâzım Kara-bekir'e Mersin'de de Cemal'e bildirildi. Bu belge as-lında girişilen harekâtın bir plânıdır. Karar kesinlikle alınmıştır.

Durumu anlayınca, İstanbul hükümeti, Anadolu'ya buyruklar göndererek, Mustafa Kemal'e uyulmamasını istedi. Bir gün sonra da Ali Galip, bu tehlikeli paşayı yok etmek üzere yola çıktı. Mustafa Kemal, güvenlik tedbirleri almak zorunda kaldı. Artık geri dönülemezdi, ama ilerisi de henüz bilinmezlerle doluydu. Durumdan habersiz olan komutanların ve yerli yöneticilerin onu nasıl karşılayacakları sorunu Mustafa Kemal'i kaygılandırıyordu. Halkın tepkisi ne olacaktı?

Mustafa Kemal, kimseye haber vermeden birkaç kişi ile Sivas'a doğru yola çıktı. Her yerde davayı destekleyecek bir hava yaratılmalıydı. Ortaya çıkacak bir gerileme yıkım doğurabilirdi.

Akşam üzeri Tokat'a vardılar. Karşılarına binbaşı komutasında bir birlik çıktı. Niçin buraya gelmişlerdi? Acaba kendisini tutuklamak üzere mi gönderilmişlerdi? Mustafa Kemal, şoföre durmasını söyledi ve yanında-kilerin kaygılı bakışları arasında arabadan indi.

Binbaşı, koşup selâm verdikten sonra :

«Hoşgeldiniz paşam,» dedi. Sonra da askerî kurala uyarak tekmil verdi. Tabur Mustafa Kemal'in buyruğuna girmişti.

Durumu, nefeslerini tutarak izleyenler rahat bir soluk aldılar. Ama Mustafa Kemal rahat değildir. Tokat'ta, bu yana doğru geldiğini nasıl öğrenmişlerdir. Şehre girdikten sonra ileri gelenleri toplayarak, onları mücadelenin gerekliliği konusunda uyarmaya çalışır. Sonra telgraf yoluyla Sivas'a bağlantı kurar ve orada-kilerin kendisinin gelişinden haberleri olmadığını anlayınca rahatlar. Sabah erkenden Tokat'tan ayrılırken, Sivas'a bir telgraf yazdırır. Ama beş altı saat sonra çekilmesini bildirir. Her olasılığa karşı tedbir almaktadır.

Ne var ki, Sivas'ta karşı güçler hazırlığa girişmiş-

lerdir. Bütün şehirde artık Mustafa Kemal'in görevi-
ne son verildiğinden, rütbelerinin alındığından söz edi-
yorlardı. Evlerin duvarlarına padişaha hayınlık ettiği
konusunda duyurular yapıştırılmıştı. Bu arada karşı
güçlerin adamları ve İstanbul'dan gönderilmiş olan Ali
Galip ilin yöneticisi Reşit Paşa'ya bu yola gelmez paşa-
nın tutuklanması için baskı yapıyorlardı. Tartışmalar-
ın sürdüğü sırada odaya giren bir hademe, Vali Reşit
Paşa'ya Mustafa Kemal'in gelmekte olduğunu bildiren
bir telgraf uzatır. Telgrafta özel müfettiş Mustafa Ke-
mal imzası vardır. Reşit Paşa, telgrafı Ali Galip'e uza-
tarak sertçe konuşur :

«İşte geliyor. Haydi tutuklayın bakalım.»

Ali Galip'in benzi atar, saçmalamaya başlar. O za-
man Reşit Paşa ayağa kalkarak konuşur :

«Değil mi ki onu tutuklayamıyoruz, o zaman gidip
karşılalım.»

Mustafa Kemal'in tutuklanmasında direnenler, bu
kez saklanacak delik aramaktadırlar. Reşit Paşa ve öte-
ki karşılayıcılar konuklarını Sivas yakınlarında bir
çiftlikte bulurlar. Bundan önce Mustafa Kemal kendi
gözcüsü Dr. İbrahim Tali tarafından karşılanır ve du-
rum hakkında haberdar edilir. Düşünecek zaman yok-
tur. O sırada Sivas'tan gelmekte olan arabalar görü-
nür.

Mustafa Kemal, kararını vermiştir :

«En büyük tehlike, en yakın olanıdır.»

İşte bu nedenle tehlikenin önlenmesi için onun
üzerine gidilmesi gereklidir.

Bu sırada Vali'nin arabası Mustafa Kemal'in önün-
de durur ve aşağı inen Reşit Paşa :

«Hoş geldiniz paşam,» der. «İzin verirseniz bir sü-
re burada dinlenelim.»

Ama Mustafa Kemal, onun daha fazla konuşmasına izin vermez, sert bir sesle buyruğunu verir :

«Derhal otomobillere, hemen Sivas'a gidiyoruz.»

Şaşırın vali :

«Nasıl isterseniz paşam, nasıl emrederseniz.» Sonra otomobiline doğru yürür.

«Vali bey, siz buraya... Benim yanıma.»

«Beyefendi, neden Rauf beyle buyur muyorsunuz?»

«Yanımda... Arabada benim yanımda oturacaksınız.»

Konvoy, şehre doğru yola çıkar. Mustafa Kemal' le Vali Reşit Paşa, hemen hemen hiç konuşmazlar. Arkalarındaki arabalarda olanlar şaşkın ve kaygılı, olacakları beklemektedirler. Sivas'a gelindiğinde şehrin ana caddesinin iki yanına asker ve halkın dizilmiş olduğu görülür. Mustafa Kemal, şoföre ağır gitmesini söyler. Yine de tetiktedir. Acaba bu insanlar kendisine karşı mıydı? Onu tutuklayacaklar mıydı? Ama önlerine geldikçe askerler esas duruşa geçip onu selâmlamaktadırlar. Halk heyecanla arabalara doğru koşup bağırmaktadır :

«Yaşasın Mustafa Kemal Paşa.»

İstanbul hükümetinin suçladığı özel müfettişin omuzlarından sanki bir dağ inmiştir. Duruma şimdi o egemendir ve burada buyruğu o verecektir.

Mustafa Kemal, arabadan iner. Bir yanında Vali, öteki yanında Rauf Bey, yürümeye başlarlar. Arkadan öteki yöneticiler ve karargâh subayları gelmektedir. Mustafa Kemal, halkı ve askerleri selâmlar. Sivas coşmuştur :

«Yaşasın Mustafa Kemal Paşa.»

Kalabalığın arasında değişik cephelerde onun buyruğunda çalışmış olanlar vardır. Şimdi onlar onun kişi-

liğinde yalnız Çanakkale kahramanını değil, bir kurtarıcıyı görüyorlardı. Afişler hâlâ duvarlardaydı, ama onlara kimse aldırmıyordu. İstanbul hükümeti ile bu ilk çatışmada Mustafa Kemal başarı kazanmıştır. Önemli olan halk ve ordunun kendisini kabul etmiş olmasıdır. Artık gelecekte atılacak adımlar için yol açılmıştır.

MUSTAFA KEMAL, ertesi sabah erkenden Erzurum'a doğru yola çıktı. İstanbul hükümeti yapmak istediklerini suya düşürmeye ve yoluna engel olmaya karar verdiği için çabuk davranması gerekiyordu. Azlini bildiren belgelerde İçişleri Bakanının imzası vardır. Ama bu buyruğun her an Savunma Bakanı ya da Padişah tarafından imzalanması beklenmektedir. Böyle olmasını o da beklemektedir, ama duruyor ve konuya değinmiyor. Bu emrin İstanbul'dan gelmesi iyi olur. Bunun buradaki yöneticiler gözünde başka anlamı olacaktır. Amasya'dan yola çıkmadan önce bu konuda Ali Fuat ile dertleşmiştir :

«Fuat, beni uzun süre bu özel müfettişlik görevinde bırakmayacaklarını biliyorum. Durum önümüzdeki birkaç gün içinde aydınlanacak. Şuna inan ki bu mücadeleyi görev ve rütbelerim alınmış olarak sürdüreceğim. Arkadaşlarımin bana bağlılık göstereceklerine inanıyorum.»

Ali Fuat, arkadaşının sözlerindeki anlamı kavradığı için onu Şişli'deki evinde olduğu gibi inandırmaya çalışıyor :

«Olaylar nasıl gelişirse gelişsin ben ve komutamdaki kolordu senin buyruğunda olacaktır.»

«Bu adamlar seni de kolordu komutanlığından, dahası ordudan uzaklaştırabilirler.»

«Bu durumda bile seninle birlikte olacağım.»

Mustafa Kemal içten duygularla onun elini sıkar.

«Biliyorum, biliyorum, Fuat.»

Amasya'daki karşılanmadan ve ondan sonraki olaylardan umutlanmıştır, ama yalnız o kadar. Ama-
ca ulaşmak için gerçek bir güç gerekiyordu? Bu neden-
le de umutları Erzurum'daydı. Erzurum'da bulunan bir-
liklerin komutanı Kâzım Karabekir bir ara kongrenin
orada toplanmasında direnmmişti. Mustafa Kemal, Ka-
rabekir'in Doğu bölgelerinde ayrı bir hükümet kurma
tutkusunu biliyor ve bu duygularını paylaşmıyordu.

Erzurumlular Mustafa Kemal ile Kâzım Karabe-
kir'i daha Ilıca'da karşıladılar. Karşılایıcılar arasında
karargâh subayları ve «Vilâyet-i Şarkıye Müdafaa-i Hu-
kuk Cemiyeti» nin temsilcileri vardı. Mustafa Kemal,
karşılamanın yapıldığı Ilıca'dan başlayarak genel bir
«ulusal savaş» ın yapılması gereğı üzerinde konuşmaya
başladı.

Mustafa Kemal, Erzurum'da hâlâ İstanbul hükü-
metinin özel müfettişi gibi davranmaktadır. Dahası Pa-
dişahın tahta çıkışının yıldönümünde onun özel bir
temsilcisi olarak kutlamaları da kabul eder. Ancak gö-
rünürdeki bu görevinin sonuna geldiğini anlamaktadır.
Her gün İstanbul'un onu bu görevden atmasını bekle-
mektedir. Ancak üzerindeki üniformayı çıkarma düşün-
cesine alışmamaktadır. Böyle olunca kimin temsilci-
si olacaktır? Cephelerde kazandıklarını elinden alacak-
lar mıdır? Böyle olunca askeri organlar ona uymaya-
cak, buyruklarını dinlemeyecek, kapılarını yüzüne ka-
payacaklardır. Otuz sekiz yaşındaki adam böyle bir du-
rumda işinin çok zor olacağını düşünmektedir.

Arkadaşları onu avutmağa çalışıyorlar; üstelik İs-
tanbul'dan buyruk gelmeden kendisinin istifa etmesin-
de diretmekte, sivil olarak daha iyi organizasyonda bu-

lunabileceğini söylemektedirler. Onlarca böyle bir durumda, İstanbul'un kendisi üzerindeki baskısı da kalacaktı.

Olayların böyle gelişeceğini kim garanti edebilir? Bir bakarsın İstanbul'a yaranmak için biri çıkar ve onu tutuklayabilir. Her çağda hayınlar çıkmıştır. Hele bu durumda döneklik pek öyle kaçınılacak şeylerden değildir. Mustafa Kemal, zor günler yaşamaktadır. Kuşku ve tereddüt onun sürekli arkadaşı olmuştur. Arada sırada tümüyle umudunu yitirmedeği günler de olmaktadır.

Mustafa Kemal, Erzurum'a gelmiş olan Rauf'a :

«Rauf, istifamı verirsem herşey suya düşer», diye kuşkularını anlatır. «Bir hükümet görevlisi olsam bambaşka anlam taşır. Anadolu'da mücadele savaşa dönüşecektir. Bu savaşı idare edebilmek için resmi bir sıfatım olmalı.»

Mustafa Kemal bu gibi düşünceler içinde kıvranırken İstanbul bu soruna son vermek için acele etmektedir. Bir akşam yaveri Mustafa Kemal'in odasına koşarcasına girer ve heyecan dolu bir sesle :

«Generalim, size Sultan sarayından, İstanbul'dan telefon ediyorlar», diye rapor verir.

Zor durumlarda Mustafa Kemal susmayı tercih eder ve içine kapanır. Sarayla konuşmak için postaya doğru yürüdüğü sırada tek bir söz söylemez. Bir yanında Kâzım Karabekir, öbür yanında da Hüseyin Rauf var. Her ikisi de Mustafa Kemal'in içindeki fırtınayı hissetmektedir.

Telefonun başına geçtiği zaman İstanbul ile Anadolu arasında bir söz düellosu başlar. Her iki taraf da kozlarını açıklar. Telefonun bir ucunda sultanların sonuncusu, öbür ucundaysa gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti başkanıdır. Saray Mustafa Kemal'e yüksek unvan-

lar, büyük mevkiler vaad etmektedir. Yeter ki geri dönsün. Bütün bu şartları o kabul etmeyince, saray asıl niyetlerini açığa vuran sert bir dille konuşmaya başlar. Saray kendisine bütün unvan ve görevlerini geri aldığıının resmi haberini iletirken, aksi istikâmette Mustafa Kemal'in istifası uçmaktadır.

Arkadaşları tebrik ederler, onu teskin etmeye uğraşırlarsa da o odasında yalnız başına kalmayı tercih eder. Gözüne uyku girmez, boyuna düşünür. Bundan böyle o, sıradan bir vatandaşdır. Bu durumda dahi Anafartalar kahramanı serinkanlılıkla olayları değerlendirebilmek için içindeki acıyı bastırır.

Görevinden ayrıldığıının ertesi günü onu yeni sürprizler beklemektedir. Sabah karargâh komutanı Kâzım Dirik yanına gelerek :

«Paşam.» der. «Siz görevinizden ayrıldınız. Bundan böyle yanınızda eski görevimi yapmama olanak yok. Belgeleri kime teslim edeyim?»

Mustafa Kemal, şaşkınlığını zorlukla gizler. Yüzü sapsarı kesilmiştir. Boğulacak gibi karşılık verir :

«Ya... Öyle mi? Pekâlâ, belgeleri Hüsrev Bey'e teslim edebilirsin?»

Onun odadan çıkmasını zor beklemiştir, bir sandalyeye yığılır. İçinde fırtınalar kopmaktadır. Bu bir son değil midir? Davranışlarında acele etmemiş midir? Daha temkinli olması gerekmez miydi?

Sonra arkadaşına döner :

«Gördün mü Rauf? Şimdi mevki ve rütbenin ne demek olduğunu anladın mı? Haklı değil miymişim?»

Rauf onu yatıştırmaya çalışır. Doğru, olay çok tatsızdır, ama çevresinde ne biçim insanlar olduğunu bilmek de çok daha iyi. Girişilecek bir mücadele için bu çok önemlidir.

Mustafa Kemal, bu davranışın, çevresindeki öte-

ki insanlara sıçramasından ve yalnız kalmaktan korkmaktadır. Düşünce arkadaşlarının onu nereye kadar ve ne ölçüde izleyecekleri sorusuyla kaygılanmaktadır. Ya Karabekir? Şimdi burada güçlü olan odur. Orduya o komuta ediyor. Dün istifası için kendini kutlamıştır, ama bugün tepkisi ne olacaktır? Tam bu kaygular içindeyken içeri giren emir subayı Cevat Bey haber verir :

«Komutan geliyor.» Bir süre sustuktan sonra ekler. «Yanında bir süvari birliği var.»

Mustafa Kemal, sakın görünür ama Rauf'un kulağına eğilip fısıldar :

«Gördün mü Rauf? Haklı değil miydim?»

Sonra odanın tam ortasında dikilir. Kapı gürültüyle açılır ve İstanbul hükümetinin doğudaki temsilcisi Kâzım Karabekir görünür. Kendini beğenmişlikle arkadaşlık duygularının birleştiği bu çelişki dolu adam o an, ona ne getirmektedir?

Karabekir ona doğru yürür. İki ayağını vurup esas duruşa geçtikten sonra selâm verir :

«Emrinizdeyim Paşam. Bütün subay ve erlerim... bütün kolordum emrinizdedir.»

Karabekir beraberinde onun emrine verilmek üzere bir araba ve muhafız birliği ile hizmet grubunu getirmiştir.

Mustafa Kemal ona söyleyecek söz bulamaz, sarılıp öper, teşekkür için söyleyecek söz aramaktadır.

Ertesi gün yine aynı canlılıkla buyruk veren insandır. Bir subay buyruğunu yerine getirmekten kaçınca hemen gidip olanca sertliğiyle ve kesinlikle söyler :

«Şimdiye değin size emirleri üniforma ve rütbem vermedi. Buyrukları Mustafa Kemal verdi, yalnız Mustafa Kemal. İşte karşında yine Mustafa Kemal var. Buyruğum hemen yerine getirilecektir.»

Mustafa Kemal, daha sonra bu olaydan şöyle söz edecektir :

«Düşünüyorum da, ya kalkıp zile bassa, iki asker çağırsa ve beni tutuklasaydı, durumum nice olurdu?»

İstifasını vermesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticileri tarafından sevinçle karşılandı. Mustafa Kemal'in ardındaki köprüleri yıkmamasından çok mutludurlar. Onu hemen başkan seçerler.

Erzurum kongresi böyle bir ortamda toplandı. Kongre dua ile açıldı ve Mustafa Kemal'in söylevin-den sonra «Amin» sesleri ile son buldu. Delegeler genellikle hocalar, tüccarlar, eski milletvekilleri, şeyhler, memurlar ve subaylardı. Kongre, temsilci bir yapıya sahip değildir, çünkü ancak beş ilin delegeleri vardır. Ama örgütlenmede ilk adımdır.

Dört gün süren kongre Jöntürklerle ve savaş yenilgisinden sonra türeyen İttihatçılar arasındaki tartışmaların sınırını aşamamıştı. Her şeye rağmen Erzurum kongresi bir başlangıç olmuştur.

Erzurum'da çok önemli kararlar verilmiş ve bir tasarı kabul edilmiştir: Ulusal Türk Devleti ve onun doğal sınırları, ulusal güçler ve halk iradesinin ülkenin hayatında tek karar organı olması gibi. Kesinlikle, hangisi olursa olsun, büyük devletlerin koruyuculuğu reddedilmiştir. Kongrede işgale karşı ulusal savunmaya girilmesi için çağrıda bulunulur. Ayrıca ülkenin bağımsızlığının güvencesi olacak geçici bir hükümetin kurulmasına karar verilir. Delegeler, hükümetin kurulmasına, İstanbul hükümetinin işgal yüzünden görevini yapamaz durumda olması nedeniyle karar vermişler ve bunun geçici olması koşulunu koymuşlardır.

Atılan adım, çok önemlidir ve Mustafa Kemal'in büyük çaba ve diplomatik hareketleriyle elde edilir. Bir okulun sıralarında oturan delegeler, bu kararı verir ta-

rihi belgeyi kabul ederlerken, düşlerinde bile onaylama-yacakları cumhuriyetin yolunu açtıklarından kuşkulanamamaktadırlar bile. Bu fesli ve sarıklı adamlar için, Pa-dişaha ve onun dinsel yönetimine karşı gelme düşün-cesi gerçek bir Allahsızlık anlamı taşır.

Kongre günlerinde Mustafa Kemal çok temkinliy-di ve delegelere karşı taktik konuşmaları yapıyordu. Atılacak yanlış bir adım, gerçek düşünceleri konusun-da kuşkular yaratabilirdi. Konuşmalarını, Tanrıdan pa-dişahı kötülüklerden korumasını dileyen dualarla so-na erdiriyordu.

Kongrenin daha ilk günlerinde ara sıra çıkan an-lamsız küçük tartışmalara katılmıyor, sahneye çıkmak-ta acele etmiyordu... Konuşmacıları, tartışmaları baş-kanlık yerinde özenle dinliyor, sonunda söyleyeceği ile-ri görüşlerini açıklamak için sabırla bekliyordu. Gö-rüşleri yalnız İmparatorluğun çerçevesi içinde kalmı-yor, Asya ve Afrika'daki bağımsızlık hareketlerinden söz ediyordu.

Nitekim daha sonraki bir konuşmasında bunları şöyle dile getirmişti :

«Güneşin doğduğunu gördüğüm gibi, tutsak edil-miş ve zulüm altında bulunan Asya ve Afrika ulusları-nın özgürlük ve bağımsızlıklarına kavuşacağını da gö-rüyorum.»

Erzurum kongresi daha sonra genel olarak hiç bir toplantı yapmayacak ve girişimde bulunmayacaktır, ama bir temsilciler komitesi Heyet-i Temsilliyeye kuracak bu arada Mustafa Kemal'i de başkan seçerek kendisi-ne yetkiler verecektir. O artık, istifa etmiş bir gene-ral değil, örgütlenmiş bir gücün temsilcisidir. Kendisi-ne daha özgür davranma olanağı veren bir yetkiye sa-hip bulunmaktadır.

Kongrede yakın arkadaşları ile ilk düşünce ayrılı-

ğı da ortaya çıkar. Kâzım Karabekir ve Hüseyin Rauf onun başkan seçilmesini benimsemiş değillerdir. Buna sebep olarak da merkez yönetimle olan kötü ilişkilerini ileri sürmekteydiler. Ama gelecek, onun devrimci düşüncelerinden korktuklarını gösterecektir.

Artık adım atılmış, tekerlek dönmüştür. Birkaç gün sonra bir ilerki adımı atmak üzere Sivas'a doğru yola çıktığı zaman o başkan olarak daha açık sözlüdür :

«Ben ulusumla oyun oynamıyorum. Başaracağımızı biliyorum. Artık ulusların kendilerini kurtarma zamanı gelmiştir. Sömürgeciliğin sonu geliyor.»

Bu andan sonra Mustafa Kemal kurtulmanın tek yolu olduğunda daha açık ve kesin direnmektedir : Ulusal Kurtuluş Savaşı. Gelecekteki Türk devleti tüm ulusun savaşı ile kurulmalıdır. Bir gece Erzurum'da Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Kâzım Dirik, Hüsrev, Doktor Refik ve daha birkaç kişinin yanında tasarılarını açıklar. Kusursuz ve ateşli bir konuşması vardır. Ötekiler onu düşüncelerinin büyüüne, inandırma gücüne kapılmış dinlemektedirler. Sabaha karşıdır :

«Biz büyük ve ulusal bir dava için savaşa atılıyoruz.» diyordu. «Halk savaşmak ve yenmek için maddeten ve manen seferber edilmelidir. Halkın davası ancak ulusun iradesi ile gerçekleşebilir. İşte bu nedenle, savaş alanlarına bu ulusun çocukları olarak çıkıp savaşmalıyız.»

Sivas, onları törenle karşılamıştır, ama Fransız istilâ güçlerinin gözdağından korktukları için de kongrenin bir başka yerde yapılmasını önermektedirler.

Mustafa Kemal, onları :

«Genç insanlar vatanları için ölmelidirler. Korkmamalıdır.» diye suçlar.

1919 yılı Eylülünde toplanan Sivas kongresinde,

Erzurum kongresine göre daha ileri bir adım atılamadı, ama hız kazanan eylemin daha büyük bir görünüşü vardı. Şehrin lise binasında memleketin çeşitli yerlerinden gelen yirmi beş delege toplandılar. Bu toplantıda Mustafa Kemal delegelerle ilişkilerinde daha etkindir. Havayı yokluyor ve ulusal davranışta birlik olma gereği üzerinde duruyor. Rauf ve Kâzım Karabekir burada da onun başkan olmasını istemediklerini belirtiyorlar. Onlar da başkaları gibi İstanbul hükümeti ile anlaşmazlıkları arttıracak davranışlarda bulunulmasını istememektedirler.

Mustafa Kemal ile arkadaşları arasında, yurdun emperyalist güçlerden kurtarılması için yapılması gereken ve izlenmesi düşünülen yollar konusundaki ilkelere anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Hüseyin Rauf, Kâzım Karabekir, İsmet ve ötekiler Amerikan mandasının kabul edilmesi için direnmektedirler. Mustafa Kemal ise büyük emperyalist devletlerden herhangi birinin koruyuculuğuna karşıdır. Onun, bir devletin mandacılığının, yağmacılık niyetlerinin bir perdesi olduğunda kuşkusu yoktur. Kongrede Amerikan mandası konusunda büyük tartışmalar olur ve Mustafa Kemal görüşünü kabul ettirmek için pek çok çaba harcamak zorunda kalır. Sonunda kongre, Erzurum kongresinin kararlarını onaylayıp onu yeniden başkanlığa seçer.

Bu arada Mustafa Kemal, ona başarı sağlayacak bir manevraya da girişmiştir. Kongre Başkanı olarak İstanbul hükümetinden, kongrenin ülkenin durumu konusundaki değerlendirmelerini Padişaha iletmesini rica eder. İstanbul hükümeti onun bu isteğini reddeder. Bu tutum da Mustafa Kemal'in son derece işine yarayacaktır. Kongre bu davranış karşısında İstanbul hükümetini hainlikle niteleyerek kongrece seçilecek ko-

mitenin Anadolu'daki yöneticilere buyruk verebilecek tek kuruluş olduğunu bildirir.

O günlerde çekilmiş çok anlamlı bir resim vardır. İlk sıralarda ortada biraz sıkışık durumda, zayıflamış olarak ciddi duruşuyla Mustafa Kemal görülmektedir. Daha yeni başlayan Ulusal Kurtuluş Savaşının önderi sanki bu fesli, sarıklı insanlar arasında yapayalnızmış gibi görünmektedir. Resimde bile onun öteki delegelerden çok başka bir yapıda olduğu açıkça görülmektedir.

Bu arada Amerikan Generali Harbird Sivas'a gelir. Bu derece yüksek bir subayın gelişi Amerikan hükümetinin ilgisini ortaya koymaktadır. Bu, Anadolu'daki olaylara ve onların yaratıcılarına etki yapma isteğinin açık bir belirtisidir. Mustafa Kemal'le özel bir görüşme yapan General Harbird, kaleyi içerden fethetmeye ve inatla Amerikan mandasını reddeden adama etki yapmaya çalışmaktadır.

Harbird bu konuşmasında :

«Türkiye'nin tarihini okudum.» diyordu. «Ulusunuz büyük komutanlar yetiştirmiş ve büyük ordulara sahip olmuş. Bunu takdir ediyorum. Ama şimdi durumun ne olduğunu görelim. Dört yıl Almanya ve onun müttefikleriyle savaştınız ve yenildiniz. Dört devletin yapamadığını sizin yapabileceğinizi nasıl düşünebiliyorsunuz? Tarih zaman zaman büyük kişilerin intiharlarına tanık olmuştur. Şimdi bir ulusun intiharına mı tanık olacağız?»

Çelik bakışları kinden parıl parıl parlayan Mustafa Kemal, onu dinliyor ve sözlerinin bitmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Sonunda konuşma sırası ona gelmişti :

«Tarihimizi okuduğunuz için teşekkür ederim.» Burada Amerikalı generale dik dik baktı: «Fakat em-

peryalistlerin elinde çaresiz kuşlar gibi ağır ağır ve hainlikle ölmektense atalarımıza yaraşır çocuklar olarak savaş alanlarında kendimizi fedaya hazır olduğumuzu bilmenizi dilerim.»

Mustafa Kemal, tutuklanmasını emreden İstanbul hükümeti ile ilişkilerini tümüyle kesmemiştir. Bu durumun ona sağladığı yararları kaçırmak istemiyordu. Ali Rıza Paşa hükümetine, istila edilmiş başkentte koşullar uygun olmadığından Meclisin Anadolu'nun bir yerinde toplanması önerisinde bulundu. Ancak önerisinde, yeni hükümetin Sivas kongresinin kararlarına uyması ve tutsakları serbest bırakması koşulu vardı.

Mustafa Kemal, Rauf, Karabekir ve Ali Fuat'ı sorununu görüşmek üzere Sivas'a çağırdı. Karabekir, Meclisin Anadolu'da toplanmasına karşıdır. O, İstanbul hükümetinin durumdan yararlanarak halkı ayaklanmağa sürükleyeceğinden ürkmektedir. Rauf da garip tutum takınmıştır. O da Ulusal Kurtuluş hareketi için İstanbul'a giderek orada çalışma niyetindedir. Mart ortalarına doğru Meclis Başkanı Celalettin Arif, milletvekillerinden Hüseyin Rauf, Abdülaziz Mecdi ve Hoca Vehbi Efendi'den kurulu bir kurul Sultan'ın huzuruna çıkar. Bu kısa görüşme sırasında kurulun görüşlerini Sultan'a açıklıkla bildirirler.

İki yan arasında şöyle bir konuşma geçmiştir :

«Yabancılar her şeyi yapacak durumdalar.» Vahdettin öğüt vermektedir. «Parlamentarler konuşmalarına dikkat etmelidir.»

Hoca Vehbi efendi söze karışır :

«Sultanım, Anadoludakiler ülkeyi ve sizin tahtınızı kurtarmak, bağımsızlığı sağlamak için birleşmişler, kararlıdırlar.»

«Hayır, hayır Hoca. Söylediklerinize dikkat ediniz. Deliller ortada, aklın yolu birdir.»

Vahdettin sinirlenmiştir. Bunun üzerine Abdülaziz Mecdi, atılır :

«Düşmanlarımız kıyı illerine egemen olabilirler. Ama Anadolu halkı birleşmiştir ve çelik gibi sağlamdır. Her şeyi yapmaya hazırdır. Haşmetlim siz rahat olunuz, halk sonuna dek çarpışacaktır.»

Vahdettin diretmektedir :

«Sözlerinize dikkat ediniz. Eğer isterlerse yarın Ankara'ya da girerler.»

Sonunda Hüseyin Rauf kesin konuşur :

«Efendimiz, halk kendi olanaklarıyla bağımsızlığını almaya ve tahtı kurtarmaya kararlıdır. Halkın sizden ricası hiç bir anlaşmanın altına imzanızı koymamanızdır. Tersine bir durum olursa, gelecek oldukça belirsiz ve karanlık görünmektedir. Üstelik siz istila edilmiş bir yerdesiniz, hiç bir şeyi imzalamak zorunda değilsiniz.»

Bu sözler üzerine Vahdettin hırsıyla ayağa fırlar :

«Halk bir sürü gibidir ve onun bir çobana ihtiyacı vardır. Bu çoban da benim.»

Rauf acaba yanlışını anlamış mıdır? Birkaç gün sonra Meclise giren bir İngiliz birliği aralarında Rauf'un da bulunduğu birçok milletvekilini tutuklayıp Malta'ya sürgün eder.

İşte Mustafa Kemal, arkadaşları ile böyle bir ortamda ve böylesine çelişkiler içinde mücadeleye hazırlanmaktadır. Anadolu kıyısına ayak basmasıyla Ankara'ya yola çıkması arasında sekiz aya yakın bir zaman geçmiştir.

MUSTAFA KEMAL, Ankara'ya 1920 yılında savaşın kaderini değiştirmeye geldi. Ülkede genel bir üzüntü ve güvensizlik havası egemendi. Bu durumda istilaya karşı savaşın önderliğini yapan kişinin karşılanması görülmemiş bir gösteri görünümünü aldı.

Mustafa Kemal'in, gelişinden birkaç ay önce Ankara ile İstanbul arasında bir çatışma olur. Bunun nedeni de adil olmayan davranışlarıyla halka bıkkınlık veren Ankara valisidir. Bu durumda şehrin ileri gelenleri kişisel olarak Padişaha başvurmak kararı verir ve postaneyeye giderek telgraf çekmek isterler.

Telgraflarında :

«Ankaralıları çok önemli bir konuda efendimiz ile görüşmek istemektedirler.» derler.

Birazdan Sadrazam Damat Ferit Paşa cevap verir :

«Halk efendimiz hazretleri ile doğrudan doğruya görüşemez. İsteklerinizi kendilerine iletmek üzere bana bildiriniz.»

Ankaralıları isteklerinde diretirler :

«Sultanın kendisi ile görüşmek istiyoruz.»

«Olamaz. Halkın doğrudan doğruya Sultan ile görüşmeye hakkı yoktur.»

Bu durum Ankaralıları kırmıştır. Kurulun en yaşlı üyesi sinirlilik içinde aşağıdaki cevabı verir :

«Değil mi ki öyledir Ankaralıları ne senin gibi Sad-

razamı ne de kendileriyle konuşmayan Padişahı tanımıyorlar.»

Bu Ankara'nın mutlakiyet yönetimine ilk resmi karşı koyuşudur.

Ankara'nın mücadelenin merkezi olarak seçilişi bir raslantı değildir. Anadolu stepleri ortasındaki bu şehir yüzyıllardır isyancı ruhunu korumuştur. Ankara, Hititlerin, Frikyalıların, Romalıların, Selçukluların ve Osmanlıların anılarını taşır.

Mustafa Kemal ile arkadaşlarını Ankara'ya getiren eski Mercedes şehre doğru yaklaştıkça dik yokuşlarda çatırdamakta ve içindeki önemli yolcuları her an yolda bırakmak ürküntüsünü vermektedir. Şehrin dışında, ulusal giysilere bürünmüş atlı ve yaya kalabalık onları karşıladığı sırada hiç bir şeyin farkına varamamışlardı. Karşılایıcılar atların üzerinde gösteriler yapıyor, yayer oyunlar oynuyordu. Önderin gelişi duyguların coşmasına yol açmıştı.

Karşılایıcılar içinde kalabalık seymen grupları dik-kati çekmekteydi, renkli giysiler içindeki seymenlerin toplanması geleneklere göre ancak olağanüstü olaylarda olurdu. Civar köylerin erkekleri yollara dökülmüştü ve keskin soğuğa karşın ortalık durmadan dövülen davulların sesleri ile inliyordu.

Seymenler, Güveçli İbrahim, Türkmen Hacı Hüseyin ve Kayserili Hacı'nın bayrakları altında üç koldan yürüyor, onları deri giysiler giymiş, omuzlarında kocaman baltalar taşıyan baltacılar izliyordu.

Seymenlerin önderi Kasap Yaşar zaman zaman ellerini havaya kaldırıp haykırıyordu :

«Doh, doh.»

Dev bir göğüs halinde ses tüm seymenlerde yankılanıyordu :

«Doh, doh.»

Çok sayıdaki din adamlarını binlerce Ankaralı izliyordu. Böylesi bir karşılama ve gösteri beklemeyen Mustafa Kemal iyice duygulanmıştı. Belki o anda Ankara'nın kaderi çiziliyordu.

Geleceğin büyük önderi, lâstiklerin birine bez sarılmış «Mersedes-Benz» den inip önünden geçen seymenleri selamlıyordu :

«Merhaba aslanlar!»

«Sağol paşam!»

Mustafa Kemal, bu duygusal anda bile kendisini karşılamaya çıkan insanların düşüncelerini öğrenmeye çalışıyordu :

«Buraya dek niye yoruldunuz, niye geldiniz?»

Gür bir ses karşılık verdi :

«Vatan için kanımızı dökmeye geldik.»

Kalabalık bu seslenişi uğultusuyla onayladı.

«Niyetinizde kararlı mısınız?»

Kalabalık hep bir ağızdan cevapladı :

«And içeriz.»

Mustafa Kemal, gözlerinde biriken yaşları göstermemek için hızlı adımlarla içeri girerken «Sağolun!» diye mırıldanıyordu.

Şehre yaklaştıkça onu yeni yeni gruplar karşılıyordu. En önde iri yarı iki seymen vardı. Birinin elinde bayrak, ötekindeyse kılıç bulunuyordu. Göğüslerinde Kur'an asılıydı.

Dikmen'e geldiklerinde, başlarında İmparatorluğun Batı Anadolu'daki en büyük askeri gücünün komutanı Ali Fuat olmak üzere şehrin ileri gelenleri onu karşıladılar. Burada otomobillerinden inen konuklar bir süre sonbahar renklerine bürünmüş şehri seyrettiler.

Ali Fuat, Mustafa Kemal'e :

«Paşam Ankara'yı nasıl buluyorsunuz?» diye sordu.

«Olağanüstü. Seni kutlarım. Ankara gerçekten ulusal bir merkeze dönüşmüş.»

«Yolculuğunuz nasıl geçti? Yorgun musunuz?»

«Hayır hiç yorgun değilim. Bunları gördükten sonra bütün yorgunluğumu unuttum.»

Şehrin hıncahınç sokaklarından davul zurna sesleri yükseliyor, insanlar artık aralarına girmiş olan Mustafa Kemal'le konuşabilmek için çırpınıyorlardı. Boz bir pardesü ve kalpak giymiş, elinde de bastonu olan Mustafa Kemal ara sıra duruyor grupların biriyle konuşuyor, onları yüreklendiriyor ve ağır ağır il binasına doğru ilerliyordu. Bir alanda beyaz bir ata binmiş olan İngiliz komutanı karşılama törenini dikkatle izliyordu. Mustafa Kemal onu gördü ama durmadı üstünde. Atlı adam artık bu şehirde onun efendi olduğunu anlamıştı.

İl konağından konuşan Mustafa Kemal, halka gösterdikleri yakınlıktan ötürü teşekkür etti. Az sonra Ankara telgrafhanesinden yurdun her yanına Sivas kongresinde seçilmiş olan Temsil Heyetinin Ankara'ya geldiğini ve görülmemiş gösterilerle karşılandığını bildiriyordu. Savaş içinde en ufak şey değerlendirilmelidir.

Bu andan sonra Ankara, özgürlük için bir çıkış kapısı arayanlara çekim merkezi oldu. Mustafa Kemal, herkese ortak davranışta bulunulması düşüncesini aşılamaya uğraşıyordu. Onun amacı bütün «Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri»ni bir ülküde birleştirmektir.

Görevi kolay değildi. Yeni kurulan Millet Meclisinin üyeleri değişik akımların temsilcileriydiler. Üstelik çoğu Türk kurtuluş girişiminin gücüne ve olanağına inanmış değillerdi. İçlerinde, bu kritik günlerde kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutanlar bile vardı. Onlar için Millet Meclisi üyeliği sanını taşımak yeterliydi.

İşgal altındaki İstanbul'dan Ankara'ya gruplar ha-

linde milletvekilleri geliyordu. Bir grubun içinde dağıtılan parlamentonun önemli üyelerinden Celalettin Arif Bey de bulunuyordu. Mustafa Kemal bu gruba hepsir- den fazla önem verdi ve karşılamaya kendisi de çıktı.

Bu grupta bulunan Albay İsmet ufak tefek yapısıyla zor ayırdeediliyordu. Sanki karşılayıcıların gözüne çarpmaktan çekinir gibiydi. İçinde Mustafa Kemal'i Anadolu'da izlemek için geçirdiği tereddütün tepkisini yaşıyordu.

Ama Mustafa Kemal, bu tür düşüncelerden çok uzaktı. Karşılamanın kargaşalığı arasında Albay İsmet'i bulmak için arandı, onu görünce de koşarak yaklaştı :

«Hoş geldin İsmet, hoş geldin. Gelmekle ne iyi ettin. Bugün çok sevinçliyim İsmet. Ne iyi ettin de çabuk geldin.»

Mustafa Kemal'i, savaşın başarısı açısından her konunun yeteneğinden yararlanmak istiyordu. En küçük ayrıntıların üzerinde özenle duruyor ama boş şeyleri çabucak bir yana atmayı başarıyordu. Bakışları değişmez amaca ulaşacak yola çevrilmişti. Önderliği artık kabul edilen Mustafa Kemal saygı uyandırıyor ve düşüncelerini kabul ettirmeyi başarıyordu.

Mustafa Kemal'in yakınlarından gazeteci Falih Rıfkı o yıllar hakkında şöyle demektedir :

«O güç koşullar altında onun ayarında ya da daha korkusuz kişiler olmadığını ileri süremem. Kuşkusuz daha okumuş insanlar da vardı. Ama hayatımda önderlik niteliklerini bu ölçüde ve bu güçte üstünde toplamış bir kişinin bulunabileceğini görmedim.»

Mustafa Kemal, bazı kişilerin savaşa katılma bakımından ayırım yapılmasına ilişkin isteklerini önlemeye çalışıyordu. Geceler boyunca bu konuda tartışmalar oluyordu. Mustafa Kemal, zaferden sonra da sürecek

olan anlaşmazlıkları daha doğmadan yatıştırmak istiyordu.

Mustafa Kemal'in yakınlarından biri sonraları bu konuda ona şöyle diyecektir :

«O günlerde yalnız siz iyimserdiniz. Siz İstanbul' da karşı koyanları bile bağışlıyordunuz.»

Mustafa Kemal, kimi arkadaşlarının kararsızlıklarını mantığa uygun bir şekilde izah ediyordu.

Bir konuşmasında bunu şöyle açıklayacaktır :

«Savaşa katılanların da, başarıya inanmayanların da aynı ölçüde hakları vardır. Ben Erzurum'dan İzmir'e uzanan yolu bir elimde tabanca, bir elimde boynuma geçecek iple yürüdüm.»

Durum karışık ve belirsizdir. İstanbul'da bir takım yöneticiler açıkça ihanet içindedirler. Vahdettin ve onun kukla hükümetiyle çevresindekiler Mustafa Kemal ile düşünce arkadaşlarını bir numaralı düşman olarak nitelendiriyorlardı. İstanbul, Anadolu halkını onlara karşı kışkırtıyor, halkta kuşku ve tereddüt uyandırıyor. Sultan ve yöneticileri her yerde «Ankara'daki katil çeteciler yok edilmeden İngilizlerden bağış beklenemeyeceği» düşüncesini yayıyorlardı. Yunan ordusu Anadolu'nun içlerine doğru yürüdüğü sırada İstanbul'da Adalet Bakanı ile bir grup gazeteci arasında şu konuşma geçecektir :

«Hükümet Yunan ordularının saldırısı konusunda protestoda bulunmayacak mıdır?»

«Hükümet Mustafa Kemal'i resmen Halifeliğin ve devletin düşmanı ilân etmiştir. Demek ki isyancıların adaletli bir biçimde cezalandırılabilimleri için bizim düşündüğümüzü yerine getirenleri bu davranışları için neden protesto edelim?»

«Yunan ordusu ciddi bir tepki ile karşılaşacak mıdır?»

«Hayır. Mustafa Kemal'in ordusu haydut ve sabıkalılardan kurulmuş düzensiz bir çetedir?»

«Sizce bu operasyon uzun sürer mi?»

«Asker değilim, ama General Paros Kevupulos'un ordusunun hızla ilerleyeceğini ve birkaç haftaya kadar Ankara kapılarına kadar dayanacağını sanıyorum.»

Soysuzlaşma tamdır. Bir çeşit acıklı güldürü (trajedi - komik) olan bu sözler son günlerini yaşayanların çırpınışıdır.

İşte Mustafa Kemal'in bu koşullar altında savaşı düzenlemesi gereklidir. Onu bir yanda zafer, öte yanda darağacı beklemektedir. Hayatı alçak bir ölümle kahramanlık arasında bocalamaktadır. İkisi arasında da yalnız bir adım vardır. Bu nedenle de uyku ve yorgunluk nedir bilmemektedir. Savaş ya yaşama ya da ölümdür onun için.

Mustafa Kemal, düşünce arkadaşları arasından bir hükümet kurmak için çabalamaktadır. Dikkati, Meclisin dışında bir ordu yaratmada toplanmaktadır. Güveni şimdilik yalnız Doğu Anadolu'daki Kâzım Karabekir'le Ankara'nın kapısındaki Ali Fuat'a dayanmaktadır. Konya'daki Albay Fahrettin İstanbul'la Ankara arasında karar verememektedir. Adapazarı, saldırıya geçmiş olan Yunan güçleri ile çarpışmayı sürdürmektedir. Bu nedenle savaşta kazanılan her adım gerçek bir başarıdır ve bu gerekçe ile de büyük bir özenle duyurulmaya çalışılmaktadır.

Refet Paşa, Albay Fahrettin ile konuşmak üzere özel bir trenle Konya'ya gitmiştir. Albay görüşme için trene çağrılır, makinistler önceden uyarılmışlardır. Tam istlim üzerinde duran tren Albay biner binmez hız-

la yola koyulur. Komutan düşürüldüğü kapıyı anlamış karşı koymak istemiştir. Ama Refet Paşa soğukkanlılıkla direnir :

«Bunu Mustafa Kemal'e söyleyin.»

Ankara'da konukla görüşme masasına oturulur ve Ankara kazanır. Bu moralini yükseltir.

İSTANBUL yalnız hainlerin ve boyun eğenlerin şehri değildir. Başını eğmeyen ve istilâya karşı direnmeye hazırlanmakta olan kişiler de vardır. Bu sessiz karşı koymaya Sultanın ordusundan birçok subay da katılmaktadır. İşgal güçlerinin titiz davranmalarına rağmen cephaneliklerden silâhların eksilmesi olağan işlerdendir. Sert buyruklar çıkarılmış, ağır cezalar konmuştur, ama gizli yollardan Anadolu'ya silâh gönderilmesi sürdürülmektedir.

Fransa işgal altındaki toprakları elinde tutmayı umut etmenin boş bir düş olduğunu anlamıştır. İtalyanlar ile İngiltere'nin, istilâcı emellerinde Yunanistan'ı destekleyici tavır almalarına güvenmişlerdir.

Barış konferansının planları konusunda Loyd Corc ile Dışişleri Bakanı Lord Kurzon Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'dan sürülmesi konusunda düşünce birliği içindedirler, ama İngiltere Ankara'ya, baş kaldırmış bulunan Mustafa Kemal'e karşı bir eyleme girişmek için hazırlıksız ve yorgundur. Genç Sovyet devletine karşı askeri müdahalede çok kan kaybetmiştir. Üstelik kestanelerin başka bir el tarafından ateşten çıkarılması kendileri için daha yararlıydı. Bu nedenle Yunan Başbakanı Venizelos'un aşırı şovenist duyguları kışkırtıldı.

İngiltere bunu yaparken, İstanbul'da baş kaldır-

mışları ezmek ve Ankara ile bağlantılarını kesmek için de büyük bir temizliğe girişiyordu. 1920 yılının bir mart sabahının erken saatlerinde İstanbul sokaklarında savaş giysilerine bürünmüş silâhlı İngiliz askerleri belir-diler. Zırhlı araçlar önemli noktaları tuttular. Askerler postaneyi, Savunma Bakanlığını ve «Meclis-i Mebusan» ı işgal ettiler. İstanbul'da artık askeri yönetim uygulanacaktır. Bu uygulamanın yöneticisi de İngiltere'dir, «Baş eğmeyen» birçok kişiler tutuklanır.

Olaydan iki gün sonra toplanan parlamento, doğal çalışma düzeni kuruluncaya değin çalışmalarına belirsiz bir süre ara verme kararı aldı. Bunun üzerine, yeniden başa gelmiş olan Sadrazam Damat Ferit Paşa, artık toplanmayacak olan parlamentonun dağıtıldığını ilân etti.

Bu durum karşısında İngiliz Başkomiseri, Lord Kurzon'a gönderdiği bir mektupta, ünlü İngiliz soğukkanlılığını yitirerek, «Büyük zafer» den söz etti. Mektubun yazarı Amiral Robek, gerçekte İstanbul'un işgalinin Ankara'nın gücünü arttırdığından kuşku duymuyordu.

Mustafa Kemal ise telgraf başında İstanbul'un işgalini adım adım izliyordu. Telgrafçılar olanları anında ona iletiyorlardı. İstanbul'la son bağlantı kesilince de, Ankara telgraf hatları ile durumu Anadolu'ya yaydı. İngilizlerin bu güç gösterisi daha bir karara varmamış olanların da gözlerini açtı ve onları Ankara'ya yöneltti. İstanbul'da artık bir Türk hükümeti yoktur. Bu durum herkeste aynı düşüncenin uyanmasına yol açıyordu: Ankara Türk devletinin tek dayanağıdır.

Bu durumda Mustafa Kemal, kendisinin padişahın ve halifeliğin savunucusu göstererek işgalcilerin elindeki en güçlü silâhı çekip almıştır. İçinde padişah ve hilâfet hakkında çoktan beri karar almıştır ama, güçlen-

mesi için böyle bir tutum takınması gereklidir. Mustafa Kemal, bütün illere gönderdiği telgraflarda, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına son veren İstanbul işgalini kınıyordu. Telgraf yalnız bir kınama yazısı değil, aynı zamanda işgale karşı bir savaş çağrısıydı.

Mustafa Kemal sadece bununla yetinmiyordu. O, Müslüman ülkelerin hepsine bir deklarasyon göndererek halifeliğin nasıl bir tehlike altında olduğunu bildirdi. Ayrıca üçüncü bir bildiri ile de «Amerika ve Avrupa»nın vicdanına seslenerek başlamakta olduğu savaşı duyurdu. Bu deklarasyonunda giriştiği savaşın nedenlerini ve haklılığını açıklıyordu.

Ama bu sırada Ankara da ikiye bölünmüştür. Savaşa nereden ve ne biçimde başlanması gerektiği tartışılmaktadır. Kimi arkadaşları emperyalist istilâya karşı girişilmiş olan çete hareketlerini toparlayıp savaşı genişletmek istiyorlardı. Mustafa Kemal bu düşüncenin karşısında değildi, ama ilk önce Meclisin toplanmasında direniyordu. Bu, ona daha geniş hareketlere geçmesine imkân sağlayacaktı.

Bu düşüncesini gerçekleştirmek için de ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan komutanlarla bağlantı kurarak düşüncelerini açıkladı. Karabekir onun düşüncesine uyduğunu bildirdi. Zaten İstanbul milletvekillerinin çoğunluğu da Ankara'daydılar. Bunun üzerine delegeleri olmayan illerde seçimler yapıldı.

Yeni toplanan Meclisin özelliği ne olmalıydı? Hükümetin yetkileri ne olacaktı? Bu sorular Ankara'daki milletvekillerini günlerce uğraştırdı. İstanbul milletvekillerinin çoğunluğu, başta eski parlamentonun başkanı Celalettin Arif Bey, bu meclisin İstanbul'dakinin devamı olmasında direliyorlardı.

Bunu kabullenmeyen Mustafa Kemal büyük bir

direnış gösterdi ve milletvekillerinin dikkatini bir başka yana çekmek için çok uğraştı. Ankara davranış ve sözlerinde gerçek niyetlerini belli edecek hiç bir şey yapmamalı ve Ankara Meclisi yavaş yavaş İstanbul'un havasından uzaklaşmalıdır ki ilerde isteklerini ileri sürdüğünde tümüyle ayrı bir organ olarak düşünölmeli ve eski anlaşmalar onu hiç bağlamamalıdır.

Ve yeniden bir taktik giriş. «Türkiye Büyük Millet Meclisi» nin açılışı 23 Nisan 1920 günü olacaktır. Günlerden cumadır. Böylece milletvekillerinin dinsel duyguları etkilenecek ve din adamlarının kazanılması sağlanacaktır. Güneşli sıcak bir günde bütün Ankara Hacı Bayram camisinin önünde dua etmek üzere toplandı. Sonra Meclis binasına gidildi. Kapının önünde üç kurban kesildi. Mustafa Kemal kurdeleyi keserek içeriye girdi. En göze çarpacak yere Hacı Bayram'ın sancağı konulmuştu. Milletvekillerinin and içmesinden sonra meclis çalışmaları başladı.

Böylece çağdaş Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun kundağı içinde doğdu. Kaderin bir cilvesi olarak kendine karşı İmparatorluğun kendi silâhı kullanılıyordu.

Büyük Millet Meclisinin ilk toplantısı Tarım Bakanlığının salonlarında yapılmıştır. Milletvekilleri okul sıralarında oturuyorlardı. Bir yana da başkan için bir kürsü konulmuştu. Gece çalışmaları içinde yakındaki kahvelerin birinden iki gaz lâmbası sağlandı.

İlk toplantı oldukça renkli bir görünüştedir. Kalpaklar arasında sarıklarla fesler çoğunluktadır. Tutucu görüşlerle devrimci düşünceler bir arada çalkalanmaktadır. Tutucular çoğunluğu ellerinde tutmakta ve Mustafa Kemal'in önünde yüzyılların ürünü görüş ve geleneklerden doğmuş bir duvar yükselmektedir. Günleri gerginlik, geceleri düşüncelerle geçmektedir.

Sorunlar, sorun'lar... İstanbul hükümetinin varlığı, işgal güçlerinin yayılışı... Ayrıca birçok yerde eşkiyalar türemiştir. Dini duyguları sömürmek isteyen çeteler harekete geçmiştir. Ankara her an bir saldırı tehlikesi altında yaşamaktadır.

Mustafa Kemal'in günü, sabahın erken saatlerinde yurdun her yanından gelen haberleri dinlemekle başlamaktadır. Sekreteri Hayati daha tan atarken içi telgraflarla dolu dosyalar önüne sürmektedir.

Mustafa Kemal, her sabah Hayati'yi kapıda görünce aynı sözlerle seslenir :

«Gel bakalım oğlum, yine neler var?»

Sekreteri Antep'te Fransız işgal güçlerinin davranışları konusundaki telgrafı okur.

«Durumda bir yenilik var mı?»

«Fransızlar Amerikan okulundan atılmışlar, ama düşman karşı saldırıya geçmiş, Şehrin içinde ateş açılmış. Şehitler varmış.»

Mustafa Kemal :

«Not al» der. «Bu durumda tek çıkış yolu Antep ve Urfa'nın ortak hareket etmeleridir.»

Hayati bir başka telgraf okur :

«Ulusal güçler sonunda Fransızları püskürtmüşler, ama silâh ve askeri gereç sıkıntısı çekiyorlarmış; Mardin'de silâh varmış, kendilerine verilmesini istiyorlar.»

«Mardin'e bildirin onlara silâh ve mephane versinler.»

«Urfa daha çemberde.»

«Oradaki garnizona hemen destek güçleri gönderilmeli, bunu ilgililere bildir. Sonucu da bana haber versinler.»

«Adana'daki ulusal güçler kıyıya yakın bir Fransız gemisini ateşe vermeyi başarmışlar.»

«Bu savaşın en iyi yöntemi düşmanı rahat bırakmamaktır. İyi etmişler.»

«Çete Reisi Demirci Efe sizi kutluyor?»

«Bana daha Mustafa Kemal Ağabey diyor mu?»

«Diyor.»

«Aferin ona.»

Bu kısa buyruklardan sonra Meclise giderdi. Orada da yeni bir hükümet kurulması yolundaki isteğini kabul ettirmeye çalışıyordu. Tutucularla din adamları ise onu durmadan sıkıştırıyor, Mustafa Kemal'i bir çember içinde tutmaya çalışıyor, parlamentonun eski yetkilerinin dışına çıkmasından korkuyorlardı. Tek düşünceleri Tanrı ve Sultan'dı.

Din adamları bir gün Hacı Bayram Şeyhi'nin odasında toplanarak yeni bir hükümetin kurulması için Padişah'tan izin istemeye karar verdiler. Mustafa Kemal onları bu niyetlerinden caydırmak için konuşma sanatının bütün inceliklerini kullanmak zorunda kaldı. Tam bu sırada Fevzi Paşa İstanbul'dan Ankara'ya geldi. Mustafa Kemal, meclise etki yapmak için bundan yararlandı. Özel bir heyet konuğu istasyonda karşıladı ve kendisini alarak doğruca meclise getirdi. Burada biraz dinlenen Fevzi Paşa, Mustafa Kemal ile konuştuktan sonra milletvekillerine tanıtıldı. Kendisinden İstanbul'daki durumu anlatması istendi.

Paşa canlı bir anlatımla işgal altındaki şehrin durumunu ve oradaki hükümetin şaşkınlığını ortaya koydu.

Sonunda şu öneride bulundu :

«Durum çok ağırdır. Anadolu ile bağlantıyı kesmek için elden gelen her şeyi yapmak gereklidir.»

Anlatılanların etkisi büyük olur. Bu konuşmadan sonradır ki din adamları Padişah'tan izin istemek kararından caymışlardır. Daha sonraki günlerde sorun

meclisin ve hükümetin yetkileri konusu olarak belirecektir. Mustafa Kemal konuşmasında görüşlerini belirtir ve meclisteki dengesizliği gidermeye çalışır. Mustafa Kemal'in belirttiğine göre meclis ulus egemenliğinin temsilcisi olacak ve ondan daha büyük güç bulunmayacaktır. Meclisin başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanı olacak ve millet meclisince seçilecektir.

Meclis uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal'in önerilerini kabul etti.

Mustafa Kemal, Sultandan söz etmek için daha zamanın gelmediğini bilmektedir. Meclisin görevini bağımsızlığın sağlanması ve halifeliğin kurtarılması olarak ortaya koymaktadır. Ancak «Sultan ve halifelik her türlü baskı ve etkiden arındıktan sonra millet meclisi yasalar çerçevesinde onların yerini belirleyecektir.» cümlesi Mustafa Kemal'in niyetleri konusunda kuşuklar uyandırmaktadır.

Sonunda Başkan seçilir. Kurduğu hükümette düşünce arkadaşları da yer almışlardır. Bu davranışı ile Padişahlık kurumuna en ağır darbe indirilmiş olmaktadır. Sonuç olarak Mustafa Kemal, yasa dışı kurulmuş bir yönetimin başıdır. Anadolu topraklarına ayak basmasından bu yana bir yıl geçmiştir. Şimdi savaşın, savaş alanına aktarılması gerekmektedir. Mustafa Kemal artık askeri yeteneklerini bir kez daha kanıtlayacaktır. Ancak Padişahlık yönetiminin Anadolu'daki etkilerini hesaplamaktadır. Bu nedenle de seçilmesinden hemen sonra İstanbul'a Padişaha ve halifeliğe bağlılığını belirten bir mesaj gönderir.

Osmanlıların son temsilcisi Vahdettin'in bu mesajın içtenliğine inanmaması için ciddi nedenler bulunmaktadır. Mesajın altında imzası bulunan adamın tutkusunu ve gücünü iyi bilmektedir. Padişah kendisini

koruma içgüdüsüyle sultanlık geleneklerine uygun davranır. Dedeleri birçok yıkımlara uğramış ama Sultanlık kurumu yaşamıştır. Şimdi o en kötüsünden korkmaktadır. Bu nedenle Padişahın özel mahkemeleri Ankara'daki bir kaç «isyancı» için idam hükmünü verir. Doğaldır ki listenin başında Mustafa Kemal'in adı vardır. Onu İsmet, Ali Fuat, Dr. Adnan ve öteki bakanlar izlemektedir. Haber Ankara'ya İstanbul ile bağlantıyı sağlayan ve silâh kaçırma işini düzenleyen bir subay tarafından iletilir.

Haberi duyan ve Ulusal Kurtuluş Savaşına katılmış olan yazar Halide Edip, idam kararının onlar üzerinde nasıl bir etki yaptığını merak ederek meclise koşar. Orada Mustafa Kemal ile eşi Dr. Adnan'ı bir masanın başında yanyana oturmuş bulur. Karşılarında da İsmet Bey vardır. Herkes düşünceye dalmıştır. Uzun bir sessizlikten sonra Mustafa Kemal, Dr. Adnan'a döner :

«Bizi idama mahkûm edenlerin siyasal hiç bir etkileri yok. Ama doğrusu ölüme mahkûm edilmiş olmaktan da hoşlanmıyorum. Sen ne düşünüyorsun?»

Dr. Adnan :

«Benim de hoşuma gitmiyor.» diye karşılık verir. Halide Edip söze karışır :

«İşimizi güçleştirecek bu durum.»

O ana kadar şusan ve söylenenleri dinleyen İsmet Bey ağır ağır konuşur :

«Tam tersine, onların yurt ölçüsünde etkileri var. Bizim de İstanbul'la İzmir'de durumumuz güçleniyor ama hakkımızda verilen kararlar kesin bir tutum takınmamış olanlar üzerinde kötü etkiler uyandırabilir. Padişahın ve İngilizlerin kazanmasından yana olanlar harekete geçecektir. Bu günlerde İstanbul'dan Anadolu'ya gazete gönderilmesini önlemeliyiz.»

İsmet Beyin bu akla yakın önerisi kabul edildi. Bu

arada Anadolu'nun çeşitli yerlerinde din adamlarıyla toplantılar düzenlenerek İstanbul'un yargılarını çürütecek kararlar sağlandı. Bundan başka Ankara Meclisi ölüm cezalarını vermiş olan İstanbul mahkemesinin üyeleri için idam hükmü veren bir kararı birkaç gün sonra kabul etti.

Sultanın akıttığı zehir, gücünü yitiriyordu.

ANKARA'DA Meclisin açılışından sonra Anadolu'nun birçok yerinde ayaklanmalar oldu. Bu umutsuzca davranışlarla Osmanlılık, başındaki eski organizmayı atmak amacıyla basınç yapan genç kanı durdurmak için son başarısız denemesine kalkışıyordu. Ancak bu eskiye bağlı bağnazların tepkisi, kısa bir süre içinde Ankara için ürkütücü ölçülere vardı. Sultan ve çevresi, Anadolu'ya saldıran Yunan ordularına karşı direnmeyi düzenleyeceği yerde Ankara'ya karşı harekete geçmiş olan bağnaz çete hareketlerini kahramanlık diye duyuruyordu.

Bu arada çeşitli mezhep ve tarikatlara bağlı şeyhler, toprak ağaları, ve birçok sıradan eşkiya çete kuruyor ve yurdun kurtuluşu için savaşlara karşı amansızca mücadele veriyordu. Ayaklananlar soygunlar düzenliyor, halka işkence ediyor, yüzlerce insanı ayaklarından asıp öldürüyordu. Bazı kimselerin Ankara'ya karşı oluşunun nedeni de Mustafa Kemal'in Jöntürk (İttihatçı) yönetimini geri getirmek istediği yolunda çıkarılan dedikodulardı. Ankara için tek rahatlık ayaklanmaların sürekli olmayışı ve ayaklanmaların belli bir ilkeyi benimsememiş olmalarıydı. Kimi kişiler Mustafa Kemal'in Sultan olmak amacıyla harekete geçtiği kaygusunu taşıyorlardı. Kimi dedikoducularsa onun ülkede bir bolşeviklik yönetimi kuracağı yolundaydı.

Ayaklanmalar karşısında bir süre zor ve korku dolu kaygılı günler yaşayan Ankara'da ateş seslerinin duyulduğu, ufukta yakılan köylerin alevlerinin görüldüğü geceler oluyordu. Bu durum daha rahat çalışabilecek Sivas'a taşınmak konusunda ciddi düşüncelerin doğmasına yol açıyordu. Bütün kuvvetler Yunanlılara karşı cepheye gönderilmişti. Bir sabah, hükümet üyelerinin kalmakta olduğu çiftliğin önünde pek sevdikleri bir köpeğin kurşunlanmış ölüsü bulundu. Bu bir uyarı değil miydi? Kimse arkasından bir kurşun yemeyeceğine güvenemezdi.

Mustafa Kemal'in sekreteri yarım saat arayla değişen durumu belirten telgraflar getiriyordu :

«Hilâfetçilerin ilerleyişini görüyorum. Telgraf hatlarını kesmeden buyruklarınızı bekliyorum.»

Ama buyruk iletilememiş, son anda teller kesilmişti. Aslında bütün olanaklardan yoksun Ankara ona ne diyecekti ki?

Bir başka telgrafta ise :

«Şehrin dışında bir başka merkez kuruyorum. Kaymakam halife ile anlaşma eğiliminde, bu nedenle postaneyi kapatıyorum. Kaymakam bir vatan hainidir» deniliyordu.

Bir gece Ankara'nın Anadolu ile bütün bağlantısı kesildi. Şehir dışında ateş sesleri duyuluyordu. Gerginlik son noktasına vardığı bir sırada İsmet Bey Millet Meclisinin hükümetine karargâh görevi yapan odada tedirgin tedirgin dolaşıyordu. Mustafa Kemal ise önündeki dosyalarda bir şeyler arıyor ama bu da sinirliliğini önleyemiyordu. Kişilikleriyle amaçlarını tehlikeli duruma sokabilecek güvensizlik dolu günler geçiriyorlardı. Bedenleri yorgunluğa direniyordu, sinir gerginliğinden gözlerine uyku girmiyordu. Dr. Adnan yanında zehir taşıyordu.

Artık sultancı İstanbul'un okları Mustafa Kemal'e yönelmiştir. Onlar kişiliği güçlü olanı yok etmekle olayları değiştirebileceklerini biliyorlardı. Bunun için de Ankara'nın karşısında olanlara, korkanlara ve parayla tutulan ajanlara bir tek düşünce aşılarmaya çalışılıyordu: «Kargaşalığın nedeni Mustafa Kemal'dir. Bütün sorumluluk onundur. Bu nedenle bir an önce yok edilmelidir...»

Mustafa Kemal ise arkadaşlarına :

«Arkadaşlar hiç bir nedenle baş eğmeyeceğiz.» diyordu. «Seçtiğimiz yolda sonuna dek gideceğiz. Hiç bir durumda teslim olmayacağız. Başarmamız gerekli. Hak-kımızı yabancı ve yerli düşmanlar önünde savunacağız. Yine de her olanağı yitirirsek bayrağın altında durur devrim adına kendimizi feda ederiz.»

Ankara, birlik komutanlarına büyük yetkiler verdi. Yurdun her yerinde hainleri cezalandırmak için «İstiklâl Mahkemeleri» kuruldu.

İstanbul isyan kışkırtmalarından başka, ayrıca «Hilâfet Orduları» kurmak için büyük paralar sarfediyordu. Bu kuvvetlerin başına ordudan kovulmuş subaylar, hayatlarından memnun olmayan serüvenseverler ve dahası basit çapulcular getiriliyordu. Bu güçlerin en büyüğünü yöneten Anzavur Ankara'yı baskı altında tutuyordu. Anzavur, yağmaları ve cinayetleri simgeliyordu. Cahil bir Çerkez ve eski jandarma eri olan Anzavur çapulculuktan öte gidemeyen bir sürü başarıları nedeniyle yüzbaşılığa yükseltilmişti. Sultan hükümeti bol para ve silâh sağlayarak onu Anadolu'ya gönderdi. Anzavur Batı Anadolu'nun her köyünde dine bağlı bir bağnaz olarak camilerde toplantılar düzenliyor, göğsüne astığı Kur'an sallanırken nutuklar atıyordu :

«Beni sizin yanınıza önce Tanrı, sonra Sultanımız gönderdi.»

Ezberlediği bu cümleyi her yerde söyleyen Anzavur'un felsefesi de buydu işte. Uygulaması bundan da basitti: Ankara'da ulusal güçleri destekleyen herkesi yok etmek. Onu izlemek isteyen, Kur'ana el basarak and içmek zorundaydı. Yemin etmeyen darağacına götürülüyordu.

Mustafa Kemal Ankara'da ayaklanmaları bastırmak için kuvvet toparlamaya çalışıyordu. Ordu birlikleri Yunanlıların karşısında cephelediler. Eldeki gezici birliklere gelince, her yerde patlayan bu ayaklanmaları bastırmaya yetişemiyorlardı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal dikkatini ulusal çetelere çevirdi. 1919 - 1920 yıllarında Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk öncüleri olan çetelerle durumu idare etti.

Bu çeteler işgalcilere karşı halkın direncini ifade ediyordu. İşgalin ilk günlerinde doğan çeteler sürekli olarak geliyor ve özellikle dine dayalı ayaklanmaların bastırılmasında önemli görevler yükleniyordu.

Çeteler, işgal kuvvetlerinin girdiği yerlerde hızla büyüyordu, Çarlık Rusya'sının tutsak kamplarından dönen birçok asker de onlara katılıyordu. Bunlar Bolşevikler tarafından serbest bırakılmış ve kendi gözleriyle Ekim devriminin önemini görmüştü.

Çetecilik de, her kendiliğinden oluşan hareket gibi bir merkezden yönetilmiyor ve tek buyruk altında bulunmuyordu. Bu güçler silâhtan yiyeceğe dek bütün gereksinimlerini kendileri sağlıyorlardı. İlkeleri de dışı dış göze gözdü. Kendilerinden asılan her kişiye karşılık onlar da karşıt yandan birini asıyorlardı. Bu günlerde bu yöntem Anadolu'nun tek yasasıydı. Öldürmezsen, öldürülürsün... Yöntemleri karşıtlarının yöntemlerinden ayrı olmayan bu çetelerin amaçları ise açıktı :

İşgal güçleri ile satılmış padişaha karşı savaş. Her çete-
de genellikle önderin sözü yasa idi. Çerkez Ethem, De-
mirci Efe, Topal Osman, Yörük Ali Efe, Yahya Kaptan
halk arasında efsaneleşmiş, korku ve saygıyla anılan
kişilerdi.

Mustafa Kemal bu çeteleri kendi amacı için kul-
lanıyor, onları birleştirerek yönetmeye çalışıyordu.
Onun isteği üzerine Çerkez Ethem, Anzavur'un güçlü
ordusu ile savaştı ve onu dağıttı.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Millet Meclisi adı-
na bir telgraf çekerek Çerkez Ethem'i kutladı. Telgraf-
ta: «Başarınız Ulusal Kurtuluş Savaşının tarihine altın
harflerle yazılacaktır.» deniliyordu.

Tam batı Anadolu'daki ayaklanmalar bastırılmıştı
ki Yozgat'lı toprak ağası Çapanoğlu tarafından yöneti-
len büyük bir ayaklanma daha başladı. Böylece Anka-
ra yeniden ciddi bir tehlike karşısında kaldı. Hükümet,
Yunan saldırısı karşısında daha çok gerekli olduğu hal-
de Çerkez Ethem'den yardım isteme kararı aldı. Bu-
nun üzerine Çerkez Ethem beş bin kişilik ordusunun bir
bölümüyle Ankara'ya geldi. Ankara'da büyük bir say-
gı ve sevgi gösterisiyle karşılandı. İstasyonda onu biz-
zat karşılayan Mustafa Kemal, kendisini arabasına al-
dı ve birlikte hükümet karargâhı olan Ziraat Okuluna
gittiler. Burada milletvekilleri onu ayakta ve alkışlarla
karşıladılar. Çerkez Ethem'e özel bir oda ayrılmıştı.

Burada gelecekteki ayrılığın ilk belirtilerini göste-
ren bir konuşma oldu, İsmet Bey Yozgat'taki ayaklan-
mayı şöyle tanımlıyordu :

«Üzülerek belirtmek gerekir ki, bu ayaklanmayı
bastırmak için gereken gücümüz yok. Bu durum acı
da olsa gerçektir.»

Çerkez Ethem, onları suçlamak için gereken fırsat-
tı bulduğunu sandı :

«Temsilciler Meclisinin Sivas'ta toplanmasından ve Ankara'da Meclisin açılmasından bu yana bir yıldan çok zaman geçti. Ankara'nın şimdiye değin neden Anadolu'daki ulusal güçler gibi bir güç yaratmamış olmasına şaşıyorum. Merkezi neden güçlendiremediniz? Cephe de ciddi bir şey yapılamadı. Şimdi biz burada iş görebilmek için cepheden güçlerimizi çekmek zorunda kalıyoruz.»

Fevzi Paşa'yla İsmet Bey, karşılarında kasılan bu cılız, kupkuru adamın eleştirilerini kabullenmek zorunda kalıyorlardı. Fevzi Paşa yalnız bir Yunan saldırısı beklemediklerini söylediyse de bu tutum Çerkez Ethem'e bir temize çıkma çabası gibi göründü. Ankara'da bulunduğu süre içinde Çerkez Ethem kışkırtıcı bir davranış sürdürdü. Ankara'daki yöneticiler konusunda kırıcı sözler söylemekten kaçınmadı.

Bu tartışmalar sırasında Mustafa Kemal sürekli olarak sustu ve hiç bir şeye karışmadı. Onun ilkeleri arasında güçsüz olduğu yerde konuşmamak vardı. Şu anda ise karşısında elindeki büyük güçleri Ankara için gerekli olan akıllı ve kurnaz bir adam duruyordu. Aca-ba Mustafa Kemal ne düşünüyordu? Yanında bulunanlara göre o sıralar sessizdi ve yüzü hiç bir şeyi belli etmiyordu.

Çerkez Ethem, Ankaralı yöneticilere, cepheye Ali Fuat Paşa'ya yardım etmek üzere bir komutan göndermeleri için diretiyordu. Kendisine Fevzi Paşa'nın cepheye gönderileceği sözü verildi.

Mustafa Kemal sonunda söze karıştı :

«Fevzi Paşa'nın üstün yeteneklerine güvenebilirsiniz.» Ardından da Çerkez Ethem'in Yozgat'taki ayaklanmayı bastırabileceğine olan inancını belirtti. Senelerce sonra Çerkez Ethem yazdığı anılarında Mustafa Kemal'in onun söylediklerini tasvip ettiğini, mebusla-

rın çoğu içlerinde Sultan hükümetinden yana olan Millet Meclisindeki karışık durum hakkında bilgi verdiğini anlatır.

Ankara'daki görüşmelerden sonra Çerkez Ethem çetecileriyle birlikte doğru Yozgat'a gitti. Karşısına çıkanları yenerek Yozgat'a girmeyi başardı, ama ayaklananlar dağa çıkarak pusu kurdular. Bunun üzerine karşı tedbirler alan Çerkez Ethem, geri kalanları darmadağın etti. Mustafa Kemal, bir telgrafla onu kutladı, ancak Ethem aralarındaki anlaşmaya göre Ankara'nın kendisine yardım etmemiş olmasından pek hoşlanmış değildi.

Yozgat'ta Çerkez Ethem'in ağabeyi Albay Tevfik'in başkanlığında bir askeri mahkeme kuruldu. Mahkeme suçluların çoğunun ipe çekilmesine karar verdi. Mahkemeye göre olayların ucu Ankara'da kaymakam olan Yahya Galip'e dek uzanıyordu. Çerkez Ethem Ankara'dan Yahya Galip'in hemen Yozgat'a gönderilerek mahkeme önüne çıkarılmasının sağlanmasını istedi. Ama Yahya Galip Ankara'da yeni yönetime büyük yardımlarda bulunan biriydi. Mustafa Kemal, Çerkez Ethem'e verdiği karşılıktaki isteğinin yerine getirilmesi için İçişleri Bakanına emir verdiğini bildiriyor ama bir yandan da Yahya Galip'in kurtulabilmesi için gerekli tedbiri alıyordu. Bir süre sonra Yozgat'a gönderilen telgrafta Yahya Galip'in görevden alındığı, ancak kendisinin yola çıkamayacak kadar ağır hasta bulunduğu bildiriliyordu. Bu tutum Çerkez Ethem'i kızdırdı. Yakınlarına, dönüşünde darağacını Millet Meclisinin önünde kuracağını ve Mustafa Kemal ile İsmet Bey'i ipe çekeceğini söyledi.

Çerkez Ethem ile Ankara arasındaki ilişkiler soğumuştur. İki tarafın çevirdiği entrikalar da güvensizliği ve gerginliği arttırıyordu. Gerçi Çerkez Ethem Anka-

ra'ya döndüğü zaman önceki gelişinden farklı olarak törenlerle karşılandı. Mustafa Kemal, onu beklemeden batıya doğru bir geziye çıktı. Artık birçok milletvekiliyle kimi askerlerin karşı olmalarına rağmen düzenli bir ordu kurmaya karar vermişti ve çetelerin, bu bölük pörçük ulusal güçlerin Yunan saldırısını önleyemeyeceğini biliyordu. Ankara'nın bu kararında kimi çetelerin tehlikeli isteklerinin büyük etkisi olduğu sezilmektedir.

Ancak düzenli ordu kurulduktan sonra Mustafa Kemal'in çok büyük bir güç kazanacağından korkan milletvekilleri bulunmaktadır. Çerkez Ethem ise düzenli ordunun kendisine rakip olacağını bildiği için Ankara'nın bu tutumuna karşı durmaktadır. Mustafa Kemal'in direnmesi üzerine çete reisleri Ankara'da bir toplantıya çağırıldılar.

Toplantıyı oldukça duygulu bir söylevle açan Mustafa Kemal bugüne değin yaptıklarından ötürü onlara teşekkür ettikten sonra düzenli bir ordu kurma kararı aldıklarını açıklayarak çetelerin dağıtıldığını haber verdi. Bazı milletvekilleri buna karşı çıktılar ama soluğu mahkemede aldılar.

O güne kadar çeteci olanların bir çoğu düzenli güçlere katılmıştır artık. Yine de kararı kabul etmeyen çetelerin bir kısmıyla ordu arasında çatışmalar oldu. Ankara'ya en büyük zorluğu çıkaran Çerkez Ethem'di. Onunla Mustafa Kemal arasında, güçlerin karşılıklı denenmesi oyunu başlamıştı.

Çerkez Ethem bir gün birdenbire tepeden tırnağa silâhlanmış birlikleriyle Ankara'ya geldi. Yanındaki birkaç kişiyle birlikte o sırada hasta yatmakta olan Mustafa Kemal'in odasına daldı. Konuklarından kuşkulanan Mustafa Kemal, elini tabancasının durduğu yastığının altına soktu. İki arasında gerginlik son noktasına gelmiş, karşılıklı duyulan kuşku onarılmaz du-

rum almıştır. Çerkez Ethem Albay İsmet'in Eskişehir'deki komutanlıktan çekilmesi konusunda direktmektedir.

Acaba Çerkez Ethem bu olaydan yararlanarak Mustafa Kemal'i temizlemeyi mi düşünmekteydi? Ancak bu konuda karşıt görüşler de vardır. Tartışma sırasında Çerkez Ethem bahçenin çevresini muhafız birliklerinin çevirdiklerini gördü ve adamlarına işaret ederek dışarıya çıktı, ardından da hızla Ankara'dan çekilmek zorunluğunda kaldı.

Mustafa Kemal, anlaşmazlığı barışçı yollarla çözmek istediğinden doğrudan doğruya kendisi Eskişehir'e gitti ve Çerkez Ethem'le Albay İsmet'in arasını bulmaya çalıştı. Çerkez Ethem uzun direnmelerden sonra isteğinden caydı ama bu kez de o büyük kuşkular içine düşmüştü. Bu arada sorun Millet Meclisine de gelmişti. Meclis düşüncelerini öğrenmek üzere Çerkez Ethem'e bir heyet gönderdi ama Çerkez Ethem delegeleri tutuklamaya kalkışınca onlar da kurtuluşu kaçmakta buldular. Bu sırada Millet Meclisine bir telgraf çeken Çerkez Ethem, meclisin meşruiyetinden duyduğu kaygıyı belirtiyor ve milletvekillerini suçluyordu. Telgraf mecliste büyük bir tepki yarattı. Milletvekilleri aldıkları bir kararla Çerkez Ethem'den duydukları tiksintiyi belirttiler ve onu hain ilân ettiler. Düzenli ordunun birlikleri, Refet Paşa'nın komutası altında Kütahya'yı basarak çeteyi dağıttı. Çetecilerin bir bölümü orduya katılırken Çerkez Ethem'le kardeşi Yunanlılara sığındılar.

DÜZENLİ bir ordu kuran Mustafa Kemal, yavaş yavaş Anadolu'da duruma egemen oldu. Ankara yönetimine karşı ayaklanmaya varan tutkular artık yatışmıştır. Gözler bütünüyle genel tehlikeye çevrilmiştir: Emperyalist istilâ ve Yunan ordusunun Anadolu'nun kalbine doğru ilerlemesi.

1920 yılında Mustafa Kemal için güç olan yalnızca düzenli bir ordu yaratma sorunu değildir. Ankara'daki siyasal hava ve Anadolu'nun bazı büyük şehirlerinde durum, çeşitli akımlardan ve değişik anlayışlardan büyük ölçüde elektriklenmiştir. Bu akımların taşıyıcılarının ülküsüne sürekli bağlı birer savaşçı olması da ayrı bir zorluk doğurmaktadır. Ancak bu çeşitli görüşlere, değişik anlayışlara karşın kuşkular denizinde Ulusal Kurtuluş Savaşının bayrağı yine de yükselmektedir.

Sovyet Rusya'da gelişen devrim, bu savaş için bir umut kaynağı olmaktaydı, o günlerde emperyalist işgalcilere karşı Türk ulusunun duyduğu kin ve nefreti sonsuzdu. Ankara'da dikkatle izlenen bolşevik devriminin çekiciliği her şeyden önce kendi mücadelesinin başarı umudundan kaynaklanıyordu. Ankara'da işgalcilere karşı başarı kazanmayı Sovyetlerle yakın ilişkiler kurmaya bağlayan kişilerin sayısı az değildi.

O günlerin ortak düşüncelerini yansıtan «Hakimi-

yet-i Milliye» gazetesi bu konuda şöyle yazmaktaydı : «Türkiye'nin Bolşevik Rusya ile dostluk kurması gerekir, çünkü Çarlık emperyalizmi bizi milli felâkete doğru itmekteydi...»

Rusya'da atılan adımlar Ankara'da büyük bir ilgi ile izlenmekteydi. Orada olup bitenler ağızdan ağıza dolaşıyor, pek çok öykü anlatılıyordu.

Bazı milletvekilleri diretiyorlardı :

«Daha ne bekliyoruz. Ulusa neden yeni bir ruh aşılamıyoruz? Elimizde kalan nedir ki korkalım?»

Akşam üzerleri şehir bahçesinde masaların çevresinde toplananlar ülkede sosyalizmin uygulanması konusunda canlı tartışmalar yapıyorlardı. Sokaklarda kalpaklarına kırmızı kurdeler bağlamış kişileri görmek pek olağandı. Kırmızı kravat da moda olmuştu.

«Rusya'dan başka kime umut bağlanabilir? Sevr andlaşmasını okudum. Bize yalnız çölü bırakıyorlar. Sevr'e göre buralarda bile özgür olamayacağız. Değil mi ki durum böyle, o zaman kalpağımnda niçin kırmızı taşıdığımı hiç sorma.»

Bu sözlere, bu düşünceyi savunanlara hemen her yerde rastlamak mümkündü. Ancak bu sözleri söyleyenlerin davranışı ülkü sahibi olmaktan çok, bir savaşın başarı ile bitirilmesine hayranlık duymaktan ve bir umuttan öte gitmiyordu. Bu çeşitli seslerin yükseldiği koroda Mustafa Kemal, her telden çalan ve savaşın yararına olduğu anlarda yumuşayan, gerektiğinde de yüksekselebilen bir sestti. O, düzenleyici, koroya yön vericiydi. Aynı zamanda hepsinin üstüne yükseliyor, karşıt gü-rültüleri bastırabiliyordu.

Mustafa Kemal, Rusya'da olanların gerçek anlamını kavrayabiliyordu. Ankara'da birçok kimsenin kafasını kurcalayan bolşevizmin ve komünizmin Çarlığı yok etmekten ve demokratik düzen kurmaktan

başka anlamı yoktu. Daha ileri gidememekte, herşeyi kendi amacının ve niyetlerinin prizmasında kırarak yanıstırmaktaydı.

Mustafa Kemal Rus bolşeviklerini içtenlikle selâmlamakta ve :

«Bolşeviklerin zaferi kutsal amaçlar ihtiva etmektedir. O, şimdi varlığımıza el uzatan ortak düşmana karşı elde edilmiştir. Bu ise teşekkür edilmesi gereken bir gerçektir», demektedir.

Milletvekilleri arasında da Türkiye'nin kurtuluşunu bolşevizmde gören birkaç tür akım belirmişti. Mustafa Kemal, bu akımların her birinin içinde, onları kontrol altında tutabilmek ve savaşta yararlanabilmek için kendisine bağlı adamlarını bulundurmasında çaba gösteriyordu. 1920 yılında «Yeşil Ordu» adlı bir örgüt kuruldu ve bu örgütün yönetim kuruluna Dr. Adnan, Celâl Bayar, gazeteci Yunus Nadi ve Hakkı Behiç gibi Mustafa Kemal'in yakınları getirildi. Dernek yer yer inanmış komünistlerin güçlü etkisi altındaydı. İçlerinden pek çoğu kendilerini «Oktobr ihtilâli»nin (Ekim devrimi) hayranlığıyla solcu olarak görüyordu, ancak bilimsel komünizmden çok uzak ideolojilere inanıyorlardı. «Yeşil Ordu» nun kurucularından Şeyh Servet, İslâmın ilkelerine uygun olduğu gerekçesiyle Rus bolşevizminin Türkiye'de kabul edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Daha başkaları ise «İslâm Ülkeleri Sosyalist Birliği» kurulmasından söz ediyorlardı. Derneğin tüzüğünde, Avrupa emperyalizmine karşı savaşa girilmesi ve topraklarla doğal kaynaklardan eşit olarak yararlanmak için «İslâmî Akıdeler»in uygulanmasına ilişkin hükümler bulunuyordu.

«Yeşil Ordu» nun güçlü destekleyicilerinden biri de ünlü çete reisi Çerkez Ethem'di. Onun paraca desteği

ile Eskişehir’de bir matbaa alınmış ve «Yeşil Ordu» nun organı olarak «Yeni Dünya» adı ile bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı. Gazetede, «Oktobr İhtilâli» ni öven ve Rus işçilerinden hayranlıkla söz eden makaleler yayınlanıyordu. Çerkez Ethem: «Bolşevizm eninde sonunda bizde yerleşecektir.» diyordu. «Onu neden biz kurmayalım.» Bütün bu söylenenler Ekim devrimi hayranlığını ifade etmekle beraber Anadolu’nun böyle bir devrime ne kadar hazır olmadığını göstermektedir.

Yeşil Ordu’nun Genel Sekreteri Hakkı Behiç, «Yeşil Ordu» nun anlamını ve amacını şöyle açıklıyordu :

«Temsil komitesinin bir üyesi olarak Sivas kongresinden sonra dış politikamızı inceledim ve gördüm ki bizi yok etmek isteyen Batı karşısında Doğu ve Rus devrimiyle yakınlaşmamız tek kurtuluş yolumuzdur. İslâm dünyasında bir sosyalist birlik kurulmasından yanaydım. Birlik, Rus devriminin değişik bir ifadesi olacaktı. Bu düşüncelerimi Mustafa Kemal’le paylaştım. O, beğenmiş gibi göründü. Anadolu’da Rus bolşevizmine benzer bir hareket yaratmak için çalışmalara koyulduk...»

Dernek ilk önce gizli olarak kuruldu, ama Millet Meclisinin açılışından sonra ortaya çıktı. Ancak daha sonra Mustafa Kemal, Derneği düzenli orduyu kurmasına engel olarak gördüğü için, ortadan kaldırdı.

Lider, «Yeşil Ordu» daki bazı grupların pek sınıfsal isteklerinden endişeleniyordu.

Bu sırada Anadolu’da «Yeşil Ordu» ile birleşme protokolu imzalayan ve Komintern ile ilişki kurma olanakları arayan bir Halk Komünist Partisi de kurulmuştu.

Mustafa Kemal gelişmekte olan bu hareketlerin kendi denetiminden çıkmasından kaygılanmaktaydı ve

ancak bunlara kendi amaçlarına uygun düştüğü sürece göz yumabiliyordu. Hareketin kendi denetiminden çıkmasını, etkili olmasını önlemek için 1920 yılının ekiminde Türk Komünist Partisi'nin resmen kurulmasına karar verdi. Partiyi tümüyle denetimi altında tutabilmek için de Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Dr. Adnan Adıvar gibi yakınlarını parti içine soktu. Parti sekreterliğine Hakkı Behiç seçildi. Parti programında «dünya ihtilâlinden» söz ediliyor, Türkiye'de sosyalizmin bir an önce gerçekleştirilmesine çalışılacağı belirtiliyor ve özel mülkiyete karşı olunduğu açıklanıyordu.

Parti Sekreteri Hakkı Behiç, ordu komutanlarına gönderdiği mektuplarda onlara «Saygıdeğer yoldaş» diye sesleniyordu.

Bu arada Mustafa Kemal Ali Fuat'a gönderdiği bir mektupta bu konudaki görüşlerini açıklıyor, şöyle diyordu: «Anlaşıldığına göre yalnız bizde değil Rusya'da bile komünizmin gerçekleştirilmesi yolları konusunda saptanmış kavramlar yok. Eğer gereken tedbirler alınmazsa memleketin içinden ve dışından gelen değişik akımlar halkın bu sırada çok gerekli olan birliğini ve huzurunu bozabilecek durumlara yol açabilir. İşte bunun içindir ki akıllı bir biçimde yönetilmek üzere Türk Komünist Partisinin resmen kurulmasına ve içersine akıllı başında arkadaşların girmesine hükümetçe karar verildi.»

Mustafa Kemal'in kaygısı açıktır. Burada önderin karakter yapısı da görülmektedir. Eğer olaylar bir gelişimi gerektiriyorsa, bunun en iyisi onun yaptığı olmasıdır. Komünizmin ihtilâlcı karakterini tanımayan Mustafa Kemal, onu uygulamaya hiç bir şekilde niyetli de değildir. O ulusu, sınıflara bölünmemiş bir bütün olarak görmektedir. Bu durumda sınıf kavgasından söz

edilemez. Bu karışıklık o sırada Ankara'daki düşünce kargaşalıklarını ve yol arayışları göstermektedir.

Resmi Türk Komünist Partisi üçüncü enternasyonelle ilişki kurma olanağı aradığından Tefvik Rüştü Aras'ı delege olarak Moskova'ya gönderdi. Moskova'da geleceğin dışişleri bakanına iyi bir kabul gösterildi, ama kongreye alınmadı. Bu sırada yeni Sovyet hükümetinin ilgilileri Tefvik Rüştü'ye, Mustafa Kemal'in antiemperyalist savaşına büyük ilgi duyduklarını ve onu maddi ve manevi olarak desteklediklerini anlatarak bu tür adımların atılmasına hiç bir gerek bulunmadığını, bunun hiç bir şeyi değiştirmeyeceğini açıkladılar.

Komintern'nin kongre çalışmalarına gerçek Türkiye Komünist Partisi delegesi de katılıyor. Partinin birleşme kongresi Bakü'de 1920'de yapılmıştır. Bütün delegeler, Anadolu'da gelişen Ulusal Kurtuluş savaşını oybirliğiyle selâmlamaktadır.

Kongrenin aldığı kararda :

«Türkiye Komünist Partisi, emperyalist istilâcılara karşı yürütülen Ulusal Kurtuluş savaşını destekleyecektir», denmektedir.

Türkiye Komünist Partisi Başkanı Mustafa Suphi, Ocak 1921'de Moskova Türkiye Elçisi Ali Fuat'a Anadolu'daki mücadeleyi şu şekilde değerlendirmektedir :

«Üçüncü Enternasyonal şimdi Türkiye'de komünizmin mutlaka kurulmasından yana değildir. Türkiye, gelişmesinin kaderini kendisi tayin edecek. Biz, Anadolu'daki hareketin emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlık mücadelesinin sınırlarını aşmadığını biliyoruz. Biz, Anadolu hareketinin başında olanların ve özellikle General Mustafa Kemal'in prensiplerini herkese izah etmekteyiz. Bizce, Anadolu'da olup bitenler, ortak politika açısından yararlıdır.»

Ankara'da da Millet Meclisi içinde birbiriyle çelişen akımlar beliriyor ve hızla geliyordu. Bunlar düzenin değişmesine karşı olan tutucularla, radikal değişimler için savaşılan milliyetçilerdi. O ana değin meclis içindeki bütün akımlar gözlerini yabancı işgale son vermeye çevirdikleri halde, tutucular önemsiz sorunlar üzerinde sonuçsuz tartışmalara yol açıyorlardı. Yeni kurulmuş olan askeri birlikler Yunanlılara karşı savaşırken, meclise Diyanet Bakanlığının öteki bakanlıkların yönetimini elinde tutup tutmaması ve hastalıkların tanrıdan değil de mikroplardan olduğunun açıklanıp açıklanmaması gibi konularda hararetili konuşmalar oluyordu... Öyle günler oluyordu ki tutucuların davranışları nedeniyle Millet Meclisi yumrukların konuştuğu bir arenaya dönüşüyordu.

Bütün bunlara rağmen Mustafa Kemal, Millet Meclisindeki her akımın denetimini elinde tutuyordu. Mustafa Kemal, her ne kadar duygu ve düşünce yönünden milliyetçilerin yanında olsa da onların dışında ve üstünde olduğu görüşünü uyandırmaya çaba gösteriyordu. Ancak Mustafa Kemal'e muhalefet yalnız meclis içindeki tutucu çevrelerden gelmiyordu. Meclis dışında da bir yığın düşman vardı. Yeniden kıpırdanmaya başlayan (İttihatçılar) Ulusal Kurtuluş Savaşının başında Enver olmayacaksa başarıya da ulaşamayacağı düşüncesini yaymaya çalışıyorlardı.

Bu düşünceleri yaymaya çalışanların çabaları boşuna değildi, bir önceki yenilgiden sonra kendini toparlamış olan Enver kaçtığı ülkeden Türkiye'ye dönmeye niyetleniyordu. Yenilgi onda hiç bir değişiklik yapmamış, aklını başına getirmemişti. Gerçekte kendi kafasında doğmamış olmasa bile serüvenci kişiliği nedeniyle islâm ülkeleri arasında bir birlik kurarak bir tek Müslüman devlet yaratma düşüncesini sürdürüyor-

du. Mustafa Kemal'in kaderinde bu güç günler içinde bile uzaktan da olsa eski düşmanı ile uğraşmak vardır. Ama şimdi koşullar başkadır ve bu kez tarihin gidişi Enver Paşa için daha umut kırıcıdır. Olaylar durmadan Mustafa Kemal'in gerçekçiliğini kanıtlarken, Enver Paşa dramatik serüvenlerden sonra Kafkaslarda Kızılıordu birlikleri ile yaptığı savaşta hayatını yitirmiştir.

Yine de eski bir duygu bu ciddi ve karışık günlerde Mustafa Kemal'i zorlamaktadır. Hâlâ Selânik'teki Enver yoluna dikilmekte ve Anadolu'daki savaşı yönetme iddiasında bulunmaktadır. Enver'in adamları kimi Karadeniz şehirlerinde, bu arada özellikle Trabzon ve Sinop'ta kuşku verici hareketlerde bulunmaktadır. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğunun Başkomutanı olan Enver 1920 yılının sonbaharında Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta şöyle demektedir :

«Dağıstan ve Kafkas Müslümanlarından bir ordu kurarak ilkbaharda yardımına geleceğim. Siz o zamana değin dayanmaya bakın. Büyük zorluklar içinde olduğunuzu öğrenmiş bulunuyorum. Ruslardan yardım beklemeyiniz. Daha az masraf yapınız...»

Enver, Dayısı Halil Paşa'ya yazdığı bir başka mektupta da geleceğe ilişkin tasarılarını açıklıyordu :

«Osmanlı İmparatorluğunu bir federasyon olarak korunmaktan başka çare yoktur. Çok doğaldır ki İngilizler bunu kabul etmeyeceklerdir. İşte bu nedenle ilkbaharda kuracağım bir orduyla Anadolu'ya gireceğim. Eğer Ruslar, Müslüman halktan asker toplamama izin vermezlerse bunu gizli olarak yapacağım...»

Ama ne yeni Sovyet yöneticileri serüvenseven Enver'e umut veriyor, ne de onun yandaşı İttihatçılar, Mustafa Kemal'i alaşağı etme tehditlerini yerine getirebiliyorlardı. Bu sırada Millet Meclisindeki ilkesiz-

likler ve yararsız tartışmalar da sürüp gitmekteydi. Sık sık cephe kaygısını bir yana bırakan milletvekilleri feshin kaldırılıp kaldırılmaması ve içki içenlere sopa cezasının uygulanıp uygulanmaması konusunda tartışmalar yapıyorlardı. Milliyetçi liberallerin her önergesine tutucular karşı koyuyordu. Ankara hükümetini geçici bir hükümet olarak görmeyi sürdürüyorlardı. Meclisteki durum bir ara öyle bir hâl aldı ki Mustafa Kemal cepheyi bırakıp Ankara'ya dönmek zorunluğunu duydu.

Tam ilk anayasanın görüşüldüğü sıradaydı, tutucu milletvekillerinden bir hukukçu Mustafa Kemal'i güç durumda bırakmak için kendisine bir soru yöneltti :

«Kurmak istediğiniz sistem nedir? Bunu bir tek hukuk kitabında bile bulamazsınız.»

Mustafa Kemal, milletvekilinin bağırarak konuşmasına karşı soğukkanlılıkla karşılık verdi :

«Her şey önce uygulanıp denenmelidir, ancak ondan sonra ilke ve kurallara dönüşür...» Bu karşılıktan sonra bir süre susan Mustafa Kemal birdenbire sertleştirdiği bakışlarını soruyu yönelten milletvekiline dikti ve sert bir sesle ekledi : «Ben onu kurayım ondan sonra siz kitaba yazarsınız.»

Bu sözler karşısında kışkırtıcının yerine büzülmesinden başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

MUSTAFA KEMAL'in yakın arkadaşlarından Gazeteci Falih Rıfkı, Ulusal Kurtuluş Savaşı anılarının bir yerinde: «İçimden İstanbul'un bir yerine Lenin'in heykelinin dikilmesini önermek geliyor» demektedir.

Ankara, Sovyet Rusya'nın yardımının önemini anlamıştır. Eğer, Ekim devrimi Çarlığı ortadan kaldırmamış olsaydı, Kemalist Devrimin yazgısı başka türlü olurdu. İtilâf Devletleri arasındaki anlaşmaya göre Rusya'nın çöken İmparatorluktan kendi payına düşeni alması öngürülüyordu. Genç Atay'ın düşüncelerine göre İstanbul'u işgal eden güçlerin içinde bulunacak Rus komutanı, Çar Nikola'ya İstanbul'daki Dolmabahçe sarayında rapor verecekti. Bolşevikler bir çırpıda durumu değiştirmişlerdi. Lenin, Sovyet yönetiminin Çarlığın işgal niyetleriyle hiç bir ilgisi olmadığını dünyaya duyurdu. Ve İstanbul, kaçak Beyazordu generallerinin sarhoş çıgıllıklarıyla cınlarırken İngiltere Rusya'daki karşı devrime yardım etmek üzere kendi askerlerini göndermek zorunda kalıyordu. Bu da işgal edilen Anadolu'daki denetlemeyi güçsüzleştiriyordu.

Paris'te zafer kazanmış devletlerin sivri akıllı diplomatları harita üzerinde, yığılıp kalmış devin kaderini kararlaştırırlarken, Lenin Türk ulusunun kurtuluş için giriştiği savaşı kutluyordu. Kendi halkının açlık çekmesi ve cephelerde karşı devrimcilere karşı çetin sa-

vaş vermek mecburiyetinde olmasına rağmen yeni Sovyet hükümeti Kemalistlerin yardımına koşuyordu. Üstelik bu yardım öylesine içtenlikle yapılıyordu ki Anadolu'nun en ücra yerlerinden biri olan Kastamonu'da çıkan «Açıksöz» gazetesi Türk halkının Rus devrimini saygı ile karşıladığını yazıyordu: «Rus ulusunca girişilen eylem ilerde bir güneşe dönüşecek ve bütün insanlığı aydınlatacaktır.» Bu arada İstanbul üniversitesinin öğrencileri de Nobel Barış Ödülünün Lenin'e verilmesini öneriyorlardı.

Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçişinden daha ilk günlerinde Sovyet devrimine büyük ilgi göstermiştir. Bundan sonra da bütün hayatı boyunca Sovyet Rusya ile içten dostluğa ve işbirliğine taraftar olmuştur. Mustafa Kemal, daha Erzurum kongresinin kürsüsünde düzenlenecek bir savaşın tohumlarını atarken örnek olarak Rus halkının savaşını gösteriyordu :

«Rus ulusu dünya egemenliği güden emperyalist politikaya karşı bütün güçlerini seferber etti. Halk tabakaları ülkenin gerçek egemeni oldular. Şimdi de emperyalist saldırılara uğrayanlara yardım etmektedirler.»

Ancak emperyalist Avrupa savaşta elde ettiklerini yeşil masada yasalaştırmak için acele etmektedir. İngiltere, Fransa ve İtalya da daha büyük parçalar koparmak için yollar aramaktadırlar. Törelere bağlı Londra'nın kendine göre hesapları vardır. Loyd Corc, Venizelos'un şovenist duygularını durmadan kışkırtmakta ve bir yıl önce İzmir'e çıkmış olan Yunan askerinin Anadolu'nun içlerine ilerlemesi için eski kompleksleri olan «Megalo idea» larını gerçekleştirmeleri için itelemektedir.

Mustafa Kemal'in ise girişeceği askeri hareket için iyi silâhlanmış bir orduya ihtiyacı vardır. Ancak elin-

de ne silâh ne de gereç bulunmaktadır. Onları nereden sağlayacaktır? Silâh satın alabilmesi söz konusu değildir. Çünkü Ankara'nın, milletvekillerinin maaşlarını ödeyebilecek parası bile yoktur. Tek umut Sovyetlerdir.

Mustafa Kemal, Ankara'da Millet Meclisi açıldıktan hemen sonra, daha hükümet kurulmadan, Lenin'e Anadolu'daki ulusal güçlerin «Emperyalist güçlere karşı, devrimci Rusya ile ortak amaç güttüğünü» bildirmek için bir mesaj gönderir. Bu mektup doğmakta olan yeni Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilk resmi ilişkilerin başlangıcı olmuştur.

Cevap gecikmez. Sovyetler savaşan Türk ulusuna el uzatmıştır: «Sovyet hükümeti, her ulusun kendi kaderini kendisinin tayin etmesi gerektiği» yolundaki ilkelerine bağlı olarak Türk ulusuna başarı için giriştiği kahramanca savaşı büyük bir ilgi ile izlemektedir. «Sovyet hükümeti ayrıca Türkiye için ağır olan bu günlerde Türk ve Rus ulusları arasında sağlam bir dostluğun kurulması için atılan temellerden mutluluk duymaktadır.»

Bu cevap Ankara hükümetinin ve Ulusal Kurtuluş Savaşının Sovyetlerce desteklendiğinin en açık kanıtı olmaktadır. Bu cevap halk arasında güçlü bir coşkuyla yol açmış ve güven doğurmuştur. Viladimir İliç Lenin'in bu mesajının Millet Meclisinde okunması büyük bir alkış fırtınasının kopmasına sebep olmuştur.

1920 yılının mayısında Ankara, Moskova'ya özel bir heyet gönderdi. Bu heyetin görevi Sovyetler Birliği ile ilişkiler kurmak ve Ulusal Kurtuluş Savaşı için yardım istemektir. Düzenli olmayan ulaşım dolayısıyla delegelerin gezisi aylarca sürdü ve delegeler ancak temmuzda Moskova'ya varabildiler. Heyet Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ve birkaç gün sonra da Lenin tarafından

kabul edildi. Hemen bir işbirliği anlaşması imzalandı. İkinci bir Ankara delegasyonu iki devlet arasında diplomatik ilişkileri kuran anlaşmayı yaptı. Böylece dünyada, Ankara'yı tanıyan ilk devlet Sovyet Rusya oldu. Ardından Sovyet Rusya'nın, Ankara hükümetine silâh, mermi, altın yardımı yapması ve gerektiğinde onunla ortak davranışta bulunmasına karar verildi.

Anlaşmanın ardından Anadolu'ya karadan ve denizden silâh ve mermi akmaya başladı. Anlaşma listesinde şunlar bulunmaktadır :

«Ulusal Kurtuluş Savaşı sürdükçe, yılda on milyon altın ruble, yüz bin tüfek, üç yüz makineli tüfek, her makineli için yüz biner mermi, mermileriyle altmış öbüs topu, yüz bin piyade tüfeğine yetecek mermi, beş uçaksavar bataryası, beş bin süngü, gerekli elbise ve donatım, radyo...»

Bunun dışında Azerbaycan Cumhuriyeti de gaz ve benzin veriyordu.

İmparatorluğun teslim andlaşmasını imzalandığı sırada Sinop limanından kaçan üç savaş gemisi de bir Rus limanına sığınmıştı. Lenin'in buyruğu ile bunlar silâhlandırılarak Anadolu'daki Ulusal güçlere gönderildi.

Rus devriminin önderi Türk halkının savaşını büyük bir özenle izliyor ve Mustafa Kemal'i takdir ediyordu. Lenin, ilk Sovyet elçisi Aralov'u Ankara'ya gitmeden önce yanına çağırarak buyruklarını verdi :

«Çok doğaldır ki Mustafa Kemal sosyalist değil. Ama her şey onun iyi bir organizatör ve akıllı bir önder olduğunu gösteriyor. Onun hareketi bir milli burjuva devrimidir. Bizim sosyalist devrimimizin anlamını kavrayan akıllı bir devlet adamı o, Sovyet Rusya'ya karşı tutumu da olumlu. Mustafa Kemal, işgalcilere karşı bir Ulusal Kurtuluş Savaşı veriyor. Onun emper-

yalistlerin burnunu kıracağına, sultanı ve onun hırsız şebekesini yok edeceğine eminim. Halk da ona inanmakta. Ona yardım etmemiz gerek, bu aynı zamanda Türk halkına yardım etmek demektir. İşte sizin göreviniz bu. Türk hükümetine ve Türk ulusuna saygı gösteriniz. Mağrur olmayınız. Onların da işlerine karışmayınız...»

Bu dönemde emperyalist ülkeler İstanbul hükümetine Sevr andlaşmasının hükümlerini yüklemekteydiler. Mustafa Kemal'in emperyalist ülkelerin niyetleri ve Sultan hükümetinin ülkeyi kurtarma olanakları konusundaki görüşlerinin doğruluğu kanıtlanıyordu. Artık herkes, İstanbul'a umut bağlayanlar bile, Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşının desteklenmesinin gerektiğini anlıyordu. Bir anlamda Sevr andlaşması, Ankara'ya yardımcı olmuştu. Bu andlaşma, Ankara hükümetinin Türk ulusunu işgale karşı savaşta ruh bütünlüğüyle birleştirilmesi için kesin bir kanıt oluyordu.

Sevr andlaşması ve Loyd Corc'un düşleri, doğuşundan iki yıl sonra Mustafa Kemal'in ezici yumrukla-
rı altında çökecektir.

SOVYET Rusya ile diplomatik ilişkiler kurulması, düzenli bir ordunun oluşturulması gelecek için başarılı adımların atılmasında ön şart olan Meclisi yatıştırma önemli bir etmen olmuştur.

Mustafa Kemal, kurtuluş için yalnız diplomatik araçların kullanılmasının eksik bir sonuç oluşturacağını hesaplamaktadır. Sevr andlaşması bunu kanıtlamamış mıdır? O, askerce anlayışıyla zafere yalnız savaş alanlarında erişilebileceğini bilmektedir. Yunan ordularının İzmir'e çıkışından sonra savaş kaçınılmaz olmuştur. O da en çabuk biçimde buna hazırlanmaktadır.

İstanbul'da, yeni hükümetin kurulmuş olması hiç bir şeyi değiştirmemiştir. İstifaya zorlanan Damat Ferit Paşa Karlsbad'a diplomatik bir tedaviye gönderilmiştir. Ancak yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa da artık ölmüş bir yönetimin başkanıdır. Hiç bir şey bir oyun içinde yok olmaya doğru sürüklenene canlılık verecek durumda değildir.

Tevfik Paşa'nın niyeti Ankara ile bir birlik kurabilmektir. Bu nedenle de kabinesine iki Ankara yanlısını bakan olarak alır. Sadrazam barışın sağlanması için bir takım yollar öngörmektedir, ama bunun için Ankara'nın onayı kesin koşuldur.

Mustafa Kemal temkinlidir. Hiç kimseyi temsil et-

meyen bir hükümetle işbirliği yapılması ona ne sağlayacaktır? İstanbul'dan bakanların gelmesi ve görüşmelere başlanması Millet Meclisi üzerinde soysuzlaştırıcı bir etki yapacaktır. Ancak kesinlikle red karşılığı vermek istememekte bunun yapacağı ters tepkilerden kaygılanmaktadır. Bu nedenle bir karara varır : İstanbul'un istediği buluşma Bilecik istasyonunda ve büyük bir gizlilik içinde yapılacaktır. Mustafa Kemal ve yanındakiler trenle buluşma yerine giderler.

Görüşmeler istasyon binasının bekleme salonunda yapılır. İstanbul hükümetinin temsilcileri olan Salih Paşa ile İzzet Paşa, silâh arkadaşları Mustafa Kemal'i büyük bir coşkuyla beklemektedir. Ama karşılarında sanki hiç tanımadıkları bir adam çıkmıştır. Mustafa Kemal kendini son derece soğukkanlı bir şekilde tanıtır :

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı...»

Gözlerini İstanbullu iki bakanın yüzüne dikmiş, yüzlerinin alacağı anlamı yakalamaya çalışmaktadır. Salih ve İzzet Paşalar öylesine şaşkınlardır ki ne yapacaklarını bilememektedirler. Durumu anlayan Mustafa Kemal saldırısını sürdürmektedir :

«Kiminle konuşmak şerefine erişiyorum?»

İki temsilci o anda her şeyin çok değiştiğini anlarlar. İstanbul sarayında sözü edilen «Ankara eşkiyası» anlatılanlardan çok başkadır. Gerçek onların tahminlerine uymamaktadır.

Kendini ilk toparlayan Salih Paşa, Donanma Bakanını olduğunu, arkadaşı İzzet Paşa'nın da İçişleri Bakanını bulunduğunu belirtir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, hemen kesin kararını bildirir : İstanbul hükümeti diye bir şeyi tanımamaktadır. Kendileriyle de gayri resmi ve kişisel olarak konuşacaktır.

Bundan sonra konuşmalar başlar. İstanbul'dan gelenler birkaç saat süreyle Mustafa Kemal'i, işgalcilerle barışı sağlayabilmek için Ankara ile İstanbul arasında bir işbirliğinin sağlanması yolunda kandırmaya çalışırlar. Ankara hükümetinin başı böyle bir şeyi hiç bir zaman kabul etmediği halde bir taktik olarak onları dikkatle dinliyordu. Önerilerini kabul etmek İstanbul'a boyun eğmek demektir. O halde ne yapmalıydı?

Bu sırada kafasında bir plan olgunlaşmaktaydı. Neden bu raslantıdan yararlanarak Ankara'nın moralini yükseltmesin? Mustafa Kemal konuklarını trene çağırır. Onlar bindikten sonra da tren birdenbire yola çıktı. İstanbul'dan gelen Paşalar şaşırmışlardı. Ev sahibi tutumunu açıkladı :

«Bir süre Ankara'nın konuğu olacaksınız.»

Şakalı bir tavırla söylenen bu sözlerden sonra Mustafa Kemal onlara şimdilik İstanbul'a dönmemeleri hakkında kararını bildirir. Bu sırada Ankara'da kurulmuş olan ajans bir hükümet bildirisi yayınlayarak iki İstanbullu bakanın Ankara yönetimine katıldıklarını açıklıyordu. Bu durumda konukların olaylara baş eğmekten başka yapacak şeyleri kalmamıştı.

Salih Paşa ile İzzet Paşa Ankara'nın güzel evlerinden birine yerleştirildiler. Ankara'nın davranışını onaylamakla birlikte sorunun yalnız işgali kaldırmak olmadığını da anlamışlardı. İki ay geçtikten sonra her ikisine de görevlerinden çekilmek koşulu ile İstanbul'a dönüş izni verildi.

Bu sırada Atina'da olup biten anı bir değişiklik olayların gidişini pek etkilemedi. Venizelos, Yunan ordularının İzmir'e girişinden sonra ününün doruğuna erişmişti. Son yıllarda Paris ve Londra sosyetesinin salonlarında büyük başarılar gösteren bu yetenekli kişi,

Yunan halkının düşüncelerini yanlış değerlendirdi. Seçimlerde halk oyunu ona değil, sürgünde bulunan Kral Konstantin'e verdi. Savaşlar nedeniyle yorulmuş ve bitkin düşmüş halk, Kralın dönüşüyle savaşa bir son verileceği umudundaydı.

Venizelos'un devrilmesi Avrupa'da büyük sansasyon yarattı. Gazeteler olayı büyük manşetlerle verdiler. Bir İngiliz gazetesinde düşüncelerini açıklayan Loyd Corc «Hasta Adam» ın paylaşılması tasarılarının suya düştüğünü görmektedir.

Oysa Yunan halkı aldanmıştır. Kral Konstantin Venizelos'tan daha tutkuludur ve girişilen serüveni sürdürmektedir. Kral Konstantin kendi başarısını bu serüvenin başarısına bağlamakta ve Anadolu'dan yeni bölgeler işgal etmeye hazırlanmaktadır. Dileği, sonucundan hiç kaygı duymadığı bir savaşın zafer çelengini boynuna geçirmektir. Bu nedenle de, durumu yoklamadan, yazı beklemeden 1921 yılının ocak ayında bir saldırıya geçilmesi buyruğunu verdi. Yunan orduları önemli toprak kazançları sağlayarak, Bursa ve Eskişehir yörelerinde ilerleyerek Ankara güçlerinin yerleştiği İnönü köyüne kadar geldiler. Türk ordularına Albay İsmet Bey komuta ediyordu. Yunanlılar oyalanmadan saldırıya geçtiler. Kanlı bir savaş başladı.

Ankara'da Millet Meclisi büyük bir heyecan içindedir. Kurulan düzenli ordu bu ilk sınavından nasıl çıkacaktır? Mustafa Kemal de sonucu büyük bir yürek sıkıntısı içinde beklemektedir. Askerlerin elde edeceği bir başarı bundan sonraki olayları etkileyebilecekti. Mustafa Kemal, bir askeri karargâh haline getirdiği meclisindeki odasından hiç ayrılmamaktadır. Gelen günlük haberleri harita üzerinde çizmekte ve çevresini saran milletvekillerine açıklamalarda bulunmaktadır.

Birkaç gün süren çarpışmalar iki yanı da bitkin duruma getirmiştir. Yunanlılar, son derece iyi düzenlenmiş ve güçlenmiş Türk savunması karşısında şaşkınlığa düşmüşlerdir. Yunan komutanlığı birliklerini toparlamak amacıyla daha geri hatlara çekilmeye karar verir. Albay İsmet de aynı şeyleri düşünmekte ve karargâhında buna ait planlar yapmaktadır. Ama 11 ocak günü gözcüler Yunan güçlerinin çekilmekte olduğunu bildirince birden kararını değiştirir ve karşı saldırıya geçer. Türk birlikleri üç gün süre ile düşmanı kovalayarak onlara büyük kayıplar verir.

Ankara bayram etmektedir. Milletvekillerinin morali yükselmiştir. Mustafa Kemal de bir çocuk gibi sevinmektedir. Uzun süreden beri yüzünde ilk kez sevinç belirtileri görülmektedir. Düşüncelerini şöyle açıklar :

«Bu savaşta çok şey kurtardık. Hayır, her şeyi kurtardık.»

İnönü köyü çevresindeki savaş onun için bir karar savaşı olmuştur. Kesin zafer için daha çok savaş gerekecektir. Ama bu savaş yeni kurulan düzenli ordu için ilk başarılı sınav olmuştur. Bu durum yurdu düşman işgalinden kurtarmak için girişilen bir anlayışın, onun düşüncesinin zaferidir.

Londra, olayların hiç hesaplanmayan sonuçlarından sinirlenmektedir. Kuşku içindeki Avrupa, Ankara hükümetinin eşkiya elinde olmadığını anlamaktadır. Loyd Corc'un planları suya düşmüştür. İngiltere'nin direnmesi karşısında itilâf devletleri Londra'da bir konferans toplanmasına karar verirler. Toplantıda Sevr andlaşmasının ölü maddeleri gözden geçirilecektir. İngiltere, İstanbul ve Ankara'dan da delegeler çağırmıştır.

İstanbul hükümetinin sadrazamı çağrıyla Mustafa Kemal'e bildirir. Onun cevabı son derece yüreklidir:

Türk ulusunun tek temsilcisi Ankara'daki Millet Meclisidir ve delegasyon göndermek de onun hakkıdır. Bunun için de padişahın Ankara hükümetini tanıması gerekmektedir. İki taraf arasında görüşmeler başlar ama bir anlaşmaya varılamaz. Konferansta Türkiye'nin temsil edilmesinin suya düşmemesi için her iki tarafın da bağımsız delegasyonlarca temsil edilmesine karar verilir.

Mustafa Kemal, İstanbul'a gönderdiği cevapta Millet Meclisinin İnönü savaşlarından sonra kabul ettiği ve bir anayasa niteliği taşıyan «Teşkilât-ı Esasiye» yasasından bir kopyayı da eklemiştir. Bu kararda yönetimin halkın olduğu, halkı da millet meclisi ve onun hükümetinin temsil ettiği belirtiliyor, padişahın ve halifelğin savunmasının da Millet Meclisince yapılacağı vurgulanıyordu.

Londra'ya gelen iki Türk delegasyonu Savoy otelinin iki ayrı katına yerleşti. Ama konferansın daha ilk oturumunda, hasta olan Tevfik Paşa söz alarak Ankara delegasyonunu Millet Meclisinin yasal temsilcisi olarak tanıttı, bundan sonra da Türkiye'nin çıkarlarını yalnız Ankara delegasyonu savundu.

Londra konferansı başarısızlıkla sonuçlandı. İtilâf devletleri hiç bir fedakârlık yapmak istemiyorlardı. Loyd Corc da Ankara'nın isteklerini gülünç buluyordu.

İngiltere'nin desteğini garantileyen Yunanistan çözülmemeyen sorunların kefesini kendi yanına eğmek için yeni bir saldırıya girişti. Bu yeni saldırı kimi itilâf devletlerinin kuşkularını ortadan kaldırabilirdi. 1921 yılının mart ayında Londra konferansının bitiminden on gün sonra Yunan orduları Bursa üzerine yürüdü. Saldırı Loyd Corc'a önceden bildirilmişti, ama o bunu önlemek için hiç bir şey yapmadı. Yunan ordula-

rı bir kez daha Eskişehir'e ulaştılar. İnönü köyünün tepeleri bir kez daha sert Yunan saldırısına ve Türklerin son nefesine kadar karşı koyuşuna tanık oldu. Bir haftalık savaştan sonra Yunan orduları Türk askerlerini bazı tepelerden atmayı başardılar. İsmet Paşa kargâhını daha geriye çekmek zorunda kaldı. Başarı Yunanlılara gülümser gibi oluyordu, ama tüm yedeklerini savaş alanına sokmalarına rağmen kesin zafer sağlayamıyorlardı. Sonunda çok kayıp verdiklerini görerek çekilmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Türk ordularına hemen çekilen düşmanı izlemeleri buyruğunu verdi. Ama orduların bir bölümüne komuta eden Refet Paşa verilen görevi başaramayınca Ankara'ya çağrıldı ve tüm güçlerin komutası İsmet Paşa'ya verildi.

Türk askerlerinin morali yükselmişti. Mustafa Kemal, Yunanlıların yeniden saldırıya geçmeleri için süreye ihtiyaçları olduğunu biliyordu. Bu kendi orduları için de geçerliydi.

Yaşadığı büyük gerginlik Mustafa Kemal'in sağlığını etkiledi. Doktorlar kendisine istirahat önerdiler. Mustafa Kemal Çankaya'da, sessiz ve şehre hakim bir eve taşındı. Uykusuz ve gergin geçen gecelerden sonra kendini bitkin hissediyordu. Bu durum da onu çok kaygılandırmaktaydı. Büyük zafer için sağlığı ona gerekliydi, ama herhalde doktorların hakkı vardı.

Mustafa Kemal, Çankaya'daki evi beğendi. Kendisine ayırdığı odanın bulunduğu alt katta fısıkiyeli bir salon da vardı. Sessizlik ve dinlenme önderin sinirlerini yatıştırdı. Türk ve İran halılarının serildiği hole yalnız yumuşak birkaç sandalye konmuştu. Mustafa Kemal konuklarını burada kabul ediyordu. Holün bitişiğinde bir yemek odasıyla içinde eski silâhların bulunduğu bir salon vardı. Mustafa Kemal bu silâhları sey-

retmeyi çok seviyordu. İkinci katta ise yatak odası ve çalışma odası yer alıyordu. Çalışma odası bir masa ve sandalyenin dışında hemen hemen boştu. İki duvarın oyuğuna Napolyon'la Moltke'nin büstleri konmuştu.

Çankaya'daki evin özenli bir ev sahibesi vardı. Bu Mustafa Kemal'in kuzeni Fikriye'dir. Fikriye, İstanbul'da Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanımın yanında büyümüştür, tek dileği de Mustafa Kemal'e yakın olmak, onun hayatını daha rahat bir düzene sokmak ve onun için her şeyi yapabilmektir. 1922 yılında çok güç koşullar altında, kır çiçekleri Çankaya tepelerinde açmaya başladığı günlerde Ankara'ya ulaşmıştır. Ankaralıları caddelerde at üzerinde dolaşan bu ferasiz güzel kadına hayranlık ve şaşkınlıkla bakmaktadırlar.

Fikriye çok mutludur. İnce görüşlü oluşu Mustafa Kemal'in bütün isteklerini söylemeden sezmesine ve onun için çeşitli rahatlıklar yaratabilmesine yol açmaktadır. Konuklarca da sözü sohbeti beğenilen Fikriye kendisinin duymaması gereken konuşmalara geçildiği zaman sessizce odadan ayrılmayı biliyordu. Fikriye'nin huzur ve sevgi dolu bakışları Mustafa Kemal'in son zamanlarda sertleşen çizgilerinde bir karşılık aramaktadır. Kendisinden memnun mudur? Acaba içinde taşıdığı aşk ateşi bir gün onun çelik bakışlarını ısıtabilecek midir? Bu düşünceler içinde kendi sağlığını düşünmeyi gülünç bulmaktadır. Kendini çok sağlıklı saymaktadır. Ama Dr. Adnan için Fikriye'nin yanağında ki kırmızılıklar tüberkülozun ilk belirtileridir.

Mustafa Kemal, Fikriye'nin evde yaşamasına izin vermiştir. Onun düzenlediği evde günün yorgunluklarından çok rahat sıyrılabilir. Kendisine gösterdiği büyük ilgi ve sonsuz bağlılığa karşılık da gönül borcu duymaktadır. Fikriye ise zaman zaman aradaki

bağı aşmayı, mutluluklarının evlenmeleri halinde daha büyük olacağını belirtmeyi denemekte, ama heponun soğuk davranışları ile karşılaşmaktadır. Bu durum karşısında da her şeyi yitirmemek için duygularını içine gömüyor.

Mustafa Kemal için evlenme düşüncesi dayanılmaz bir şeydir. Vaktiyle o da bu düşüncenin coşkusuna kapılmış, düşsel görüntüler çizmiş ama kader onun böyle bir hayat içine giremeyeceğini çok çabuk göstermiştir. Duyduğu düş kırıklığı öylesine büyük olmuştur ki, bu onda bir korunma içgüdüsü yaratmıştır. İki yıl önce Karlsbat'da tedavi olurken bir Avusturyalı kadın kendisine delice âşık olmuştur. Kadın Mustafa Kemal'e aşkını paylaşmayı ve Avusturya'da çok iyi bir iş öneriyor. Oysa Mustafa Kemal'in karşılığı çok alaycıdır :

«Ama ben evliyim.»

Korkunç bir düş kırıklığına uğrayan kadın haykırır :

«Evli mi, kiminle?»

Cevap hayranlık vericidir :

«Vatanımla.»

Fikriye'nin kaderi bu adamın gücünü duymak, onu sevmek ama aslâ onun eşi olamamaktır. Mustafa Kemal bu konuda o kadar karardır ki, içgüdüsü kendisini ona karşı sert olmaya itmektedir.

Çankaya'ya taşındıklarından bir süre sonra kuleli ev, düşünme arkadaşlarının merkezi durumuna gelir. Mustafa Kemal burada rahat bir hava içinde fikir tartışmalarının yapılmasını amaçladığı akşam yemekleri düzenlemektedir. Askerlerden, politikacılardan sonra Çankaya'nın salonlarında gazeteciler, yazarlar ve ardından da bilim adamları görülmeye başlanmıştır. Mustafa Kemal, çeşitli sorunlar konusunda yakınlarının gerçek düşüncelerini yakalamak istemektedir... Ayrıca bir

uğraşı da atılan adımların gerekliliğine onları inandır-
maktır.

Böyle gecelerde alkol dillerin çözülmesinde iyi bir yoldur, ama önder yavaş yavaş alkole alışmış ve içki onun günlük arkadaşı haline gelmiştir. Mustafa Kemal, gençken sıkılğanlığını önlemek için içmiştir. Şimdi de alkol ona yakınlarının düşünce ve duygularını daha kolay öğrenmede yardımcı olmaktadır. Ama artık kendisi de geceler boyu kendisine rahat vermeyen düşüncelerden sıyrılmak için alkole sığınmaktadır. Bu durum, bu güçlü insanı tutsak edecek ve yılların yıkıcı etkisi kendisini gösterecektir.

Bu sıralar tutucuların direnmesi sonucu Millet Meclisi alkollü içkileri yasaklayan yasayı kabul eder. Sonra da Millet Meclisinin bu kanadının bir temsilcisi artık içmemesini telkin etmek üzere onu ziyaret etmek ister. Mustafa Kemal bu görüşmeyi reddetmiştir.

İNÖNÜ'DE uğradığı yenilgi Yunan Kralının iştahını azaltmamıştır. İnsanca verdiği kayıplardan da sıkılmamaktadır. Ün yoluna sapmış olan Krallar bu ayrıntıya hiç bir zaman önem vermemişlerdir. İtilâf devletlerinin, bir statüko ile İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasına ilişkin önerileri, Antik Elen Devletini çağdaş Yunanistan'la birleştirme düşleri görmekte olan Kralı doyurmamıştır. O çok daha büyük tutkular içindedir.

Yaz başlarında Yunan ordusu bir daha Eskişehir'e doğru saldırıya geçer. Bu kez saldırı güneydendir ve daha başarılı sonuçlar vermektedir. Kütahya, Eskişehir ve Seyitgazi gibi büyük şehirler ardarda düşer. Türk orduları parçalanmış ve içerilere doğru çekilmeye zorlanmışlardır. Yollar tutsaklıktan kaçan yoksul köylü yığınları ile dolmuştur. Ordunun durumu da iyi değildir. Kaçmak çok doğal bir olay durumuna gelmiştir.

Batı cephesi komutanı İsmet Paşa Altıntaş'taki yenilgiden sonra bütün umudunu yitirmiştir. Bu günlerde karargâhta bulunan Yakup Kadri'den umutsuzluğunu saklamaz :

«Her şey bitti Yakup Kadri. Düş kurmaya yer yok. Gerçek bu.»

Yunan Genel Kurmayı da Türk ordusuna indirilen darbeden sonra, Türklerden ciddi bir karşı koyma beklenemeyeceğini ve Anadolu içlerine girmenin an me-

selesi olduğunu düşünmektedir. Ele geçirilen Kütahya'da yapılan toplantıda kendisini Genel Komutan ilân eden Kral Konstantin, ilerlemenin sürdürülmesinde direnmektedir.

Yunanlıların başarılı ilerleyişi artık Ankara için tehlike olmaya başlamıştır. Ürperti içindeki şehir en kötü sonucu beklemektedir. Ama Mustafa Kemal şükkanlılığını yitirmez. Bu arada çok kişi başka bir yere taşınmaktan söz etmektedir. Önderin bu günlerdeki çabası, Millet Meclisi içinde ve karargâhta moral yükseltmeye yöneliktir. Ancak o da en yakınlarının yanında durumun ciddiyetinden söz etmektedir. O da kaygı duymaktadır. Karargâh odasında endişeli, sapsarı bir yüzle ve sinirli bir tutumla dolaşmakta ve yapılmakta olan çarpışmalar hakkında durmadan yeni bilgiler istemektedir. Her başarısızlık haberinden sonra kendisini tutamayarak sövmektedir. Ancak böyle anlarda bile kendine güvenini yitirmemekte ve alaycı tutumunu bırakmamaktadır.

Bu sıralarda aldığı bir haberi çevresindekilere :

«İsmet, Eskişehir'deki çarpışmayı yitirdi. Haydi birer kahve daha içelim.» diye açıklamaktadır. Ardından da, Yunanlıların her yerde yenileceklerine dair herkeşe teminat veren Fevzi Paşa ile alay eder.

Her geçen saat durum kötüleşmektedir. Artık savaş ölüm kalım sorunu olmuştur. Savaşın gidişini değiştirmek için bir şeylerin yapılması gereklidir.

Mustafa Kemal sonunda coşku içinde :

«Ne olursa olsun biz bu ülkede kalacağız.» der. «Vatanımızın her karış toprağını savunacağız, Sınırının sonuna dek dövüşeceğiz ve ayak basabileceğimiz son toprakta öleceğiz.»

Artık savaş alanına gitme zamanı gelmiştir. Belki de Mustafa Kemal bu kararı çoktan vermişti, ama en

uygun zamanı beklemektedir. Masanın üzerine kocaman bir harita yayılarak üzerine konan bayraklarla durum incelenmektedir. Durumu yanındakilere açıkladığı sırada bir an için Ankara'nın havasından sıyrılır ve gözleri kendine özgü parıltılarla ışıldamaya başlar.

«Ordularımız şimdi burada. Birliklerimiz Eskişehir'in güney ve kuzeyinden geriliyor yani bir kavis biçiminde. Geceler aydınlık ve çekilmeye uygun.»

Bir başka akşam, gecenin geç saatinde yanında yalnız çok yakınları kaldığı sırada onlarla cephedeki görüntüyü şöyle çizmektedir :

«Erkek için denek taşının içki olduğunu söylemek olağandır. Bence gerçek denek taşı savaş alanıdır. Şimdi size gözü kapalı cepheye olanları söyleyebilirim. Örneğin şu tümenin komutanının şu şehre ulaştığını biliyorum. (Eliyle haritada yerini gösterir.) Şehrin en rahat evini seçmiş, her şeyi unutmuş, divanda rahatça uyumaktadır. Bunun böyle olduğunu size kanıtlamamı ister misiniz?»

Sözü edilen tümenin komutanı ile bağlantı kurulması istenir. Az sonra onun sözü edilen yerde istirahat etmekte olduğu karşılığı verilir. Mustafa Kemal'de asker konuşmaya başlamıştır. Artık içindeki ateşe dayanamamaktadır.

Cepheye, İsmet Paşa'nın karargâhına gider. Mustafa Kemal kayıpların hesabını sormamaktadır. Ayrıca kayıplar onu ürkütmemektedir. Kafasındaki tek düşünce, kalanların nasıl kurtarılacağı ve düşmanın ilerlemesinin nasıl durdurulacağıdır.

İsmet Paşa ile konuşmasında cephe karargâhının zaferini kutlamaya gelmiş gibidir. Subaylar umutlanmışlardır. Durumu ayrıntıları ile inceleyen Mustafa Kemal buyruğunu verir:

«Birliklerimizi, Eskişehir'in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra düşmanla aramızda geniş uzaklıklar bırakarak çekilme sağlanmalıdır ki, orduyu yeniden derleyip toparlayıp güçlenebilelim. Bunun için Sakarya nehrinin doğu kıyısına dek çekilebiliriz. Eğer düşman bizi izlemeye kalkışırsa gerisinden çok uzaklaşacaktır... Çekilmenin en büyük sakıncası bu büyüklükte bir toprağı düşmana bırakmamızın kamuoyu üzerinde yapacağı kötü etkidir. Ama biz askeri görevimizi yerine getirelim.»

Batı cephesinden hiç kimse bu kadar büyük bir geri çekilmeyi düşünmekte yüreklilik gösterememiştir. Bu, savaştan yüz elli kilometre geri çekilerek düşmanı Ankara'ya yaklaştırmak demektir. Ama Millet Meclisinin başkanı karardır. Geçici bir süre için yitirmek, her şeyi yitirmekten çok daha iyidir. Daha sonraki savaşların gelişimi Türk ordusunu yenilgiden kurtarıp zafere iten tek şeyin bu çekilme olduğunu kanıtlamıştır. Kurtuluş savaşının zafere ulaşabilmesi için şart olan tek çarenin uygulanmasını buyuran Mustafa Kemal Ankara'ya döner.

Bu günler içinde hiç bir haber alamayan Ankara kaygılı günler geçirmektedir. Millet Meclisi öfkeli söz çatışmalarına tanık olmaktadır. Muhalefet milletvekilleri en güçlü günlerini yaşamakta, yenilgiye yol açanlardan hesap istemekte direnmektedirler:

«Ordu nerede, ne oluyor?»

«Ulus nereye götürülüyor?»

«Bütün bu olanların suçlusu kimdir?»

«Baş suçlu nerede?»

Son soru, okların hedefinin Mustafa Kemal olduğunu göstermektedir. Genel Karargâh Komutanı Fevzi Paşa milletvekillerini yatıştırmaya çalışmaktadır. «Arkadaşlar tarihi günler yaşıyoruz. Askerlerimiz ken-

dilerinden birkaç kat üstün düşman güçleri ile kahr-
ramanca çarpışmaktadır. Ağır kayıplar verdik. Biz tek
bir kasaba, tek bir şehir için savaşıyoruz. Amacımız
kesin zaferdir...»

Genel durum Ankara'nın boşaltılmasının gerekebi-
leceğini ortaya koymaktadır. Fevzi Paşa'nın sözleri ba-
ğırmlar ve tehditlerle karşılanır. Fevzi Paşa sorumlu-
luğu üzerine almak zorunda kalır.

«Genel strateji söz konusu olunca Genel Karargâh
Komutanı olarak ben sorumluyum. Sizlere öncelikle,
vereceğiniz cezayı kabul etmeye hazır olduğumu söyle-
yeyim. Ölümden korkmuyorum, ulusum için kendimi
severek kurban ederim.»

Meclis, cephedeki durumun düzeltilmesi için karar
üzerine karar almaktadır. Askerlerin durumunu yerin-
de incelemek üzere özel bir kurul yollanmıştır. Birçok
milletvekili de asker toplama işlerinin nasıl yönetil-
diğini incelemek üzere illere gönderilmiştir. Ve suçla-
malar, saldırılar sürmektedir.

Ama çoğunlukla saldırıların amacı olan adam sus-
maktadır. Yüzünün anlamsız maskesi altında konuşı-
lanları büyük bir dikkatle dinlemektedir. Kimi mil-
letvekilleri onun ordunun başına geçmesinde direnmek-
tedirler. Onun yeri orasıdır, burada ne işi vardır? Ama
Mustafa Kemal susmaktadır. Hayatı boyunca kararlı
adımlar atmada asla acele etmemiştir.

Her şey söylendikten ve tutkular küllendikten son-
ra Mustafa Kemal meclisi kapalı bir oturuma çağırır.
Deklarasyonu kısa ve kesindir. Milletvekillerinin istek-
lerine uyarak ordunun komutasını ele alacaktır. Ancak
kesin koşulları vardır. Üç ay süre ile meclisin bütün
yetkisi ona verilecektir.

Bu istek yeni bir fırtınanın kopmasına yol açar.
Bu insan ne istemektedir? Yönetimin bir insanın eline

verilmesi nasıl olur? Ama Mustafa Kemal isteğinden caymamaktadır. Tartışmalı oturumlardan sonra Millet Meclisi vekâletini ona verir.

Mustafa Kemal, kırk yaşından sonra askeri üniformasını yeniden sırtına geçirir. Hem de Genel Komutandır. Milletvekillerine kendisine gösterdikleri güvenden ötürü teşekkür ettikten sonra artık asker olarak konuşur. İlk buyruğu memurların yüzde kırkının orduya ayrılmasıdır. Ardından halka elde bulunan bütün silâhların orduya verilmesi için çağrıda bulunur. Yeterli sayıda at ve arabaya da el konulur. Her ev birkaç iç çamaşırı, birkaç çorap, bir çarık sağlamakla yükümlüdür. Bütün insangücü cephenin ihtiyaçları için seferber edilmiştir.

Cephe gerisinde işlerin düzenlenmesi için gereken buyruklar verildikten sonra Mustafa Kemal Fevzi Paşa ile birlikte cepheye gider. Yetmiş binlik ordudan yalnız otuz bin kişi kalmıştır.

Cephede karşılaştığı bir subaya sorar :

«Ali Bey neden bu kadar çok asker kaçıyor?» Sonra cevap beklemeden kendi kendine hesaba başlar : «Günde kaç kişi kaçıyor?»

«Yaklaşık olarak bin.»

«Ya günde kaç kişi geliyor?»

«Yedi yüz kadar.»

«Demek elli günde 15.000. Eh o kadar fazla değil.»

Her gün cephede aynı bölgeyi dolaşmakta, zaman zaman ufukta beliren öncü düşman birliklerinin davranışlarını incelemektedir. Bu yolla onların temel düşüncelerini sezinlemeye çalışmaktadır. Bir gün karargâh cephesinde dolaşırken ürken atı binicisini yere atar. Korkunç bir acı duyan Mustafa Kemal dişini sıkarak durumun anlaşılmasını istemez. Ama doktorlar hemen

geri dönmesini salık verirler. Çünkü birkaç kaburga kemiği kırılmıştır.

Mustafa Kemal'in cevabı kesindir :

«Savaş bitsin o zaman tedavi olurum.»

Son hazırlıklar tamamlanmış, düşmanın aldığı durum üzerine gerekli buyruklar verilmiştir. Ve tüm cephe gerginlik içinde çarpışmayı beklerken İzzet Paşa karargâha telefon ederek Mustafa Kemal'i arar. Mustafa Kemal, ahizeyi eline alarak sorar :

«Beni aramışsınız, sizi dinliyorum.»

«Paşam, gerek olursa hangi yönden çekileceğimize ilişkin gizli buyruğunuzu almak istiyorum.»

İki yan da bir süre susarlar. Sonra Mustafa Kemal parlar:

«Paşam, paşam benim gizli buyruğum korkularınızı bulduğunuz yere gömmenizdir.»

Bu olaydan sonra Başkomutan olarak tüm subaylara seslenen ünlü buyruğunu verir :

«Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatan-
daşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe kurup savaşmaya devam eder. Yanındaki birliğin çekilme zorunda olduğunu gören birlikler ona uyamazlar. Bulundukları mevzide sonuna kadar direnmek ve karşı koymak zorundadırlar.»

İki ordu arasındaki çarpışmalar korkunç oldu. Cephenin her bölgesinde çarpışmalar aralıksız yirmi iki gün sürdü. Mustafa Kemal hemen hemen hiç uyumuyor, savaşın gelişmesini izliyor, nereden nereye asker gönderebileceğini hesaplıyordu. Böylece Yunanlıların karşısında güç dengesini korumaya çalışıyordu. Bu ne-

denle atılacak her adımı düşünmek ve önceden bilebilmek zorundaydı. En küçük bir yanılğı artık düzeltilmesi olanaksız sonuçlar verebilirdi.

Yunanlıların ağır baskısı karşısında birçok yerde Türk ordusu çekilmek zorunda kalıyordu. Her geçen gün gerginliği artırmaktaydı. Savunanların güçleri eriyor, yenilgi tehlikesi Mustafa Kemal'in yüzüne kara bir gölge gibi yayılıyordu. Bir ara savaşın sonucunu en kötü biçimde etkileyecek bir olay oldu. Göğüs göğüse kanlı savaşlardan sonra Yunan askerleri Çal tepesini alarak Haymana'ya doğru yöneldiler.

Herkes Mustafa Kemal'in genel bir çekilme buyruğu vermesini bekliyordu, ama o küçücük bir umut ışığı görmekteydi. Bir az daha, bir az daha dayanabilseler... O, Yunanlıların da çok zorlandıklarını biliyordu. Ağustos sonunda, Yunan baskısında belirli ölçüde bir zayıflama görüldü. Yine de bu geçici bir durgunluktu. Kritik bir günde Fevzi Paşa onu telefonla aradı, telefonu veren Paşa'nın önemli bir şey söylemek istediğini bildirmişti? Mustafa Kemal telefonu sabırsızlıkla kaptı :

«Mustafa Kemal konuşuyor, Paşam. Nee, durum bizden yana mı dönüyor? Ne diyorsunuz? Sizi iyi anladım mı acaba? Haymana hemen hemen geri mi alındı? Nee, Yunanlılar son güçlerini tükettiler mi diyorsunuz? Geri çekilmeye mi hazırlanıyorlar?»

Mustafa Kemal'in yüzü aydınlandı. Ama acaba Fevzi Paşa'nın tahminleri gerçeklere mi dayanıyordu? Hemen düşmanın gerçek kayıplarını yeniden hesaplamaya girişti. Çevresindekilerle heyecanlı heyecanlı konuşuyordu. Ertesi gün Yunan askerlerinin Sakarya'nın batı kıyısında siper kazmaya başladıkları görüldü. Bu durum da Fevzi Paşa'nın tahminlerini doğrulamaktaydı. Yunanlılar artık saldıracak durumda değildir. Birkaç gün sonra genel bir çekilme olacaktır.

Sakarya çevresindeki son savaşlar Ankara'nın lehine sonuçlanmıştır. Anadolu'nun zafere güvenini arttırmıştır.

Bu sırada Atina katedrallerinde de dualar edilmektedir. Bu da iki tarafın bir kez daha kapışacaklarına işarettir. Ama savaşın sonu burada, Sakarya nehri kıyılarında çizilmiştir.

Türk orduları için bu bir kurtuluş, bir ölüm kalmı, bir var olma savaşıdır. Yunanlılar ise kendini beğenmiş bir Kralın düşleri uğruna dövüşmektedir. Yunanlılar için bu savaş istenen bir şey midir? Birçokları vatanseverlik duyguları okşanarak ya da çıkarları gösterilerek aldatılmıştır. Ama savaşa katılanlar bu kan ve ateş içinde girişilen davranışın anlamsızlığını kavramışlardır. Türk askerleri karşı saldırıya giriştikleri sırada bir siperde birbirine sarılmış bir Türk ve bir Yunan askeri bulurlar. İki de son anda, girişilen işin facia olduğunu anlamışlardır. Ölümden önce gerçek görölmüştür. Bir başka kez Karadağ tepelerinde ağır yaralı üç Türk askeri bulurlar. Bunlar yaralarının bir Rum doktor tarafından sarıldığını söylemektedirler.

Eylölün 12'sinde Fevzi Paşa Ankara'ya şu telgrafi çeker :

«Biz, Anadolu'nun Yunan askerlerine mezar olacağını ileri sürüyorduk, size bunun gerçekteştiğini bildiririm.»

Mustafa Kemal, savaşlar sırasında üzerinde hiç bir işaret taşımadığı üniformalarını çıkararak meclise döner. Artık Millet Meclisine bilgi vermesi gereklidir. Meclise girdiğinde onu tutanlar da karşısındakiler de ayakta alkışlamaktadırlar. Büyük Millet Meclisi Mustafa Kemal'e Mareşallık rütbesiyle «Gazi» ünvanını verecektir.

Mustafa Kemal, Çankaya'da verilen ziyafette bir

arkadaşına savaş alanında şansının daha iyi gittiğini söyleyerek şunları anlatır :

«Gerçekten düşüncelerimi en iyi savaş alanlarında uygulayabiliyorum. Bu savaş sırasında kendimle ilgili iki özellik buldum. Vatan savunmasından söz edilirken, her karış toprağın savunulması gerek, belirli bir bölgenin savunulması değil. İkincisi hiç bir savaş kendi kendine amaç olamaz. Askeri zafer, ancak kutsal bir amacı gerçekleştirmesi gerektiğinde genel bir araç olmaktadır. Askeri zaferin değeri, izlenen amaca bağlıdır. Belirli bir ülküyü gerçekleştirmeyi hedef almayan askeri bir zaferin sağlam yapısı olamaz. Her büyük dövüşten sonra yeni bir dünyanın doğması gerek. Yalnızca askeri bir zafer düşünmek boşuna bir çabadır.»

Mustafa Kemal bir gün yakın bir dostuyla Napolyon Bonapart konusunda konuşurken düşüncelerini açıkladığı zaman bu gerçeği bir başka şekliyle ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal o konuşmasında şöyle diyordu:

«Napolyon'a planlarının amacının ne olduğunu sorduklarında: 'Ben işgal ediyorum plan kendiliğinden doğuyor.' demiş. Ama bu cins işgaller insanın sonunun kayalık Saint Helen adası olmasına yol açıyor.»

ANKARA’NIN Sakarya nehri kıyılarında elde ettiği zafer, Fransa ve İtalya’nın, itilâf devletlerinin Türkiye konusundaki planlarının çok düşsel olduğu hakkında kanaatlerini kuvvetlendirmektedir. İtalya, Yunanistan’ın genişleme politikasına karşı Loyd Corc’un himaye tavrından endişe duymaktadır. Fransa, İngiltere’nin Yakındoğudaki etkisinin artmasından da kaygılanmaktaydı. Suriye’deki durumunu güçlendirmeyi ve bunun için gerekli kuvvetleri Türkiye’de tutmaktan kurtulmayı istemekteydi.

Fransa daha Sakarya savaşının sürdüğu sıralarda Ankara hükümeti ile gizli müzakerelere girişti, ama Fransa’nın ileri sürdüğu tazminat istekleri Mustafa Kemal tarafından olumlu karşılanmadı. Mustafa Kemal, Ankara’yı herhangi bir yana bağımlı duruma sokabilecek hiç bir şeyi kabul etmiyordu, Sakarya savaşının Ankara’nın zaferi ile sonuçlanması üzerine Fransa iyice yumuşadı ve gönderilen temsilci Franklen Buyon 1921 ekiminde Ankara’da andlaşmayı imzaladı. Böylece Fransız işgal güçleri Türkiye’den çekildiler.

Bu anlaşma daha düne kadar dost olanlar arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkmasına yol açmıştı. İngiltere’de de düşünceler ikiye ayrılmıştı. Politikacılar Yunanistan’ın desteklenmesinde direnirken, du-

rumun değerlendirmesini yapan askerler Ankara ile anlaşma yollarının aranmasını öneriyorlardı. Askerler Yunan ordularının Ankara'nın gücünü kırabilecek durumda olmadığını artık anlamışlardı. Ankara Sovyetler Birliği'nden aldığı silâh ve malzeme ile durumunu oldukça düzeltmişti. Bir ara insiyatifi ellerine alan İngiliz askerleri İstanbul işgal komutanlığı yoluyla Ankara ile anlaşmak için iki kez denemede bulundular. Ama gönderdikleri delegeler yolların karla kapalı olması yüzünden Mustafa Kemal'le buluşamadılar.

Mustafa Kemal'le görüşemeyen İngilizler önerilerini Refet Paşa'ya yaptılar. Sonra önerileri inceleyen Mustafa Kemal, öylesine küçültücü buldu ki üzerinde görüşmeyi dahi kabul etmeyerek reddetti. İngilizler Ankara hükümetini gerçek tehlikenin Rusya'dan gelmekte olduğuna inandırmaya çalışıyordu. Anlaşılan İngiliz askerleri, İngiliz diplomatlarının sömürge yönetiminin geçer akçesi olan «böl ve yönet» kuralından sıyrılmamışlardı. Ama bu politika o sıralar Ankara'yı hiç etkilemedi. Yalnız iki taraf tutsakların değiştirilmesi konusunda bir anlaşmaya vardılar. İngilizler Malta adasına sürülmüş eski milletvekillerini serbest bırakırken Ankara da elinde bulunan İngiliz subay ve erlerini veriyordu. Bu anlaşma sonucu Mustafa Kemal'in eski arkadaşlarından Ali Fethi ile Hüseyin Rauf Ankara'ya geldiler. Hüseyin Rauf daha sonra bakanlığa atanacaktır.

Sakarya savaşından sonra Ankara'daki hayat daha da canlandı. Çankaya artık dolup taşıyordu. Mustafa Kemal de sık sık yakın arakadaşlarının evlerini ziyaret ediyor ve onlara resmiyetten hoşlanmadığını gösteriyordu. Ancak Çankaya'daki gece toplantılarına kadınlar feraceleri ile gelmekteydiler, Mustafa Kemal'se bu toplantıların Avrupa usulü olmasını istemekteydi.

Bir süre sonra önderin annesi Zübeyde Hanım İstanbul'dan Ankara'ya gelerek oğlunun yanına yerleşti. Onun gözünde Mustafa Kemal hep o eski Mustafa idi ve beğenmediği konularda onu azarlamaktan çekinmiyordu. Buna rağmen Ankara istasyonuna geldiğinde oğlu annesinin elini öpmek için davrandığı sırada o oğlunun elini öptü, mademki oğlu devlet başkanı olmuştu, onun töreleri kendisine oğlu da olsa böyle davranmasını buyurmaktaydı. Ancak yine de oğluna, Padişahın yerine geçip kendi sultanlığını ilân etmesini asla öğütlediğini söylemekten de geri durmadı.

Mustafa Kemal 1921 - 1922 kış aylarında Sovyet elçiliğinde ve Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Ukrayna temsilciliklerinde eğlencelere sık sık katılıyor, diplomatlarla ilişkiler kuruyordu. Bu sırada hakkında çıkarılan «sarhoş ve sefahat düşkünü» söylentilerine kulak asmıyordu. Bunların nereden geldiğini ve ne gibi maksatlar güttüğünü iyi bilirdi.

1922 yılının ocak ayının sonlarına doğru Ankara'ya ilk yabancı büyük elçi olarak Sovyet Elçisi Semyon İvanoviç Aralov geldi ve hükümetinin güven mektubunu sundu. Mustafa Kemal, elçinin kendisi ve hükümeti hakkında kullandığı güzel sözlere teşekkür ettikten sonra iki ülke arasındaki dostluğun güçlenmesi için elinden geleni yapacağını bildirerek şöyle dedi :

«Bizim ortak bir görevimiz vardır: Bu da emperyalizmle savaş, milletleri sömürge tutsaklığından kurtarmaktır. Ben ortak çabalarla bunda başarı sağlayacağımıza inanmaktayım. Biz Türklere yaptığınız yardımdan ötürü size, büyük önderiniz Lenin'e teşekkür ederiz.»

Resmi törenden sonra Mustafa Kemal, elçiye kahve ikram etti, Mustafa Kemal'le Aralov arasında sade bir sohbet gelişti, bu konuşma ikisi arasındaki dost-

luğun bir başlangıcı oldu. Sovyet elçisinin daha sonra Ankara'da yaptığı gezintiden edindiği kanı halkın Rusya'da meydana gelen değişime ilgi gösterdiği yolunda oldu. Konuştuğu bakkal ya da öteki esnaf ve zanaatçılar kahve sunarak onu sorguya çekiyorlardı. Değişmeyen sorulardan biri de Lenin'in kişiliği konusundaydı. Bu kişiler onun üzerine gazetelerde yazılanlardan daha çok şey bilmek istiyorlardı.

Mustafa Kemal de yalnız Sovyet sefaretinin resmi davetlerine gitmekle kalmıyor, bazan haber göndererek kahve içmeye geleceğini haber veriyordu. Bu konuşmalarda genellikle sohbet ediliyor ya da tartışılıyor; sonunda ise müzik dinliyorlardı. Mustafa Kemal bazan yanında Türk müzisyenlerini de götürüyor ve onlarla birlikte şarkılar söylüyordu.

Bir kez sefarete telefon eden sekreteri şöyle dedi :

«Paşa bugün çok çalıştı. Dinlenebilmek için sizin ziyaretinize gelecek. Beraberinde de müzisyenleri getirecek, sizden de yardımcılarınızı çağırmanızı rica ediyor.»

Mustafa Kemal beraberinde arkadaşları, bakanları ve yaverleri olduğu halde büyük bir grup halinde geldi. Çok keyifliydi. Türk ve Acem şairlerinden şiirler okudu. Müzisyenler de çalıyordu. Sonra ev sahiplerinden Rus şarkıları söylemelerini rica etti. Ardından da oynanan halk danslarını büyük bir zevkle seyretti. Mustafa Kemal, bir ara Aralov'la Azerbaycan elçisini bir kenara çekerek düşüncelerini açıkladı :

«Değerli dostlarım, cephede durum gergin. Yunanlılar Eskişehir yönünde altı tümen yığmışlar. Yakında yeniden saldırıya geçmelerini bekliyoruz. Bizim ulaştırma araçlarımız yok. At ve eşeklerimiz bile yeterli değil. Tek taşıt aracımız devedir. Develer bu savaşların kahramanları oldular. Oysa cephanelerin taşınması gerekli.

Sizden ulaştırma aracı ve at yardımı rica edeceğim. Biliyorum, Rusya da zor durumda... Ama bize veriniz. Hükümetinize ve Lenin'e bugüne kadar yapmış olduğu para, silâh ve gereç yardımları için de teşekkürlerimi ulaştırınız.»

Bir başka konuşmada da konuk olan Frunze'den hayranlıkla söz etti :

«Frunze harika bir adam. Ben onun komutanlık niteliklerinden söz edildiğini duydum ama onun kültürünün insanı şaşırtacak kadar geniş olduğunu bilmiyordum. Frunze ile bize askeri yardımda bulunmanız yolunda fikir birliğine vardık...»

Mihail Vasileviç Frunze, Aralov'un Ankara'ya gelmesinden önce Mustafa Kemal'in konuğu olmuştu. Ülkeyi dolaşıyor, cepheleri geziyor, diplomatlarla olduğu kadar halkla da sohbet ediyordu. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'nin başkanı her gittiği yerde çok iyi karşılanmıştı. Halk ona Mustafa Kemal hükümetine en güç günlerinde dost elini uzatan bir ülkenin temsilcisi olarak bakıyordu.

Mustafa Kemal'le Frunze çok iyi anlaşıyorlardı. Sohbetleri içtendi. Mustafa Kemal onun açık açık konuşmasını sevmekteydi ve onunla Türk ordusunun durumu konusunda rahat bir biçimde tartışabiliyordu :

«Size, iradeleri zayıf olduğu için birçok milletvekiline söylemediklerimi anlattım. Şimdi sizin de durumumuz konusunda tam bir bilginiz var. Dilerseniz daha da tamamlayıcı bilgiler verebilirim. Gelecek iki üç ay içinde ordumuz için gereken silâhları elde etmeliyiz. Aksi halde diplomatik yollardan bir çözüm bulmak zorunda kalacağız.»

Temkinli ve son derece usta bir taktisyen olan Mustafa Kemal en yakın dostlarına karşı böylesine açık olabilirdi. Mihail Frunze buna karşılık hiç bir çıkar

gözetmeden Ukrayna Cumhuriyeti'nin istenilen silâh, gereç ve ilâçları istenilen süre içinde Ankara'ya ulaştıracağını bildirdi.

Sık sık yapılan sohbetlerin birinde Frunze heyecanla şunları söyledi :

«Ankara'yı kaybetmeniz de gerektiği yere kadar çekilin ve savaşı sürdürün. Arkanızda yalnız Rusya kalısa da sırtınızı ona dayayın, öyle savaşın.»

Mustafa Kemal bu sözlerden duygulanmıştı. Konuşu şerefine verilen ziyafette kadehini kaldırarak haykırdı :

«Yaşasın Rus halkı ve Sovyet Rusya. Yaşasın Ukrayna Ordusu Genel Komutanı arkadaşımız Frunze.»

Doğmakta olan Türkiye Cumhuriyeti uzatılan dost eline değer vermekteydi... Ancak manevi desteğin dışında işgalcilerle savaşabilmek için silâh ve gerece ihtiyacı vardı. Şimdi yanında itilâf devletlerine ilk darbeyi indirmeyi başarmış ve Çarlık devletinin yerine yepyeni bir devlet kurmuş olan Sovyet Rusya vardı ve ona dost elini uzatıyordu. Kendisine Kemalizmin başarısını sağlayacak yardımlarda da bulunuyorlardı.

«Bizim hükümet merkezimizi ziyaret etmek kararınız, düşmanlarımızın bizi tam bir yenilgiye uğratmış olduklarına dair dünyayı ikna etmek istedikleri zaman rastlaması, bizi son derece duygulandırdı. Bu davranışınız, Ukrayna'nın bize karşı beslediği dostluğun bir başka kanıtıdır.»

Mustafa Kemal bu sözleri konuşu şerefine verdiği bir yemekte söylüyordu.

Mihail Frunze Türk milleti ve Ulusal Kurtuluş Savaşı konusunda olağanüstü düşüncelerle ülkesine döndü. Aralov bir konuşmasında, Frunze'nin Anadolu'daki olaylara çok önem verdiğini belirttikten sonra şöyle diyordu :

«Frunze bize Türkiye'nin ilerici bir burjuva demok-rasisi kurma yoluna girdiğini anlattı ve şunları söyle-di: Türkiye, ağır bir kurtuluş savaşı sürdürmektedir. Feodal gelenekler, hele dinsel olanları hâlâ çok güç-lüdür. Emperyalist ülkelerin ve Sultanın ajanları din-sel bağınazlığı körüklemektedirler. Henüz düzenli bir or-duya sahip değiller. Başlangıçta bizde olduğu gibi, par-tizan birlikler harekete geçmiş durumdalar. Mustafa Kemal büyük güçlükler içinde. Çevresinde memnun ol-mayan birçok düşmanı var. Henüz birliği bütünüyle sağlayamadığı gibi bir partisi de yok. Başa geçmek is-teyen çok general var. Mustafa Kemal, millete dayan-dığını söylüyor ama millet birlik içinde değil. Köylüler, işçiler ve burjuva ayrı ayrı. Burjuvaların da çeşitli çı-kar kümeleri var. Komprador burjuva var, tümüyle em-peryalistlerin yanında olanlar var. Aydınlar çoğunluğu ile Mustafa Kemal'in yanında. En önemlisi halk em-peryalist baskıdan, yağmadan, Sultandan, halifelikten ve tüm çürümüş feodaliteden kurtulmak için savaşıyor. Halkın kazanacağı şüphe götürmez, bu çok açık görül-mektedir. Mustafa Kemal sert iradeli, örgütleyici ve üstün yetenekli mükemmel bir komutan. Kendini İnönü ve Sakarya savaşlarında yeterince gösterdi. Akıllı bir devlet adamı ve üstün bir diplomat, bu bakımdan yalnız yabancılara karşı değil, çevresine karşı da öyle. Her şeye inanmayan biri. Sık sık onun yüzüne baka ba-ka yalan söylüyorlar. Mustafa Kemal bunları anlıyor ve gereken manevraları yapabiliyor. Ancak ulusun düş-manlarına karşı acımasız...»

Ankara daha sonra Afganistan'la da diplomatik ilişkiler kurdu. Milletvekilleri ve yabancı diplomatlar şehrin havasına bir canlılık getirdiler. Ankara bir baş-kent niteliğine bürünüyordu.

Mustafa Kemal, artık sonuç verici bir savaşa ha-

zırlanmaktadır. Bu hazırlıkların genel havası, uluslararası etkenlerin önemini hiç unutmadan sağlam bir ordu ve sağlam bir geri sağlamak olmaktadır. Ankara'nın hareketinin dış dünyada iyi karşılanması savaşın sonucuna yardımcı olabilecekti.

Millet Meclisi bu hazırlığın dışında kalmış gibidir. Kurtuluş biçimi ve niteliği ile o günün gereklerine karşılık verecek durumda değildir. Meclis iç anlaşmazlıklarla sarsılmaktadır. İnançsızlık, bıkkınlık hüküm sürmekte, kişiler karşılıklı olarak birbirlerini suçlamakta ve koridorda ordunun hâlâ niye Yunanlılara saldırmadığı sorulmaktadır. Bir bölük milletvekili ise Sevr andlaşmasının bazı maddelerini kabul ederek İtilâf devletleri ile bir anlaşma imzalanması için hükümeti sıkıştırmaktadır. Onlara göre eğer bu yapılmazsa bugüne kadar kazanılmış olan her şey kaybedilecektir.

Tutucu muhalefetin saldırıları genellikle Mustafa Kemal'in kişiliğine karşıdır. Bunlar Türk devletinin niteliğinde olagelen değişimden ürkmekteydiler. Muhalefet milletvekilleri gelişen olaylar karşısında Sultanın ve hilafetin geleceğinin ne olacağını birbirlerine sormaktadırlar. Bu nedenle de Mustafa Kemal'in politikayla uğraşmamasında, yalnız ordunun başında bulunmasında direniyorlardı.

Savaşın ilk günlerinden beri önderin yanında bulunan arkadaşları da, Mustafa Kemal'in olaylara verdiği yönü beğenmemekte ve ona karşı tutum takınmaktaydılar. Rauf, açık olmamakla birlikte muhalefetin görüşlerini paylaşıyordu. Malta'dan döndükten sonra bir süre bakanlık yapmış, ama sonra istifa ederek bu görevden ayrılmıştı. O sıralar Savunma Bakanı olan Refet de görevinden ayrılmıştı. İstifa nedeni olarak birçok şey göstermişse de açık olan Mustafa Kemal'in politikasını onaylamayışıydı. Önderin aldığı kimi karar-

lara Kâzım Karabekir de karşıydı. Bu arada Ali Fuat ise birdenbire Moskova'ya elçi olarak gönderilmişti. Bu beklenmedik atamanın tek nedeni Mustafa Kemal'in onun tutumundan memnun olmayışydı.

O günden sonra Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşları İsmet Paşa ile Fevzi Çakmak Paşa olmuştu. Lider, önerilerini karşı koymadan uygulayacak insanları istiyordu. Aslında onu da bu tutuma çevresinde oluşan güç koşullar itmiyor muydu? Bu günlerde o, her şeyi dışa vurmaktansa içinde saklamayı yeğ tutuyordu. Bu nedenle de yalnız buyruk veriyor ve bu buyrukların yerine getirilmesini istiyordu.

Millet Meclisi, Başkomutan olarak Mustafa Kemal'in yetkilerini iki kez uzattı. Ancak üçüncü kez de uzatılmasını isteyince muhalefet ayağa fırladı. Tartışmalar çok sert bir durum aldı. Meclis, her an kişilikler üzerinde tartışmaların yürütüldüğü bir yer haline gelmek üzereydi. Bu durumda Mustafa Kemal, hasta yatağından kalkarak oturumları izlemek zorunda kalıyordu.

Muhittin Baha Pars, Millet Meclisinin o günlerini şöyle anlatmaktadır :

«Bir yanda Mustafa Kemal ve arkadaşları öte yanda Ziya Hurşit ve arkadaşları vardı. Elleri, ceplerindeki silâhların tetiklerinde olan iki grup da her an birbirine saldıracaklardı. Mustafa Kemal'in öldürülmesinden korkuyorduk.»

Önder durmadan söz alıyor, nutuk veriyor, milletvekilleri ile konuşarak onları inandırmaya çalışıyordu. Güzel konuşmasının ve inandırıcılığının yetmediği yerde de tehdite baş vuruyordu. Ancak hemen saldırıya geçilmesinde direnenlere karşı çok dikkatli davranıyor, bu konuda açık vermemeye çalışıyordu.

Mustafa Kemal :

«Ordumuz saldırıya hazırlanmıştır.» diyordu «Ama bunu geciktiriyoruz. Çünkü hiç bir şeyi ihmal etmemek ve bütün hazırlıklarımızı bitirmek için daha zamana ihtiyacımız var.»

Aslında Sakarya savaşıdan çıkan ve yeni kurulmuş olan ordu çok kayıp vermişti. Subayların yüzde sekseni, erlerin de yüzde yetmişi şehit düşmüştü. Eldeki silah ve ulaştırma araçları da yeterli değildi. Silah taşıyabilecek bütün gençler orduya alınmış ve talime sokulmuştu. Bütün demirci dükkanları ya yalnız silah yapmakta ya da onarmaktaydılar. Gerçekte düşmana karşı saldırıya geçmek konusunda kimse Mustafa Kemal kadar yürekten istekli değildi.

Ama ne olursa olsun diye girişilecek bir uğraşla amaca erişilemezdi. Son amaca erişmek için artık bir milim bile geri çekilmek istemiyordu.

Mustafa Kemal'in gürleyen sesi karşı koyan milletvekillerini susturmuştu. Şöyle diyordu :

«Ordu şu sıralarda bir başkomutandan yoksundur. Şu anda komutayı sürdürürsem bu yasa dışı olacaktır. Ben büyük bir tehlikeye karşı koymak zorundayım. Düşmana karşı dikilen bir ordu komutansız olamaz. Bu nedenle komutanlıktan çekilmedim, çekilmeyeceğim de...»

Meclisin onu üçüncü kez başkomutan atamaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Ancak bu adamın gücünden kaygılanmaktadırlar. Mustafa Kemal'in bazı yakınları da olayların akışının onu diktatörlüğe sürükleyeceğinden kaygılanmaktadırlar. O ise, onları cumhuriyete doğru sürüklemektedir. Kaygı duyanların arasında Hüseyin Rauf, Ali Fethi ve Refet de vardır.

Mustafa Kemal, bu arkadaşlarını bir içki masasında bir araya getirir ve onlarla içten bir sohbete girişir.

Birçok konuda başarı sağlamış olan Mustafa Ke-

mal, olayların gidişini görerek bazı konularda muhalefetin isteklerine uymak ve gerileyerek onları yatıştırmak kararındadır. Bu nedenle Başbakanın seçilmesinde gizli oy verilmesi isteğine karşı koymayacağını söyler. Aslında onlar bir başkasını düşünmektedirler, ama Mustafa Kemal onlara bu kişiyi gösterir : Rauf...

Mustafa Kemal, en tipik taktiğiyle değişikliği kendisi önermiştir. Ancak öneriyi önce, bu güçlü adamın elinde maşa olmak kaygısıyla Rauf'un kendisi reddetti.

Rauf :

«Başbakan olursam, sen yine her şeye karışacaksın» sözleriyle karşı koyuyordu. «Ben de bunu kabul etmeyeceğime göre istifa edeceğim. Bildiğim tek şey, ülkenin başına geçerek onu kurtaracak tek adam olduğun. Bu nedenle aramızda anlaşmazlıkların çıkmasını istemiyorum.»

Mustafa Kemal'se ona söz veriyor :

«Namusum üzerine yemin ederim,» diyordu. «Hükümetin başına geç, kabineni kur. Hiç bir kararına karışmayacağım.»

Mustafa Kemal'in bu sırada bütün çabası ordunun hazırlanmasıydı ve yalnız bununla uğraşmak istiyordu. Bu nedenle «Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri Başkanlığı» görevinden de ayrıldı. Aslında bu dernek bir parti niteliği taşımakta ve Millet Meclisindeki çoğunluğu da elinde tutmaktaydı. Mustafa Kemal yerine o sırada Moskova'dan dönmüş olan Ali Fuat'ı atadı.

Ali Fuat da Çankaya'ya yerleşti. İki eski arkadaş yorgun günlerden sonra karşılaştıkları iki kadeh atıyor ve askerî okuldaki gençlik günlerinin anılarına dönebiliyorlardı artık. Normal olarak, gergin geçen günlerin gecelerindeki sohbet o günlerin durum ve düşüncelerinin belirlenmesine ayrılıyordu.

Ali Fuat :

«Meclisteki bölünme, savaştan sonra Sultan kalsın mı, yoksa cumhuriyet ilân edilsin mi, sorunundan doğmaktadır,» diye düşüncelerini açıklıyordu.

Mustafa Kemal bu konuda yalnız dinlemekle yetiniyor ve kendi düşüncesini asla söylemiyordu. Ancak arkadaşının direnmesi karşısında sonunda şunları söyledi :

«Bu sorunu kesin zaferden sonra ortaya koyacağız. Şimdi en önemli işimiz orduyu sağlamlaştırmak ve Millet Meclisindeki fikir ayrılıkların tesiri altında çözülmesine imkân vermemektedir.»

Ali Fuat da Kâzım Karabekir ve Rauf'un görüşlerini paylaşmaktadır :

«Mustafa Kemal, birbiri ile çatışan gruplar üzerinde yansız bir durum alsa daha iyi olmaz mı?»

Mustafa Kemal bu düşünceyi kesinlikle reddetmektedir :

«Böyle bir yansızlık olanaksızdır. Muhalifler ve tutucular bize büyük zararlar verebilecek durumdalar.»

Mustafa Kemal, 1922 yılının martında Batı Cephesinde büyük bir denetim gezisine çıktı. Genel karargâh da, onun gibi ordunun bir saldırı için daha hazır olmadığını düşünüyordu. Gezi sırasında Mustafa Kemal, Rus elçisi Aralov'u da yanına almıştı. Birlikte her tümene uğruyor ve birliğin savaş gücünü denetliyorlardı. Aralov bu geziler sırasında, nutuklar söylenmesini öneriyor, ama Mustafa Kemal, ordu içine politik tutkuların girmesini istemediğini belirterek buna karşı çıkıyordu. Aralov ise ona Kızılordu'yu örnek göstermeye çalışarak orduda politik eğitimden söz ediyordu. Mustafa Kemal bir keresinde bunu denedi ve kendisi bir söylev verdiği gibi, Aralov'a da konuşma yaptırdı.

Bir sabah Fahri Paşa'nın komutasındaki süvari kolordusunun merkezine geldiler. Burada Fahri Paşa'-

ya Budöni adını vermişlerdi. İlk önce Mustafa Kemal, Yunanlılarla yapılan savaşta, başta İngiltere olmak üzere itilâf devletlerinin nasıl kışkırtıcı rol oynadıklarına ilişkin ateşli bir söylev verdi.

Sonra sözü Aralov'a verdi.

«Mert ve kahraman askerler, sizlere Kızılordu askerlerinden selâmlar», diye başladı Aralov. Bu arada Mustafa Kemal, Fahri Paşa'ya birşeyler söyler ve Paşa askerlere elle işaret verir. Askerler de yüksek sesle konuğu selâmlar. Aralov devam eder: «Mustafa Kemal Paşa, Rus askerlerinin ve Sovyet halklarının topraklarından on dört emperyalist devletin kuvvetlerini kovduğunu söyledi. Rus işçi ve köylüleri idareyi eline aldılar ve yepyeni bir devlet kurmaya başladılar. Değerli dost ve arkadaşlarım, yeni Türkiye'nin düşmanlarını yenmenizi, kıymetli topraklarınızı ve İzmir'le İstanbul'u geri almanızı dilerim...»

Mustafa Kemal, yeni ordunun kuruluşunun birinci yıldönümünde de subaylar önünde yaptığı bir konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerinin önemi üzerinde durdu :

«Yunanlıların ve itilâf güçlerinin anlaşma isteği, Türk ordusunun başarısının kanıtıdır. İnönü ve Sakarya savaşlarındaki zaferimiz, millî birlik ve beraberlik içindeki Yeni Türkiye'nin gücünü göstermektedir. Cephe gerisindeki sakin hava, kuzey ve doğudan Sovyet Rusya ile dostluk sonucu ve onun yardımı yoluyla sağlanmıştır. Bütün bunlar İngiltere ile öteki emperyalist devletlerin hoşuna gitmemiştir. Aramızı açmak için kaç kez ajanlarını yolladılar, ama başarı sağlayamadılar. Bizim gücümüz Sovyet Rusya ile dostluğumuza bağlıdır. Bunu unutmamak gerekir.»

Konya'daki askeri denetimden sonra Mustafa Kemal'le Aralov, medreseyi gezmeye gittiler. Buradaki konuşma sırasında öğretmenlerden biri Mustafa Kemal'le

kendi öğrencilerini asker olarak orduya almamaları için ricada bulundu. Son derece sinirlenen Mustafa Kemal, kendisini güçlükle tutabildi. Sonunda imama sözünü tamamlama olanağı vermeden konuştu :

«Demek sizin medreseniz, Yunanlıları yenmekten, milletimizi kurtarmaktan daha değerli. Siz sağlam hazır yiyecekler yetiştiriyorsunuz, bu arada millet kana bulanmış, aldırıyorsunuz. Bilin ki, milletin en iyi çocukları cephelerde savaşıyor ve canlarını veriyorlar.»

Mustafa Kemal, oradan ayrıldıkları sırada bile henüz yatışmamıştır. Bir başka birliğe giderlerken arabada :

«Savaş bittikten sonra onlarla daha ciddi konuşacağız,» diyordu. «Her şeyden önce onlara maddi olanak sağlayan vakıfları ellerinden almalıyız. İşlenebilen iyi toprakların üçte ikisi onların elinde. Bu, köylüleri soyamak demektir. Üstelik hükümetten ricalarda bulunacak kadar da yüzsüzdürler...»

İtilâf devletlerinin görüşme önerisi Millet Meclisini yeniden karıştırmıştır. Muhalefet bir an önce anlaşmaya varılması için direnmektedir. Mustafa Kemal, eğer bunun ordu üzerinde parçalayıcı bir etkisi olmayacağından ürkmese bu soruna o kadar önem vermeyecekti. Ama meclisteki bir bölünmenin orduya da etki yapacağını düşündüğünden tartışmalara olanca gücüyle katıldı. Sonunda sivrilikleri törpülemeyi başardı.

Bütün çabaları, Ankara'yı geçici kabul eden ve İstanbul'da birleşerek itilâf devletleriyle bir anlaşma imzalanmasını isteyen milletvekillerini yatıştırmaya yöneldi.

Osmanlı padişahlarının son temsilcisi olan Vahdettin'in, yalnız bir formaliteden ibaret olan hükümetinin artık hiç bir gücü kalmamıştır ve hükmünün geçtiği yer yalnızca İstanbul'dur. Bu nedenle Vahdettin her

sabah itilâf gemilerinin hâlâ Boğaz'da durduklarından güven duymak için penceresinden bakmaktadır. Acaba Vahdettin yeni bir olayla kaderinin çizileceğini ve bu şehirde kalmasının artık bir an meselesi olduğunu anlamakta mıdır? Bir gün bir İngiliz trafik polisi, saraya gitmekte olan Sultanın arabasını trafik kurallarını çiğnedikleri için geri çevirecektir. Sultan artık bir kukladan ibarettir.

İstanbul'daki durumu özenle izleyen Mustafa Kemal, bu günlerde Sultan hükümetine güçlükler çıkarmaktan kaçınmaktadır. Şu anda tek düşüncesi kendisine büyük görevler düşen Milli Kurtuluş Ordusu'nun hazırlanmasıdır. Sultan hükümetiyle girişilecek bir çatışma Millet Meclisi'nde kimi tutkuların alevlenmesine ve güçlenmesine yol açabilecektir. Üstelik başkomutanlık görev süresinin bir kez daha uzatılması gerekmektedir ve bu uzatmanın da son olacağı anlaşılmaktadır. 1922 yazına gelinmiştir ve ordunun hazırlıkları da sona ermek üzeredir.

Mustafa Kemal'in düşünce arkadaşları dostça bir sohbet içinde geleceğin sorunlarını görüşmek üzere bir toplantı yapılmasında direnmektedirler. Buluşma Refet Paşa'nın Ankara dışındaki güzel evinde yapıldı. Sıcak bir temmuz gecesinde Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Ali Fuat, ev sahibi bir derenin kenarına kurulmuş, masanın başında toplandılar. Eski arkadaşlar geride kalan çocukluk ve gençlik günlerinden heyecanla söz ettiler. Mustafa Kemal, Türk devletinin gelecekteki gelişimini anlatır ve Millet Meclisi'nde de yıldırımları çeken sorunlardan söz ederken, arkadaşlarını heyecanlandırıyordu. Konuşmasında daha çok kendilerine düşen görevlerden ve onların gelecek için olan önemlerinden söz ediyordu :

«Muhalefete karşı nasıl savaşaçağımızı biliyorum»

diyordu. «Ama buna şimdi girişmek ne akıllıca bir iş olur, ne de sırasıdır. Aslında daha sonra kendiliğinden bu savaşa gerek kalmayacak.»

Rauf, Ali Fuat ve Refet Paşa, arkadaşlarını dinledikten sonra, Millet Meclisindeki tutkuları yatıştırması için ona öğütte bulundular. Onlara göre yapılması gereken en iyi iş, milletvekillerine gelecek konusundaki görüşlerini açıklamasıdır. Bu arada politikaya karışmayacağını ve politikayı bırakacağını da söylemelidir.

Konuşmaların bu noktaya geldiği sırada, Mustafa Kemal'in cevap vermemesine sinirlenen ve aldığı alkölün etkisinde olan Refet Paşa, önderi eleştirmeye başlar: Sovyet sefaretine yaptığı sık ziyaretler muhalefete eleştiri olanağı vermektedir. Üstelik oradaki eğlencele re katılması hiç de iyi karşılanmamaktadır.

Mustafa Kemal, parlar ve ondan aşağı kalmaz.

Mustafa Kemal, gece boyunca bütün ustalığını kullanarak en önemli sorunlarda onlara cevap vermeye çalışmıştır. Sonunda konuşmasını şöyle bağlar :

«Kaygı duymayın. Yarın Millet Meclisi'nde kişiliğim ve ülkenin geleceği konusundaki düşüncelerimi açıklayacağım.»

Doğuda tan atarken kadehler son kez kaldırıldı. Mustafa Kemal gülerek kadehini dikti ve :

«Artık gün ağarıyor, arkadaşlar,» dedi. «Sanırım hepiniz memnunsunuz. Haydi şimdi gidip dinlenelim. Çünkü yine çalışmamız gerekecek.»

Ama Mustafa Kemal, uyumak niyetinde değildi. Sıcak bir duş aldıktan sonra çalışma odasına giderek öğleye dek söyleyeceği konuşmayı hazırladı. Öğleyin aşağıya yemeğe inen Ali Fuat, onu mareşal üniforması içinde buldu. Meclise geldiğinde milletvekilleri de şaşır-dılar. Bu, onun âdeti değildi.

Konuşması duyulandırıcıydı. Önce milletvekil-

rine, kendisine başkomutanlık konusunda güven gösterdikleri için teşekkür etti. Şimdi yeni bir uzatma gerekli değildi. Çünkü zafer için gerekli her şey yapılmıştı. Yapılması gereken son bir savaş vardı. Herkesin birbirini kutlayacağı gün uzak değildi. Kendisi de iki misli memnun olacaktı, çünkü ona eski günlerine dönme imkânı verecekti. Kendisi için bundan büyük bağış olamazdı. Milleti için görev yapmış olmanın mutluluğunu duyacaktı.

Söylevin etkisi çok güçlü oldu. Milletvekilleri sözlerinden duygulanmış, kaygılar silinmiştir. Meclis başkomutanlık görevinin süresiz olarak uzatılmasına karar verdi.

Mustafa Kemal, amacına ulaşmıştır.
Önünde hayatının son savaşı vardır.

1922 YAZI yarılanmış, saldırının hazırlıkları tamamlanmıştır. Ancak güçlerin birbirine orantısı iyi değildir. Canlı güçler iki cephede de aynıdır, ama silâh gücü, düşmanda ağır basmaktadır. Türklerde daha çok atlı birlikler vardır. Bu da daha iyi manevra yapma olanağı sağlamaktadır. Türk askerinin morali de çok yüksektir ve komutanlar iyi yetiştirilmişlerdir. Gelen haberlerden anlaşıldığına göre Anadolu'daki Yunan subaylarının durumu bunun tam tersidir.

Ancak, bazı milletvekilleri ile genel karargâhtaki bazı subaylar kaygılıdırlar. Bu güçler zaferi sağlama-ya yeterli midir? Saldırı bir serüven olmayacak mıdır?

Ne var ki, Mustafa Kemal, artık kararını vermiştir. Silâhların dengesizliğine karşı onun silâhı âni bir harekât olacaktır. Bu nedenle bir savaşa karşı nutuklar atan kimi milletvekillerine karşı çıkmamaktadır. Tam tersine bu konuşmalar onu memnun etmektedir. Ankara'da bulunduklarından hiç kuşku duymadığı Yunan ajanlarının, Yunan karargâhına bu konuda haber ulaştıracaklarını ve belki de onları yanıltacaklarını ummaktadır.

Bu nedenle temmuz sonu ve ağustos başındaki hazırlıklara büyük bir gizlilikle girilir. Düşmanı yanıltmak için Akşehir'deki ordu komutanlarının toplantısı bir futbol maçıyla başlar. Basın da durmadan Mus-

tafa Kemal'in cepheye her gidişinde uydurma haberler yaymaktadır.

Kesin olarak cepheye gitmeden önce yakın arkadaşları ile bir eğlence düzenler. Ayrılırken de açıklamasını yapar :

«Şimdi saldırıya geçmek üzere doğru cepheye gidiyorum.»

Herkes şaşırmış, birbirine bakmaktadır. Haber üzerlerinde bir şok etkisi yapmıştır. Aralarından biri yersiz bir soru sorar :

«Paşam, ya başaramazsanız?»

Mustafa Kemal ona sert bir tavırla bakar :

«Ne demek istiyorsun? Saldırının on dördüncü günü Yunanlıları denize süreceğim.»

Bu kesin konuşma karşısında kimileri alaylı alaylı gülümserler. İçki insana neler söyletmez ki? Mustafa Kemal de bu gece fazla kaçırmıştır. Sabah, gazeteler, Çankaya'da verilen bir ziyaret haberi ile çıkar. Aynı gün Rus elçisi de öteki diplomatların katıldığı bir kabul düzenlemiştir.

Başkomutan evden erken ayrılırken :

«Çaya davet edildim anne,» deyip, onun elini öperken, acaba bir şey anladı mı diye yüzüne soru dolu bakışlarla bakmaktadır.

Oğlunun üniformalar içinde olduğunu gören Zübeyde Hanım :

«Bu pek çay çağrısına benzemiyor,» diye mırıldanır.

Anne, oğlunun çaydan dönmesini boşuna bekler. Zübeyde, çocuğu tehlike içinde olan her anne gibi kaygılar içindedir. Mustafa'sı onun için her şeydir : Sev-gisi de, umudu da. O ise çocukluğundan beri inatla bağımsızlığını korumaktadır. Ana kalbi onu anlamak-

tadır: Dikkafalılığı içinde yanan ateşten gelmektedir. Aslında bu ateş kendisinden ona geçmemiş midir?

Mustafa Kemal'in gidişinin üzerinden birkaç gün geçtikten sonra Zübeyde Hanım, Ankara Garnizon Komutanlığını arar. Orası da oğlunun tehlike içinde olmadığını, Paşa'nın bir davette olduğunu bildirmektedir.

Annenin cevabı açıktır :

«Hayır, davette değil. Onun savaşa gittiğini biliyorum.»

Sonra Mustafa Kemal'e bir mektup yazar :

«Oğlum, seni bekledim, ama dönmedin. Bana çağa gittiğini söylemiştin. Ama ben cepheye gittiğini biliyorum. Senin için dua ettiğimi bilmeni isterim. Savaşı kazanıncaya kadar da dönmeyesin...»

Mustafa Kemal, cepheye gitmeden önce Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırmişti. Onlara memleketin iç ve dış durumunu açıklayıp bir değerlendirme yaptı. Bu toplantıda Savunma Bakanı ordunun yeterli silâh ve gerece sahip olmadığını söyledi. İçişleri Bakanı ise sıklaşmakta olan iç kargaşalıklardan ve soygunlardan yakınmaktaydı. Maliye Bakanı da kasanın boşluktan şikâyetçidir. Ama Başkomutan bu karar anında temel amacından sapmak istemedi. İsteğinde diretti ve Bakanlar Kurulu saldırı kararını onayladı.

Mustafa Kemal'i saldırıya iten bir başka neden daha vardır. Bu nedenle de acele etmektedir. Sakarya yenilgisinden sonra Kral Konstantin, eski Elen Devletini Yunanistan ile birleştiren Kral olma umutlarını suya düşürmüştür, ama Konstantinopl'u alarak bütün bunları unutturmak düşüne kapılmıştır. Bunun için iki Yunan tümeni Anadolu'dan alınarak Trakya'ya geçirilmiştir. Ama İtilâf Devletleri arasında da anlaşmazlıklar belirmiştir. Fransızlarla İtalyanlar İstanbul'un Yunanlılar'a verilmesini kabul etmemektedirler. Loyd

Corc ise kışkırtıcı rolünü sürdürmekte ve Yunan ordusunun nitelikleri üstüne övgüler yağdırmaktadır.

Bu durum hazırlanan saldırıyı kolaylaştırmaktadır.

Mustafa Kemal 1922 yılı ağustosunun sonlarında Akşehir'e gelir. İsmet Paşa ile Fevzi Paşa oradadırlar. Mustafa Kemal cepheye gitmeden önce Ali Fuat'a ordulardan birinin başına geçmesini önerir.

Ama o :

«Ben şimdiye kadar bütün cepheye komuta ettim,» diyerek öneriyi reddeder.

Bunun üzerine aynı görevi Refet Paşaya önerir. O, bu saldırının başarılı olacağını sanmamaktadır.

Kinayeli kinayeli :

«Çok önemli bir şey mi olacak?» diye sorar.

Mustafa Kemal :

«Evet, olacak,» derken, hiç bir kuşkusu yoktur. Ama Refet Paşa sonuna dek kendine özgü inatçılığını korumuştur.

«Ben inanmıyorum.»

Bu ne demektir? Neden Anadolu'ya ayak basana kadar ona yardımdan kaçınmamış insanlar, şimdi en önemli karar anında bundan kaçınmaktadırlar? Belki bulundukları yerden memnun değillerdir? Belki de karar saatinde bir miyopluktur. Anlaşılan her ikisi de söz konusudur.

Akşehir'deki dörtlü askerî toplantıda Mustafa Kemal, yalnız olduğunu görür. Toplantıya katılanların hepsi saldırı planlarını onaylamışlardır, ama söz tarihin saptanmasına gelince çoğunluk başarıyı kuşku ile karşılayarak tededdüt göstermiştir. İsmet Paşa da saldırıya geçmeme kararındadır.

Mustafa Kemal, konuşmaları sakın bir tavırla dinlemiştir, ama için için kaynamaktadır. Bunun için mi

burada toplanmışlardır? İkinci ordu komutanı Yakup Şevki'nin milletin gücünü kumarda zar atar gibi harcamanın bir cinayet olacağına dair sözleri bardağı taşıran damla olur. Bu yaşlı paşa, askerî okuldayken onun öğretmenliğini yapmıştır. Ama şimdi romantikliğin sırası değildir.

Mustafa Kemal :

«Milletin gücü bu kadar mı paşam?» diye parlar.

«Evet.»

«Madem öyle, bu güçlerle son hedefimize ulaşmalıyız.»

Kolordu Komutanı Sami Paşa da gerideki birliklerin durumu düşmanı yirmi kilometreden fazla takip etmek imkânı vermediğini belirtmektedir.

«Geri birliklerimiz yirmi kilometreden fazla hareket edecek durumda değiller demek?»

«Evet, paşam.»

«Öyleyse biz de düşmanı bu yirmi kilometre içinde temizlemek zorundayız.»

Ortalığa bir sessizlik çöker. Herkes birbirine bakmakta ve hiç kimse bir şey söylemeye cesaret edememektedir. Mustafa Kemal de başını eğmiş, düşünmektedir. Bir süre sonra kararını bildirir :

«Saldırının başarısına inanmayanlar, istifalarını versinler. Bütün sorumluluğu ben üzerime alıyorum.»

Paşalar şaşırmışlardır. İlk sözü İsmet Paşa alır ve hiç de hoş olmayan havayı dağıtmak ister :

«Paşam siz görüşlerimizi sordunuz, biz de söyledik. Ama bu bir buyruksa biz buna uyarız.»

Karar verilmiştir. Saldırı 1922 yılının 26 Ağustos günü başlayacaktır. Son buyruklar verilir ve düşmanı şaşırtmak için gereken tedbirler alınır. Cephenin bir bölümünden öteki bölümüne geceleri asker aktarılır. Mustafa Kemal de saat başı getirilen haberlerle Yunan-

lıların durumunu izlemektedir. Güçlerin dengesiz olduğu bir zamanda Yunanlılar niyetlerini anlarılarsa, durum ağırlaşacak ve başarı tehlikeye girecektir.

«Düşmanın durumunda bir değişiklik var mı?»

Bu, haber getiren subayın odaya her girişinde değişmeyen sorudur.

«Alınan bilgilere göre hiç bir değişiklik yok.»

«O zaman saldırıyı başarılmış kabul edin.»

Dış görünüşüyle Mustafa Kemal sakindir ve her şeye büyük bir dikkatle bakmaktadır. Ama içine bir top sıkışıp oturmuştur. Karargâhtaki subaylara sinirliğini göstermemek için var kuvvetiyle gayret etmektedir. Ama ara sıra ağzından kaçan bir küfür ve gözlerindeki parlama Başkomutanın iç gerginliğini ortaya koymaktadır. Yapılacak savaşın düşüncelerinden sıyrılmak için saldırıdan bir gün önce odasına kapanarak Reşat Nuri'nin «Çalıkuşu» romanını okumaya girişir. Osmanlı bürokrasisinin labirentlerinde kendine yol arayan genç öğretmenin öyküsü onu etkisi altına almıştır. Karargâh Komutanlarının birinin önünde hayranlığını açıkça belirterek :

«Bu öğretmen Feride ne ince bir insan, ne temiz bir ruh,» der.

Karar günü gelmiştir. Hazırlıklar tamamdır. Başkomutanın buyruğu ile Anadolu'nun dış dünya ile ilişkisi kesilir. İstanbul, tam bir bilgisizlik içindedir. 26 Ağustos gecesi Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa Kocatepe'de kurulmuş çadırın önündeki portatif masada gerginlik içinde beklemektedirler.

Tan atarken başlayan topçu ateşi karşısında Yunan komutanlığı büyük bir şaşkınlığa uğramıştır. Darbe sersemletici ve beklenmedik gücüyle gelmiştir. Mustafa Kemal ana güçlerini Afyon üzerine yöneltir. Amacı cepheyi ortadan yarmak ve süvari birlikleri ile düş-

manın arkasına sokulmaktır. Sonra da bu yardığı kesimden öteki güçlerini içeriye sokacaktır.

İki saat süren çarpışmadan sonra artık Türk ordusu, Yunan siperlerindedir. İlk saatler aranan başarıyı getirmiştir. Mustafa Kemal, saldırının azaldığı ya da durduğu yere, yok olmaları söz konusu olsa bile, yeni birlikler gönderilmesini buyurur. Böyle anlarda yalnız bir asker olarak konuşmaktadır. 27 Ağustos gününü düşmanın ön hatları ele geçirilmiştir. Ertesi günü Yunanlılar İzmir yönünde çekilmeye çalışırlar, ama ardlarını Türk süvarileri sarmıştır. Yunan hatlarında panik başlar.

Savaş alanı cesetler ve terk edilmiş silâhlarla kaplıdır. Binlerce Yunan eri ile pek çok subay tutsak olmuştur. Tutsaklar arasında iki general de bulunmaktadır. İçlerinden biri başkomutanlığa atandığı haberini alamamış olan General Tirikopis'dir. Batıya giden yol açılmıştır.

Mustafa Kemal, ünlü buyruğunu verir :

«Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri.»

Aslında savaşın sonu belli olmuştur. Yunan ordusu bozguna uğramıştır. Artık ciddi bir şekilde karşı koyamamaktadır. Daha sonraları tutsak general Trikopis şunları anlatacaktır :

«Yiyeceğimiz tükenmişti. Piyade savaş silâhı sıkıntısı çekiyorduk. İki ordumuzun bütün cephanesi bitmişti. Tümen ve kolorduların hiç birinin telsizi çalışmıyordu... Üstümüze tümüyle bir kargaşalık çökmüştü ve bu yavaş yavaş bütün birliklere geçiyordu.»

Ayın sonunda General Frangos, Yunan başkomutanlığına şu raporu gönderdi :

«Son günlerdeki korkunç çarpışmalar orduları öylesine etkiledi, savaş ruhu öylesine öldü ki, askerler tam bir disiplinsizlik içinde kaçıyorlar. Hiç biri subay-

ların buyruğuna uymuyor. Tam bir sürüyü andırıyorlar...»

Yazar Halide Edip cepheye geldiğinde, Başkumandanlık karargâhını Afyon'un sağlam kalmış evlerinden birinde buldu. Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa haritanın üzerine eğilmiş, durumu incelemektedirler. Mustafa Kemal'in yüzü öylesine ısl ıslı ki, sanki yüzünü güneş aydınlatmaktadır.

Mustafa Kemal onu :

«Hoşgeldiniz, hanımefendi,» diye karşılar.

«Sizi kutlarım, paşam, sonunda başardınız.»

«Evet, sonunda bunu da başardık. Buraya kadar nasıl geldiniz?»

«Az daha Yunanlıların eline düşüyordum.»

«Bugün ben de az kalsın kendimi düşman mevziinde buluyordum.»

«Bu büyük bir felâket olurdu.»

Mustafa Kemal, neşeyle güldü ve onu yemeye çağırdı.

«Paşam, İzmir'i aldıktan sonra artık rahat bir soluk alırsınız. Çok yoruldunuz.»

«Soluk almak mı? Yunanlılardan sonra kendi aramızda savaş başlayacak...» Mustafa Kemal, ağzından çıkan bu sözler üzerine, biraz düşündükten sonra ekledi: «Savaşı sıkıcı günler izler. Kendimize daha güçlü bir hayat sağlayacak şeyler bulmak zorundayız hanımefendi.»

Bu sözler acılı bir bezginliği değil, önderin gelecek günlerde girişeceği işleri düşünmeye başladığını gösteriyordu. Meclisteki siyasî grupların havasını çok iyi biliyordu. Çoğunluk her şeyin eskiye dönmesini istiyordu, bunu bilen Mustafa Kemal de düş kurmuyordu. Biliyordu ki, tüm tutucular ve kişisel düşmanları onun düşüncelerini suya düşürmek için çalışacaklardı. Onu

ise farklı düşünenler heyecanlandırıyordu. Onun düşüncesi Türk milletini, Osmanlılığın ortaçağından çekip çıkarmaktı, bunu elde edebilmek için de Yunan engeli dışında, başka engelleri de aşması gerekliydi. Bazen rol yapması gerekecek — aslında bunu şimdiye kadar kaç kez yapmıştı — bazan ise güç kullanmak zorunda kalacaktı. Ayrıca en önemli sorun, o alanda düşmanlarının burada olduğu gibi açıkça karşısına çıkamayacakları ve onlarla tek alanda savaşamayacağıydı. Burada, cephede, her şey daha açık, daha temizdi...

Dışarda toplanmış birçok kadın, Başkomutanın aydınlık penceresine bakıyorlardı. Saatlerden beri beklemekteydiler. Kendilerini babasız bırakan düşmandan öç alınmasını istemekte ve dışarı çıkan her subaya bunu söyleyerek Mustafa Kemal'e ulaştırılmasını dilemekteydiler. Çekilmekte olan Yunan güçleri geçtikleri her yerde köyleri yıkmakta, direnemedikleri Türk ordusundan bu yolla öç almak istemekteydiler. Ama yıkılmış, alevler içindeki köylerin ve yırtık pırtıklar içinde kalmış aç halkın görünüşü askerlerin öç arzusunu daha güçlendirmekteydi. Başkomutan ele geçirilen köylerdeki Rum halka dokunulmaması konusunda kesin buyruk vermişti, ama bu durumda insanlık duyguları geçerliliğini yitirir... Dişe diş, göze göz yasası yürürlüğe girer.

Ara sıra sokağa çıkan Mustafa Kemal, geçirilmekte olan tutsak Yunan askerlerini seyrediyordu. Yüzü asıktı, «işte savaş» diye düşünüyordu, «insanları hayvanlaştırıyor. Kime gerekli bu...»

Doğuştan asker olan ve savaş sanatına hayranlık duyan kişi bile, perişan tutsaklar karşısında kendini tutamıyordu. Yanında duran bir subay onun mırıldandığını duydu :

«Savaş, nefret uyandıran acımasız bir şey...»

Mustafa Kemal, bu insanlık trajedesinin iplerini elinde tutarak oynatan rejisörün kim olduğunu bilmektedir :

«Yunanlılar kendi başlarına İzmir'e çıkartma yapabilirler miydi? Arkalarındaki İngilizlere güveniyorlardı.» Karargâhta subaylarla konuşuyordu: «Acaba Yakındoğuda İngilizlerin parmağı olmayan bir davranış var mıdır?»

Binlerce insanın hayatına son veren bu gereksiz savaş emperyalistlere iyi bir şamar olmuştur. Ama serüvenin kışkırtıcısı İngiltere az sonra ellerini yıkayacak ve yeni Türkiye'nin dostu görünme yollarını arayacaktır.

Büyük yenilginin kadehini sonuna dek içen Yunan generali Trikopis, anılarında gelecek kuşaklara gerçeği anlatmış, Anadolu macerasında Yunanistan'ın çıkarı olmadığını, maceraya bir Yunan şövenizmi fırtınası ile İtilâf Devletlerinin çıkarı uğruna girişildiğini itiraf etmiştir.

Mustafa Kemal'in emriyle Yunan ordusunun tutsak edilen iki komutanı General Trikopis ile General Diyonis, sıkı bir korunma altında Türk ordusu karargâhına getirildiler. Generaller, kaçan askerlerinin zulmüne uğramış perişan köylülerin linç isteklerine karşı korunmaktaydılar. Türk ordularının Başkomutanı onları ayağa kalkarak karşıladı. İki yanında İsmet Paşa ile Fevzi Paşa vardı. Bir süre ilgiyle Yunan komutanlarının giysilerine baktı. Konuşmaya başladığında, sesinde en ufak bir acıma belirtisi ya da kendi üstünlüğünü ortaya koyacak bir şey yoktu. Yalnız Yunan Başkomutanının bakışlarından, duygularını okumaya çalışmakta ve savaş konusunda düşüncelerini öğrenmek için sabırsızlanmaktaydı. Acaba düşman komu-

tanları Türk askerlerinin durumunu ve giriştiği davranışı nasıl değerlendiriyorlardı?

Tutsak generaller, içinde bulundukları durumdan ötürü sinirliliklerini saklayamıyorlardı. Öte yandan İsmet Paşa ile Fevzi Paşa, son derece saygılı, hattâ soğuk durmaktaydılar. Tutsaklarının selâmını hafif bir baş hareketiyle karşılamışlardı.

Mustafa Kemal için bunlar gereksiz bir formaliteden ibarettir. Yunan generallerine doğru yürür ve hiç bir kurala aldırmadan ellerini sıkar :

«Sayın generaller, buyurun oturun. Mutlaka yorgunsunuzdur.» Sonra sigara paketini uzatır ve kahve getirilmesini emreder.

Trikopis, şaşkınlık içinde ona bakıp haykırır :

«Bu kadar genç olduğunuzu sanmazdım.» İlk konuşmalar tercüman aracılığı ile yapılır, ama Mustafa Kemal sabırsızdır, konuşmanın bundan sonraki kısmının Fransızca olmasını önerir. Trikopis, beklenmeyen Türk saldırısını anlatır. Yunan ordusunun kötü durumunun kendisinden önceki başkomutan Hacı Anesti'nin sorumsuzca davranış ve buyruklarından doğduğunu söylemektedir. Venizeloscu ve monarşist subaylar arasında anlaşmazlık vardır. Bu sözler üzerine tutsak iki general, General Trikopis'le General Diyonis, Türk komutanlarının önünde tartışmaya girişirler.

Trikopis, Diyonis'i çatışma sırasında bir buyruğu yerine getirmemekle suçluyordu.

Her şey açıktır. Mustafa Kemal, ayağa kalkar ve sorar :

«General sizin için ne yapabilirim?»

Trikopis :

«İstanbul'da bulunan eşimi durumdan haberdar etmenizi rica edeceğim,» karşılığını verir.

Mustafa Kemal, yeniden düşmanlarının elini sıkır ve ekler :

«General, savaş bir şans oyunudur. Bazan en becerekli ustalar da yenilebilir. Siz görevinizi yaptınız. Sorumluluk kadere aittir, üzülmeiniz...»

General Trikopis, tiyatroyarı bir davranışla ellerini salladı :

«Ah general, son şeyi yapmayı başaramadım.»

Trikopis, intiharı ima ediyordu. Böyle gösteriler Mustafa Kemal'e göre değildi, onun karakteri böyle konuşmayı bağışlayamazdı. Yüzünü buruşturup en soğuk şekilde karşılık verdi :

«Bu sorun kişiseldir ve size aittir.»

Türk ordusu, artık İzmir önündedir. Şehre girmeden önce İtilâf Devletleri bir telgraf göndererek şehri resmî bir şekilde terk edeceklerini bildirdiler. Telgrafta ayrıca şehrin bırakılmasında gerekli formalitelerin tamamlanması için hangi Türk generalinin görevlendirileceğı de soruluyordu.

Telgrafı kendisine okudukları zaman Mustafa Kemal kızgınlıkla elini masaya vurdu :

«Kimin şehrini kime bırakıyorlar?»

Ama öfkesi bir süre sonra yatıştı ve rahatlamış bir şekilde kararını bildirdi :

«İtilâf devletlerinin temsilcileri gelsinler.»

Kendisine ayrılan binaya gittiğinde duvarda hâlâ Venizelos'un resmi asılıydı. Ama hiç bir şey onun keyfini kaçırarak gibi değildi. Eğlenmeleri için subaylarını çevresinde topluyor :

«Nedir bu durumunuz?» diye soruyordu. «Bu, ordularımızın İzmir'e girişinin ilk gecesi. Bu olayı böyle sessizce mi geçireceğiz? Hiç olmazsa şarkı söyleyelim.»

Sesi boş odada çınılıyordu.

Şarkıya kendi başladı. Bir yerden arkadaşları biraz rakı getirttiler. Gülerek baktı, bardağı yanına koydu :

«İş ve içki bir arada yürümez,» dedi.

Mustafa Kemal, ertesi gün İzmir'e girdi. İlk önce Konak alanına gidip hükümet binasının balkonundan halkı selâmladı. Kurban için koyun kesilmemesini istedi. Bu tip ortaçağ âdetleri onu sınırlendiriyordu. Sonra şehir Garnizon Komutanı Nurettin Paşa'ya yağmanın önlenmesi için çok sıkı buyruklar verdi.

Mustafa Kemal, akşam üzeri, cepheye hareket etmeden önce arkadaşlarına söz verdiği gibi, Krameer Palas'ın lokantasına gitti. Lokanta, yabancılar ve genellikle Rumlarla doluydu. Kapıdan içeriye girdiğinde, basit asker giysileri içinde onu tanımayan garson yer olmadığını söyledi. O sırada içerdekilerden biri ayağa fırladı :

«Bu, Mustafa Kemal Paşa.»

Başkomutan gülerek kimsenin rahatını bozmamasını ve eğlenmeyi sürdürmesini diledi. Sonra bir bardak rakı istedi ve yabancıların şaşkın bakışları altında Türk ordusunun İzmir'e girişinin şerefine kaldırdı.

Kadehini indirdikten sonra çevresindekilere sordu :

«Kral Konstantin buraya bir kez olsun rakı içmek için geldi mi?»

«Gelmedi paşam,» dediler.

«Öyleyse, İzmir'i niçin almak istedi?»

Görgü tanıklarından hiç kimse bu soruya ne cevap verildiğini hatırlayamıyorlar. Aslında ne söylenebilirdi ki?

Mustafa Kemal, İzmir'in dışında bir yere, kargasalıktan, şehrin Avrupalılar bölümündeki umutsuzluktan uzak bir yerine yerleşti. Kendisine ayrılan evin önüne geldiği zaman birden durup, öfkeyle haykırdı :

«Bu nedir?» Parmağı yeri gösteriyordu.

Yere bir Yunan bayrağı serilmişti.

«Yunan Kralı İzmir'e geldiği zaman Türk bayrağına basıp geçmişti,» dediler.

«Hata etmiş,» dedi. «Bayrak bir milletin haysiyetinin sembolüdür. Her durumda saygı gösterilmelidir. Yere konamaz. Kaldırın onu.»

Bugünler hakimiyet ve öç duygularının kaynağı günlerdi. İzmir de korkudan akıllarını yitirmiş binlerce insanın kaynaştığı gerçek bir Babil kulesidir. Şehrin Rum halkı ve onlara karışan Yunan askerleri korkudan limanda bekleyen İngiliz ve Fransız gemilerine sığınmışlardı. Umutsuzca her an batabilecek sandallara dolmuş insanlar gemilere akın ediyordu. En çok korkmuş olanlar yüzerek gemilere ulaşmaya çalışıyor ve birçoğu boğuluyordu. Gemiler de tıka basa dolmuştu, ama dopdolu sandalların gelişinin ardı arkası kesilmiyordu. Merdivenlerden, zincirlerden insanlar gemilere tırmanmaya çalışıyor, gemidekiler onların üzerine kaynar su dökerek denize itiyorlardı.

İzmir'se meşale gibi yanıyordu. Mahvedici alevler yeni mahallelere yayılıyordu. Bir İngiliz gazetecisi görünümü gazetesine «Deniz alevlerden erimiş bir metal gibi parlıyor,» diye bildirmişti. Gemidekiler çok az raslanabilecek bir manzarayı seyrediyorlardı. Gemilere sığınmak ümidini kaybeden binlerce şaşırmış kişi kıyıda koşuyordu. Önlerinde su, arkalarında ateş vardı.

Bu sırada İngiliz gemisinde çalan orkestranın sesi kıyıdan yükselen insan çığlıklarına ve yanan binaların çatırtılarına karışıyordu...

İşte bugünlerde zafer sevinci içinde bulunan Mustafa Kemal, bir kadına ilgi duydu. Lâtife Hanım. Aslında tanışmanın insiyatifi kadına aittir. Karargâhta oturduğu bir gün, tanımadığı bir kadının içeriye gir-

mek istemesine karşı direnenlere hanımı bırakmaları buyruğunu vermişti. İnatçı kadın, artık içerde, odasında büyük bir cüretle kendine bakmaktadır. Üstünde ferasce yok, Avrupalılar gibi giyinmiştir ve gözlerinin içine bakarak soğukkanlılıkla konuşmaktadır.

Lâtife Hanım, İzmir'in varlıklı tacirlerinden birinin kızıdır. Ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleşmiş, ama yaklaşan başarıyı duyunca yalnız olarak yola çıkmak yürekliliğini de göstermiştir. Lâtife Hanım boynunda taşıdığı madalyonu göstererek Mustafa Kemal'e sorar :

«Madalyonun içine sizin bir resminizi koydumdu, bundan ötürü bana darılmazsınız değil mi?»

Latife Hanımın davranışları Mustafa Kemal'i etkilemiştir. Onların evine taşınma önerisini kabul eder. Orada gereken her şey vardır, dahası, Latife Hanım'ın ihtimamı. Üstelik Latife Hanım iyi bildiği İngilizce ve Fransızcası ile gereken belgeleri de tercüme etmektedir.

Mustafa Kemal bir gece zaferi kutlamak için yakın arkadaşlarını çağırdı. Masanın üzeri çeşitli yiyeceklerle donatılmıştı. Artık bu gece eğlenebilirlerdi. Üzerinde bir Kafkas gömleği olduğu halde salona girdi. Yüzünde bir çocuk sevinci vardı. Bakışlarındaki maddenî parlaklık erimiş, dudaklarındaki alaycı ve iğneleyici sözler yok olmuştu. Herkes için iyi sözler buluyor, Selânik'teki çocukluk günlerinden söz ediyor, girişilen savaştan anılar anlatıyordu. Bütün gece kimseyi ihmal etmedi. İçildi ve Rumeli şarkıları söylendi, millî oyunlar oynandı. Sevinci sonsuzdu.

Her şeyi sessizce seyreden İsmet Paşa belli belirsiz gülüyordu. Mustafa Kemal'in Latife Hanım'la evlenmesi halinde önderin tutkuları yatışabilirdi.

Mustafa Kemal o gece ciddi düşüncelere dalmak istemiyor, yalnız eğlenmeyi düşünüyordu. Bugünün ar-

dından yeni kaygıların geleceğini iyi bilmektedir. Latife Hanım'a gelince, onun yakın dostu olmasını istemektedir, ama evlilik söz konusu değildir. Bundan sonraki günlerde Latife Hanım'ın beklenmedik direnişiyle karşılaşacaktır. Her şeye razıdır Latife Hanım, ama evlenmek kaydıyla. Bundan başka şey istememektedir. İşte bu inatçılığı kısa süren bir evliliğe yol açacaktır.

Eğlencenin hemen ertesi günü kaygılar kendilerini hatırlatırlar. Mustafa Kemal, İngiliz ve Fransız donanması ile birlikte yaşamaktan rahatsızdır. İtilâf gemileri onu kaygılandırmaktadır. Sanki bütün yaptıklarını gözetlemektedirler. Bir gün holde oturmuş onları seyrederken birden haykırır :

«Bu donanmanın İzmir'de işi ne?»

Sonra Latife Hanım'a dönerek sorar :

«Fransızca yazabilir misiniz?»

Olumlu cevabı aldıktan sonra, sanki bir anısını anlatan insanın rahatlığıyla donanma komutanına ultimatomunu yazdırdı. Gemilerin yirmi dört saat içinde limandan çıkmalarını istiyordu. Davranışı yakınları arasında panik yarattı. Kaygı içinde konuşuyorlardı :

«Bu işin sonu iyiye varmayacak, yeni bir savaşa sürüklenebiliriz. Eğer İngilizler savaşa girişirse işimiz bitiktir.»

Ama Mustafa Kemal verdiği karardan dönmeyi düşünmemektedir. O, bu tiksindirici zırhı gözlerinin önünden kaldırmanın tam zamanı olduğu duygusu içindedir.

Yakınları savaşta elde ettikleri sonucu kaçıracakları inancı içinde nefeslerini kesmiş beklerken yirmi dört saatin bitiminde gemiler teker teker limandan ayrılırlar, top atışıyla şehri selâmlarlar.

Birkaç kişi heyecanla Mustafa Kemal'in çalışma odasına koşar :

«Paşam, donanma çekiliyor.»

Mustafa Kemal, başını kaldırmak gereğini bile duymadan çalışmasını sürdürür. Böylece savaşın ilk bölümü yenilmişin selamları ile sona ermektedir.

REFORMCU ATATÜRK

MUSTAFA KEMAL, bir kez daha giymemek üzere maresşal üniformasını çıkarır. Askerlik görevini yapmış, sıra reformlara gelmiştir. Şimdi önünde bir başka savaş vardır. Samsun'dan İzmir'e dek uzanan yol ona çok şey öğretmiştir. Geçen üç buçuk yıl Mustafa Kemal'in hayatında yalnız en fırtınalı değil, onu olgunlaştıran yıllardır da. Ulusal Kurtuluş Savaşında olduğu gibi, Yeni Türkiye'yi kurma yolunda da Mustafa Kemal zigzaklar çizecek, tereddütlü anlar yaşayacak ve düş kırıklıklarına uğrayacaktır. Bütün düşünceleri her zaman verimli topraklara düşmemiş, uygulananların hepsi istenilen sonuca erişmemiştir. Önünde yalnızca Avrupa tipinde bir Türk devletinin sınırları belirtilmiş, ama ulaşmak istediği amacın yolu hâlâ belirsizdir.

Bu nedenle durmadan aramakta, durmadan denemektedir. Bu güç davada yalnız onun düşünceleri yer tutmamış, buna tarihî koşullar ve düşünce arkadaşlarının görüşleri de eklenmiştir. Bir konuda kimseye baş eğmemekte, hiç bir uyuşma tanımamaktadır: Halkın, din ve mutlakiyetin zincirlerinden kurtarılması.

Mustafa Kemal, daha ilk mecliste, milletvekillerinin önünde yönetim konusundaki görüşlerini açıklamıştı. «Toplum olgunluğa ulaştığı zaman şartsız boyun eğmeden kurtulmak isteğini görmektedir.» diyordu.

Önderin açıklamaları eksikliğine rağmen, onun

sultanlığa karşı düşünceleri anlaşılmaktaydı. Mustafa Kemal, söylevlerinde hep bu konular çevresinde dolaşıyordu, ama Kurtuluş Savaşı günleri içinde düşüncelerini açıklama riskini göze alamıyordu. Aslında, görüşleri daha hiç bir şeyin belli olmadığı 1921 yılında biçimlenmişti. Ancak, izlediği tutum nedeniyle kimileri ona, Makyavelizmi yakıştırmışlardır, oysa o günlerin havası içinde o, son amacı uğruna her düşündüğünü söylememeyi yeğ tutmuştur. Zaferi onu haklı çıkarmıştır.

Şimdi son hedefi olan reformlar için açık bir biçimde harekete geçmenin sırası gelmiştir. «Kendi aramızda savaş başlayacak,» demişti. Ama bu sıkıcı günlerde yeniden yola çıkmadan önce bir soluk almak istiyordu. Bu nedenle de hemen her gece arkadaşları ile eğlenmekte, sanki unutmak istermişçesine bir kez bile savaştan ve olacıklardan söz etmemektedir.

Zaferin ertesi günü deniz kıyısında gezintiye çıkmıştı. Uzun uzun gün batımının kızılığına baktıktan sonra, yazar Yakup Kadri'ye fısıldadı

«Bana her şey bir düş gibi geliyor.»

Zaferden ötürü sevinci büyüktür, ama bu günlerde bile gelecek üstüne düşüncelerinden kopamamaktadır. Nereden ve nasıl başlamalıdır?

İmparatorluk bir turnosol kâğıdını andırmaktadır. Büyük bir bölümü Ulusal Kurtuluş Savaşı tesiri altında dış rengini değiştirmiş ve sadece İstanbulla Saray eski rengini korumuştur.

Anadolu'da da eski anlayış ve gericilik sürüp gitmektedir. Dinî bağınazlık ve sultana inanç insanların içine işlemiştir. Bu duyguların varlığı, Millet Meclisinde bile duyulmaktadır. Anayasa kabul edilirken, bir hoca milletvekili «Kur'an varken» neden böyle bir yasa-ya gerek duyulduğunu söyleyerek karşı koymuştur. Ho-

ca, eğer bu yasa kabul edilirse, milletvekilliğini bırakacağını bile söylemektedir.

Bir başka kez, alkolü içkiler yasağının kaldırılmasının görüşüldüğü sırada iki imam deli gibi fırlayıp meclisin penceresini açarak haykırmaya başlamışlardır.

«Ey Müslümanlar, din elden gidiyor...»

Gerici güçler kuvvetlidir. Tutucular cahil halkı peşlerinde sürüklemektedir. Mustafa Kemal'in bu güce karşı dikilmesi ve ona engel olması gereklidir.

MUSTAFA KEMAL reformlara girişmeden önce İstanbul sorununu ortadan kaldırmak istemektedir. İtilâf güçlerinin şehri boşaltmaları için direnir. Bir Amerikalı gazeteciye de ordularının bir hafta sonra Doğu Trakya'da olacaklarını söylemektedir.

Mustafa Kemal'in kaygı duymakta ve acele davranmakta hakkı vardır. Çünkü Londra yeni entrikalar hazırlamaktadır. İngiliz işgal güçleri komutanı General Harington'a Doğu Trakya kıyılarında mevzilenmesi buyruğu verilmiştir. İngiliz siyasetinin ufkunda beliren yeni yıldız Winston Churchill, Loyd Corc'u desteklemektedir. Bu kararın nedenleri ya İngiltere'nin Boğazları kendi denetimi altında tutma isteği, ya da Loyd Corc'un kendisinin belirttiği gibi, yenilgi acısı duymak istememesinden doğmaktadır. Ama İngiltere Başbakanının politik sahnelerden çekilmesi için sayılı günler kalmıştır.

Londra, bu kez müttefikleri İtalyanlarla Fransızlara tesirde bulunabilmiştir. 1922 eylülünde İzmir Limanına bir Fransız zırhlısı girer. Güvertesinde İstanbul İşgal Komiseri General Pele vardır. Mustafa Kemal'le buluşmak istemektedir.

Fransız, karşısında gururlu, kendini beğenmiş, kaba bir general bulacağını umarken, güleryüzlü, nazık, üzerinde beyaz ve ulusal nakışlar işlenmiş bir gömlek

giymiş kimseyi görünce, şaşırmıştır. Fransız generali karşılaşmanın daha ilk dakikalarında bu çelik bakışlı adamın gücünün dış görünüşünde değil, düşüncelerinde olduğunu anlamıştır. Pele, büyük bir incelikle Ankara güçlerinin Doğu Trakya'ya girmemesi gerektiğini ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki geleceğin İstanbul hükümetince saptanmasını söyleyince, Mustafa Kemal, onun sözlerini sert bir tavırla keser :

«General, anladığıma göre siz hırsızla ev sahibini aynı kefeye koyuyorsunuz.»

Sonra serinkanlılıkla :

«Bu trajedinin gerçek suçluları müttefikleriniz İngiltere ile siz Fransızlarsınız. Yunan ordusunu silâhlandırarak bize saldırtan sizlersiniz. Anadolu'daki yangını siz tutuşturdunuz. Şimdi de merhamet ve insanlık dağıtma rolüne girmek istiyorsunuz.»

Hepsi şaşkınlık içine düşmüştür. Türk tercüman sözleri biraz yumuşatmak için çabalamaktadır. Ama Mustafa Kemal sözlerinin aynen çevrilmesi buyruğunu verir. Pele, karşısındaki adamın açıksözlülüğünden dona kalmıştır. On gün sonra İzmir limanına giren bir başka Fransız gemisinden çıkan ve Ankara'da Mustafa Kemal'le görüşmüş olan Fransız diplomatı Franklin Byon, Mustafa Kemal'e Fransız Başbakanı Puancare'nin bir mesajını getirmiştir. Fransız diplomatı, Fransa'nın Mustafa Kemal'in Türkiye ile Yunanistan arasında Meriç nehrini sınır çizmesi önerisini kabul ettiğini bildirdikten sonra yeniden görüşmelere başlanmasını önermektedir. İki yan, Mudanya'da bir konferans toplanması için tarih kararlaştırırlar.

Konferansa Ankara temsilcisi olarak İsmet Paşa seçilir.

Mustafa Kemal, değişik siyasal eğilimlerin savaşının alevlendiği Anadolu'ya döner. Millet Meclisinde ona

karşı sert suçlamalar yapılmaktadır. Neden İzmir'de bu kadar uzun kalmıştır. Savaş bitmiştir. Görüşmeler yapılacaksa bu artık hükümetin işidir. Mustafa Kemal, savaşta görevini yapmıştır. Şimdi yerini politikacılara bırakmalıdır. Bunlar daha baştan beri statükonun sürüp gitmesini isteyen ve Mustafa Kemal'in niyetinden kuşku duyanlardır.

Henüz zafer sevincinin çığlıkları dinmeden sıkıcı günler gelmektedir.

Ankara, büyük zaferin kahramanını coşkun bir törenle karşıladı. Meclisce seçilmiş, özel bir kurul Polatlı istasyonunda Mustafa Kemal'i bekliyordu. Millet Meclisine gireceği sırada bir grup din adamı onu Ankara'ya ilk geldiğinde olduğu gibi önce Hacı Bayram Camiine sokmak istedi. Ama o günden bu yana çok şeyler olmuş, çok sular akmıştı. Onlar hazırlık içindeyken, Mustafa Kemal, beklenmedik bir biçimde yan kapıdan meclise girdi ve balkona çıkarak konuşmasını yaptı.

Mustafa Kemal, milletvekillerine gösterdikleri dirençten ve kendisine karşı duydukları güvenden ötürü teşekkür ettikten sonra, Londra'nın ve İtilâf devletlerinin tutumundan ötürü görüşmeler yoluyla barışa erişmenin olanaksız olduğunu açıkladı. Savaşlar sırasında şehit düşenlerin anısına saygı duyulması gerektiğini belirttikten sonra iki anlama gelebilen şu sözleri söyledi :

«Bu zafer bize büyük olanaklar tanımaktadır. Biz bu olanaklardan yurdumuzun ve ulusumuzun gelecekteki mutluluğu için yararlanacağız.»

Bu sözlerle eskiye karşı savaş çağrısı yapılmıştır. Karşı güçlerle tutucular, Mustafa Kemal'i hiç bir şeyin durduramayacağını anlayarak karşısına dikildiler. Savaşın ilk gününden beri yanında olan düşünce arkadaşları da ondan uzaklaştılar. Rauf, Refet, dahası Ali Fuat yavaş yavaş ondan uzaklaşıyorlardı. Türkiye'nin

yeni bir gelişimin eşiğinde olduğunu sezinleyemiyerek, ülkeyi kişisel çıkarları doğrultusunda yönetmek istemekle suçluyorlardı.

1922 yılı ekiminde küçük bir şehir olan Mudanya’da itilâf temsilcileri ile Ankara hükümeti arasında görüşmeler başladı. Mudanya’da Rus asıllı bir tacir olan Aleksandr Ganyanov’un geniş, ama sevimsiz evi Türk hükümeti ile itilâf devletleri arasındaki ilk görüşme yeri olarak tarihe geçti. Ankara hükümeti evin önüne yerleştirdiği bando ile zaferini duyururken Acem halıları ile donatılmış bina, itilâf temsilcileri için hiç de iç açıcı değildi. Yeşil masalarda koşulları dikte ettirmeye alışkın İngiliz temsilcisi sinirliydi ve yüzü yağmurlu bir hava gibi karanlıktı. Bu evde imzalamak zorunda oldukları anlaşma, yenilgilerinin onaylanması anlamını taşıyordu. General Harington görüşmelerin son dakikasına kadar oyunlarını sürdürdü. Ama Ankara temsilcisi ödün verecek ya da kandırılabilir bir tutumda değildi. İtilâf temsilcilerine Mustafa Kemal’in daha İzmir’de söylediklerinin kabul edilebilecek tek koşul olduğunu açıklamış ve görüşülecek şeyin yalnız ayrıntılar olduğunu bildirmişti. Konferansa katılanlar yorucu ve uykusuz geçen gecelerden sonra anlaşmanın altına imzalarını koydular. Konuklar gidişlerinde de, gelişlerinde olduğu gibi marşlarla uğurlandılar. Ancak giderlerken çalınan marşların bir başka ahengi vardı. Akıllı bando şefi marşın hızını artırmış ve konukları adımlarını buna uydurmak zorunda bırakmıştı. Böylece gidişleri çok çabuk oldu.

Anlaşmanın imzalandığı haberini alan Mustafa Kemal

«Ulusal Kurtuluş Savaşının ilk bölümü bitti, şimdi ikincisine başlamak gerekiyor.» diyordu.

İKİNCİ bölümün ilk adımı, padişahlığın kaldırılmasıdır. Sultanlık yönetimi akıp giden yüzyıllara ayak uyduramamıştı. Padişah din ve devlet işlerini kendinde toplamış ve yönetimin dayanağı dinsel bağnazlıkla bilgisizlik olmuştu. Ancak zamanla bu dayanaklar, çöküşün de nedeni olmuştur.

Kurumun gerilemesi sonucu imparatorluk da gerilemişti. Son yüzyıl içinde sultanlar, imparatorluğun yaşama nedeni olan seferleri düşünememiş, istilâ yerine savunmaya geçmişlerdi. Padişahlar hangi yönetimle tahtta daha fazla kalabileceklerini düşünüyor; saray sonsuz kargaşalıklar içinde kanlı ihtiraslara sahne oluyordu. Soylu ağacın son dalları da kansızlık çekiyordu. Zayıf ve silik bir sultan olan Mecit, ölüm döşğinde şu itirafta bulunacaktır : «Beni karılarım ve kızlarım öldürdüler.»

Onun yerini alan Abdülaziz yarı deli, varisi Murat ise tam bir deliydi. Tıpkı ölüm öncesi kıvranıslarda olduğu gibi, Sultan Abdülhamit tam bir öç alıcı ve zalimdir. Korku ve kuşku içinde varisi olabileceklerin hepsini öldürttü. Ardından gelen Sultan Reşat sönük bir gölgeden başka bir şey değildir. Uzun yıllar kilit altında yaşadığı için tahta çıkışı onuruna atılan toplardan ürkecek ölçüde kişiliksizleşmişti. İkiyüzlü bir insan olan

son Sultan Vahdettin ise, tarihin yargısına uyacak ve İstanbul'dan utanç içinde kaçacaktır...

Mecliste milletvekillerinin çoğu, Vahdettin'in bir hain olarak tahttan indirilmesini kabul ediyor, ama daha ileri gidilmesini istemiyorlardı. 1921 yılında «Yönetimin kayıtsız şartsız millete ait» olduğunu kabul eden meclis şimdi bu yasayı geri almak için çabalıyor, dahası «Hain Sultan» sorununu örtbas etmeye uğraşıyordu.

Mustafa Kemal ise başka görüştedir. Eğer böyle bir şey olursa, bugüne kadar yapılanlar anlamını yitirecektir. Millet Meclisi'nin son oturumunda düşüncelerini söylemiş olan Mustafa Kemal, şimdi onları uygulamak için uygun bir an beklemektedir. Bu nedenle karşı güçler ve din adamları tedirgindirler. Bir güvensizlik havası yaratan bu güçler statükonun korunması için muhalefeti örgütlemeye çalışmaktadır.

O günlerde kulislerde tartışılan en önemli konu Mustafa Kemal'in sultanlığı yok etme niyetidir.

Başbakan Rauf Bey bir gün Mustafa Kemal'e durumu görüşmeleri gerektiğini söyler. O da bu görüşmeyi, onun ve Refet Paşa'nın görüşlerinin kendisinin-kilerle uyuşmadığını bildiği halde kabul eder. Bu kudretli insanın, kendisinininkine tümüyle ters görüşleri özenle dinleme erdemi insanda hayranlık uyandırmaktadır. Genellikle kendi görüşünü ve kararını kabul edinceye kadar uğraşır. Ancak karar alındıktan sonra hiç bir karşı koymayı dinlemez. Bu yönünü bilen arkadaşları Salih Bozok bir gün ona bunun nedenini sorduğunda şu karşılığı almıştır :

«Bazan akıllıca bir şey duymayı hiç ummadığım insanlardan bir şeyler öğrendiğim olmuştur. Hiç bir düşünce küçümsenmemelidir. Kendi düşüncelerimi uygulamaya karar verdiğim zaman bile, başkalarının düşün-

celerini, özellikle karřıt dűřűnceleri űnem ve mutlulukla dinlerim.»

Mustafa Kemal, arkadaşlarıyla cepheye gitmeden űnce olduđu gibi, yine bir gece Refet Pařa'nın evinde toplandılar. űnceki konuřmada olduđu gibi gűrűřleri farklıydı. Mustafa Kemal, bu kez sonuna kadar kendi gűrűřlerini ačíklamadı. Arkadařlarının sultanlık ve halifelik konusundaki dűřűncelerini űğrenmek istiyordu.

Rauf Bey ačík konuřtu :

«Ben duygularımla, vicdanımla sultanlığın ve halifeliliğin yanındayım...»

O, duygular bir yana bırakılrsa bile, Tűrkiye'nin ancak bu yolla yűnetilebileceđinden kesinlikle emindir. Rauf Bey :

«Benim bazı nesnel gűrűřlerim var» diye konuřmasını sűrdűrűyordu: «Yurdumuzda yűnetimi elde tutabilmek gűçtűr. Bunu ancak, herkesin eriřemeyeceđi űstűn bir varlık gibi gűrűlmeye alıřılmıř bir yűnetimi yok etmek ya da bir bařkası ile deđiřtirmek yıkımlara ve dűř kırıklıklarına yol ačajabilir. Bu nedenle de hić bir zaman yapılmaması gereken bir iřtir.»

Durum anlařılmıřtır, Mustafa Kemal bakıřlarını Refet Pařa'ya čajvirdi. Onun gűrűřleri de farklı deđildir :

«Tűműyle Rauf'un gűrűřlerine katılıyorum. Sultanlıkla halifeliliđin dıřında bir yűnetim sűz konusu olamaz.»

Ancak Refet'e gűre, kralın haklarının kısıtlandığı, İngiliz yűntemi de denenebilir.

Acaba bu yol Mustafa Kemal'e uygun gelmiş mi-dir?

General Ali Fuat, elçi olduđu Moskova'dan yeni geldiđini, olayların ićine girmediđini űne sűrerek kesin

karşılık vermekten çekinmiştir. Mustafa Kemal, bu toplantıda da yalnız kalmıştır. Yakın arkadaşları devrimci bir düşünceye daha hazır değildirler. İşte bu nedenle o da sorunun acele olmadığını söylemekle yetinir. Toplantı, bu aydınlanmamış sınırlar içinde mi sonuçlanmıştır? Tartışmalar çıktığı düşünülebilir. Rauf'un daha sonra değişen görüşlerine bakılırsa, Mustafa Kemal, görüşlerini açıklamak olanağından yararlanmıştır.

Daha sonra, sultanlığın ve halifeliğin sorunlarına karar vermek için aceleye gerek olmadığını, bunun zamanı geldiğinde düşünüleceğini söylemek yoluyla meclisi yatıştırır. Ancak bu süre, çabucak gelir. Yalnızca, on beş gün geçmiştir. Çünkü Mustafa Kemal, olanca gücüyle buna yönelmiştir.

Mustafa Kemal, milletvekillerine ve kamuoyuna tasarılarını yakında sunacağı için dikkatleri başka yöne çekmek amacıyla Bursa'ya gider. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusunun kabrinin bulunduğu bu şehre gitmekle din adamlarını da mutlu kılmıştır. Mustafa Kemal'le birlikte İsmet Paşa, Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Ulusal Kurtuluş Savaşının öteki önemli kişileri de Bursa'ya gitmişlerdir.

Mustafa Kemal, bir başka anlam verilmemesi için programa konulmuş olan Sultan türbesini ziyaretten ustalıkla kaçınır. Bu gezisinde nabız yoklaması için halkla ilişkiler kurmaya çalışmaktadır.

Zafer onuruna düzenlenen bir toplantıda kalabalık bir dinleyici kitlesi önünde yaptığı konuşmada yeniliğin ilk tohumlarını atar. Konuşmasını salonda bulunan kadınları hedef alarak yapan Mustafa Kemal, yetişecek kuşaklar bakımından kadınların önemini belirtir, şunları söyler: «Eğer kadınlar yurdun toplumsal hayatına katılmazlarsa, hiç bir zaman kelimenin gerçek anlamıyla gelişmemizi sağlayamayız.»

Sonra erkeklere dönen Mustafa Kemal, artık eskiye, zamanın aşındırdıklarıyla vedalaşmanın zamanı geldiğini ve çağa ayak uydurmak gerektiğini belirtir. «Mücadelede başarının güvencesi budur» der.

Halk onu çılgınca alkışlamaktadır. Kadınlar heyecanlarından ağlamaktadırlar, kendilerine ilk kez toplumdaki yerleri konusunda böylesine güzel sözler söylenmektedir.

Bursa Belediye Başkanının verdiği yemekte de Mustafa Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşını yönetenlerin yararlılıklarından söz eder. İsmet Paşa'ya büyük değer verirken, Kâzım Karabekir'in vatanseverlik duygularını över. Refet Paşa ise, İstanbul'un ve Trakya'nın geçici askerî yöneticisi olarak seçilmiştir.

İki gün sonra, İstanbul halkı Ankara temsilcisini karşılamak üzere yollara dökülmüştür. Refet Paşa'yı getiren «Gülrihal» vapuru iki yakaya biriken halkın haykırışları arasında Haliç'e yaklaşır. Her yan çiçeklerle süslenmiş, her yer Türkiye'nin kırmızı - beyazlı ve İslâmlığın yeşil bayraklarıyla donatılmıştır. Duvarlar, vitrinler, Mustafa Kemal Paşa ile öteki komutanların resimleri ile süslenmiştir.

Halkın, kendisini öpmek, elbisesinin düğmesini okşamak için nasıl coşku içinde olduğunu gören Refet Paşa, büyük bir duygusallık içinde: «Beni öylesine seviyorlar ki, öldürecekler, parçalayacaklar», diye haykırır. Her şeyi unutmuş kendini beğenmişliğin dalgaları üzerinde yüzmektedir.

Şehrin kutsal yerlerini dolaşan Refet Paşa kutlamaları kabul eder. Kurnaz bir insan olan Paşa, konuşmalarında halifeliliğin desteğine duyulan gerekten söz ederken padişahlık konusuna değinmekten de özenle kaçınmaktadır. Başbakan Tevfik Paşa adına yapılan kutlamayı, yüksek bir kişinin kendi kişiliğine gösteril-

miş bir saygı olarak karşılar. Refet Paşa kendi benliğini tatmin için mevkiinden yararlanmaktan kaçınmamaktadır.

Padişah Vahdettin ile görüşmesinde ise, İstanbul hükümetinin dağıtılmasını, ikili yönetime son verilmesini ister. Sinirli ve bitkin durumda olan Vahdettin, kesin bir karşılık vermekten kaçınır ve iki yan bir anlaşmaya varamaz.

İstanbul hükümetinin varlığı artık bir formaliteden ibarettir. Müttefik güçler dış görünüşte yansız olmaya çalışmakta, ama itilâf devletleri Ankara ile İstanbul'u bir kez daha karşı karşıya getirmek için çabalamaktadırlar. Lozan'da yapılacak barış konferansına Ankara ve İstanbul hükümetinin temsilcileri de çağrılır. İki yan arasında olabilecek bir anlaşmazlık, konferansı onların istedikleri yöne sürükleyebilecektir. Ancak onlar, satranç masasının karşı yanında her çıkışı dikkatle izleyen ve düşmanın en ufak yanlışından yararlanmasını bilen usta bir oyuncu olduğunu unutmuşlardır. Mustafa Kemal, tepkisini göstermekte gecikmez.

İstanbul hükümetinin sadrazamı Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek konferansa gitmeden önce iki yanın temsilcilerinin görüşlerinin birleştirilmesi için direktir. Telgraf, Millet Meclisinde tepki yaratır. Milletvekilleri bu davranışa kızmakta, bazıları da bunun Vahdettin'in işi olduğunu ileri sürmektedirler.

Mustafa Kemal, sultanlığı temizlemek için havanın uygun olduğunu görmüştür. Çankaya'da geniş bir arkadaş toplantısı düzenleyerek sultanlığın geleceğine ilişkin sorunu ortaya atar.

Halide Edip, o gece, Millet Meclisi Başkanı olan eş Adnan Adıvar'ın çok sarhoş döndüğünü anımsamaktadır.

Adnan Bey :

«Sultanlık yönetimini yok edeceğiz...» diye kekelemektedir. «Artık padişah olmayacak... Olmayacak. Biz bu gece sultanlık kurumunu yoketmeye karar verdik...»

Millet Meclisine seksen milletvekilince imzalanan bir önerge verilmiştir. Önergede sultanlık yönetiminin halifelikten ayrılarak kaldırılması istenmektedir. Artık Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, yerine, «Yeni Türk Devleti» kurulmuştur. «Halife unvanı tarafsız bir şehzadeye verilmelidir.» Mustafa Kemal, bununla geçici süre için tutucu çevreleri susturmayı istemektedir. Geçiciliği kavramış olanlar, hilâfetle sultanlığın ayrılmayacağı yolunda uzun polemiklere girişmişlerdir.

Sorun incelenmek üzere özel bir komisyona aktarılmıştır. Mustafa Kemal, sürekli olarak komisyon toplantısında bulunmakta, tartışmaları izlemektedir. Durumun çatallaştığı bir sırada söz alır, sözlerine biraz da gözdağıyla başlar :

«Baylar, mutlakiyet hiç bir zaman görüşmelerle, düşüncelerle kaldırılamaz. Bilim ve mantık bunu böyle kabul etmektedir. Bu ancak zorla olur. Osmanlı soyu, ulus üzerindeki egemenliğini altı yüzyıl sürdürdü ve onu yönetti... Türk ulusu şimdi ayaklanmış ve yönetimi eline almıştır. Bu bir gerçektir. Aslında sorun sultanlık yönetiminin halkın eline geçmesi değildir. Bu yapılmıştır. Yalnız yapılane bir anlam verilmesi lâzımdır. Bunun Millet Meclisinde bulunanlarca çok doğal olarak kabul edilmesi gerekirdi. Yoksa her şey gerektiği gibi yapılacaktır, ama bazı başlar da kopacaktır...»

Mustafa Kemal'in sözlerinin etkisi büyük olmuştu. Sultanlık yönetimiyle hilâfetin ayrılmasının karşısında olanlardan İmam Mustafa Fehmi, arı sokmuş gibi yerinden fırladı :

«Bağışlayın efendim. Biz sorunu başka bir açıdan yorumluyorduk. Sizin açıklamalarınızdan sonra aydınlandık.»

Böylece komisyon sultanlık kurumuna son verme kararını alır.

Sonra yasa meclisten çıkar. İki maddeliktir. Bunlardan birincisi İstanbul'un itilâf devletlerince işgal edilmesi ile Sultan hükümetinin sona ermiş olduğunu belirtmekte, ötekinde ise sultan yönetimine son verildiği açıklanmaktadır.

Beklenenin tersine, daha önce sultanlık kurumunu destekler biçimde konuşan Kâzım Karabekir söz almaz. Rauf Bey eski görüşünü savunmadığı gibi bugünün bayram sayılmasını önerir.

İstanbul'da bulunan Refet Paşa da Müttefik işgal güçleri komiserine Sultanlık yönetiminin Millet Meclisince kaldırıldığını bildirir. 1922 yılı 4 Kasım günü son Sadrazam Tevfik Paşa mührü Vahdettin'e teslim eder. Lozan konferansında Ankara'nın temsilcisi bütün Türkiye'yi temsil edecektir.

Yönetim hakkı elinden alınmış Padişah Vahdettin Tanrıya bel bağlayarak İstanbul'da kalmayı sürdürmektedir. Mustafa Kemal onu kovmak için acele etmemektedir. Böyle bir davranış halk arasında ters anlamlar doğurabilir. Bu nedenle olayların kendi kendine gelişmesini beklemektedir. Saray çevresindekiler, tıpkı batan bir gemideki fareler gibi bir bir sarayı terk etmektedirler. Vahdettin, Mustafa Kemal'le buluşmasının sağlanması ricasıyla Refet Paşa'ya bir adam gönderir. Ama Ankara susmakta, karşılık vermemektedir.

Bütün umutlarını yitiren Vahdettin 17 Kasım 1922 günü gizlice, önceden hazırladığı cankurtaran arabası ile İngiliz gemisi «Malaya» ya sığınır.

Gemi İstanbul'dan ayrılırken, İstanbul'un eski toz-

larını yıkayıp onu yeni hayatına hazırlamak istemiş gibi bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaktadır.

Sultanlık yönetiminin yok edilmesi ve Vahdettin'in kaçıışı tutucuların Mustafa Kemal'e karşı saldırılarını yavaşlatmamıştır. Onun reformcu niyetlerinden ürkmektedirler. Öndere karşı bütün açık savaşları yitirenler şimdi gizli davranışlara girişmişlerdir. Bir grup milletvekili seçim kanununda değişiklik yapmak üzere, Meclise bir tasarı vermiştir. İlk bakışta tasarıda olağanüstü bir şey yoktur. Mustafa Kemal haince düşünceyi çarçabuk kavramıştır :

«Yasaya ek önerinin özel bir amacı var ve kişisel olarak bana ilişkindir.» Mustafa Kemal'in sesi Meclis salonlarında çınlamaktadır. «Bunun amacı beni vatandaşlık haklarından yoksun kılmaktır.»

Önerilen eke göre milletvekili olabilmek için şimdiki Türkiye sınırları içinde doğmuş olmak ya da en az beş yıl aynı bölgede yaşamış olmak gerekmektedir. Mustafa Kemal'in durumu iki koşula da uygun değildir.

Selânik'te doğmuştur ve Ulusal Kurtuluş Savaşı nedeniyle de beş yıl aynı yerde oturmak olanağını bulamamıştır.

Mustafa Kemal :

«Bu baylara beni vatandaşlık haklarından yoksun kılmak için hakkı kim vermiştir?» diye sorduktan sonra konuşmasını şöyle bitirir :

«Bu kürsüden resmen yüce meclisimize ve bunların seçildikleri bölge halkına soruyor ve karşılık bekliyorum...»

Pusudan atılan ok amacına ulaşamamıştır. Yasa önerenler tasarıyı geri almak için acele ederler.

MUSTAFA KEMAL'in amacı, Lozan konferansında alınabilecek hakların azamisini sağlamaktır. Bu konferans yeni Türk Devletinin dünyaca onaylanması anlamını taşımaktadır.

Herkes, Lozan'a gidecek Millet Meclisi kuruluna Başbakan Rauf Bey'in başkanlık etmesini beklemektedir. Rauf Bey uzun yıllar Avrupa'da yaşadığından oranın kurallarını bilmektedir. Ama Mustafa Kemal birdenbire İsmet Paşa'yı önerir. Önder, sabırlı, taktikten anlayan, söz dinler kişi üzerinde oyunu kullanmıştır. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in olmadık işler yapmasından kaygılanmaktadır. İsmet Paşa ise çekingendir, hükümet ile anlaşamamaktan kaygılıdır. Önder ilk kez kendisine bu düşüncesinden söz ettiği sırada karşı koymuş :

«Dışışleri Bakanımız var... Politikacılarımız var... Ben bu işlerden anlamam...» demiştir.

Mustafa Kemal dinlemez :

«Hayır. Sen önce Dışışleri Bakanı olacak, sonra Lozan'a gideceksin.»

Mustafa Kemal'in ses tonu karşı koyma kabul etmediğini göstermektedir. İsmet Paşa, büsbütün şaşırmıştır :

«Ne, Dışışleri Bakanı mı?» Bu işe bir türlü akıl erdirememektedir.

Bütün Avrupa'nın dahası dünyanın bakışlarının çevrildiği konferans 20 Kasım 1922 yılında İsviçre Konfederasyonu Başkanı Hab tarafından açıldı. Konferansta dünya savaşının son hesabının görülmesi gerekiyordu.

Hab açış konuşmasını :

«Dünyanın iyi niyetli insanlarını selâmlarım.» diye bitiriyordu. Diplomatik dümenleri önceden hazırlayarak konferansa katılanlar bu konuşmayı alkışladılar.

Lozan'ın «Mont Benon» gazinosunun salonunda ev sahibi olarak İngiliz, Fransız, İtalyan, Türk, Yunan, Yugoslav ve Romen delegeleri yer almışlardır. Sovyet Rusya ile Bulgaristan ise Boğazlar sorununun görüşülmesinde hazır bulunacaktı. Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya da çağrılı olarak bulunuyordu.

Açılış töreni için Mussolini ile Fransız Başbakanı Poincare de gelmişti. Avrupa çoktan beri böyle bir foruma tanık olmamıştı. Siyaset dünyası ve basın yapacak söz cambazlıklarını beklemekteydi.

Bir yandan olayların Türkiye'deki gelişiminden memnun olmayan itilâf devletleri vardı. **Hasta adam**'ın paylaşılması yolundaki düşlerini bozduğu için Anadolu'daki Ulusal Kurtuluş Savaşına dış bilememektedirler. İşte bu nedenle de savaş alanlarında sağlayamadıklarını yeşil masada elde etmeye çalışacaklardı. İngiltere, Boğazlar konusunda hassastı. Fransa ile İtalya ise, Osmanlı İmparatorluğu sırasında elde edilenlerin görüşme konusu edilmemesini istemekteydiler. Çünkü buraları onlar için birer pazardı. Konferansın ana tartışma konusu, işte bu iki sorundan oluşmaktaydı.

İtilâf devletleri, Sovyet Rusya ile Mustafa Kemal' in başkanlığındaki Ankara hükümeti arasında gelişen

İlişkilerden kaygılanmakta ve bu işbirliğinin güçlenmesini önlemek için çareler düşünmekteydiler.

Ayrıca, emperyalist devletler kendi basın organlarıyla kamuoyunu etkileyerek Türkiye'nin bu masada sanık durumunda olduğunu yaymışlardı. Oysa Türkiye'nin niyeti kendisinin Osmanlı İmparatorluğu ile bir ilişkisinin kalmadığını anlatmaktı.

Yeni Türkiye, Avrupa'nın tutsak edici ekonomik anlaşmalarından sıyrılmak istemektedir. Bu genç devlet iç işlerine karışılmasını kabul etmemekte, kendi yazgısını kendisi çizmek istemektedir. İşte Türk delegasyonunun başkanı böylesine zor bir görevi yüklenmiştir. Batı hayranı Rauf Bey bu tür bir görev için gerçekten uygun değildir. İsmet Paşa'nın siyasal kaderinin Lozan konferansı ile başlayacağı anlaşılmaktadır.

Konferansın açılış törenine başkanlık eden Lord Curzon'un konuşmasından sonra beklenmedik bir biçimde söz alan İsmet Paşa, İtilâf devletlerinin sürekli işgalleri sonucu harabeleşen Anadolu'nun acıklı bir görünümünü çizmiştir.

İsmet Paşa konferansın sonuna dek bekleme ve oyalama taktiği güdecek, Lozan konferansında ödün vermemekle ün yapacak; yeni ve deneysiz bir diplomat olan eski komutan sayısız diplomatik çıkışları bulunan konferans labirentinde bir yanlışlık yapmamak için büyük çaba harcayacaktır.

Fransa'nın, Mudanya Konferansında olduğu gibi, burada da Türkiye'yi tutacağına ilişkin umutlar gerçekleşmemiştir. Londra ve Paris, bütün sorunlarda önceden anlaşmışlardır. Türkiye'yi yalnız Sovyet Rusya desteklemektedir. Rus Dışişleri Bakanı Çiçerin, konuşmasında Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hükümler hakkını savunur.

Bu sorunun dışında konferans Türk - Yunan sını-

rının yeniden çizilmesi konusunda da ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Lord Curzon sinirliliğini saklayamamaktadır. Görüşmeler iki ayı bulduğu halde durum yerinde saymaktadır. Bu nedenle emperyalist diplomasisinin denenmiş bir yöntemi uygulanmaya karar verilir. Bir gece Curzon'la Amerikalı meslektaşları birdenbire İsmet Paşa'yı ziyaret ederler :

«İki aydan beri görüşüyoruz, ama istenilen amaca erişememekteyiz.» Bu sözlerle konuşmasına başlayan Curzon, ardından gözdağına geçer :

«Ödün vermiyorsunuz. Anlayış göstermiyorsunuz. Sizden memnun değiliz. Bütün reddettiğiniz önerilerimizi cebimize dolduruyoruz. Memleketiniz zayıftır, toparlanmanız için yardıma ihtiyacınız var. Bizden yardım istemeye geldiğinizde, size cebime doldurduklarımı çıkarıp vereceğim.»

İsmet Paşa'nın karşılığı sakın ama serttir :

«Biz çok emek harcayarak bu duruma ulaşabildik. Üstelik ileri sürdüğümüz koşullar son derece adaletlidir. Çünkü halkımızca kazanılmıştır. Şimdi siz bizim dediklerimize uyun, sonra size geldiğimizde bildiğiniz gibi davranın...»

Lord Curzon baskıyı sürdürüyor, şubat başına kadar anlaşma imzalanmazsa konferansı dağıtmakla gözdağı veriyordu. 3 Şubat 1923 günü Curzon son denemesini yaptı. İsmet Paşa'yı oteline çağırdı. Türk temsilcisi çağrıya uyarak otele geldiğinde hayretler içinde kaldı. Oldukça taviz veren bir anlaşma metni hazırlanmıştı ve kendisinin de imzalaması isteniyordu. Yazıyı inceleyen İsmet Paşa birçok sorunun halledilmiş olduğunu gördü, ancak ortada daha birçok sorun bulunuyordu. Uzun süre yüzü asık olarak durduktan sonra kesin karşılığını verdi :

«Hayır, hayır imzalayamam.»

Çok kızan Lord Curzon Londra'ya döndü. İsmet Paşa da son derece sıkın ve keyfi kaçmış bir durumda Ankara'nın yolunu tuttu. Muhalefetin Millet Meclisinde onun yüzünden Mustafa Kemal'e yapacağı saldırıyı düşünüyordu. Şubat ortasında Ankara'ya vardığında tutucuların azgınlaşmış olduğunu gördü. İsmet Paşa'yı beceriksizlikle suçluyorlar. Suçlamaları arasında hükümete ihanet ve ulusal bütünlüğü yıkmaya dek gidenleri vardı.

Lozan konferansı konusunda açılan tartışmalar havayı büsbütün kızıştırmıştı. Kendini yitiren muhalif milletvekillerinden Ali Şükrü her türlü ölçüyü aşacak ve şunları söyleyecektir :

«Erlerin süngüleri ile elde edilen büyük zafer Lozan'da harcanmıştır. Bizim delegasyonumuz barış anlaşmasının sorunlarını çözümü konusunda yeteneksizdir. Bu adamlar bütün olanakları yitirmişlerdir...»

Oturuma başkanlık eden Ali Fuat'ın bütün çabalarına rağmen Millet Meclisi tümüyle bir anarşi içindeydi. Kimse kimseyi dinlemiyor, herkes birbirine sövüp sayıyor, tehdit savuruyordu. Ali Şükrü her konuştuktan sonra söz alıyor ve saldırılarını sürdürüyordu. Tam böyle bir anda Mustafa Kemal, ona bir uyarıda bulunmak gereğini duydu :

«Bir haftadır durmadan konuşuyor, devlete zarar veriyorsunuz.»

Ali Şükrü de kendini kaybetmişti. Olanca hırçınlığıyla :

«Sizin bu suçlamayı yapmaya hakkınız yok.» diye haykırdı.

Bağırın yalnız o değildi, muhalif milletvekillerinin hepsi haykırıyor, Mustafa Kemal'in yandaşları da onlara karşılık veriyordu. Milletvekilleri ikiye ayrılmış birbirlerinden en ağır aşağılamaları esirgemiyorlardı.

Millet Meclisinde hiç bir zaman böylesine düzensizlik olmamış, bu denli ağır suçlamalar işitilmemişti.

Bu sırada bir olay tutkuları daha çok körükleyecek ve bu meclisin iş yapamayacağı düşüncesini güçlendirecektir. Ali Şükrü öldürülmüştür. Muhalefet hemen bunun Mustafa Kemal'in işi olduğu söylentisini yayar. Her yerde kişisel öç alma dedikoduları dolaşmaktadır. Millet Meclisindeki tartışmaların niteliği de bu yöne dönüşmeye başlamıştır. Muhalefetin suçlamaları daha da sertleşmektedir.

Birkaç günlük araştırmaların sonunda katilin gönüllü birliklerden birinin komutanı olan Topal Osman olduğu anlaşılır. Bu birlik Çankaya'yı koruma birliği olduğu için de bütün kuşklar Mustafa Kemal'in üzerinde toplanır. Topal Osman kışlasına kapanmış, olayların gelişmesini beklemektedir. Ankara'nın havası son derece gerginleşmiş ve önderin hayatı bile tehlikeye girmiştir. Mustafa Kemal bir gece kimseye haber vermeden istasyon çevresinde bir eve taşınır ve düzenli birliklere kışlayı sararak Topal Osman'ı teslim almaya zorlamaları buyruğu verilir. Kışladaki direnme üzerine ateş açılınca sekiz kişi ölür. Topal Osman da yaralı olarak ele geçer, ama sorgusu yapılmadan ölmüştür.

Mecliste karşı koymalar artmıştır. Bu durum karşısında 1 Nisan 1923 günü meclisin dağıtılmasına ve seçimlere gidilmesine karar verilir. Mustafa Kemal bu karardan önce Ulusal Kurtuluş Savaşının karşısında olanların hain ilân edilmesini kabul eden yasayı geçirtmiştir.

Olaylar, o güne değin milletvekilliği yapanlarla devrimlerin gerçekleştirilemeyeceğini ortaya koymuştu. Artık başka kişiler gerekmektedir.

Bu kişiler kim olacaktı? Onları nereden bulmalıdır? Gerçi Mustafa Kemal'in çevresinde onun gösterdi-

ği yolda ilerleyecek insanlar vardır. Ama bu yeterli değildir. Yurt ölçüsünde devrimlerin gerekliliğini savunacak birçok insana ihtiyaç vardır. Mustafa Kemal, bir ay sürecek bir geziye çıkar, her yerde aydınlarla konuşmakta, onlara yapılması gerekli olanları anlatmaktadır.

İzmit'te «Türkiye Millet Meclisinin Hilâfet'e değil, kayıtsız şartsız millete ait olduğunu...» söyler. Bu arada ilk defa bir siyasi parti kurma gereğinden bahsederken, fikirlerini şöyle açıklar: «Biz, milletin sosyal problemlerini çözebilecek ve geçmişte yapılan hataları telâfi edecek makul bir program hazırlamalıyız. Bu program milletçe yerine getirilmelidir. Bu ancak bir siyasi parti tarafından yapılabilir...»

Mustafa Kemal başka şehirleri de ziyaret etmekte ve Bursa ile Alaşehir'de toplantılar düzenleyerek konuşmaktadır. Salihli, Kasaba ve Manisa istasyonlarında trenden iner ve kendisini karşılamaya gelen halka hitap eder. Büyük bir ısrarla reform gerekliliğinden bahsetmekte ve: «Biz hâlâ tam anlamıyla hür değiliz. Attığımız adımlar sadece bir başlangıçtır, yeni yeni adımlar atmak gerekir...» demektedir.

Gazeteci Falih Rıfkı Atay o günler hakkında şunları yazmaktadır :

«Biz, ilerici Türkler, nihayet intizamsızlıktan kurtulma zamanının geldiğine sevindik... Mustafa Kemal' in büyük ve şüphe götürmez otoritesine dayanarak hayallerimizi yerine getirmekte kararlıydık. Fakat O'nun reform azmi bizim düşlerimizi aşmaktaydı. O'nun mavi gözlerinde gelecekle ilgili hayallerimizi görüyorduk.»

Mustafa Kemal için hayaller bir iyi niyetten başka hiç bir şey değildir. Onların asıl kıymeti ancak hayata geçirilmeleri için yola çıkıldığında artar. Bu adamın içindeki ateşi sadece hareketlilik söndürebilmekte-

dir. Gezi sırasında Mustafa Kemal büyük güçlüklerle karşı karşıya bulunduğunu anlar. Kendisinden hayranlıkla bahseden bu halk iyi kalplidir, fakat bu halk gerici örf ve adetlerin esiri, cahilliğin tutsağıdır.

İzmit'te Mustafa Kemal, kendisiyle görüşmek için İstanbul'dan gelen Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin önde gelenleriyle konuşur. O, çoğunlukla Halifeliliğin kaderi ve Yeni Türkiye'nin hayatında dinin rolüne değinmektedir.

İlk kez kendisine :

«Yeni hükümet dine dayalı mı olacak?» sorusu sorulduğunda şu karşılığı verir :

«Din vardır efendiler, İslâm dini gerçektir. Ama İslâm dini düşünce özgürlüğüne engel olmamalıdır.»

Bir başka kez bir birliği denetlerken erlerden birine sorar :

«Tanrı kimdir, nerede yaşıyor?»

«Tanrı Mustafa Kemal'dir, Ankara'da yaşıyor.»

«Peki Ankara nerede?»

«Ankara İstanbul'da.»

Sonra bir başka ere sorar :

«Mustafa Kemal kimdir?»

«Bizim padişahımız.»

Osmanlı İmparatorluğunun mirası çok ağırdır.

Nisan sonunda Lozan konferansı çalışmalarına yeniden başlanır.

İtilâf devletleri bu kez daha anlayışlı temsilciler göndererek dileklerinden fedakârlık etme kararında olduklarını gösterirler. Türk delegasyonunun başı ise yine İsmet Paşa'dır. O da şimdi sorunları daha iyi bilmektedir. Yine de umutsuzluğa düştüğü anlarda Ankara'ya dönebileceğini bildirmekten çekinmemiştir. Görüşmeler ağır gitmektedir. İsmet Paşa'yı bu kez sinirlendiren Rauf Bey'dir. Her gün yeni bir önerge gönder-

mekte, her olay karşısında nasıl davranması gerektiği konusunda buyruk vermektedir. İkisi arasında bir telgraf düellosu başlamıştır. Sonunda işe Mustafa Kemal' in karışması gerekecek, o da delegasyonun yönetimini ele alacaktır. Temmuz sonunda görüşmeler Türkiye için mutluluk verecek bir biçimde sonuçlanmıştır. Çocuk gibi sevinen İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e bir teşekkür mektubu gönderir :

«Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine.

Her dar zamanında bir Hızır gibi yetiştin. Son dört beş gün zorluk çektim. Sen büyük işler başarmış ve büyük işler yapmış olmayı sürdürüyorsun. Sana olan bağlılığım şimdi bir kat daha artmıştır. Seni kucaklar öperim, sevgili ve değerli arkadaşım... Aziz şefim. İsmet.»

Mustafa Kemal de ulaşılan sonuçtan mutludur. Artık elinde, uluslararası bir andlaşma, yeni Türk devletini tanıyan bir belge bulunmaktadır. İşgaller sona ermiş, Boğazlar üzerinde kesin haklara sahip olunmuştur. İmzalanan andlaşma daha kararlı adımlar atılmasını önleyen bağları çözmüştür.

Andlaşmanın imzalandığı haberi Çankaya'ya, Rauf Bey ve Ali Fuat tarafından götürüldü. Onlar geldiklerinde Mustafa Kemal henüz yataktaydı, ama giyinmek için sabır gösteremedi ve konuklarını robdöşambırı ile karşıladı. Gelen telgrafı heyecanla okudu.

«Sevinçten kendimi toparlayamıyorum.» dedi. «Hadi kendimize gelebilmek için bir kahve içelim.» Sonra ekledi: «Aklımdan hep, son anda vazgeçebilecekleri geçiyordu.»

Rauf da elde edilen başarının öneminden, Mustafa Kemal'in görüşmelerdeki rolünden, Ali Fuat ile Kâzım Karabekir'in yardımlarından söz etti.

Ama başbakanın tutumunda bir gariplik, sesinde

bir titreme seziliyordu. Mustafa Kemal de onun hizmetlerinden söz etmekte gecikmedi, ama kendisi başbakanlık görevinden ayrılmasına izin verilmesi ricasında bulundu. İsmet Paşa ile aralarındaki sert tartışmalardan sonra daha fazla başbakanlık görevinde kalamayacaktı. Üstelik kendi seçim bölgesinde dolaşmak istiyordu. Bu nedenle de Lozan'dan gelecek delegasyonun karşılanmasında bulunamayacaktı.

Mustafa Kemal, onu kararından caydırmak için çalıştı, ama Rauf Bey, genellikle izlenen politikayı da kabul edemiyordu. Onun görüşüne göre Mustafa Kemal, olağanüstü yetkilerini bırakıp parti kurma işiyle uğraşmamalı ve kişilerle partilerin üzerinde hakem rolünü oynamalıydı. Ali Fuat'la Kâzım Karabekir de Rauf Bey'in görüşünü paylaşıyorlardı.

Yeni seçimlerde muhalefet milletvekilleri kazanamadılar. Mustafa Kemal, Başkomutan ve Halk Partisi Genel Başkanı'dır. Arkadaşları bu iki önemli görevin bir tek kişide toplanmasından kaygı duymaktadırlar.

Rauf Bey'in istifasını kabul eden Mustafa Kemal, yerine Ali Fethi'yi atadı. Ali Fuat Millet Meclisi Başkan Yardımcısı olarak kalmayı kabul etti, ama o da bir ay sonra görevinden çekildi.

İsmet Paşa dönüşünde büyük saygı gösterileri ile karşılandı. Mustafa Kemal, Çankaya'da özel bir resmi kabul düzenlemişti. Lozan üzerine konuşulurken İsmet Paşa, Rauf Bey'in tutumundan yakındı.

Bu sözlere sinirlenen Ali Fethi karşı çıktı :

«Eleştirdiğiniz hükümette ben de vardım.»

İsmet Paşa'nın çok sert bir karşılık vermesi üzerine ikisi de yerlerinden fırladılar. Heyecana kapılan kimi kadınlar bayıldı, araya giren erkekler bir kavgayı önlemeye çalıştılar. Olayın tatsızlığı bütün gece sürdü.

Keyifler kaçmıştı. Mustafa Kemal yemeğe geçilmesini istedi. Ama o da konuşmuyordu.

Herkes eski arkadaşların yollarının ayrıldığını anlamıştı.

Yeni Meclis, Lozan andlaşmasını büyük tartışmalar ve eleştirilerden sonra onayladı. Milletvekillerinin çoğu sağlananlardan hoşnut değildi.

Andlaşmanın imzalanmasından iki ay sonra itilâf güçleri İstanbul'dan çekildiler. General Harington gemilerinin gidişine bir zafer havası vermek için çok çalıştı, ama temsil ettiği devletin açgözlü niyetlerinin anıları henüz çok tazeydi.

MUSTAFA KEMAL'in uyarısı ile bir grup milletvekili 1923 yılı ekiminde Ankara'nın başkent olması için önerge verdi. İstek oybirliğiyle kabul edildi.

Padişahlar şehri İstanbul ayağa kalkmıştı. Bu şehir yüzyıllar boyu hükümdarların merkezi olmuş, hayranlık uyandırmıştı. Onun damarlarından mavi kan akıyordu. Zaman olmuş yalnızca adının anılması bile ona saygı duyulmasına yol açmıştı. Şehir unutulmayan imparatorluğun görkemliğini yaşamaktadır. O bir simgedir ve ünlü kişilerle devletlerin yazgısının tarihidir. Şimdi ise Anadolu steplerinin içinde küçük bir şehir birincilik çelengini onun boynundan almaktadır. İstanbul basını Meclise verilen önergeye aşırı bir biçimde saldırmaktadır. Kışkırtma öylesine güçlüdür ki İstanbul serinkanlılıkla düşünememektedir.

İstanbul gazetelerinde, «Hiçlik üzerine nasıl uygarlık kurulabilir» diye alaylı yazılar yayınlanmaktadır: «Bu ıssız yere yaşamak için kim gider. Uygarlığın gereklerinden ve eğlencelerinden yoksun bu yerde nasıl yaşanır?»

Ankara başkent olmaya gerçekten uygun değildir, ama o sanki bundan hiç de rahatsızlık duymamaktadır.

«Tozdan ne zaman kurtulacağız?» diye soranlara karşı şehrin Belediye Başkanı iyimserlikle şu karşılığı vermektedir :

«Ne tuhaf insanlar var, hem yollar olsun istiyorlar, hem de toz olmamalı diyorlar...»

Ankara görünüşünden rahatsızlık duymamaktadır.

İstanbul uzun süre devrimin dışında kalmış, daha çok da Sultanın varlığı ve coşkuları ile yaşamıştır. Şimdi bile olanları sindirememekte ve olaylara ayak uyduramamaktadır. Gerek kurtuluştan, gerek Sultanın kaçışından sonra da, olayları geçmişteki yüce konumu açısından değerlendirmek istemektedir.

Aslında görkemi çoktan kararmış, mavi kanı da saray entrikalarından, merhametsizliklerden, kıyımlardan zehirlenmiştir. Şehrin havası yenilikler için uygun değildir.

Ama İstanbul'un halifeliğin merkezi olmak gibi bir avuntusu vardır.

Ankara ise devrimin doğum sancılarını çekmiştir ve yeniliğin bir simgesi olmuştur. Onun göklerinde, kaygı dolu günlerin, işgal heyecanlarının, ilk Millet Meclisinin coşkun tartışmalarının, uykusuz geçen gecelerin ve yeniliklere doğru uzanan yolların izleri kalmıştır. Devrimci Mustafa Kemal burada rahat ettiğini hissetmektedir.

Gerçekte bu davranışla, gelecekte yapılacak olanlar konusunda yalnız bir işaretle bulunulmuştur. Ve geleceğe doğru atılacak her adım yalnız şaşkınlık değil, karşı koyuşlar, tepkiler yaratacaktır. Dogmatizmin ve geri kalmışlığın denizinde Mustafa Kemal, düşüncelerini her zaman yapamayacaktır, ama tarih açısından bakılırsa atılan adımlar, onun büyük yaratıcılık gücünü göstermektedir.

Zaferi izleyen üç ay içinde Mustafa Kemal, reformlara girişmekte acele etmektedir. Onun sürekli düşü cumhuriyettir. Sultanın utanç verici bir biçimde kaçışı bile birçok milletvekillerine sultansız bir yönetimi dü-

şünme olanağı vermemektedir. Birçokları Halife Abdülmecit'in bir süre sonra Padişah ilân edilmesini beklemektedirler. Rauf Bey'le Kâzım Karabekir'in Abdülmecit'i ziyaretleri oldukça büyük bir anlam taşımaktadır.

Mustafa Kemal önüne çıkan her fırsatı kaçırmayacaktır. Bir gün meclis kürsüsünde yaptığı bir konuşmada bu belirsiz yönetimden çıkmak gereğini ileri sürer. Bir gün de gazetecilerden Yunus Nadi ile Falih Rıfkı Atay'ı sohbet için çağırır.

Söze :

«Akşam Fransız devrim tarihiyle ilgili bir kitabı karıştırıyordum.» diye başlar, sonra da arkadaşlarından oradaki cumhuriyet sözcüğünün Türkçe karşılığını sorar.

Yunus Nadi ile Falih Rıfkı birbirlerinin yüzüne anlamlı anlamlı bakarlar.

Yunus Nadi düşüncelerini açıklar :

«Bu, uygun bir zamanda yapılmalıdır.»

Elindeki kalemi masaya vuran Mustafa Kemal :

«En uygun zaman şimdidir» der.

Önder kamuoyunun görüşünü yoklamaktadır. Röportaja gelen Avusturyalı bir gazeteci ile konuşurken, ağzından «Bir raslantı olarak» Yeni Türkiye için en uygun yöntemin cumhuriyet olduğunu kaçırır. İstanbul gazetelerinden ters tepki gelir. Onlar böyle bir düşünceyi kınamak için sanki birbirleri ile yarışmaktadırlar. Millet Meclisi de karışmıştır. Bir grup milletvekili Mustafa Kemal'in yanlışını düzeltmesi için direktmektedir. Bu durum önderi düşündürür. Yeni meclisin de ilki gibi verimsiz tartışmalara girişmemelesini istemektedir. Bu nedenle doğrudan doğruya harekete geçme kararı alır.

Niyeti, karşıtlarının güçsüzlüğünü kanıtlamaktır.

Daha güçlü bir kabine kurulması gerekçesiyle Başbakan Ali Fethi istifasını verir. Mustafa Kemal, daha önce Fethi Bey'le herhangi bir muhalefet listesinde kendisinin ve arkadaşlarının yer almaması konusunda anlaşmıştır. İstifa, umduğu gibi muhalefeti harekete geçirmiştir. Muhalifler hemen birkaç grup olarak ortaya çıkarlar, listeler hazırlarlar, ama hiç biri başarıya ulaşamaz. Muhalefetin birlikten yoksun oluşu çözümde son sözünü söylemiştir.

Mustafa Kemal rejisini yaptığı oyunu izlemek üzere perdeyi açtıktan sonra Çankaya'ya çekilir. Muhalefetin, kendi hükümetini kurma istekleri soğuyunca da yakınlarını bir akşam yemeğine çağırır. Onlara kesin kararını açıklar :

«Yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz.»

Ardından olayın ayrıntıları kararlaştırılır. Sabahleyin milletvekili Kemalettin Sami Paşa, Halk Partisi meclis grubuna hükümet bunalımının çözümü için Mustafa Kemal'den ricada bulunması yolunda öneride bulunacaktır.

Sonra herkes dağılır. Önderin yanında yalnız İsmet Paşa kalmıştır.

İsmet İnönü daha sonra bu olayı şöyle anlatacaktır :

«... Konuklar gidince Mustafa Kemal benim kalmamı söyledi. Masaya oturduk ve anayasadaki değişiklikleri gözden geçirmeye başladık. Eski ve yeni yasaları, tüzükleri karşılaştırdık. Atatürk kesinleşen biçimi bana söylüyor ben de yazıyordum. Bitirdikten sonra da baştan sona ona okudum. Özenle dinliyordu. Bitirdiğimde sessizliğini sürdürdü. Bir şey düşünüyordu. Sonunda «İyi hazırlanmış» dedi.»

Belgenin üzerinde yeni anayasanın niteliği okunmaktadır: Cumhuriyet ilân edilecektir.

Daha sonra kamuoyu Mustafa Kemal'in Teşkilât-ı Esasiye Kanununun metnini üç ay önceden hazırladığını öğrenecektir. Mustafa Kemal incelemek üzere tasarısını gizlice bir hukuk profesörüne vermiştir.

Falih Rıfkı olayı şöyle anlatmaktadır :

«Eski rejimin son günüydü. Olacakları bilen azdı. Çoğunluk habersizdi. Biz, bilenler kaygı içindeydik, ama sessiz bekliyorduk. Sessizdik çünkü sorun kökünden çözümlenecekti. Öyle ki bu rejim Mustafa Kemal'in hayatına bağlı görünüyordu. Bu rejime destek olabilecek tek gerçek her şeyin başında Mustafa Kemal'i görme alışkanlığıydı. Şimdi Millet Meclisinde egemen olan ve onun kişiliğinden gelen hava sürecekti miydi? Acaba Çankaya, devrimin merkezi olmaktan çıkıp sultanlık gibi erişilmez bir diktatörlüğe mi dönüşecekti? Kartal yuvası dağılacak mıydı? Az çok herkes bu kuş-kular içinde yaşıyordu. Devrimciyi yitirmekten korkuyorduk...

İşin aslını bilmeyenler, günü yüksek ateşli bir hastanın sayıklamaları içinde geçirdiler... Hükümet kurma umutlarını yitirmişlerdi...»

Sabahleyin Çankaya'da sözleşildiği gibi Millet Meclisi üyelerinden bir grup hükümet bunalımını önlemesi ve yeni bir hükümetin kurulmasını sağlamak için onaricada bulunmaya geldiler. Mustafa Kemal, düşünmek için süre istedi :

«Bana bir saat süre verin.» dedi. «Sonra size nasıl bir çözüm bulabileceğimizi söyleyeceğim.»

Ardından bir grup milletvekili ile odasına çekildi. Orada en son atılacak adımları kararlaştırdılar. En etkili milletvekilleri yapılacak olanlardan haberdar edilmişlerdi. Yasanın kabul edilmesi için gereken havayı hazırlayacak konuşmaları kimlerin yapacağı saptan-

mıştı. Millet Meclisindeki muhalefete ve din adamlarına karşı da tedbirler alınmıştı.

Bu nedenle Rasih Hoca bir konuşma yaparak memleketi yönetmek için en uygun rejimin cumhuriyet olduğunu söyledi ve konuşmasının sonunu şöyle bitirdi :

«Yaşasın cumhuriyet.»

Yaratılan havanın etkisiyle milletvekilleri ayağa kalkarak hep birden bağırdılar :

«Yaşasın cumhuriyet.»

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun her maddesi ayrı ayrı oya sunuluyordu. Her oylamadan sonra şuradan buradan «Aman Tanrım» sesleri duyuluyordu. Bu insanlar için eskiden kopmak güçtü, sanki kendilerinden bir parça kopuyordu, yenilikler yabancı ve anlamsızdı.

Yeni cumhuriyetin başkanlığına Mustafa Kemal seçildi. 158 milletvekili oy vermiş, 100'ü çekimser kalmıştı.

Cumhuriyetin doğum tarihi 29 Ekim 1923'tü.

Yaklaşık olarak bundan bir yıl kadar önce Mustafa Kemal, İzmir'de bir ekonomi kongresinde eskinin ölüm kararını şöyle açıklamıştı :

«Baylar, eğer yurdumuzun içine düştüğü içler acısı durumun nedenlerini ararsak onu doğrudan doğruya yönetim biçiminde buluruz... Enerji, emek ve İmparatorluğun tüm çabası, ulusal ihtiyaçları için değil ben-cil amaçlar ve şu ya da bu kişinin ihtiraslarını karşılamak için harcanmıştır... Elinde süngü ile savaşanlar eninde sonunda sapanla savaşanlarca yenilgiye uğratılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu bu olaylarla doludur. Bulgarlar, Sırlar, Macarlar ve Romenler sapanla bağlandıkları için varlıklarını güçlendirdiler. Bizim ulusumuz ise işgalci fatihlerin peşinde sürükleniyordu, sonunda da yenilgiye uğradı...»

Millet Meclisinin alkışları arasında Türkiye Cum-

huriyetinin ilk cumhurbaşkanı «Bu tarihi anda» milletvekillerinin kendi kişiliğine karşı gösterdiği güvene ve desteğe teşekkür etti.

Yeni devletin cumhurbaşkanı hükümeti kurma görevini, askerlikten ayrılmış olan, bu nedenle de paşa yerine «Bey» denilen İsmet Bey'e verdi. Mustafa Kemal'in şimdi, onu sapmadan izleyecek bir başbakana ihtiyacı vardı.

Eski Başbakan Ali Fethi de Millet Meclisi Başkanlığına seçildi.

Cumhuriyetin ilânı şehirlerde yüzer pâre top atışıyla duyuruldu. O sırada Trabzon'da bulunan Kâzım Karabekir top seslerini duyunca garnizon komutanını çağırarak bunun nedenini sordu :

«Bu top sesleri nedir?»

«Cumhuriyeti ilân ettik.»

«Bana neden sormadınız?»

«Size sorsaydım yasaklayacak mıydınız?»

«Hayır, ama... Biz böyle bir girişimi görüşmemiştik.»

Kâzım Karabekir'in şaşırmakta hakkı vardı. Önderin, dört fikir arkadaşı Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf, Ali Fuat ve Refet Paşa artık muhalefette kalmışlardı. Olaydan sonra bir raslantı sonucu İstanbul'da dördü bir araya geldiler ve basının cumhuriyetin acele ilânını eleştirdiği günlerde Rauf Bey verdiği bir beyanatta yeni hükümetin gücünden ve halka dayanıp dayanmamasından kuşku duyduğunu belirtti.

Ankara Rauf'un bu beyanatını düşmanca bir davranış olarak nitelendirdiği için açıklamada bulunmak üzere Rauf Ankara'ya gitti. İstanbul'da onu Ali Fuat, Kâzım Karabekir ve Refet Paşa uğurladılar.

Kâzım Karabekir bu sırada görüşlerini şöyle özetliyordu :

«Ben de cumhuriyetten yanayım, ama kişisel yönetime karşıyım.»

Rauf Bey Ankara'da Çankaya'ya giderek Mustafa Kemal'i ziyaret etti. Ancak görüşmede politik sorunlara değinmekten özellikle kaçındı. Önder, bir gün önce baygınlığa varan bir kalp krizi geçirmişti. İçinde bulunduğu büyük gerginlik etkisini gösteriyordu. Doktorlar, Mustafa Kemal'e alkollü içkileri yasakladılar. Bu sırada Halk Partisi meclis grubunda Rauf Bey'le Başbakan İsmet Bey arasında şiddetli tartışmalar oluyordu.

Birkaç ay geçtikten sonra yeni bir raslantı Mustafa Kemal'e Osmanlılığın bir mirasını daha ortadan kaldırma olanağı verdi. Pakistanlı Müslümanların lideri ünlü Ağa Han ile Emir Ali, Türk hükümetine bir mektup göndererek Müslüman dünyasının birliği adına padişahlıkla hilafetin ayrılmasını istediler. Mektup daha hükümetin eline geçmeden bir İstanbul gazetesinde yayınlandı. Bu da Millet Meclisinde heyecanlı tartışmalara yol açtı.

İstanbul'da dini önder olarak Abdülmecit'in bulunuşu Mustafa Kemal'in hiç hoşuna gitmiyordu. Daha mektup yazılmadan önce yabancı gazetecilerin önünde halifelüğün biçimsel bir unvan olduğunu söylemişti. Yaratılan durum kendiliğinden, Millet Meclisinin varlığı karşısında hiç bir yönetimin bulunmaması gereğini ortaya koymuştu. Bundan sonra meclise hilafetin kaldırılması yolunda bir önerge verildi. Yine her şey düzenlenmişti. Dinsel temsilciler, İslâmlığın hilafetle bağdaşmayacağını belirterek bunun kanıtlarını verdiler. İmam Seyit Bey, şeriattan örnekler getirirken bir başka hoca Mustafa Kemal'e koşuyor ve yalvarıyordu :

«Paşam, eğer amacınız Kur'anı kaldırmak bile ol-

sa, bize emredin bir kolayını bulalım, ama böyle konuşmalar yaptırtmayın...»

Millet Meclisi hilafetin kaldırılmasına karar verdi ve daha o gece Abdülmecit Türkiye’den çıkarıldı. Bir formalite de olsa ulus kendisini ortaçağa bağlayan bir zincirinden daha kurtuluyordu.

ŞİDDET OLAYLARININ ardı kesilmemişti. Anadolu'nun doğu bölgelerinde bir Kürt ayaklanması başgösterir. İsyanı Şeyh Sait adında biri yönetmektedir. Aynı anda Londra da, Lozan'da sona erdirilmiş olan Musul sorununu yeniliyordu. Bütün bu olaylar bir süre Ankara'yı oyalayacaktır.

Bu sırada Mustafa Kemal'le eski düşünce arkadaşları arasındaki anlaşmazlık geçimsizliğe dönüşmüştür. Kâzım Karabekir, Rauf ve Refet, onun ödün vermeyen güçlü varlığından kaygılanmaktadırlar. Mustafa Kemal'in niyetleri çok ileri gitmektedir. Onlarsa, onun coşkunluğunu soğutmak, baskısını geçiştirmek istemektedirler. İsmet Bey ile Fevzi Paşa'nın yeniden Ali Fuat ve Rauf Bey'le çalışabileceğini, böylece Mustafa Kemal'e dönüş yaptırabileceklerini düşlemektedirler. Kopuş onarılmaz duruma gelmiştir. Eski düşünce arkadaşları arasındaki savaşın yolları ve amaçları konusunda anlaşmazlıklar ve ilke ayrılıkları belirmiş bundan da kişisel kinler doğmuştur.

Mustafa Kemal'in her yeni adımında ekonomik ve toplumsal alanlarda radikal reformlar yapma amacı görülmektedir. Bilgisizlik ve yoksulluktan kurtulmak için tutucu görüşleri yıkabilecek sağlam bir yöneticinin çabası gerekmektedir.

Dört eski düşünce arkadaşına göre, Türk ulusu on

yıl süren savaşlardan yorulmuştur, artık dinlenmesi gerekmektedir.

Acaba Mustafa Kemal bunu kabul edecek midir? O, olayların kendiliğinden oluşup gelişmesini bekleyerek devrimleri geri bırakamaz. Bu, bütün çabalarına ve savlarına ters düşer. Mustafa Kemal, bu ulusun batılı bir liberalizme değil gerçekçi bir politikaya ihtiyaç duymasına güvenmektedir. Ulusun gerilikten ve yüzyıllar süren durgunluktan kurtulabilmesi için güçlü bir el tarafından yönetilmesi gerekmektedir.

Dört arkadaş yaptıkları bir toplantıda memleketin gelişmesi için kendi görüşlerini kabul ettirmek yolunda politik savaş araçlarından yararlanmaya karar verirler. Bu yolda mücadele etmek için meclis kürsüsünün uygun bir yer olduğuna karar vermişlerdir. Bu amaçla bulundukları askeri görevlerden çekilirler. Kâzım Karabekir'le Ali Fuat, Savunma Bakanlığının, ordunun yenileştirilmesi için ileri sürdükleri görüşleri kabul etmediğini ileri sürerek istifa ederler. Çevreleri olayların gelişiminden hoşlanmayan birtakım milletvekilleriyle sarılır. Dörtlerin görüşlerini paylaşan birkaç İstanbul gazetesi de sert bir dille «Ankara'nın aceleci davranışlarını» eleştirmeye koyulur. İki yan arasında karşılıklı kuşkular güçlenmeye başlamıştır. Kimi kışkırtmaların tesiriyle Mustafa Kemal de dörtlerin davranışını bir baş kaldırma olarak kabul eder.

Ali Fuat, telefon konuşmaları dinlendiği için sıkın ve umutsuzdur. Bu nedenle «Aramızdaki güveni yitirdik» demektedir. İstifasını verdiği gün de Çankaya'ya haber göndererek Mustafa Kemal'den randevu ister. Tam o sırada Mustafa Kemal de ona adam göndererek akşam yemeğine çağırmıştır. Ama önderin kimi yakınları bu buluşmayı önlerler. Ali Fuat'ı bütün gece boşu boşuna bekleyen Mustafa Kemal'in kuşkuları güçlenir.

O gece Mustafa Kemal'in yanında İsmet Bey ile Saffet Bey vardır. Saffet Bey, Ali Fuat'ın isteğini Mustafa Kemal'e iletmekle görevlidir, ama susmayı yeğ tutmuştur.

Mustafa Kemal o güne ilişkin notlarında :

«Akşam yemeğine beklediğim halde Ali Fuat Paşa gelmedi» diye yazmaktadır. «Yemeğe Başbakan İsmet Bey ile Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa geldiler. Biz düşüncelerimizi ortaya koyduk ve işbirlikçilere karşı nasıl davranacağımızı kararlaştırdık.»

Ertesi gün milletvekili olan bütün komutanlara acele birer telgraf gönderilerek, askeri görevlerini yapabilmek için milletvekilliğinden çekilmeleri istenir. Bu, Mustafa Kemal'in uzun süreden beri ordunun siyasetten uzak kalması için gerekli gördüğü bir yoldur. Telgrafı alan birçok komutan buyruğa uyar. Duraklayanların görevlerine de son verilir.

Rauf Bey'le arkadaşları karşı koymaya hazırlandıkları yolunda çıkarılan dedikoduları «gülünç ve dayanaksız» olarak nitelendirirler. Onlar hükümetin zayıf yanlarını eleştirmeye devam etmektedirler. İki yan arasındaki sert tartışmalar sonunda bardağı taşıracaktır. Dörtler artık Halk Partisinin içinde barınacak durumda değildirler. 17 Kasım 1924'te partiden ayrılarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarlar. Durumdan memnun olmayan otuza yakın milletvekili de onlara katılmıştır. Yeni partinin programı Halk Partisninkinden gözle görülebilecek ölçüde ayrıdır. Batılı burjuva devletlerini örnek alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası özel girişim özgürlüğünden ve yabancı sermayenin teşvik edilmesinden yanadır.

Muhalefet, Millet Meclisinde hızlı bir faaliyete girer, ama hiç bir sonuç alamaz. Mustafa Kemal, muhalefetin saldırılarını güçsüzleştirmek için İsmet Bey'den

istifasını isteyerek onun yerine daha ılımlı bir kişi olan Ali Fethi'yi başbakanlığa atar. Ancak bu, önderin reform niyetlerinden caydığı anlamını taşımamaktadır.

Hükümete karşı aşırı eleştirilerinden ötürü bir İstanbul gazetesi kapatılır. Millet Meclisindeki tartışmalar da sürüp gitmektedir. Bu coşkulu tartışmalar sırasında iktidar partisi milletvekillerinden biri muhalefet milletvekillerinden Halit Paşa'yı vurur. Bu ise tartışmaları daha da hızlandıracaktır. Sonunda 1925 yılı haziranında hükümet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar verir. İstanbul gazetelerinden birinin belirttiğine göre: «Acılardan ve özgürlük yoksunluğundan doğan» parti yalnız altı ay yaşayabilmiştir. Kapatma kararında parti yöneticilerinin Kürt ayaklanmasında parmakları olduğu suçlaması bulunmaktadır.

Deliller bu suçlamayı tekzip etmektedir. Şeyh Saîd ve taraftarları, Kemalist hükümeti devirip halifeliğin canlandırılmasını, şerlata yeniden dönülmesini, okullara din öğretiminin konulmasını ve çarşaf yasağının kaldırılmasını istemektedirler. İsyancılar birkaç hafta içinde birkaç ili ellerine geçirirler.

Millet Meclisinde iki akım belirmiştir: Bir grup isyana önem vermemekte ve ayaklanmanın bilinen yollarla bastırılabilmesine inanmaktadır. Öteki grup ise başkaldırmanın çevreye yayılarak bir karşı devrime yol açacağından kuşkulanmaktadır. Kürt ayaklanmasını duyan İsmet Bey Ankara'ya gelmiştir. O, ayaklanmanın demir yumrukla bastırılması düşüncesindedir. Mustafa Kemal de onu desteklemektedir. Millet Meclisinde bu iki görüş taraftarları arasında bir çatışma başlar. Sonunda Ali Fethi hükümetine güvensizlik oyu verilir. Yeni hükümet İsmet Bey başkanlığında kuru-

lur ve hükümeti özel yetkilerle donatan bir yasa kabul edilir. «İstiklâl Mahkemeleri» harekete geçer.

İki ay sonra ordu ayaklanmayı bastırır. Ayaklanmanın önemli önderleri, başta Şeyh Sait olmak üzere mahkeme önüne çıkartılırlar. Şeriata uygun davrandıklarını ileri sürerek suçlarını kabul etmezler. Sonunda Diyarbakır'ın büyük camisi önünde dokuz kişi ipe çekilir.

Ayaklanma, Mustafa Kemal'in memleketin koşullarının liberal düşüncelere uygun olmadığı yolundaki kanısını güçlendirmiştir. Bütün yurt düzeyine yayılan mahkemeler ayaklanmaya katılma ya da işbirliği yapma kuşkuşu uyandıranlar için çok ağır cezalar verir. Hükümeti eleştiren birçok İstanbul gazetesi kapatılır. Darağaçları Ankara'nın göbeğinde bile görülmektedir.

Bulgar elçisi Simeon Radev bir sabah, kaldığı otelde erkenden uyanıp da pencereden baktığında alacakaranlıkta darağaçlarını görmüştür.

Hükümet Doğudaki bazı büyük toprak sahiplerini sürgün etme kararını alır. Bu yarı feodal mülkiyet sahiplerinin yok edilmesinin tam zamanıdır, ama hükümet de Mustafa Kemal de bu adımı atamamaktadırlar. Daha sonra girişilecek toprak reformunu bile etkileyecek olan Kemalizmin ilk tereddüdü bu konuda görülmüştür.

Ankara yakınlarında bulunan Sovyet elçiliğinin yazlık binasında Mustafa Kemal, Sovyet elçisi Aralov'la olaylar üzerinde tartışırken şunları söylemiştir :

«Türkiye'de sınıflar yoktur. İşçi sınıfı yoktur. Çünkü sanayimiz yoktur. Ticaretimiz güçsüzdür. Kapitalizm yoktur. Yabancılar bizi sömürmektedirler. Benim görevim yurttta ticareti güçlendirmek, fabrikalar kurmak, yeraltı zenginliklerini değerlendirmektir. Anado-

lu tacirinin güçlenmesine yardım etmek isterim. Devletin yapacağı görev budur.»

Aralov :

«Ya köylüler?» diye sorduğunda, Mustafa Kemal'in karşılığı şu olmuştur :

«Onlara yardım edeceğiz. Aşarı da kaldıracacağız.»

«Ama siz köylülere yardım etmeye hazırlana dururken ağalar onları daha çok tutsak edeceklerdir. Biz sanıyoruz ki sizin gücünüz, desteğiniz köylülerdir. Onların durumlarını düzeltir, onlara toprak verir, onları vergilerden kurtarırsanız çok iyi olur.»

Mustafa Kemal, konuşmasını şöyle sürdürür :

«Rusya'da durum başkaydı. İşçi sınıfı devrimden önce örgütlenmişti. Dinin halk üzerindeki etkisi Türkiye'deki kadar güçlü değildi. Sizde dinsel bağnazlık yoktu. Bunu gözönünde tutmak zorundayız.»

1925 yılında emperyalist devletler Musul sorununda İngiltere'nin yanını tutmaktadır. Daha sonra Irak'la İngiltere arasında imzalanan bir anlaşma ile Irak İngiltere'nin Yakındoğu'daki etki çemberine girecektir.

Mustafa Kemal bu gelişmelerden kaygı duymaktadır. Irak'ta İngilizlerin yayılışı karşısında, yurdunun güvenliğini düşünerek, yakın bir tarihe değin savaştığı Yunanlılarla olan düşmanlığı da göz önüne alarak tedbirler almak zorunda kalır. Bu nedenle Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras'a buyruk vererek Paris'te Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile buluşturur. Bu çıkış Batı dünyası için beklenmedik bir durumdur. Sovyet Rusya ile Türkiye bir saldırmazlık paktı imzalarlar. Bu anlaşmaya göre her iki devlet, ötekine karşı olan bir koalisyona girmeyecektir. Türkiye için bu anlaşma önem taşımaktadır, çünkü Türkiye bir güvence sağlamaktadır.

Her türlü iç kargaşalığı ortadan kaldırmış, Sov-

yetler Birliği'nin desteğini sağlamış ve Balkan devletleri ile barış ve dostluk ilişkilerini geliştirmiş olan Mustafa Kemal, artık devrimlere girişecektir.

1925 yılı ağustosunda başlarında Latife Hanım'dan ayrılır. Bir süreden beri bu iki ayrı kişilik çatışmaktadır ve kaçınılmaz kopuş gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal, Latife Hanım'ı çağdaş anlayışı ve Avrupalı eğitimi nedeniyle beğenmiştir. Latife Hanım ise onun destan gibi kişiliğine âşık olmuştur. Evlenmeleri uygar yasalara göre yapılmıştır. Ama bu, Mustafa Kemal'in ona Müslüman törelerine göre «Boşsun» demesine engel olmamıştır.

SÜREKLİ bir hareketlilik içine girmiş olan Ankara, bir başkent havasına bürünmeye başlamıştır. Parlamento, bakanlıklar ve öteki devlet kuruluşları buradadır. Durum birçok İstanbulluyu bunu kabule zorlamıştır.

Batı devletlerinin diplomatik çevreleri ise başkenti boykot etmişlerdir. Avrupalı elçiler onları bekleyen zorluklara katlanmak istememektedirler. İngiltere Kralı Beşinci George resmen elçisinin böyle bir şehirde yaşamasını kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Öteki Avrupa ülkelerinin elçileri de İstanbul'da kalmayı yeğ tutmakta Ankara'ya da sekreterlerini göndermektedirler. Bu durum Mustafa Kemal'in hoşuna gitmemekte ve her fırsattan yararlanarak şu ya da bu elçi için imalı sözler söylemektedir.

Yalnız Sovyet Rusya ile Kafkasya otonom cumhuriyetleri elçiliği Ankara'da kalmaktadır.

İstanbul bu durumu titizlikle izlemekte ve «Hata» dan dönülmesini umutla beklemektedir.

Durumu beğenmeyenler,

«Ankara'nın başkent oluşu geçicidir. Uygarlığın sıfırdan başlaması mümkün müdür?» demektedirler.

Mustafa Kemal'se bu tür düşüncelere aldırış etmemektedir ve Ankara şehir planlaması için bir yarışma açtırmıştır. Yarışmayı Alman mimarı Prof. Yansen

kazanır. Yeni başkentin projesinin yapımı ile Mustafa Kemal yakından ilgilenmektedir.

Çalışmaları sırasında Profesör Yansen alışılmamış güçlüklerle karşılaşmıştır. Kendisine kimi kez Bayındırlık Bakanı, kimi kez de şehrin belediye başkanı karışarak projeyi kendi zevklerine göre değiştirmek istemektedirler. Bayındırlık Bakanı, bir keresinde, aralarındaki tartışmadan sonra odasını gösterişli bir biçimde terk eden Yansen'in ardından şöyle bağırmıştır :

«Ben Malatya'nın aşılmaz dağlarına yol yapmış adamım. Bana yolun nasıl yapılacağını Yansen mi öğretecek?»

Alaycı bir insan olan Prof. Yansen, şehrin belediye başkanının kendisine nasıl karıştığını şöyle anlatmaktadır :

«Belediye başkanı son derece tuhaf bir adam. Evindeki ampul yanınca değiştirmek için teknisyen çağırıyor, hayatının tehlikeye gireceğinden korktuğu için elektriğe elini sürmek istemiyor. Ama şehir planına durmadan karışmakta, çünkü onda hayatını tehlikeye sokacak bir şey yok.»

Profesörün bu alaylı yakınışı, aynı zamanda, yeni doğan cumhuriyetin, tutuculuk ve geri kalmışlıkla savasının doğum sancılarını da dile getirmektedir.

Mustafa Kemal, resmi olan ya da olmayan kabul-leri, baloları teşvik etmekte ve bakanların bu toplantılara katılmasında diretmektedir. Mustafa Kemal'le İsmet Bey sık sık Anadolu kulübüne giderek oyun oynamaktadırlar. Başbakanla birkaç bakan büyük bir sessizlik içinde briç oynarlarken, Mustafa Kemal de birkaç dostu ile birlikte büyük bir gürültü içinde poker oynamaktadır. Kazanmak ve yitirmek onu etkilememektedir, oyun onun için günün gerginliğinden uzaklaşma yoludur.

Dış görünüşü ile sakin ve mutlu bir kişi izlenimi bırakan Mustafa Kemal iç dünyasındaki fırtınayı belli etmemektedir. Bazı tutucu çevreler Mustafa Kemal'in eğlenceye dalarak reformcu girişimleri unutacağı avuntusu içindedirler.

Böyle düşünenler kesin bir aldaniş içindeydiler. Mustafa Kemal, bir an soluk aldıktan sonra daha hızlı koşan bir maratoncuyu andırmaktadır. Görünür durgunluğunun ardında geleceğin tasarıları olgunlaşmaktadır. Çok değil, bir iki ay sonra, yalnız Türk kamuoyu değil, bütün dünya onun Osmanlılık kalıntılarıyla nasıl savaşa girdiğini görecektir.

Mustafa Kemal, düşüncelerini şöyle açıklamaktadır :

«... Dünya akıl durduracak bir hızla ilerlerken biz onun dışında kalamayız. Dünyada bilim ve teknik her şeyin önderi ve başlangıcıdır. Başarıyı bilim ve tekniğin dışında aramak bilgisizliktir, kendi kendini aldatmaktır...»

Mustafa Kemal, reformlara doğru giden yolda ilerleyebilmek için dinin tutsak edici etkisinin kırılması gerektiğine inanmaktadır. Aslında Mustafa Kemal, İslâm dinine karşı değildir. Tek isteği toplumsal ve siyasal yaşamı dinden ayırmak ve onun halk üzerindeki uyuşturucu etkisini silebilmektir. Bu nedenle reform savaşı dinsel tutuculuğa karşı başlatılır. Tekkeler ve zaviyeler kapatılır. Aslında Mustafa Kemal dışında hiç kimse böyle bir reforma girişmeye cesaret edemezdi. Böyle bir şeye girişebilecek kişi en aşırı biçimde cezalandırılırdı. Ama ulusun gözünde o, kutsal bir kurtarıcıdır.

Mustafa Kemal, reformları yasalar yoluyla yapmayı ya da meclisteki söylevlerinde açıklamayı sevmektedir. Halkla doğrudan doğruya ilişki kurma yo-

lunu seçmekte, halkı bizzat etkilemeye çalışmaktadır. Önce yurt içinde yaptığı gezilerde düşüncelerini açmakta, konuşmalarında gereken havayı yaratmaktadır. En çok yüreklilik isteyen devrimlerini de devletin en geri ci ve tutucu bölgelerinde açıklamıştır.

«Ölülerin ruhlarından yardım ummak uygar bir topluluk için yüz karasıdır...» Önder bu sözleri din adamlarının kalesi olan Kastamonu'da söylemiş, konuşmasını şöyle tamamlamıştır :

«Baylar, saygı değer vatandaşlar, iyi bilmeniz gerekmektedir ki Türkiye Cumhuriyeti, şeyhlerin, dervişlerin, tarikatların, müridlerin devleti olamaz. En doğru, en gerçek tarikat uygarlık tarikatıdır.»

Çevreyi yoklamış, son telkinlerini yapmıştır. Bundan sonra tekkelerin kapatılması yolundaki yasa çıkarılmıştır. Tasarının görüşüldüğü sırada bazı milletvekilleri direnmişlerdir. Bunun nedeni tekkelerin kendilerine çıkar sağlamasıdır. Ama Mustafa Kemal, ikna yoluyla yarar sağlamadığını görünce gözdağı vermesini de bilmektedir.

1925 yılının ağustos sonlarına doğru Kastamonu ve İnebolu çevresinde bir geziye çıkar. Üzerinde hafif, spor bir kostüm vardır. Başına da geniş kenarlı hasır bir şapka giymiştir. Çubuk ovasını geçtikleri sırada yanındakilere 625 yıl önceki Timur - Bayezit savaşını anlatmakta, Bayezit'in ordularının nereye yerleştiklerini ve Timur'un ona nereden ve nasıl beklenmedik biçimde saldırdığını açıklamaktadır. Yanındakiler onun bir dinlenme gezisine çıktığını sanıyorlardı. Aslında o da Timur gibi şaşırtmaca yapmaya hazırlanıyordu.

Çankırı yakınlarında onları şehrin yöneticilerinden kurulu bir heyet karşıladı. Yol boyunca da yollara dökülmüş olan halk, Kurtuluş Savaşında destanlaşan bu kahramanı gözüyle görebilmek istiyordu. Çankırı'

da onu karşılayanlar şaşırıp kaldılar. Çünkü onların tanıdıkları Mustafa Kemal karşılarında gördükleri insan değildi. Onu, bir ressamın görmeden çizdiği, iriyarı ve kocaman kıvrık bıyıklı bir resimden tanıyorlardı. Oysa şimdi karşılarında Avrupa tipi giysiler içinde bambaşka bir insan vardı. Askere benzer bir yanı yoktu. Aslında başına fes yerine geçirdiği o şey de onları büsbütün şaşırtmıştı. Mustafa Kemal, şapkasını başından çıkararak kendisini alkışlayanları selâmladı ve karşılayıcıların ellerini sıkarken;

«Sizin şapkalarınız nerde?» diye sordu.

Feslerini arkalarında saklarken,

«Sizin şapka ile geleceğinizi bilseydik...» diye kekeliyorlardı.

Yöneticiler bir yana, karşılamaya çıkan halk da, onun şapkasını çıkardığını görünce feslerini attı. Aslında bu dinsel inançlara aykırı bir tutumdur. İlk andaki uyuşukluğundan kurtulmuş halk kendisini coşkuyla alkışlamaktadır.

Her yanda :

«Yaşa Gazi, yaşasın kurtarıcı» sesleri yükseliyor, halk onu içtenlikle alkışlıyordu.

Kastamonu'da da karşılayıcılar çıkmış, şehrin girişinde bin kadar atlı yolun iki yanına sıralanmıştı. Şehir gece geç saatlere değin onun onuruna düzenlenen eğlencelerle çalkalandı. Zaman zaman balkona çıkan Mustafa Kemal, kendisini görmek için bekleyenlere şapkasını sallayarak selâm veriyordu. Aşağıdakiler de coşkuyla feslerini çıkarıyorlardı.

Mustafa Kemal, ertesi gün belediye binasında bir kabul düzenledi. Çevre köylerinin temsilcileri de gelmişti. Mustafa Kemal onlarla konuştu ve durmadan sorular sordu. Çektikleri sıkıntıları, içinde bulundukları güçlükleri öğrenmek istiyordu.

Köylüler yollarının bulunmayışından, topraklarının az ve verimsiz oluşundan, sürekli savaşlar yüzünden toprağı işleyecek hayvanlarının kalmayışından, ticaretin iyi gitmeyişinden, yerli dokuma atölyelerinin çalışmayışından yakınıyorlardı. Mustafa Kemal'in alnından ter boşanıyordu. Türk ulusunun Avrupa uygarlığına ulaşması için işe sıfırdan başlaması gerekmektedir. İşte imparatorluğun mirası buydu.

Görünüş ne ölçüde ağırsa, onun sözleri de o derece güçlüydü :

«Bizlerin uygar insanlar olmamız gerekmektedir. Düşüncelerimizi, zihniyetimizi tepeden tırnağa değiştirmek zorundayız. Türk ulusuna ve tüm İslâm dünyasına bakın, hepsi görünüş ve anlayışlarını uygarlığın zorunlu gördüğü biçimde değiştirmedikleri için yoksulluk ve acılar içinde yaşamaktadırlar. Biz daha çok bekleyemeyiz. Uygarlık öyle güçlü bir ateştir ki kendi dışında kalan her şeyi yakıp yok eder...»

Mustafa Kemal konuşurken bir şehirliyi işaret etti :

«Söz gelimi kalabalık arasında bir vatandaş görüyorum. Başında fes var, yanındakiler yeşil sarık sarmış. Sırtında gömlekle benimki gibi ceket var, daha aşağısını göremiyorum. Bu ne biçim giyiniş? Uygar bir kişi böylesi acayıplıklara gülmez mi?»

Çevreden,

«Güler.» diye sesler yükseliyordu.

Mustafa Kemal, daha ileri gitmiyor ulusun önünde asla buyurucu durumuna girmiyordu.

İnebolu'daki ikinci gününde yanındaki milletvekilleri, generaller ve yerli yöneticilerle birlikte bir toplantıya daha gitti. Hıncahınç dolu salon alkışlar ve haykırıışlarla onu karşıladı. Gençlerin oluşturduğu gruplar onu karşılariken şöyle diyorlardı :

«Sevgili gazimiz, eğer bir gün çizdiğin yoldan ayrılırsak tüm ulusun laneti üzerimize olsun. Sen bizim önderimizsin.»

Salonda bulunanlar gençlerin sözlerini yineliyorlardı. Mustafa Kemal burada zaferden sonraki en önemli söylevini verdi. Konuşmasında savaştan alınan sonucun anlamıyla bölge halkının savaşa katkıları üzerinde durdu. Sonunda konuşması bir sohbete dönüştü :

«Sevgili vatandaşlarım» dedi. «Bütün bunları anladığınıza inandığım için birkaç soru sormak istiyorum. Bir dakika için bile olsa bu bağımsız ulusun başında bir padişahın bırakılması mümkün müdür? Soruyorum size?»

Salondan,

«Asla değil» sesleri yükseldi.

«Sevgili kardeşlerim, çok önemli anlarda aklını kullanmış olan ulus kendilerini Tanrının gölgesi sayan ve Peygamberin vekili olduklarını ileri sürenlere vatanında ve vicdanında yer verebilir miydi? Soruyorum size?»

«Asla, asla...»

«Türk ulusu, çocuklarının ikiye bölünüp bir bölümünün temelden ayrı medreselerde, bir bölümünün uygar okullarda eğitim görmesini kabul edebilir miydi? Türkiye Cumhuriyetinin uygar halk bu durumunu, aile ilişkilerinde ve yaşayış biçiminde kanıtlamak zorundadır. Bu son sözlerimi açıklamam gerek. Şimdi size soruyorum, bizim giyinişimiz ulusal mıdır?»

«Hayır.»

«Giysilerimiz uygar ulusların giysilerine benziyor mu?»

«Hayır, hayır.»

«Ben de sizin düşüncelerinize katılıyorum. Sözlerimi bağışlayın, ama bu giysi ne ulusaldır, ne de insana yaraşır, yalnız ünlü, üstü kaval altı şişhane sözü ile

nitelenebilir. Bu giysi böyle bir ulusun giysisi olabilir mi?»

«Hayır, asla.»

Mustafa Kemal, Ankara'ya başında şapka ile döndü. Karşılamaya gelenler de şapka giymişlerdi. Mustafa Kemal, şapkasını gazeteci Yunus Nadi'ninki ile değiştirdi. Karşılایıcılar arasında bir gün önce Mustafa Kemal'in şapka giydiği haberini veren Vakit gazetesi muhabirini tutuklatacak olan Afyon Milletvekili Ali Bey de vardı. O da şapka giymişti.

Hükümet bir kararname çıkararak dinsel bir unvanı olmayanların dinsel giysiye bürünmelerini yasakladı. Milletvekilleri ile aydınlar yeniliği çabuk kabul ediyorlardı. Yıl sonunda Millet Meclisi fesi yasaklayan yasayı kabul etti. Artık fes giymek hainlik sayılıyordu.

İstanbul gazeteleri eskiden olduğu gibi sert tepki göstermediler ama hiç biri «şapka» sözcüğünü kullanmadı. «Şapka» sözünü «moda serpuş» ya da «siperli serpuş» olarak değiştiriliyorlardı. Sanki «şapka» sözcüğünü kullanmak İslâm törelerine aykırı düşecekti.

Üç yıl sonra cumhuriyetin yıldönümünü kutlama töreni sırasında Çankaya'da, diplomatik çevrelerde görülmemiş bir olay oldu. Bu olay da Mustafa Kemal'in fese karşı tepkisinin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. O sırada Fransa'nın Ankara elçisi olan Kont de Sambru olayı şöyle anlatmaktadır :

«Kabulde iki yüze yakın diplomat vardı. Uzun fesi ile Mısır elçisi dikkati çekiyordu. Mustafa Kemal, yanındakilere onu alaylı bakışlarla gösteriyordu. Zavallı meslektaşım hiç bir şeyden kuşku duymuyordu. Tam müzik çalarken Mustafa Kemal yerinden kalktı, Mısır elçisinin yanına gitti ve yanında bulunan garsonlardan birinin kulağına bir şeyler söyledikten sonra Mısırlı diplomatın omuzuna vurdu. Onu öpecek sandım.

Ama çevik bir davranışla birdenbire Mısırlı diplomatın fesini kaptı ve garsonun gümüş tepsisine koydu. Hepimiz Mustafa Kemal'e özgü bu şakayı seyrediyorduk. İyi ki Mısırlı meslektaş bu büyük adamın şakasını önemsemedi.»

Mustafa Kemal, İnebolu'da Türk toplumunun önemli bir sorunundan daha söz etmiştir: Kadının tutsaklığı... Mustafa Kemal onların da eşit olduklarını söylemektedir :

«Dolaşmam sırasında yalnız köylerde değil, küçük büyük bütün şehirlerimizde kadınlarımızın yüzlerini örttüklerini farkettim. Sanırım bu örtü, hele sıcak mevsimlerde onlara büyük sıkıntı ve acı veriyordur. Arkadaşlar bu bir noktaya kadar bizim bencilliğimizin sonucudur. Bırakın kadınlarımız yüzlerini dünyaya açsınlar ve dünyayı kendi gözleriyle izlesinler. Bunda korkulacak bir şey yok... Derim ki bu önemli amaca erişmek için gerekirse kurbanlar bile verebiliriz.»

Önceleri günah sayılan bu sözleri ilk kez bir devlet adamının ağzından duyan kişilerin şaşkınlığını gören önder onları açıkça uyarmıştı :

«Korkmayınız, bu kaçınılmaz bir olaydır.»

Türk kadını bu tutsaklıktan kurtarmak çok zordu ve önemli engeller vardı. Bu durum, yüzyıllardır süren geleneklerle ve Mustafa Kemal'in belirttiği gibi insan bencilliğine dayanıyordu. Böyle bir devrim zamanına bağlıydı. Yasa ile de sağlanamazdı, içtenlikle inanmak gerekliydi. Şimdi onu şaşkınlık, beğeni ve baş kaldırma duyguları içinde dinleyen bu insanlar, bu güne değin başka düşünceler içinde yaşamamışlardı. Eğitim görmüş kimi kadınlar arasında küçük bir ilerleme varsa da bu durumda olanlar azdı. Mustafa Kemal, ailenin o güne kadar dayandığı ilkeleri de yıkmak, yerine başkalarını koymak istemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğunda erkek, kadına gerekli bir eşya gibi bakmıştır. Kadının sevgisi bağlılık ve başeğme gibi zorunlu sayılmış, erkeğinki ise alçakgönüllülük ve bir sadaka olarak kabul edilmiştir. Kadın, erkeğinin istediği gibi davranan bir eşyadan başka bir şey değildi.

İmparatorluk devrinde kadının, kocasıyla birlikte aynı arabada gezmeye çıkmaya bile hakkı yoktu. Gemilerde, şehirlerarası ulaştırma araçlarında, sinemalarda, pastahanelerde onların yeri perdeyle ayrılıyordu. Tiyatrolarda kadın rolleri erkeklerce oynanıyordu. Kadın tutsaktı, Mustafa Kemal ise onu bu tutsaklıktan kurtarmak istemekteydi. Ancak bu savaş güç, karşı koyma büyüktür. Mustafa Kemal amacına önce şehirlerde, sonra tutuculuğun daha sert olduğu köylerde ulaşmak istemekteydi. Direnme kimi kez hiç kuşku duyulmayan yerlerden gelmektedir. Liberal düşünceleri ile ün yapmış olan yazar Halide Edip bir kez onunla konuşurken söylenmişti :

«Bizim ferace ve yaşmaklarımızla neden uğraşıyorsunuz?»

İnebolu ve Kastamonu gezisinden umutlanan Mustafa Kemal bir süre sonra daha serbest bir yapıya sahip olan İzmir'e gider. Burada düzenlenen balolara katılanlara modern danslar yaptırır. Kendi de valinin kızını dansa kaldırır. Toplantıda bulunanların sıkıntısı çok büyüktür. Sanki çok kötü bir şey yapmaya zorlanmışlardır. Aslında bir Türk kadını ilk kez başkalarının önünde dans etmektedir.

Ankara'da toplanan bir öğretmenler kongresinde ise kadın öğretmenlerle erkekler aynı salona alınmış ve aralarında birkaç boş sandalye bırakarak oturtulmuşlardır. Bu haber hocaları son derece kaygılandırmıştır. Bir kurul Mustafa Kemal'e yakınmaya gittiğinde he-

men dernek başkanını çağırarak hocaların önünde azarlar :

«Öğretmenler kongresinde ne yapmışsınız? Utanmıyor musunuz? Ayıptır bu yaptığınız.»

Hocalar sevinmişlerdir. Ama bu sevinçleri çok kısa sürer. Mustafa Kemal konuşmasını «Kongreye kadın öğretmenleri de çağırmışsınız» diye sürdürür. «Ama neden onları erkek öğretmenlerden ayrı oturttunuz? Kendinize mi güveniniz yok, yoksa bu kadınların dürüstlüğünden mi kuşku duyuyorsunuz? Bundan böyle kadınları erkeklerden ayrı oturttuğunuzu duymayayım.»

Avrupa'ya yakın olan İstanbul, yeniliğe daha çabuk ayak uydurmaktadır. Tramvay ve vapurlarda perdeler kaldırılmıştır. Sokaklarda daha sık modern giysili kadın ve kızlara raslanmaktadır. Ürkekçe de olsa ilk balo ve eğlenceler başlamıştır.

Ankara'da ilk aile balosunun yaratıcısı yine Mustafa Kemal'dir. Alışkanlıkla salonun bir bölümünde kadınlar bir bölümünde erkekler oturmaktadırlar. Yalnız birkaç inaçtı kadın arkada ayakta durmaktadır. Öteki kadınlar büfeye giderek serinletici bir şeyler almaya bile yüreklenememektedirler. Kimse kimseye karısını tanıtmamaktadır. Mustafa Kemal bu duruma dayanamaz. Durmadan erkekler arasında dolanmakta ve onlara rahat vermemektedir. Erkekleri, kadınları dansa kaldırmaları ve soğuk bir şeyler dağıtmaları için zorlamaktadır.

«Çocuklar, ayakta kalan kadınlara kaval-yelik edin» diye onları yüreklendirmekte ve «Oturanlar onları kışkansın. Yavaş yavaş hepsi kalksın» diye eklemektedir.

Bir cumhuriyeti kutlama balosunda uzun süre kimse dansa kalkmaz. Subaylar Mustafa Kemal'e kadın-

ların dansa davet isteklerini reddettiklerini söylerler. Bu durum karşısında salonun ortasına çıkarak yüksek sesle bağırır :

«Arkadaşlar, kadınların subayları dansa davet etmelerini asla kabullenemem.» Sonra subaylara döner. «Size emrediyorum, hemen salona dağılın ve dans etmeye başlayın.»

Az sonra tüm salon dans etmektedir.

Savaşın hemen sonunda medenî kanun kabul edilmiş ve poligami kaldırılmıştır. Kadın yavaş yavaş çeşitli görevler almakta ve siyasete girmektedir. Beş yıl sonra kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmış, on yıl sonra da, 1935'te Mustafa Kemal'in buyrukları ile on yedi kadın milletvekili olarak Meclise girmiştir.

Devrimler ağır ağır ilerleyebilmektedir. Yurdun doğu bölgelerinde ayaklanmalar olmakta, hükümet yeniliğe karşı direnmeleri güç kullanarak bastırmaktadır. İstiklâl Mahkemeleri yeniden çalışmaya başlamıştır.

Yeniliğe giden yol kurbanlar üzerinden geçmektedir.

Mustafa Kemal'in yeniden İzmir'e gidişinde güvenlik makamları kendisine karşı düzenlenmiş bir suikasti ortaya çıkarırlar. Mustafa Kemal'in treninin gecikmesi suikastçilerden birini kuşkuya düşürmüş, o da ötekileri ele vermiştir. Suikastçilerin başı, ilk Milet Meclisinde muhalefeti örgütleyen Ziya Hurşit'tir. Polis önünde küstahça konuşmakta ve niyetlerini gizlemektedirler. Öteki ikisi profesyonel katildir ve onların sorgusu tertibin ucunu İstanbul'a, eski İttihatçı Harekâtının yöneticilerine dek uzatmaktadır. Geniş çapta tutuklamalar yapılır. Serbest Fırka'nın kurucuları da bunların arasındadır. Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar hapse atılır. Rauf Bey ile Adnan Bey yurt

dışındadırlar, ama gıyaben hüküm giyerler. Mustafa Kemal halka yaptığı konuşmada suikast denemesinin yalnız kişiliğine karşı olmadığını, bunun cumhuriyet ve onun ilkelerine karşı olduğunu belirtir.

Düne kadar Mustafa Kemal'in düşünce arkadaşları olanların suikasta katılacakları düşünülebilir mi? Karabekir, Ali Fuat ve ötekiler böyle bir tertibi duymuşlar, ama önem vermemişlerdir. Bu durumda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları olan bu kişiler suikastçilerin gizleyicisi durumuna düşmektedirler.

Mustafa Kemal ne düşünmektedir? O, (eski itti-hatçılara), kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına karşı kuşku duymakta, onların devrim yolunda artık birer engel olacaklarını düşünmektedir. İstanbul basınının, Karabekir, Ali Fuat ve diğerlerinin tutuklanmalarını protesto etmesine rağmen incelemenin sonucunu sabırla beklemektedir. İsmet Bey de Kâzım Karabekir'in tutuklanmasına karşıdır, ama İstiklâl Mahkemesi kararını bu yolda vermiştir.

Mustafa Kemal, suikastçıların ne yapmak niyetinde olduklarını ve ne düşündüklerini öğrenmek istediğinden, aralarından kendisini tanımayan birini yanına getirtir. Getirilen kişi, Mustafa Kemal'i tanımadığını, ama kendisine onun yurda kötülükler getiren biri olduğunu söylediklerini açıklar.

Mustafa Kemal :

«Peki tanımadığın birini nasıl vuracaktın?» diye sorar. «Ya yanlışlıkla başkasını öldürseydin?»

Suikastçi, Mustafa Kemal'i sokakta geçerken kendisine göstereceklerini, böylece tanıyacağını söyleyince tabancasını çıkararak ona uzattı ve,

«Madem öyle,» der. «Mustafa Kemal benim. Haydi tabancayı al ve beni öldür.»

Şaşkına dönen suikastçi bağışlanmasını dilemektedir.

Mustafa Kemal, Ziya Hurşit'le de karşı karşıya gelir. Kendisine :

«Ziya Hurşit Bey, uzun süre aynı amaç uğruna çalışmadık mı?» diye sorar.

«Evet Paşam.»

«Peki bu suikast de ne? Üstelik grubun başı sizmişsiniz.»

«Öyle... Doğrudur paşam. Suikast yapmaya geldim, ama başaramadım.»

«Bunu sizden beklemezdim.»

«Dünya beklenmedik şeylerle doludur paşam. Bugün bu durumda karşınıza getirilmiş olmaktan üzgünüm.»

Mahkeme on bir kişi hakkında idam kararı vermiştir. İzmir'in çeşitli yerlerinde darağaçları kurulur. Ziya Hurşit, Mustafa Kemal'i vurmaya kalktığı yerde asılmıştır.

Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar ve ötekiler delil yetersizliğinden serbest bırakılırlar. Rauf Bey ile Adnan Bey, onar yıl dış ülkelerde kalmaya mahkûm edilir. Suçsuz bulunan generallere görevleri verilmeyecek emekli edilmişlerdir. Olaydan birkaç ay sonra Ali Fuat yine Çankaya'da Mustafa Kemal'in konduğu olmuştur. Yine gençlik günlerinden konuşurlar, arkadaşlık anıları çok güçlüdür. Ali Fuat karşılaşmada Mustafa Kemal'in kendisine karşı çok nazik davrandığını anlatır. Konuşma, daha yeni biten davaya geldiği sırada Mustafa Kemal, şunları söyler :

«Generallerin, yalnızca senin için bağışlanmalarını buyurdum.»

Bu nedir, bir incelik midir? Bir gerçek mi? Bu olaydan sonra Ali Fuat da, ötekiler de siyaset sahnesinden

çekilmişlerdir. Yalnız Ali Fuat 1933'te Mustafa Kemal tarafından milletvekilliği adaylığına çağrılır.

Bir süre sonra Ankara'da yeni bir davaya bakıldı. Enver'in kaçışından sonra onunla bağlantılarını sürdüren İttihatçılardan bir grup mahkûm oldu. Darağaçlarında yeni insanlar sallandı. Eski hesaplar temizleniyordu.

Kısa bir süre sonra İstiklâl Mahkemesi kapatıldı. İsmet Bey, bunda diretmişti. Çünkü mahkemeler ikinci bir hükümet havasına bürünüyorlardı. Mustafa Kemal, Çankaya'da bir toplantıda İstiklâl Mahkemeleri Başkanı Kılıç Ali'ye dönerek :

«Senin mahkemeleri kapatmaya karar verdim,» dedi. «Artık onlara gerek kalmadı.»

Kılıç Ali sorunu inceleyerek kendisine bir rapor hazırlayacağını söyleyince önder sinirlenerek sesini yükseltti :

«Rapor mu? Ne raporu? Ben sorunu inceledim. Yarından sonra senin mahkemelerin olmayacak.»

Böylece Kürt ayaklanması ile başlayan olağanüstü durum sona ermiştir. Artık gündemde başka şeyler vardır.

Mustafa Kemal, 1927 yılı temmuzunda, Anadolu'ya geçtikten bu yana İstanbul'a ilk gezisini yapar. Sekiz yıl kendisi hakkında kuşku ile dolu bir saygı besleyen bu şehre ayak basmamıştır. Ama Anadolu'da Ulusal Kurtuluş Savaşına girişme düşüncesi bu şehirde olgunlaşmıştır. İstanbul onu görülmemiş bir sevgi gösterisi ile karşılar. Ama o buraya, kendisine sunulan padişah saraylarının zevkini sürmek için gelmemiştir. Padişahın, tahtını bırakıp kaçmasından sonra ona kaç kez şu önerilmiştir :

«Padişah ol Paşam. Halife ol. Bu ulusun başında duracak bir tanrıya ihtiyacı var.»

Bu insanlar Mustafa Kemal'in amaçlarından uzak-
tırlar, onu anlamamaktadırlar. Yazgısıdır bu sanki,
kendisini anlayamayanlar arasında çalışmak zorunda-
dır.

Ödün vermek ve anlamsız bir ün kazanma onun
kişiliğine aykırıdır.

BİR KEZ bir öğretmen Mustafa Kemal'e :

«Sizin diktatör olduğunuzu söylüyorlar,» dedi.

Cevap açık ve kesindi :

«Eğer diktatör olsaydım siz bu soruyu bana sormak yürekliliğini bulabilir miydiniz?»

Başka bir kez de Fransız elçisi ona, Büyük İskender'in doğduğu yerde dünyaya geldiğini hatırlattı. Önder, ileri sürülen benzerliği ve altında yatan imayı şaka yollu bile kabul etmedi :

«Bunun ötesinde bir benzerlik de yok. Büyük İskender, bütün dünyayı işgal etmiştir, ben böyle bir şey yapmadım. Büyük İskender, dünyayı fethetmek için yola çıktığı zaman vatanını unutmuştur, ben ise hiç bir zaman unutamam...»

Mustafa Kemal, bir diktatör müdür? Bazıları onu bir diktatör olarak kabul ederler, bazıları ise bu görüşü kesinlikle reddederler. İki yanın da hakkı vardır. O, bir diktatör değildi, ama gerektiğinde diktatör gibi davranmasını bilmiştir. Onun kişiliği tarihteki diktatörlerin tipik yanları ile bağdaşmaz. Yönetimlerini koruyabilmek için zulmü seçen diktatörler vardır. Mustafa Kemal, kendi kişiliğini aşan amaçlarını gerçekleştirmek için diktatörce yollardan yararlanmıştır. Kişiliğinde kimi kez görülen dalgalanmalar hiç bir zaman bu ya da öteki tez için kanıt olarak alınamaz. Tarihte, kişilerin özel

hayatında dalgalanmalar, toplum içindeki rollerinde karar verici unsur olamaz. Onlar yalnızca hayatının değişik renkleri olabilir. Önemli olan amaçtır, önemli olan amaca eriştirecek yöntemdir, önemli olan sonuçtur.

Mustafa Kemal, görüşlerini kabul ettirmeyi sevmiştir, ama bu asla rasgele bir esinti, bir kapris sonucu olmamıştır. Her önerisini, her reformu uzun süre kafasında saklamış, uzun uzun düşünmüş, iyice olgunlaştırmış, sonra ortaya atmıştır. Bununla da yetinmemiş, çevresine nasıl kabul ettireceğini, sindirilmesini nasıl sağlayabileceğini düşünmüş, etkilerinin ne olacağını hesaplamış, ancak ondan sonra gündeme koymuştur. Ama yararlı olduğuna kesinlikle inanınca da her engeli acımasızca ortadan kaldırarak uygulamaya koymuştur.

Kemalist hareketinde yarı başarılı veya başarısız reformların oluşu, konkre tarihi şartların yanı sıra, Mustafa Kemal'in bizzat söylediği gibi sosyal problemlerle toplumun gelişme kuvvetlerinin iyi bilinmemesinden ileri gelmektedir. Emperyalist işgaline karşı elde edilen galibiyetten sonra o, reformlarını ne yönde geliştirmek lâzım geldiğini anlamak için boyuna arayışlar ve denemeler içindedir.

Başka sebepler de var. Burjuva diktatörlerinin, çevrelerinde yetenekli kişilere tahammülleri yoktur. Mustafa Kemal de bu hastalıktan tam anlamıyla kendini kurtaramıyor. Galibiyetten sonra etrafında birçok dostları var fakat reformların gerekliliğine inanan kişiler pek azdır. Ölümünden sonraki olaylar bunu apaçık kanıtlamaktadır.

Yola çıktığı noktadan amaca uzanan yol, birbirinden öylesine uzaktır ki bazan diktatörce yöntemler kaçınılmaz olmuştur. Selânik'te rakı kadehinin önünde

arkadaşlarına düşüncelerini açarken, bu düşünceler bir sarhoşun dikkate alınmaması gereken sözleri sayılabiliirdi. Masadakiler içinse delice düşüncelerdi. İmparatorluğun değer ölçüleri açısından tümüyle düşseldi. Eğer başaramasaydı, o da düş kuranlar arasında yitip gidecekti. Ama o başardı ve kendi kendini ispatladı.

Mustafa Kemal, sözcüğün gerçek anlamıyla bir diktatör değildi. O, bütün hayatını ulusunun Osmanlı tutuculuğundan kurtulması savaşına adanmıştı. Bu savaş ustası, savaştan nefret etmekte ve Mussolini ile Hitler'den tiksintiyle söz etmekteydi. İşgalcilere karşı zafer kazandıktan sonra askeri giysilerini hemen çıkarmıştır.

Mustafa Kemal, bir yere kapanarak insanılardan uzak olmayı sevmemiştir. Her gün milletvekilleri, gazeteciler, bakanlar ve sanat adamlarıyla görüşmüş ve yönünü bu görüşmelerle çizmiştir. Onun sık sık yurt gezileri bazan lider ile halk arasında bir diyaloga benzemektedir.

İzmir'de gazetecilerle konuşurken :

«Ben basit bir adamım.» demiştir. «Benim ilk koşulum, düşüncelerimin, ulusun istekleri olduğuna inanmamdır. Buna kesin olarak inanınca da, kendime bunu gerçekleştirmek görevini veririm...»

Mustafa Kemal, heyecanlı, araştırmacı bir kişiliğe sahiptir. Daha İstanbul'da askeri lisede öğrenciyken arkadaşlarına, geceleri düşünmekten uyuyamadığını söyleyerek yakınmıştır. Düşünceler, onun ölüm yatağında bile rahat bırakmamıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşında olduğu gibi, son günlerinde bile geleceğini kendi kendisine tartışmakla geçirmiş ya da arkadaşlarını toplayıp onlarla konuşmuş, onları görevlendirmiş, uykusuzluktan bitkin düştüğü halde, sabahleyin yine onları, bu

kez gülerek karşılayabilmiştir. Geceler onun en yakın dostu olmuştur.

Mustafa Kemal, kendi zaaflarına gülebilecek güce de sahiptir. Bir kış günü Çankaya'da, sürekli beraber olduğu bir arkadaşıyla konuşmaktadır. Söz, İtalyan diktatörü Mussolini'nin Roma'daki son faşist mitinginde savurduğu tehditlere gelmiştir. Mustafa Kemal, Mussolini'nin Akdeniz için «Marenostrum» (*) demesine sinirlenmiştir.

«Ben savaştan korkuyorum. Çünkü savaşın ne olduğunu biliyorum. Mussolini ise savaştan korkmuyor, çünkü savaşı tanımıyor... Bu adam bir gün beni, çizmelerimi giymek zorunda bırakacak.»

Kimi düşüncelerini de söyledikten sonra birden ayağa fırlamış ve,

«Haydi çocuklar kalkın Antalya'ya gidelim.» demiştir. «Mussolini'ye cevabımızı oradan göndereceğiz.»

On iki Adayı'yı ele geçirmiş olan İtalya, bir sahil şehri olan Antalya'ya da göz dikmişti. Ama Ankara'dan gönderilebilecek bir cevap için karda kışta neden binlerce kilometre aşılmalıdır? Onu bu düşünceden caydıracak gücü kimse kendinde bulamaz. Herkese kalın giysiler verildikten sonra arabalara binilir ve yola çıkılır. Karla kaplanmış yollar geçit vermemektedir. Arabaların çoğu önderin çok gerisinde kalmıştır. Hükümet üyeleri, tek başına Antalya'ya doğru ilerleyen Mustafa Kemal için kaygı duymaktadırlar. Gece yarısı Kırşehir'e gelindiğinde arabaya yol göstermek için önde yürümektedir. Şaşkınlıkla çevresini saran vatandaşlarına neşeyle seslenir :

«Eşğimi kaybettim, onu buralarda gördünüz mü?»

(*) Bizim denizimiz.

Geceyi şehirde geçireceği yerde yoluna devam eder. Ancak Yozgat'ta vazgeçip trenle Ankara'ya döner. Bu olaydan birkaç gün sonra, yine Çankaya'da arkadaşları ile sıcak salonda otururken gülümseyerek anlatır :

«Askeri okulda öğrenciyken, sobaları yakmadıkları için bütün kış titrerdik. Bir gün arkadaşlar müdüre çıkmak için beni temsilci seçtiler. Müdürümüz Zülüflü İsmail Paşa, sarayın uşağı bir adamdı. Yanına çıkma iznini aldım. Önce padişaha sonra da müdüre iyi dileklerimi sundum. Sonunda isteğimize geçtim. Sorunu açıklamaya giriştiğimde, daha baştan sözümü kesti ve parladı :

— Hangi soğuktan söz ediyorsunuz be utanmazlar. Sobaların nasıl çatırdadığını görmüyor musun? Defol buradan...

Gerçekten müdürün sobası çatırdıyordu ve terlediği için yaka düğmesini çözmüştü. Kendisi sıcacık odada oturduğundan, okulda bütün sobaların yandığını sanıyordu. Çocuklar, biz de Çankaya'da, kimi kez kendimizi Zülüflü İsmail gibi aldatıyoruz...

Mustafa Kemal bir düşünceye kendini kaptırdığı zaman geceler boyu uyumaz, okur, ya da uzmanları çevresine toplayarak kendisini heyecanlandıran sorun üzerinde konuşurdu. Ünlü «Büyük Söylev» ini hazırlarken coşkunlukla durmaksızın yazdırır ve yığınla belgeyi karıştırırdı. Daktilolar, bu tempoya dayanamadıkları için altı saatte bir değiştiriliyordu. İçlerinden biri çalışmaktan bayılmıştı. Sık sık bütün gece uyumadan çalışıyor, durmadan yazdırıyordu. Çalışma gecesinin sabahı bir duş aldıktan sonra arkadaşlarını yanına çağırıyor ve gece yazdırdıklarını okuyordu.

Cumhuriyet Halk Partisinin kongresi 1927 yılının sonbaharında toplandı ve altı gün sürdü. Önderin nut-

kunu okuması bu kadar zaman almıştı. Bu söylevinde bütün Ulusal Kurtuluş Savaşını sergilemişti. Savaşın ta başından başlamış, sonuna değin gelmişti. Söylev olaylarla birlikte birçok insanın değerlendirilmesini de içine alıyordu. Kimi düşünce arkadaşları bunu yaptığı için üzüntü duydular. Onlar, belgelerin gelecek kuşaklara yeterince bilgi verebileceği inancı içindeydiler. Mustafa Kemal'in değerlendirmeleri o coşkulu günlerin işaretini taşıyordu ve Mustafa Kemal bunları değiştirmemişti.

Düşünce arkadaşları Ali Fuat, Kâzım Karabekir, Rauf Bey, Refet Paşa hakkındaki değerlendirmeleri sertçeydi :

«Benimle birlikte yola çıkanlar» diyordu. «Kendi anlayış amaçlarına ulaştıktan sonra teker teker beni bıraktılar...»

Mustafa Kemal, tüm idealistler gibi para biriktirme zaafı olmayan bir insandı. Ama hesaphıydı. Çankaya'daki gece toplantılarında ne kadar eli açık ve bonkör olursa olsun, olur olmaz şeylere masraf edilmesine o ölçüde karşıydı. Bazı anlarda cimri bile olabiliyordu. Bir akşam, Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref ve Şükrü Kaya Mustafa Kemal'e yalnızken kendilerine başka ülkelerden armağan olarak gönderilen saatlerden birer tane vermesi ricasında bulunmaya karar verdiler.

Mustafa Kemal, bir an düşündükten sonra şu karşılığı verir :

«Bu akşam başka... Burada üç kişisiniz, üç saatin ne değeri var. Ama bir düşünün, ya çok olsaydınız, herkese bir saat nasıl bulabilirim?»

Sonra yüzünden gülümseme eksik olmayan hizmetkârı Nasip Efendi'yi çağırır :

«Yukarda camekânda saatler var ya, onlardan getir.»

Ama onun kişiliğini iyi bilen Nasip Efendi, uzun bir süre dönmez. Arkadaşları Mustafa Kemal'e hatırlatmak zorunda kalırlar. Zile basan önder, Nasip Efendi'ye çıkışır :

«Ben sana ne söylediğimi çok iyi biliyorum. Bu baylar onlardan değil. Sana söylediğimi yap...»

Sevinen üç arkadaş ilginç olaylar anlatmakta ve Mustafa Kemal'in sevdiği şiirleri okumakta birbirleriyle yarışmaktadırlar. Uzun süre neşeyle konuşurlar, ama inatçı Nasip Efendi bildiğinden şaşmamaktadır. Mustafa Kemal, yeni bir hatırlatma üzerine tekrar zile basar. Nasip Efendi, ancak bu kez elinde seçtiği en kötü üç saatle gelir.

Saatleri gören Mustafa Kemal :

«Arkadaşlarıma bu saatleri mi uygun gördün?» der. «Çabuk onları götür, iyilerini getir.»

Ama buyruklar Nasip Efendi'nin yapısını değiştirmek için yeterli değildir. Yine uzun süre ortadan kaybolur. Konukların artık anlatacak şeyleri kalmamıştır. Üçüncü kez saatleri hatırlatırlar. Zile bir kez daha basılır ve Nasip Efendi istifini bozmadan, eskisinden pek farklı olmayan üç saatle gelir. Mustafa Kemal, yine daha iyilerini getirmesi buyruğunu verir. Nasip Efendi çıkar ve artık iyice ortadan kaybolur. Mustafa Kemal, sabaha karşı konuşmalardan son derece kıvançlı arkadaşlarını uğurlamak için ayağa kalktığında onları avutucu sözler söyler :

«Artık geç oldu, yarın sizin de benim gibi işiniz var. Saat sorununu bir başka kez çözümleriz.»

Üç arkadaş Çankaya'dan elleri boş ayrılmak zorunda kalırlar.

Cumhurbaşkanlığı sırasında Mustafa Kemal'e, ziyaret ettiği birçok şehirde bina ve toprak armağan edil-

miştir. Ama o, bunların gelirlerini hiç bir zaman kişisel ihtiyaçları için kullanmamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi kongresinde bunların hepsinin hesabını vermiş ve tümünü daha o zaman partiye miras bırakmıştır. Ayrıca, Hint Müslümanlarının Kurtuluş Savaşı için gönderdiği paralardan geri kalanlar onun adına bankaya yatırılmıştır. Çevresindekiler bu paraları onun kişisel serveti olarak görmüşlerdir, ama o bunların da tek kurşuna dokunmamıştır. Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun kuruluşundan sonra paraları bu kurumlara bağışlamıştır.

Mustafa Kemal, kişisel parası olarak bankaya yatırılan ve yalnız 43 lira olan asker emekli aylığını almıştır. Hasan Rıza Soyak, onun kişisel serveti konusunda sık sık şu sözü söylediğini açıklamaktadır :

«Bak bu paralara. — emekli aylığından söz etmektedir — Benim gerçek gelirim bu. Eğer bir gün her şeyi yitirirsem onlarla geçineceğim.»

İç ayaklanmaları ve muhalefeti yatıştırdıktan sonra belirli sorunların çözümünü İsmet Bey'e bırakmış ve tüm gücünü birkaç işe ayırmıştır: İnsanların düşüncelerinde bir devrim yapmak ve onlara Avrupa kültürünü aşlamak.

Mustafa Kemal, ulusun bilinçlenmesini, eğitilmesini güç Arap harfleri yerine basit Latin alfabesinin konmasında görmektedir. Ona göre okumak, ulusun kendine güvenmesine yol açacaktır.

«Ulusal duygu ile dil arasında güçlü bir bağ vardır.» demektedir. «Eğer dil ulusalsa, zenginse ulusal duygunun yaratılmasında genel bir etmen olur.»

Mustafa Kemal harf reformunu, daha sonraki dil reformundan çok kez ayırmıştır. Aydınlar ve siyaset adamları harf reformuna karşı kötümser davranmış-

lardır. Onlara göre basın işlerinde, okullarda, yönetim-
de yeni alfabenin uygulanması uzun yılları gerektire-
cektir, bu da başarısızlık demektir. Başbakan İsmet Bey
de her şeyi «tepetaklak» edecek böyle bir reformun baş-
latılması yanlışsı değildir. Ama Mustafa Kemal, bunun
için de kararlıdır. Reformun gerekliliğine inandığından
hiç bir karşı koyuşa aldırılmaz. 1928 yılında yeni alfabe-
nin saptanması için özel bir komisyon kurdurur. Her
davranışta olduğu gibi, bunda da Mustafa Kemal'in
üstün bir yanı görölmektedir. Bu sorunda da düşünce-
yi ortaya atmış ve son sözü söylemeyi bilim adamlarına
bırakmıştır. Her şey hazırlandıktan sonra, yeninin uy-
gulanmasında yine ilk adımı atan insan olmuştur.

Mustafa Kemal bu konuda Ahmet Cevat Emre ile
bir konuşmasında şunları söyleyecektir: «Ordunun, dev-
letin ve ulusun doğru yola girmesi konusunda buyruk
veririm. Ama bilim alanında buyruk veremem. İşte bu
nedenle bilim adamlarının beni aydınlatmalarını iste-
rim. Eğer siz kendi bilimsel bilgi ve kültürünüze gü-
veniyorsanız sorunları bana açıklayın, Bana bilimin
doğru yolunu gösterin ki onu izleyebileyim...»

Komisyon alfabeyle ilgili çalışmalarını bitirince
Mustafa Kemal, hazırlıklar üzerinde uzun süre çalışma
yaptı ve kimi görüşleri tartıştı. Bir gün komisyondaki-
ler ayrıntılar üzerinde kafalarını yorarken o genel so-
runu ortaya koydu :

«Yeni alfabeyi ne süre içinde uygulamaya koyabi-
leceğinizi düşünüyorsunuz?»

«İki düşünce var.» diye açıklamada bulundular. «Bi-
ri daha uzun, on beş yıl kadar sürecek bir dönem, öteki
daha kısa, beş yıllık bir dönem. Düşünülen, başlangıç-
ta iki alfabenin de kullanılması. Gazeteler yeni alfa-
beyi bir sütunda uygulamaya başlayacak ve bunu yavaş

yavaş çoğaltacaklar. Dairelerle okullar için de buna benzer yöntemler düşünülüyor.»

Mustafa Kemal, daha çok açıklama dinlemeye dayanamaz. Kestirip atar :

«Bu iş ya üç ay içinde olup bitecek, ya da hiç olmayacaktır.»

Hazır bulunanlar şaşırmışlardır. Acaba kendileriyle alay mı etmektedir? Mustafa Kemal, Ankara Komisyonundan alfabeyi getirmiş olan Falih Rıfkı'nın bakışlarındaki duraksamayı görünce düşüncelerini anlatmayı sürdürür :

«Dinle oğlum, gazeteler yalnız yarım sütun eski harflerle yazsa bile halk yalnız onu okuyacaktır. Eğer bu arada bir savaş ya da iç sorun patlarsa bizim alfabeye şimdiye değin yapılan ve başarısız kalan deneylerin başına gelenlerden kurtulamayacaktır. Onu çarçabuk bırakırlar.»

Mustafa Kemal, düşüncelerini kamuoyuna açıklamak için bir raslantıdan yararlanır. Sıcak bir ağustos gecesı, Sarayburnunda bir lokantadaki eğlenceye çağrılmıştır. Bir podyuma, yüce konuk ve beraberindekiler için özel masa hazırlanmıştır. Hazır bulunanlar Mustafa Kemal'in gelişini coşkun sevgi gösterileri ile karşılarlar. Bu içten hava önderin keyfini arttırır. Lokantada iki orkestra vardır. Bunlardan biri Avrupa müziği yapmaktadır; öteki ise Mısırlı çalgıcılardan kuruludur ve doğu müziği çalmaktadır. Keyfi en son noktaya geldiği sırada bir not defteri ister ve sayfalarını doldurmaya başlar. Halk önderinin ne yaptığını merak etmektedir. Mustafa Kemal de neyin dikkati çektiğini bilmektedir. Biraz sonra ayağa kalkarak, halktan birinin yazdıklarını okumasını istediğini söyler. Genç bir adam koşarak gelir, ama eline uzatılanın karşısında şaşırıp kalır. Kâğıda anlamadığı harflerle bir şeyler yazılmıştır.

Mustafa Kemal, genç adamın elinden gülerek aldıktan sonra halka :

«Bu arkadaşımız şaşırdı» der. «Çünkü gerçek Türk alfabesini bilmiyor. Öyleyse arkadaşlarımdan biri okusun.»

Falih Rıfkı kâğıdı alır. Halk soluğunu tutmuş dinlemektedir :

«Yeni Türk alfabesini hemen öğrenmeniz gerekli. Her vatandaşa, her kadın ve erkeğe, her hamal ve kayıkçıya yeni harfleri çalıştırın. Bu görevi yaparken unutmayın ki, halkın yalnız yüzde onu ya da yirmisi okuma yazma bilmektedir. Bu da ayıptır...»

Her şey önderin istediğince olur. Gece Sarayburu'ndan ayrıldıktan sonra Büyükkada'da bir başka yere gider. Oraya gittiğinde karşısına modern giyinmiş kadınlar ve fraklı erkekler çıkar. Mustafa Kemal, onlara baktıktan sonra arkadaşlarına döner ve,

«Çocuklar,» der. «Öteki tarafta yaptığımız burada olmaz.»

Bütün yurt bir okula dönüşmüştür. Memurlar, öğretmenler eğitim görmektedir. Yeni ders yılında, yeni alfabe uygulanacaktır. Dolmabahçe'nin salonlarından birine, önderin, her akşam konuklarına yeni alfabeyi öğretmesi için kara tahta konulmuştur. Yurt gezilerinde memurların yeni alfabeyi öğrenişlerini denetlemektedir. Öğretmenler, kongrelerinde yeni alfabeyi öğretmek için and içerler. Kasımda bütün çalışanlar sınava girerler. Yeni alfabenin öğretilmesi için yurdun tüm eğitim kurumları seferber edilmiştir. Kasım ayında Millet Meclisi «Yeni Alfabe» yasasını kabul eder. Mustafa Kemal Latin harflerine, daha kolay kabul edilmesi için bile bile «Türk harfleri» demektedir. Onun isteği üzerine her dizesi alfabe harfleriyle başlayan bir marş bile bestelenir, ama başarı sağlanamadığı için cayılır.

Çankaya ve Dolmabahçe'deki geceler bir çeşit tartışma geceleri haline gelmiştir. Mustafa Kemal, bilinmeyen bir yolu denemeye çıkan gemi kaptanına benzetilmektedir. O, bu yıl Türkiye'yi, Osmanlılığın geri kalmışlığından sıyırmak istemektedir. Bu nedenle başarılı ve başarısız teşebbüs elele yürümektedir.

Mustafa Kemal, alfabe alanındaki reformunu tarih araştırmalarıyla birlikte yürütmektedir. Birinde, dünya tarihiyle ilgili bir kitabı durmadan sade kahve içerek ve uykusunu açmak için zaman zaman da banyo yaparak iki gün iki gece elinden bırakmamıştır. İki gün sonra odasından çıktığında, onu kıpkırmızı gözler ve sapsarı bir yüzle bulurlar, ama bakışlarında yeni bir buluşa erişen kişinin ateşi yanmaktadır. Kendince, ulusunu, İslâm dininin birlik düşüncesinden sıyırmak ulusal bilince dayanan birlik duygusunu aşılayabileceği bir olanak bulmuştur. Onun isteği ve direnmesi üzerine Türk Tarih Kurumu dünyanın ünlü tarihçilerinin bir araya geldikleri bir kongre düzenler. Mustafa Kemal, konukları ile olan temaslarında bir Fransız ansiklopedisinde gördüğü ve Avrupa ulusları arasında Türkleri ikinci sınıf bir ulus kabul eden anlayışı ortadan kaldırmaya uğraşır. Bu nedenle de uzun süre Türk ırkının başlangıcını ve eski Asya tarihini araştırır, yeni bir Türk tarihi yazmaları için bilim adamlarını yüreklen-dirir.

Mustafa Kemal, sanatı da sevmektedir. Her sanat olayı ile yakından ilgilenmekte, sanatçıyı halka inebilmesi için desteklemektedir. Her fırsatta da Monteskiyö'nün düşüncesini hatırlatır: «Müziğe karşı sevgisi ihmal edilen bir ulus gelişemez.»

Ardından da kendi anlayışını açıklamaktadır :

«Gerçek ve iyi müzik, bizde yalnız ritm hırsı uyan-

dıran müzik değildir. İyi müzik ruhlarda temiz duygular, vatanseverlik anlayışı ve kahramanlık coşkusu yaratandır. Doğu müziği bizi uyutmuştur ve bizim halk türkülerimizle hiç bir bağlantısı yoktur.»

Bir Viyana gazetesinin yazarı olan Emil Ludvig ile yaptığı görüşmelerde müziğin rolü üstüne görüşlerini açıklamıştır :

Viyanalı gazetecinin,

«Doğu müziği Avrupalının kulağına çok garip gelmektedir. Onların aklının almadığı tek doğu sanatı da bu.» deyişine karşılık Mustafa Kemal, onun sözlerini şöyle düzeltmekte gecikmemiştir :

«Aslında siz Bizans müziğinden söz ediyorsunuz. Bizim gerçek ulusal türkülerimizi yalnız çobanlardan dinleyebilirsiniz.»

«Bu müziği değiştirip geliştirmeyi düşünüyor musunuz?»

Mustafa Kemal bu soru üzerine bir süre gazeteciye baktıktan sonra onu şu soru ile şaşırtmıştır :

«Avrupalıların, müziklerini bu duruma getirmek için ne kadar süre gerekti?»

«Dört yüzyıla yakın.»

«Biz bu kadar uzun bekleyemeyiz. İşte bu nedenle de doğrudan doğruya Avrupa müziğini kabul ettik.»

Mustafa Kemal, Türklük adına her yabancılığın kabaca yıkılmasının da karşısındadır. İmparator Jüstinien tarafından yaptırılan «Ayasofya» kilisesi on beşinci yüzyılda camiye çevrilmiştir. Mustafa Kemal, İstanbul'da çok sayıda cami bulunduğunu ileri sürüp çimento ile sıvanan ikonaların temizlenmesi buyruğunu vererek bu iş için yabancı uzmanları çağırtıracaktır.

Mustafa Kemal daha zaferin ilk günlerinde, halkın

eğitilmesinde büyük önemi olduğuna inandığı tiyatroya ilgi göstermiştir. Ulusal Kurtuluş Ordusunun İzmir'e girdiği günlerde bir İstanbul tiyatro grubu şehre gelmiştir. Artistler Osmanlı kafasında bir devrim yapmışlar, aralarına bir de kadın oyuncu almışlardı. Grubun yöneticileri oyuna Mustafa Kemal'i de çağırmak isterler, ama ters bir tepkiden korkmaktadırlar. Sultan Mecit'ten bu yana hiç bir padişah tiyatroya gitmemiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşının önderi acaba bu çağrıyı nasıl karşılayacaktır? Şimdiye değin ne bir sadrazamın ne bir bakanın tiyatroya gitme alçakgönüllülüğünü gösterdiği ne görülmüş ne de duyulmuştur.

Uzun tartışmalardan sonra Muvahhit, Behzat ve Şadi Bey'den kurulu bir kurul yüreklenererek Mustafa Kemal'e gider, ona çağrıda bulunurlar. Ama hiç biri bir de kadın oyuncular olduğunu söylemek cesaretini gösteremezler. Acaba bu durumu Mustafa Kemal nasıl karşılayacaktır? Sinirlenip onları kovmayacak mıdır? İstanbul'da bu yüzden mahkemelik olmuşlardır.

Ama Mustafa Kemal onların korkusunu anlamıştır, durumu bilmektedir :

«Grubunuzda kadınların bulunuşundan çok memnunum. Sahnede kadın rolünü bir kadından seyretmek çok zevkli olacak.»

Sanatçılar önderin bilgisine şaşmışlardır. O, düşüncelerini anlatmayı sürdürmektedir :

«Darülbedayi, memleketimizin kültür hayatında bir çiçektir. Kadınların katılmaları ile bu çiçek daha iyi açacak, daha çok sevinecektir.»

Mustafa Kemal, tiyatro oyunlarının sürekli seyircisi olmuştur. Locasına sık sık Türk tiyatrosunun babası Ertuğrul Muhsin'i çağırmakta ve iltifat etmektedir. 1930'da onun buyruğuyla bu sanata daha iyi bir yön

vermek ve desteklenmesini sağlamak üzere bir toplantı düzenlenir. Toplantıda bulunanlar, sanatçıların toplum gelişmesindeki yeri konusunda onun düşüncelerini duygulanarak dinlemişlerdir :

«Baylar, herkes milletvekili, herkes yargıç ve dahası cumhurbaşkanı olabilir. Ama herkes sanatçı olamaz. Hayatlarını sanata verenleri sevmemiz, desteklememiz gereklidir.»

Birinde Mustafa Kemal'in Dolmabahçe'den Şehir Tiyatrosu'na gelmekte gecikeceği haberi verilmiş, ama yönetmen Muhsin Ertuğrul, oyuna tam zamanında başlanması buyruğunu vermiştir. Mustafa Kemal ve beraberindekiler geldiklerinde birinci perdenin yarısı olmuştur. Yanındakiler önderin beklenmemiş olmasından ötürü yönetmene ilişkin hiç de iyi olmayan sözler söylerler. Ama Mustafa Kemal, basit bir insan değildir :

«Biz geciktik,» der. «Tiyatro, oyuna tam saatinde başlamak zorundadır. Demek ki onlar görevlerini yapıyorlar.»

Bu davranışı onayladığını göstermek için, oyundan sonra yönetmeni yanına çağırarak, onunla oyun üzerinde konuşur, onu başarısından ötürü kutlar.

Mustafa Kemal'in edebiyata ve özellikle şiire karşı ilgisi daha çocukluk yaşlarında başlamıştır. Kendisi de başarısız denemelerde bulunmuş, daha sonra Selânik ve İstanbul'da arkadaşı Ali Fethi ile Fransız şairlerinin şiirlerini ezberleyip okumuşlardır. Namık Kemal'in devrimci düşünceler taşıyan şiirleri, özellikle onların en çok sevdikleri şiirler olmuştur. Cumhurbaşkanlığı yıllarında da karşılaştığı yazarlara öğrencilik günlerinden hatırladığı şiirleri okumuştur.

Mustafa Kemal'in şiire olan bu tutkusu, geleceğin büyük şairi Nâzım Hikmet'i de yanına çekecektir.

Nâzım Hikmet, şiirde daha ilk adımlarını attığı günlerde arkadaşı Vala Nurettin'le, bütün yurttaki sözü edilen kişiyi görebilmek için, Ankara'ya giderler. Nâzım Hikmet'in dayısı İsmail Fazıl Paşa ikisini bir anda bularak alır, meclise götürür.

İsmail Fazıl Paşa onları Mustafa Kemal'e tanıtır :
«İşte sözünü ettiğim şairler.»

Gençler, gözlerini karşılarındaki bu insana dikmiş. Anadolu İhtilâlinin liderinde başkalarında olmayan özellikleri görmeye çalışmaktadırlar. Mustafa Kemal, onlara şöyle der :

«Bazı genç şairler, moda adıyla anlamsız şiirler yazmaya başladılar. Benim size öğütüm açık ve belirli bir amaçla yazmanızdır...»

1929 yılında bir İstanbul basımevi Nâzım Hikmet'in ilk şiir kitabını basar ve «Columbia» şirketi de ozanın kendi sesinden şiirini plağa alır. Nâzım Hikmet'in amcası Ali Fuat Paşa, bir akşam Mustafa Kemal'i «Salıkım Söğüt» şiirini dinlerken bulduğunu anlatmaktadır. Mustafa Kemal soluksuz dinlemektedir. Plak bitince coşkunluğunu belli eden bir sesle :

«Ne şair!» der.

Birkaç yıl sonra Nâzım Hikmet Başkan köşkü Çankaya'yı ziyaret teklifi alıyor. Fakat burjuva cumhuriyetinin maksatları kendi fikirlerine aykırı olduğu için bu teklifi reddetmektedir.

Mustafa Kemal, yalancı vatanseverliğe ve boş yüceltmelere dayanamayan bir insandır. Cumhuriyetin onuncu yılında, onun isteği üzerine yurttaki bütün ressam ve heykeltıraşların yapıtları sergilenmiştir. Sergi sonunda birçok yapıt devlet dairelerine konulmak üzere alınmıştır. Yine O'nun dileğiyle Dolmabahçe'nin bir bölümü resim galerisi olarak ayrılır. Mustafa Kemal

buranın en sadık ziyaretçilerinden biri olmuştur. Her zaman müdürün açıklamalarını dinlemekte ve ressamların şaşkın bakışları altında, yerinde uyarılarda bulunmaktadır.

Mustafa Kemal'in eski bir arkadaşı, ona armağan olarak bir tablo gönderir. Önder sabırsızlıkla sandığın açılmasını ister ve açılış sırasında başında bulunur. Ama kapak kaldırılır kaldırılmaz öfkeyle haykırır :

«Kapatın, kapatın ve bunu hemen buradan defedin... Ne çirkin bir tablo, Bunu bana gönderenin aklına şaşarım...»

Tablo 1897 yılındaki Türk - Yunan savaşını canlandırmaktadır. Zamanında Sultan Abdülhamit'e armağan edilen bu tablo, yere yıkılmış bir Yunan askerine, başında fes bulunan bir Osmanlı askerinin süngüsünü saplayışını göstermektedir.

Bu ve buna benzer olaylar, Mustafa Kemal'e bazı kimselerce anlaşılmadığını göstermektedir.

MUSTAFA KEMAL'e yatkın olmayan bir şey varsa o da ekonomik sorunlardır. Ormanlar ve çiftlikler yaratarak Türkiye'de modern tarımın öncülüğünü yapma isteği, daha çok girişkenliğinin eseridir. Zor ve değişmez genel ekonomik konular onun bilgisi dışındadır. O, bu sıkıcı sorunların çözümünü başbakan İsmet Bey'e bırakmıştır. Kendisi tarihin yeniden yaratılmasını ve Türk kültürünün yüceltilmesi yolunu aramaktadır. Bu sırada halk tabakalarının gündelik sorunlarından heyecanlanmakta ve yurt gezileri sırasında karşılaştığı gerçekler, onu umutsuzluğa düşürmektedir.

O'nun amacı, halkın refah içinde yaşamasıdır, fakat bu istediği gibi olmamaktadır. O, hayatının sonuna kadar, sınıfsız burjuva toplumu hayalinin gerçeğe geliştiğini görecektir.

Mustafa Kemal, halkı Osmanlı zihniyetinden bir çırpıda kurtarmak istemektedir. Fakat halk, saadetin sadece yeryüzünde elde edilebileceğine dair konuşmalarla yetinmemekte, daha iyi yaşam koşulları istemektedir. Bu nasıl gerçekleşebilecektir? Sadece iyi niyetler yeterli gelmemektedir. Ekonomik sorunlarla toplumsal gelişim konuları şaka götürmez.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda (Anayasa) şunlar yazılıdır :

«Büyük Millet Meclisi hükümetinin tek amacı ulusun geleceğini güvenilir kılmaktır. Bu da yabancı himayeyi, emperyalizm ve kapitalizmin sömürsünü yok etmekle sağlanabilir...»

Yeni Türkiye özgür, ama bitkindir. Hemen hemen hiç bir endüstri dalı yoktur. Köyler bakımsızdır. Verimsiz tarlalar uzun yıllar ekilip biçilmemiştir. Savaştan dönen birçok köylünün toprağını işleyeceği aracı yoktur.

1930 yılında Mustafa Kemal'le bir Anadolu gezisine katılmış olan Ahmet Hamdi Başar, şöyle yazmaktadır :

«Köylülerin sırtlarına geçirmeye giyecekleri, ağızlarına koyacak lokmaları yoktu. Yurdun gelişimini ve refahını sağlayacak güç ise daha bulunamamıştı.»

Mustafa Kemal Ulusal Kurtuluş ordularının zafer marşları ile İzmir'e girişinden sonra Ankara'ya dönüşünde devlet hazinesini bomboş bulmuştur. Yeniliğin halka duyurulması için bir gazete çıkarılması buyruğunu verir. Ama bu gazeteyi çıkaracak olan Yunus Nadi, verilecek olan 500 lirayı almaya gidince kasadaki me-mur omuzlarını kaldırmış ve şöyle demiştir :

«Buyrun siz alın, kasa açık.»

Kasa gerçekten açıktır, ama içinde tek kuruş bulunmamaktadır. Avrupa ülkelerinden maddi yardım istemek sözkonusu olamaz. Yeni Cumhuriyet düne kadar savaştığı devletlerin kapitallerine allerji duymaktadır. İlk yıllarda da Avrupa, garip bir değişim içinde bulunan bu yeni devlete para yatırmaktan çekinmiştir. Yeni gelişmeye başlayan Türk burjuvazisi de durgundur. Toprak ağaları ise hiç bir zaman gelişme unsuru olmamıştır. Onların devletle olan ilgileri yalnız kendi çıkarları içindir.

1923 yılında İzmir’de toplanan «İktisat Kongresi»nde Mustafa Kemal ekonomik sorunları siyasal anlayışının açısından görmeye çalışmıştır :

«Bizim, elinde olanla yetin, o tükenmeyen bir hazine dir, diyen anlayıştan kurtulmamız gerekmektedir. Öyle ekonomik bir devre gelmelidir ki yurdumuz de ğişsin, ulus zenginleşsin...»

Ona göre gelişmiş bir tarım, yükselmenin genel ön cüsü olacaktır.

«Baylar, yalnız kılıç savurmayı öğrenenler yoru lur. Bir gün onu, belki de paslanmak üzere kınına koy ması gerekir. Ama sapan tutan el her geçen gün daha güç lü olur ve daha fazla toprak işler.»

Genç devlet kendi gücüne dayanmak istemektedir. Ama bu idealize edilmiş fikirler günün gerçekleriyle uyuşacak mıdır? Ortaya konulan «Ekonomi Birliği» uyarınca devlet özel girişimin yapamadığı kesimlerdeki iş letmeleri yürütmeyi yüklenir. Tütünde, şekerde, tuz da, içkide ve gemicilikte devlet tekeli yaratılır. Köy, köylüye bırakıldıktan sonra devlet ilgisini sanayinin bazı dallarının güçlenmesine çevirir. Başbakan İsmet Bey, devlet gelirlerinin önemli bir bölümünü demiryol larının yapımına ayırır. Birkaç kurak yıl ve 1929 dün ya ekonomik bunalımının patlaması cılız Türk ekono misini sarsar. Kişisel girişimin olanaklarına olan inanç kaygıya dönüşmüş ve tüm çabalar 1930 yılında İsmet Bey tarafından ilân edilen, Mustafa Kemal’in «İlmî devletleştirme» ilkesine yönelmiştir.

Devletleştirmeyi sağlamak üzere beş yıllık ekono mik planlar yapılmıştır. Bu arada Sovyet bilim adam ları Türk tarımının üzerinde araştırmalar yapmıştır. Bu beş yıllık planın temelinde Sovyet uzmanlarının ça lışmaları yatmaktadır. Sovyet Rusya o zaman için az

sayılamayacak bir miktarı, sekiz milyon altını Türk ekonomisinin gelişmesi için faizsiz borç olarak vermiştir. Nazilli’de memleketin en büyük iki sanayi merkezi kurulmuştur.

Bu devrede Mustafa Kemal’de ilk hastalık belirtileri de ortaya çıkar. Avrupa’da bir gerginlik duyulmaya başlanmıştır. Önderin dikkati Türk ekonomisinden çok, İkinci Dünya savaşının tehlikelerine çevrilmiştir. Ama yeni yapılan her fabrika haberi de onu bir çocuk gibi sevindirmektedir. 1937 yılında, hasta olmasına rağmen, Nazilli’de yapılan fabrikanın açılışında hazır bulunur. Menderes ovasında bulunan Nazilli çevresindeki güzel doğa onu duygulandırmıştır. Karşılıycıların yanında gördüğü her çocuğun saçını okşamaktadır. Hayatı boyunca hiç çocuğu olmamasına rağmen, çocuklar onun en zayıf yanıdır.

Fabrikayı gezer, tezgâhları inceler. Burada toplanmış olan sanayi ile gururlanmaktadır. Müdür onu, özel olarak hazırlanmış bir yere çıkardıktan sonra makinelerin çalışması buyruğunu verir. Mustafa Kemal beklenmedik büyük gürültü karşısında önce irkilir, tezgâhların ve motorların sesine kulak verdikten sonra fısıldar :

«Bu, sanki bir müzik!»

Uzun süre, oturması için yapılan tüm önerileri reddederek makinelerin şarkısını dinler ve coşkuyla, çalışan işçileri seyrederek. Sonra müdüre dönerek duygusal bir sesle konuşur :

«Ne istisnai, ne görkemli bir şey bu.»

Ama yurt ölçüsünde iyi olmayan ekonomik durum, yeninin parlak renklerini silmektedir. Halkın hoşnutsuzluğu artmaya başlamıştır. Basında İsmet Bey’in politikasına saldırılar güçlenmektedir. Kamuoyu ikiye ay-

rılmıştır. Bir bölümü devletleştirmeyi desteklemekte, ötekiler buna karşı çıkmaktadır. Burjuvalara özel girişimler için daha çok özgürlük tanınması yolundaki baskı artmaktadır. Burjuvazi Avrupa kapitalizmi ile işbirliğine gözünü dikmiştir. Ancak, Mustafa Kemal yaşıdıkça, devlet sektörü Türkiye'nin ekonomik politikasının temeli olacaktır.

Mustafa Kemal, ekonomik alandaki başarısızlıkları siyasal çarelerle çözmeyi düşünür. Ona göre ekonomik bunalım, tek parti yönetiminin kötü yönlerini kanıtlamıştır. Bakanlar her şeyi tozpembe gösterme eğilimindedir. Meclis tartışmaları tümüyle bir biçimsellik içinde yapılmaktadır. Gözetim altındaki basın doğru bilgiler verememektedir. Mustafa Kemal, çeşitli geziler sırasında başka gerçeklerle de karşılaşmaktadır.

Bu durum karşısında, muhalefetin görevini yüklenerek bir başka siyasal partinin kurulmasına karar verir. Umudu, iki siyasal güç arasında bir yarışma yaratmaktır. Böylece parlamento da günün sıkıcı havasından kurtulacaktır. 1930 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi belirli bir şekilde halktan kopmuş ve bürokratik bir havaya bürünmüştür. Mustafa Kemal bu muhalefeti yaratırken, onun ulusu birleştirici bir unsur olabileceğini düşünmüş, ama hayat kendi değişmez yasalarına göre davranmıştır.

1930'da Paris'te elçi olan Ali Fethi memlekete döner. Mustafa Kemal onu Yalova'da ağırlar. İki arkadaş ülkenin durumu üzerinde uzun uzun konuşurlar. Ali Fethi, Fransa ile İngiltere'nin siyasal ve ekonomik hayatını, o ülkelerdeki çok partili düzeni, parlamentolarındaki fırtınalı oturumlara anlatır. Kendisi, özel girişim yanlısıdır. Mustafa Kemal'e, devletçiliğin eleştirisini yapmaktan çekinmemektedir. Mustafa Kemal, bu

konuşma sırasında arkadaşının sözünü keserek öneride bulunur :

«Fethi bey, bu söylediklerinizi gerçekleştirmek üzere bir parti kurun. Ben size yardımcı olacağım.»

Ali Fethi bu beklenmedik öneriden şaşırmıştır. Onu düşüncelerinden caydırmaya çalışır. Mustafa Kemal'in kurduğu bir partiye karşı olmak istememektedir. Ama Cumhurbaşkanı directmektedir ve caydırmak niyetinde de değildir. Düşündüğü muhalefet partisi için Ali Fethi en uygun liderdir.

Mustafa Kemal düşüncelerini daha geniş bir arkadaş çevresi içinde :

«Cumhuriyet Halk Partisi Parlamentoda yalnız,» diye açıklamaktadır. «Gördüğünüz gibi bu düzende çok sakat bir yan var. İnsanın gözüne ilk çarpan şey, hükümet tek partinin milletvekillerinden kurulduğu için parlamentoda çalışmalarının eleştirilememesidir.»

Ancak bu düşünce, cumhurbaşkanının muhalefet partisinin yönetim kuruluna getirmek istediği kişileri de kaygılandırmaktadır. Ya iki parti arasında çok sert tartışmalar olursa? Gözden düşmeyeceklerinin garantisi nedir? Mustafa Kemal onları yatıştırır :

«Tartışınalar çok sertleşirse sizi bir akşam yemeğinde bir araya getiririm. O zaman hepinize ayrı ayrı sorarım. Sen ne dedin ve neyi kastettin? Senin cevabın neydi ve neye dayanıyordu?»

Mustafa Kemal, iki parti arasındaki tartışmalar da tarafsız kalmaya söz verir. Ali Fethi'ye ise şöyle demektedir :

«Türkiye'de kişilere dayanan yönetime son verildiğini görmeden ölmek istemiyorum. Ben demokratik bir cumhuriyet yaratmak istiyorum.»

Yeni parti kurulmuştur ve adı Serbest Fırkadır.

Önderin ablası da bu partiye girmiştir. Yönetim kurulu üyeleri önderin yakın düşünce arkadaşlarıdır. Yeni partinin programı özel girişimi toplumun temeli olarak kabul etmektedir. Devletçiliği de «yersiz ve totaliter» bir müdahale olarak görmektedir.

Yeni parti, İsmet Bey hükümetinden hoşlanmayanların yuvası olur. Birçok gazete Serbest Fırkayı tutar. Partinin lideri Ali Fethi İzmir'e geldiğinde cadde-ler hıncahınç dolmuştur. Her yandan, «Yaşasın Fethi Bey, Yaşasın Serbest Fırka» sesleri yükselmektedir. Fethi Bey şaşkındır, ne yapacağını bilememektedir. Bu sıradan bir karşılama değildir.

Ali Fethi Bey, bunu şöyle anlatmaktadır :

«Öyle sanıyorum ki o gün evlerde kimse kalmamıştı. Bütün liman sevinçli bir kalabalık tarafından doldurulmuştu. Her yanda bayraklar dalgalanıyordu.»

Karşılama sırasında Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri ortada gözükmezler ve memnuniyetsizliklerini saklamazlar. Devlet makamları bu gösteriyi önlemeye çalışmaktadır. Şehrin Valisi, Ali Fethi'ye bir mektup göndererek kararlaştırılan mitingte konuşursa düzeni koruyamayacağını bildirir. Ali Fethi, Mustafa Kemal'e bir telgraf çekip durumu bildirir. Gelen cevap yüreklen-diricidir:

«Konuşmanı engellemek istemeleri doğaldır. Ama ne pahasına olursa olsun senin konuşman gerekli. Düşünülmeyen durumlar olursa derhal bana bildir.»

Miting yapılacaktır. Halk alanı doldurmuştur, Cumhuriyet Halk Partisinin kıskırtmaları büyük bir kızgınlığa yol açmıştır. Halk, devleti yöneten partinin matbaasını tahrip için yürüyüşe kalkar. Polis ateş açar ve on dört yaşında bir çocuk öldürülür. Babası, oğlunun cansız vücudunu Ali Fethi Bey'in ayakları dibine bırakır :

«İşte sizin için bir kurban. Başka kurbanlar da verilecek. Yalnız bizi kurtar, kurtar bizi.»

Bu, halkın günlük sorunları ile pek uğraşmayan İsmet Bey hükümeti için çok acımasız bir yargıdır. Olaydan sonra Cumhuriyet Halk Partisi yayın organlarında Ali Fethi Bey ve partisi hakkında sert yayınlar yapılmaya başlanır. İzmir'deki gösterilerin benzeri başka yerlerde de olmaktaydı. İktidar partisinin yöneticileri Mustafa Kemal'e resmen Cumhuriyet Halk Partisinden olduğunu açıklaması için baskı yapmaktadırlar. Yoksa onları terk mi etmiştir?

Birkaç gün sonra gazetelerde Mustafa Kemal'in şu mektubu yayınlanır :

«Ben Cumhuriyet Halk Partisinin Başkanıyım. Bu parti Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetinin devamıdır. O zamandan beri partiye bağlı bulunmaktayım. Ondan kopmam için bir neden yoktur ve olamaz.»

Serbest Fırka yöneticileri olayların gelişiminden umutsuzluğa kapılmışlardır. Mustafa Kemal'in iki parti arasında yan tutmayacağı konusunda verdiği söz nerede kalmıştı? O, İzmir'den dönüşü kendisini ziyarete gelen Ali Fethi'ye durumu şöyle açıkladı :

«Gerçekten ben iki partiye de yardımda bulunmaya söz verdim. Gördüğüm kadarıyla sizin yardıma ihtiyacınız yok. Halk sizden yana. Öteki partinin durumu ise böyle değil.»

Düşüncelerindeki mantığa rağmen bu sözler Mustafa Kemal'in büyük düş kırıklığını saklayamamaktadır. Gösteriler başarısızlığın işareti olmuştur, gerekli tedbirlerin alınması zorunlu olmaktadır.

Bu arada parlamentoda iki parti arasındaki çatışmalar sert bir durum almaya başlamıştır. Tartışmaların nedeni, hükümet organlarının yeni yapılan beledi-

ye seçimlerinde seçmenlere baskı yaptığıdır. Durum dayanılmaz bir ölçüye varınca Ali Fethi, Mustafa Kemal'e partiyi kapatma kararını bildirir.

Böylece Mustafa Kemal'in yön verdiği bir girişim başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Aslında Mustafa Kemal'i kaygılandıran, sonuç değil, başlangıçtır. Bu başlangıç, Ankara'nın Anadolu'nun sorunlarından uzak kaldığını göstermektedir. Mustafa Kemal, durumu kendi gözleriyle görmek ve halkın memnuniyetsizliğinin nedenlerini saptayabilmek için yanına uzmanlar alarak üç aylık bir geziye çıkar. Çeşitli insanlarla karşılaşır, onlarla konuşur, yakınmalarını dinler. Bir yerde kendisinden tarımın düzeltilmesi için tedbir alınması istenmiş, bir yerde banka açılması önerilmiş ya da köylülere tohumluk buğday dağıtılmasının gerekliliği hatırlatılmıştır. Her yerde beceriksiz yöneticiler değiştirilmekte, parti yönetim kurullarına işten el çektirilmektedir.

1931 yılının mayısında Cumhuriyet Halk Partisi'nin ikinci genel kongresi toplanarak yeni bir program kabul eder. Programın temelinde, geçmiş yıllarda genç cumhuriyetin gelişimi sonucu belirlenen ve «Kemalizm» diye adlandırılan ilkeler yer almaktadır. Bu ilkeler partinin sembolü olarak altı okla gösterilmiş ve yurdun buna göre yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Bu ilkeler, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, laiklik, devletçilik, halkçılık ve devrimciliktir.

Kongreden birkaç ay önce Menemen'de patlayan olaylar Mustafa Kemal'de yeni bir düş kırıklığı yaratmıştır. Bu olaylar, din alanındaki reformların Türkiye'yi batı benzeri bir devlet durumuna getirme yolunda gereken meyvayı veremediğini göstermektedir. Menemen'de, Nakşibendi tarikatına bağlı kişiler şeriatı geri getirmek için halkı şehir alanında ayaklanmaya çağır-

mişlardır. Bu sırada, yanlarından geçen ve oradaki birlikte yedek subaylığını yapan Fehmi Kubilay Nakşibendi şeyhini önlemeye çalışır. Ama tarikat üyeleri üzerine saldırarak başını kesip bir direğe dikerler. Duruma el koyan jandarma ve askeri birlikler ayaklananlarla çarpışmaya girerler, ancak askerler Nakşibendilerin üzerine ateş açmaktan kaçınmaktadırlar. Bunun üzerine subaylar ateş eder ve birkaç elebaşyı öldürürler. Ayaklanma denemesi bastırılmıştır.

Mustafa Kemal'in tarikatlara ve din adamlarına karşı nefretle patlamasına yol açan olaylar vardır. Batı Anadolu'da bir gezisinde treni Uşak'da durmuştur. Kalabalığın arasında başında sarığı ile bir mollayı gören Mustafa Kemal öfkeden çıldıracak gibi olur. Onu göstererek yobazlığa küfürler yağdırır. Korkan molla sarığını çıkarıp kalabalığın arasına karıştır. Ama Mustafa Kemal öylesine kızmıştır ki, valinin tutuklanması, şehrin de bombardımana tutulup yokolması için buyruk verir. Ertesi gün, verdiği sert buyruklarından pişmanlık duymuştur, ama olay O'nu bu davranışa sürükleyen duygunun güçlülüğünü göstermektedir.

Başarısızlığın nedenlerini arayıp bulmak için yurdu dolaşırken çevresindekiler ya pasiftirler ya da başka düşünceler içindedirler. Cumhuriyet Halk Partisinin yeni genel sekreteri İtalya'ya yaptığı bir geziden döndükten sonra Mussolini'nin Faşist yöntemlerinden kimilerinin uygulanmasını önerir. Mustafa Kemal onun bu önerisini kesinlikle reddeder :

«Bunu ancak benim ölümünden sonra yapabilirsiniz.»

Bu sıralarda yine O'nun buyrukları sonucu Avrupa takvimi kabul edilir ve ilk kez imparatorluk döneminde olmayan bir şey yapılarak insanlara soyadı konulur.

Mustafa Kemal, özel olarak bu konuyla uğraşmakta, çevresindekilere de soyadı vermektedir. İsmet Bey'e Yunanlıları yendiği yerdeki köyün adı olan İnönü'yü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü'ye de bir nehir adı olan Aras'ı verir. Arkadaşları da ona ATATÜRK, «Türklüğün Babası» adını verir ve bu böylece kabul edilir. Bu yasa ile paşa, bey, efendi, hanım sanları kaldırılmış ve Avrupa'da olduğu gibi soyadı kullanılmaya başlanmıştır.

Atatürk, hayatının son yıllarında uluslararası ilişkilere büyük önem vermiştir. Bu ilişkilerin iyi olmasının, Türk toplumunun onun gösterdiği yolda ilerleyebilmesi için kesin koşul olduğuna inanmakta, barışın, iyi komşuluk gereğinin üzerinde durmaktadır. Son yıllarda Balkan ülkeleri büyük emperyalist devletler için bozuk para olmuşlardır. Onun Balkan Birliğini kurma çabalarında bu dış güçlerin etkisini silmek isteği yatmaktadır.

Atatürk'ün barışçı çabaları Avrupa'da faşizmin gelişmesi ile aynı yıllara raslamaktadır. Almanya'da Hitler'in iktidara gelişi Avrupa'da Faşizmin kalelerini güçlendirmiştir. İşte tam bu günlerde Atatürk «Yurtta barış, dünyada barış.» ilkesini dünyaya duyuracaktır.

1937 martında Türkiye'yi ziyarete gelen Romanya Dışişleri Bakanı Tituleski'ye bu ilkeyi en ateşli biçimde açıklar :

«Bunun tersi büyük yanlışlık olur. Dünyanın her hangi bir yerinde bir tedirginlik varsa nasıl bir tutum takınmalıyız? Böyle bir tedirginlikle tıpkı bizlerdeymiş gibi yakından ilgilenmemiz gereklidir. Tedirginliğin yeri neresi olursa olsun bu ilkedен ayrılmamak zorundayız.

Dünyayı bir bütün olarak kabul etmeliyiz. Ulusla-

rın tümü de kendilerini bu bütünün bir parçası saymalıdır...

İnsanlar, dünyadaki bütün ulusların mutluluğunu ve başarısını kendi ulusunun mutluluğunu düşündükleri gibi düşünmelidirler...»

Atatürk'ün Balkan sorunlarını çözümleme yolundaki çabası bir sonuç vermemiş ve bir bölümüne II. Dünya Savaşının ateşi yayılmışken Türkiye'nin yan tutmayarak kendini korumasının temelinde Atatürk'ün bu ileri görüşlü politikası yatmaktadır.

Atatürk yaklaşan savaş duymakta, dahası (kehanette) bulunmaktadır. Artık hasta düşmüştür. Ama yatağında bile bu düşünceyle heyecanlanmaktadır.

«Yeni bir dünya savaşı patlayacak» demektedir. «Bunun sonucu olarak da dünyanın güç dengesinde önemli değişiklikler olacaktır.»

O, savaşın 1940 - 45 yılları arasında patlayacağını hesaplamaktadır.

Atatürk, bu gelişmeyi nasıl ve ne yanda görmektedir. Önder, dünyanın emperyalist zincirinden kurtulmaya doğru ilerleyeceğinden kuşku duymamaktadır. Çevresindekilere durmadan, sömürgeciliği ve emperyalizmin silineceğini ve yeni bir dönemin, yeni bir anlayışın işbirliği doğuracağını söylemektedir .

Mustafa Kemal'in bu sözleri, onda her zaman var olmuş bir önsezi olduğu kadar barışçı kişilerde görülen bir istektir de.

Söz Avrupa'daki Faşizme gelince tanımını yanlışsızdır. Atatürk, Hitler hakkında alaylı sözler söylemekte, onun için «seyyar tenekeci» deyimini kullanmaktadır. Onun «Mein Kampf» ını okuyunca da arkadaşlarına, «Bu delice düşüncelerin,» midesini bulandırdığını söylemiştir. Siyasi demagoji uzmanı Mussolini'ye karşı da hiç hoşgörülü değildir.

Atatürk onun için, olduğu gibi çıkan şu kehanette bulunmuştur :

«Bir gün gelecek kendi halkı tarafından asılacak.»

O, Mussolini'yi asker rolü oynayan ve üniforması ile çalım satan bir oyuncuya benzetmektedir. Atatürk, İtalyan diktatörünün, Türkiye'nin Akdeniz şehirlerinden biri olan Antalya için söylediği imalı sözlere son derece sinirlenmiştir. Bir gün İtalyan elçisi Çankaya' da, devletin bu konudaki isteğini söylemek akılsızlığında bulunur. Atatürk onu dikkatle dinledikten sonra karşılık vermeden önce biraz dışarıya çıkma isteğinde bulunur. Yarım saat sonra sırtında mareşal üniforması olduğu halde dönmüştür. Elçiye ;

«Konuşmanızı şimdi sürdürebilirsiniz» der.

Şaşırp kalan elçiye susmak düşmüştür.

Almanya ile İtalya'nın istilâcı niyetlerine karşı engeller koymak için bir yığın adım atmıştır. Bunlardan biri de Balkan Birliğini kurmaktır. Türkiye, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ile ikili anlaşmalar imzaladıktan sonra Atatürk'ün isteği ile bir Balkan konferansı toplanır. Sonunda Bulgaristan hariç olmak üzere Balkan Paktı anlaşması imzalanır. Atatürk yalnız politik görüşlerin değil, bazı duygusal yakınlıkların da böyle bir anlaşmayı zorunlu kıldığını düşünmektedir.

«Denebilir ki, Türkiye dahil, son yüzyıllarda ortaya çıkan Balkan devletleri Osmanlı İmparatorluğunun sürekli parçalanmasının tarihsel bir sonucudur. Bu anlamda Balkan devletlerinin yüzyıllar içinde ortak tarihleri bulunmaktadır. Eğer bu tarihin acılı anları varsa, bu tüm uluslar için de ortaktır. Türkiye'nin bu konuda duyduğu acı ötekilerden az değildir. Yeni bir insanlık dönemine girmiş bulunuyoruz. Bizi geçmişe bağ-

layan gerekli ve yararlı her şeyin yeniden canlanması, çeşitli kişisel tutkuların, dinsel ayrılıkların ya da bile bile unutulmuş anlayışların üzerinde doğması zorunludur.»

Mustafa Kemal bu sözleri birinci Balkan konferansında söylemektedir.

Daha sonra 1937'de, Balkan devletlerinin gazetecileri önünde düşüncelerini şöyle açıklamıştır :

«Balkan Birliği birçok kişiyi içtenlikle uğraştıran bir ülküdür. Ben, her geçen gün bu ülkenin genişleyip büyüdüğünü görmekle mutluluk duyuyorum. Tarihte, ulusların birbirleri ile anlaşmalar yaparak yüzyıllar boyu birlikte yaşadıklarına ilişkin örnekler vardır. Biz, bu birlik anlayışının, tarihin şimdiye kadar tanık olduklarının üzerine çıkmasını dilemekteyiz.»

Atatürk, Bulgaristan'ın, tasarlanan birliğe girmeme isteğinden memnun değildir. Bu nedenle de 1938'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı Sofya'ya gönderir. İki ülke arasında karşılıklı anlayış ve saygı havasında yeni bir anlaşma imzalanır. Atatürk, Bulgaristan'a karşı iyi duygular beslemektedir. Bu memlekette bulunduğu günlere ilişkin tatlı anılar belleğindedir. Bulgar gazetecilerinin Ankara'yı ziyaretleri sırasında onları kabul etmiş ve şu tatlı sözleri söylemiştir :

«Nasıl karşılanacağımı düşünerek ülkenize oldukça kaygılı gelmiştim. Beklediğimin tersine, aramızda hiç bir şey olmamış gibi herkesin bana dostluk ve yakınlık göstermesi bende büyük şaşkınlık uyandırdı... Ben de Bulgaristan'a değer verip onu saymayı öğrendim. Bulgaristan küçük bir ülke, ama sağlam bir ülke. Bu ülkenin değerli niteliklere sahip bir halkı vardır. Bu nitelikler onun geleceği için güvenverdir...»

1937 yılında Tahran'da Sadabat Sarayında Türki-

ye yakın komşuları İran, Irak ve Afganistan'la da bir pakt imzalamıştır. Ankara artık yalnız modern bir şehir olarak gelişmekle kalmamakta, canlı bir politik merkez niteliğini de kazanmaktadır. Yunan başbakanı Venizelos, saygılarını belirtmek için Ankara'ya gelmiş, İran Şahı Rıza Pehlevi, Irak Kralı Faysal Ankara'yı ziyaret etmiştir.

İçtenlikli bir sohbet sırasında dünün düşmanı Venizelos, «Bu büyük adamın akıllılığı ve iyi niyetleri» konusunda hayranlığını saklayamamıştır.

Sırp Kralı Aleksandr, Atatürk'ün içten tutumundan öylesine etkilenmiştir ki bir gün resmîyetin zorunlu çevresini kırarak tarihin biraz gerisine dönmüş ve O'na şunları söylemiştir :

«Eğer Avrupa ülkelerinin sözlerine kansaydık Anadolu'ya Yunan askerleri yerine Sırp ordusu çıkacaktı.»

Atatürk'ün karşılığı çok anlamlıdır :

«Kurtulmuşsunuz ekselans. Çünkü o zaman Yunan ordusu yerine, Sırp ordusunu denize dökcektik.»

Irak Kralı Faysal, Atatürk'ün doğu sorunları konusundaki sabırsızlığı nedeniyle Ankara'dan şaşkınlık ve üzüntüyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Irak'la Türkiye arasında çeşitli sorunlar bir anlaşma ile çözümlendikten sonra, onuruna verilen bir resepsiyonda Faysal, başkalarının duymaması için Atatürk'le fısıltılı bir sesle konuşurken, O, bilinçli olarak İngiliz elçisine dönerek Krala yüksek sesle uyarıda bulunur :

«Boşuna alçak sesle konuşuyorsunuz. İngiliz elçisi nasılsa yarına kadar her şeyi öğrenecektir.»

Atatürk'ün son yıllarında, Türk - Sovyet ilişkileri Türkiye'nin dış politikasının en önemli noktası olmayı sürdürmüştür. Atatürk her yıl parlamentoyu açış söylevine, uluslararası politik duruma değinmekle ve Türk

- Sovyet ilişkileri konusundaki sözleriyle başlamıştır. Sovyetlerin Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yardımlarını, iki ülke arasında sıkı politik ve ekonomik bağlantının kurulduğu yıllar izlemiştir. Devrimin onuncu yıldönümü için Ankara'da yapılan törenlere gelen Mareşal Vorosilov'un başkanlığındaki Sovyet delegasyonu, büyük saygı ile karşılanmıştır. İsviçre'nin Montrö şehrinde Boğazlar konusunda yapılan anlaşma sırasında Sovyet Rusya, Türkiye'yi desteklemiştir. Mustafa Kemal, 1935 yılındaki Halk Partisinin kongresinde şöyle konuşur :

«Son yıllarda Boğazlar konusunu gündeme koyduğumuz zaman, Sovyetler haklı isteklerimizi desteklediler ve bununla da Türk ulusunun dostluk duygularını yeniden uyandırdılar. Türk - Sovyet dostluğu dünya barışına her zaman yarar sağlamıştır, bundan böyle de sağlayacaktır...»

ATATÜRK'ün hayatı daha gençlik yıllarından coşkun düşünceler ve gergin çabalarla doludur. Geceler onun en iyi danışmanı olmuştur. Önünde daha henüz başlangıcında olduğu büyük işler varken nasıl uyuyabilir? Bu dinamik insan, Avrupa ile ülkesi arasındaki derin uçurumu çok kısa bir sürede kapatmak istemektedir. Zamanın hızlı akışı içinde her duraklama, onun için düzeltilemez bir kayıptır.

Sürekli bir yıpranma, ağır ağır acımasız sözünü söylemektedir. Kimi anlarda Atatürk'teki yorgunluk geçici de olsa ilgisizliğe dönüşür. Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde herkes hummalı bir gerginlik içindedir. Beklenmedik bir sırada artık alışkanlık durumuna gelmiş olan akşam yemeğinde Atatürk şöyle der :

«Bana sorarsanız ben önemli bir şey hissetmiyorum.»

Bu, savaş ateşinde sanki kendine özgü bir donakalma. Savaş, sanki sonuçtan daha önemlidir.

Son yıllarda Atatürk sık sık şu açıklamada bulunmuştur :

«Bilseniz canım ne kadar çok ister cumhurbaşkanlığından ayrılmak ve kenara çekilerek kitap okumak.»

Bu, hiç bir zaman gerçekleşmeyecek bir düş, yorgun savaşçının bir dileğidir. Atatürk kimi kez günlük

çabalardan kurtulmak istemektedir. Ama halkla ilişkilerinde umudunu yitiren gerçeklerle karşılaşmaktadır. O zaman da gençlik yıllarında olduğu gibi ruhunun ateşini söndürmek için içkiye başvurmaktadır. Hiç kimse önderi bu alışkanlığından caydırabilecek güce sahip değildir. Alkol, onun vücudunu yavaş yavaş zayıflatmakta, acımasız bir biçimde onu yıkmaktadır.

Atatürk sinirli olmuştur. Dillere destan olan, o en zor anlarda kendini tutabilme yeteneği onu bırakmaktadır. Yakınları onun, sık sık kendini tutamamasına tanık olmaktadır. Durmadan yüklenen beyin, artık eskisi gibi dinç değildir ve önder sık sık unutmaktadır. Atatürk'ün düşüncelerindeki çelişkiler yakınlarını ve bakanları kaygılandırmaktadır. Gece muhabbetleri ilginç olmaktan çıkmıştır. Tedirginlik ve sinirlilik Atatürk'ü kuşkucu yapmıştır.

Elliyile altmış yaş arasındaki sınırdaki bulunan bu insan artık bitkindir ve düşünceleri gerginliğe dayanamayacak ölçüde yıpranmıştır. Bütün hayatı boyunca Atatürk, düşünceleriyle parlamıştır. Yüzyılların hareketsizliğine aldırmadan, ufuktaki amaca erişebilmek için mum gibi yanmaya hazır olmuştur.

Önderin kendi iç doyumsuzlukları vardır. Ne kadar önemli ve kararlı adımlar atmış olursa olsun yine de çekici kıyıları uzaktadır. Ama artık gücü tükenmektedir; yakınları, bakanları, milletvekilleri dümencinin ne söyleyeceğini beklemektedirler.

1936 yılında Atatürk'teki değişiklik gözle görünür hale gelmiştir. Bitkinlik ve yorgunluk izlerini belli etmektedir. Ama onun doktorlarla uğraşacak zamanı yoktur. Şimdiye değin olduğu gibi bitkinliği ufak bir dinlenmeyle atlabileceğini sanmaktadır.

Bir akşam Falih Rıfkı, dış ülkelere yaptığı gezi-

den döndükten sonra gördüklerini anlatmak üzere Flor-ya köşküne gider. Atatürk'ü burada İsmet İnönü ile ülkenin mali sorunlarını konuşurken görür.

Atatürk, onu :

«Aylardan beri yoksun, gel de gittiğin yerleri ve gördüklerini anlat.» diye karşılar.

Rahat bir sohbet başlamıştır. Salon yavaş yavaş yemeğe çağrılanlarla dolar. Masalara oturulduğunda, önderin iki yakını arasında birkaç gün önce geçen tartışmalardan söz edilmektedir. Atatürk, Falih Rıfkı Atay'a eğilerek sorar :

«O akşam sen de buradaydın, görüşün ne? Hakkı var mı, yok mu?»

Falih Rıfkı, öndere bakar, ama yanlışını düzeltmez. O da birşeyler olduğunu anlamıştır. Atatürk ciddi şekilde hastadır. Sonunda Falih Rıfkı yurt dışından yeni döndüğünü söyler.

Atatürk :

«Evet, doğru doğru,» der. Ama eskiden olsa üzerine çok önemle eğileceği bu yanlışlığı ilgisini çekmemiştir.

Uzun yıllardır düşünce arkadaşı ve başbakanı olan İsmet İnönü ile arasının açılması da bu döneme rastlamaktadır. İnönü, Atatürk'ün çevresindeki çeşitli sekreterlerin, hükümetle onun arasında güçlü araçlara dönüşmesine sinirlenmektedir. Bir akşam, cumhurbaşkanının başkanlığındaki toplantıda bakanlar kurulu yabancı bir bira fabrikası (Bomonti) sorununu görüşmektedir. İnönü toplantıya asık suratla gelmiştir. Bu sırada Atatürk Tarım Bakanı ile Ankara dolaylarında yaratılmasına çalışılan ağaçlandırmanın neden iyi durumda olmadığını sormaktadır.

Tarım Bakanı yerine, İnönü karşılık verir :

«Nedenleri çevrenizdeki adamlara sorunuz.»

Bulunanlar birbirlerine bakışır. Başbakanın beklenmedik tutumundan şaşmışlardır. Yıllardır, Atatürk'ün sağ kolu olan adamın tepkisi çok serttir. Atatürk yanında oturan Kâzım Özalp'a fısıldar :

«Nesi var? İçmiş olmasın.»

İnönü az sonra tamamlayamadığı düşüncelerini açıklayacaktır :

«Paşam neden böyle oluyor? Siz önceleri böyle değildiniz. Talimatlarınızı hep gece toplantılarında mı alacağız? Aramıza çeşitli Kara Tahsinler (Abdülhamit' in sekreteri) girdiler. Doğrudan doğruya konuşmamıza engel oluyorlar.»

Atatürk kendine hakim olur, ve :

«Beyler görünüşe göre bugün görüşmeyi sürdüremeyeceğiz,» der; «Ben de dinlenmek istiyorum.»

Sonra çekilir. Bakanlar kötü sezgilerle ayrılırlar. Kuşklar hemen ertesi gün doğrulanır. Bakanlar kurulu yeni bir toplantıya çağrılmaz. Atatürk trenle İstanbul'a gitmiştir. Onun isteği üzerine trende Başbakan İsmet İnönü de bulunmaktadır. Trenin hareketinden sonra Atatürk onu yanına çağırır ve kararını açıklar :

«Görev işbirliğimize son veriyorum. Ama arkadaşlığımız sürecek.»

İnönü yanlış davrandığını göstermek için başını elleri arasına alarak sıkar. Ama Atatürk her şeyi kararlaştırmıştır ve gereksiz karşı çıkmalar da istememektedir. İnönü de bunu çok iyi anladığından durumu zorlaştırmaz.

Atatürk konuşmasını sürdürür :

«Dinlenmeniz gerekli, dinlenmeye ihtiyacınız var.»

Ayrılırlar. Atatürk sekreterine başbakanı değiştirmek için anayasanın ilgili maddesinin bulunması buyruğunu verir. Bütün formaliteler birkaç saat içinde

tamamlanmıştır. Ancak Atatürk sekreterini kesin bir biçimde uyarır :

«Şimdi git arkadaşlara söyle. Bizde alışkanlıktır, görevden ayrılan adamdan yüz çevrilir. Dikkatlerini çekiyorum İsmet İnönü'ye karşı daha özenli davranınlar.»

Birkaç gün sonra Celâl Bayar yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Atatürk bu kararını vermeden önce İnönü'ye danışmış, o da karşı koymamıştır.

Ertesi gün İstanbul'da Ali Fuat, Atatürk'ü ziyaret eder. Atatürk, yine sinirlidir.

«Söyle bana, hangi işi ona verdik de bizim yardımımız olmadan çözebildi? Lozan görüşmeleri de öyle değil miydi?»

Atatürk uzun süre, hastalığının ciddi belirtilerine aldırış etmez, duygularının kendisine buyurduğunca yaşamını sürdürür. Doktorlar da onun bitkinliğini fark etmiş, ama başlangıçta buna önem vermemişlerdir. Sanki onlar da bu üstün insanın, bütün güçlükleri yeneceğine inanmaktadırlar. Üstelik Atatürk, doktorlar için zor bir hastadır. Onu, yorucu hayatından ve alkolden caydırmak kolay değildir.

Hastalık son sözünü söylediğinde artık çok geçtir. Teşhis kesindir.

Atatürk, artık eski Atatürk değildir. Sapsarıdır, bitkindir, gözleri önceki parlaklığını yitirmiştir. Yine de gece yemeklerinden caymamaktadır, ama doktorların söylediği gibi kendisinin içmemesi gerektiğini anlamaktadır. Akşamları çağırdığı arkadaşlarına :

«Ben bir şey içmeyeceğim, ama siz için, konuşuruz. Bir süre böyle idare edeceğiz.» demektedir.

Ama bu sohbetler eskisi gibi ilginç değildir. Konuşmaların ruhu hep Atatürk olmuştur. Şimdi bu ko-

nuşmalar boğulan insanların sesleri gibi gelmektedir, sıkıcıdır. Herkes önderin sayılı günlerini düşünmektedir.

Atatürk yaradılıştan iyimserdir. İslâmiyetin ilkelelerinden farklı olarak dünyaya sevgisi çok büyüktür. Öbür dünyaya ilişkin düşünceler onun güçlü gerçekçiliğine göre birer masaldırlar.

O, düşüncelerini :

«Bir zamanlar çok kitap okudum,» diye açıklamaktadır. «Filozofların hayat konusundaki düşüncelerini öğrenmek isterdik. Bir bölümü her şeyi kara çizgiler içinde görüyorlar, dünyada mutluluğa, sevince yer olmadığını ileri sürüyorlardı. Başka kitaplar da okudum. Bunlar daha akıllı insanlarca yazılmıştı. Onlara göre, değil mi ki, bizi bir hiçlik beklemektedir, öyleyse dünya, daha iyi yaşanacak bir yerdr.»

Görüşlerini şöyle sürdürmektedir :

«Benim yapım, hayat için bir ikinci dönemi kabul etmiyor. Ama şu koşullarda : Her insan hayatta mutlu olmak için kendisi için değil, ulusu için çalışmalıdır... Hayatta mutluluk yalnız çalışmada, gelecek kuşakların hayatı için inatçı bir çalışmadadır. Her insan kendi kendine ‘Acaba gelecek kuşaklar benim bu düşünceyle çalıştığımı anlayabilecekler mi?’ diye sormalıdır. Dahası da var, en mutlu olanlar, davranışlarının gelecek kuşaklarca bilinmemesini isteyenlerdir.»

Bu düşünceleri taşıyan insan hastalıkla savaşmak ve onu yenmek istemektedir. Ama bu kez görünmeyen ve hain bir düşman karşısındadır. Elleriindeki ve ayaklarındaki kaşıntılar ona çok acı vermekte ve onu ciddi olarak rahatsız etmektedir.

Doktorlara durmadan, gerçek nedeni kendisi de bildiği halde :

«Doktor, kaşıntının nedenini buldunuz mu?» diye sormaktadır. Bu yine içinde beslediği ve hastalığının iyileştirilebilecek hafif bir şey olduğu yolundaki umuttur.

Doktorlar :

«Evet paşam. Bu kaşıntının yiyecek ve içeceklerle bir ilgisi yok,» demektedirler.

«Kesin mi?»

«Kesin paşam. Teşhiste en ufak bir kuşku yok. Karaciğeriniz biraz büyümüş ve sertleşmiş. Kaşıntı bunun sonucu...»

Daha sonra Dr. Nihat Reşat, bitkinlik ve kaşıntıların gerçek nedenini anlattıkları zaman onun tepkisinin ne olduğunu şöyle anlatmıştır :

«Sözlerimin Atatürk üzerinde şaşırtıcı bir etki yaptığını gördüm. Ona ilk kez karaciğerinin hasta olduğu bildiriliyordu. Ama o şaşkınlığını hiç bir şekilde belli etmemeye çalıştı. Sonuna dek dinledikten sonra ‘Şimdi ne yapacağız?’ diye sordu.»

Öyle bir soru ki, bundan hükümet de, Atatürk’ün yakınları da kaygılanmaktaydı. Geçen yıllar içinde onun ruhuna, onun düşüncelerine öylesine alışmışlar, her girişimde onun görüşlerini almak öylesine doğal olmuştur ki, şimdi onun hepsini bırakabileceği düşüncesi panik yaratmaktadır. Atatürk’ün durumu, istemedikleri sonun yaklaşmakta olduğunu göstermekte, ama hepsi bu güçlü adamın ölümün pençesinden kurtulacağı umudunu beslemektedirler.

Atatürk de yakınlarındaki karamsar duygu ve düşünceleri dağıtmaya çalışıyor, var gücüyle iyi görünmeye çalışıyordu. Tedavi sonucu biraz rahatlama duyunca bir iki günlüğüne Bursa’ya gitti. Onuruna veri-

len yemeğe katıldıktan sonra, dokuma fabrikasındaki baloya katıldı.

Atatürk, o gece bütün iradesini seferber etmiştir. Tıpkı savaşta olduğu gibi, dimdik yürümekte ve ilginin merkezi olmak istemektedir. Orkestraya bir zeybek çalmasını söyledikten sonra salonun ortasına dikilir. Herkes doktorların rejim yaparsa ancak dokuz ay yaşayabilir dedikleri bu insanın, hafif ve çevik oyununu soluğu kesilmiş olarak seyretmektedir. Seyirciler, onu, gururla karışık bir kaygıyla izlemektedirler. Dans etmekte olan Atatürk ise bütün bu düşüncelerden sıyrılmış, ustalıkla el çırpmakta, zıplamakta, yere diz vurmakta ve müziğin ritmine uyarak dönmektedir. Evet, bütün bunlar, eski savaşçının bu kez kazanması söz konusu olmayan ölüm kalım savaşına meydan okumasıdır. Ama en yürekli kişiler bile bu savaşı kaybetmişlerdir. Kadınlar gizlice göz yaşlarını silmektedirler. Atatürk ise müzikle birlikte soluk soluğa durmuştur ve yüksek sesle gülmektedir. Balodan ayrılırken büyük bir özenle tek tek herkesin elini sıkar, kadınları reveranslarla selâmladıktan sonra, merdivenleri sert ve ölçülü adımlarla inip, kapıda paltosunu ve bastonunu alır. Çevresindekiler davranışlarında bir sinirlilik ve acelecilik sezmektedirler. Kimseye bir şey söylemeden sokağa çıkar, arabasına binmeyip şafağın söktüğü Bursa sokaklarında yürümeye başlar. Ardında Başbakan Celâl Bayar, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, vali ve milletvekilleri yürümektedirler, ama kimse sesini çıkarma yürekliğini gösteremez.

İlk kavşağa geldiklerinde gücü tükenmiştir. Durur ve yüksek sesle, biraz da kabaca sorar :

«Yanımızda araba olması gerekli değil miydi. Yoksa yaya mı yürüyeceğiz?..»

Koşuşurlar. Arabalar çabucak gelir.

«Haydi oyalanmayın, üşüyorum,» diye bağırır.

Arabalara bindikleri sırada emir subayı camları kapamakta acele etmektedir. Atatürk titremeye başlamıştır. Biraz sonra ısınır ve mutlulukla fısıldar :

«Ne güzel bir geceydi.»

Doktorlar içkiyi kesinlikle yasaklayınca karşı koyar :

«Peki, bu yasak ne kadar sürecek?»

Ama aslında bu ölüme bir karşı çıkıştır.

«Ölmek istemek yüreklilik işi değildir, ölümden korkmaksa aptallıktır.»

Bu sözler Atatürk'ündür. Ama şimdi sonun yakın olabileceği düşüncesi önder için her şeyin anlamını değiştirmektedir. Bu kesinlikle korku değildir. Ancak bu güçlü ruhun, bu hastalığı yenemeyeceği düşüncesi-ne dayanamamaktadır. Durumu her geçen gün daha da kötüleşmektedir. Fransa'dan çağrılan doktor hastaya yardımdan çok, çevresindekileri avutmak zorunda kalmıştır. Her şey açıktır. Olaylar kaçınılmaz sonuca doğru gitmektedir.

Atatürk'ün İstanbul'a gidip, kendisi için özel olarak alınan «Savarona» yatına yerleşmesine karar verilir. Denizi sevmektedir, belki yatta rahat edecektir. Ama Savarona'da iyice bitkin ve yorgun yatmaktadır. Gökyüzünün maviliklerine bakarak hüznle konuşmaktadır :

«Bu yatı, bir çocuğun oyuncağını beklediği gibi bekliyordum. Şimdi bana hastane mi olacaktı?»

Atatürk, bakanları bilgi vermeleri için yanına çağırmayı sürdürmektedir. Bir gün altı saatlik bir kabine toplantısına başkanlık eder. Ancak bütün bunlar, artan karanlıkta cansız kıvılcımlardır. Karnında topla-

nan su, şişkinlik ve acı vermektedir. Acısı dayanılmaz duruma geldiği zaman su enjektörlerle çekilmekte, böylece rahatlamaktadır.

Bir gün Ali Fuat'ı yanında bırakırlar. Ulusal Kurtuluş Savaşının zor günlerinden söz etmektedirler. Atatürk'ün düşünceleri konudan konuya atlamaktadır. Avrupa'da artan gerginlikten ve savaş tehlikesinden söz eder. Şu anda bir askerî anlaşmazlık çıkarsa, görevini yapamayacağından kaygılanmaktadır. Ali Fuat, onu yatıştırmak ister. O :

«Boşuna beni avutma. Gerçeğin ta gözünün içine bakmak gereklidir...» cevabını verir.

Sonra vedalaşırlar. Bu, son görüşmeleridir. Öpüşürler. Ali Fuat'ın çıkmasından sonra Atatürk, rahatlar ve uykuya dalar. Ali Fuat, bir zamanki savaş arkadaşını zor durumda bırakmayacaklarından ve buyruklarını yerine getireceklerinden söz etmiştir. Anılarında, Atatürk'ün anlaşılmayan ve yapayalnız bir adam olarak gittiğini yazmaktadır.

Büyük zaferin onbeşinci yıldönümünde, İstanbul'da gençler Savarona önünde gösteri düzenlemişlerdir. Atatürk arkadaşlarının yardımı ile bir koltuğa oturarak gösteriyi izler.

«Bu bayramlar ve gelecek sizindir, Allahaismarladık,» diye fısıldarken gözleri yaşlarla dolmuştur.

Bir gün yakını Afet İnan'a, yurdun ücra bir köşesinde basit, bir köyde, bütün ününden uzak yaşamayı istediğini söylemiştir :

«Her şeyi bırakıp gidelim,» demektedir. Kendisini duygularına kaptırmıştır: «Basit bir ev olsun. Odada kesinlikle ocak bulunmalı... Güzel ormanlık yerlerimiz var...»

Hükümet, Atatürk'ün iyileştikten sonra gidebilme-

sl için ormanlık bir yerde bir ev hazırlanması buyruğunu verir. Ama her şey boşunadır. Bu konuşmasından birkaç gün sonra komaya girer. Üç gün dalgın kaldıktan sonra kendine gelir. Avrupa'dan çağrılan doktor sevinç ve şaşkınlıkla, şunları söyler :

«Size masal anlatmıyorum. Hayır, yirminci yüzyıl tıbbının gücünü bilen bir adam olarak konuşuyorum : Ölüm ondan korktu...»

Atatürk'ün komadan çıkması öylesine beklenmedik bir olaydır ki, hastanın çevresindekiler hiç bir şey olmamış gibi davranmaktadırlar. Ama o durmadan, bilincini denetlemek için saati sormaktadır. Karnında yeniden biriken su, sanki onu boğmaktadır. Sancı arasında bağırır :

«Sizden suyu çekmenizi istiyorum.»

Tehlikeye rağmen suyun enjektörle çekilmesine karar verilir, ama birkaç saat sonra yine koma durumu başlar. Ölümle otuz altı saat pençeleşmiştir. 10 Kasım 1938 günü sabahı gözlerini yumar.

Mustafa Kemal'in hayatı hummalı bir düş gibi geçmiştir. O, karanlık Osmanlı İmparatorluğu göğünde bir göktaşı gibi parlamış, tutuculuğu parçalayıp, kendi ateşi ile yanarak yeni bir başlangıca hayat vermiştir.

Ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşı vererek altıyüz yıllık bir imparatorluğun yıkıntıları üstünde yepyeni bir devlet kuran Mustafa Kemal, aynı ölkünün doğırtusunda başkal-dıran uluslar için de bir önder olmuştur. 20. yüzyılda hiçbir devlet adamından onun ka-dar hayranlıkla söz edilmemiştir. Savaşları, zaferleri ve ulusu için yaptıkları ve kişiliğı üzerine yalnız ölkemizde değıl, yabancı bir-çok ölkede de çeşitli yazılar ve araştırmalar yayınlanmıştır. Bunlardan birini : Sofya Üni-versitesi'nden mezun olan Paraşkev Paruşev'-in eserini, Cem Yayınevi okurlarına kıvançla sunar. Paruşev, tarihsel bilgilere ve belgelere dayandırdığı bu eserinde, Atatürk'ün gerçek bir önder olduğunu, demokrasiye olan inancı-nı ve ödün vermez kişiliğini vurgulayarak, doğumundan ölümüne kadar, bütün hayatını romansı, sıcak bir ifadeyle anlatmaktadır.